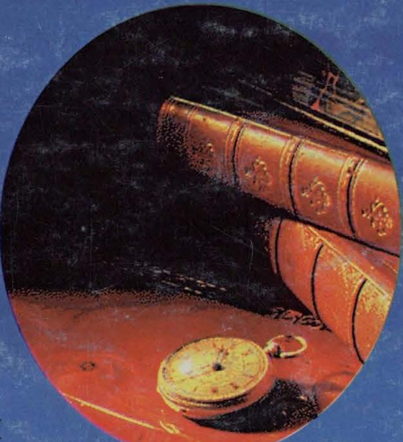
ISSN 1221-843X

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“
DIN IAŞI
(SERIE NOUĂ)

Istorie

TOMUL XLVI-XLVII

2000-2001

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“ Iaşi

2 38

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA"
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOMUL XLVI-XLVII 2000-2001

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi

ANALELE ŞTIINŢIFICE
ALE
UNIVERSITĂŢII "ALEXANDRU IOAN CUZA"
DIN IAŞI
(serie nouă)

Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

CUPRINS

Leonidas Rados
PREZENŢA BIZANŢULUI ÎN SCRIERILE ISTORICE ALE VEACULUI AL XVIII-LEA ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE 5

Gabriel Bădărău
DAS ABENDLÄNDISCHE EUROPA ALS POLITISCHES MODELL (Ende des XVIII. Jahrhunderts – Anfang des XIX. Jahrhunderts) 31

Gh. Platon
PROBLEMA AGRARĂ ÎN SOCIETATEA PRINCIPATELOR ROMÂNE De la reformele lui C. Mavrocordat la eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor 65

Gh. Cliveti
STRATEGII ŞI TACTICI DE „MARE POLITICĂ", LA 1814, ÎN PERSPECTIVA CONGRESULUI DE LA VIENA (II) 101

Mihai Cojocariu
„PROBLEMA EVREIASCĂ" ÎN CONTEXTUL LUPTEI PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR 131

Virgil Coman
MEGLENOROMÂNII LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX Evoluţii în plan politic 149

Dan Lazăr
IUGOSLAVI ŞI ROMÂNI ÎN FAŢA UNUI PROCES ISTORIC: DEZMEMBRAREA IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR 161

Constantin Urluianu
ASPECTE ALE STĂRII DE SPIRIT PE FRONTUL DE RĂSĂRIT ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DE ELIBERARE A BASARABIEI ŞI A NORDULUI BUCOVINEI 171

Ilie Gherheş
RESTABILIREA ADMINISTRAŢIEI ROMÂNEŞTI ÎN MARAMUREŞ (9 APRILIE 1945). Consecinţele „guvernării ucrainene" 195

Dorin Dobrincu
AJUTORUL MARELUI FRATE. Consilierii sovietici în România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej 211

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Leonidas Rados

PREZENŢA BIZANŢULUI ÎN SCRIERILE ISTORICE ALE VEACULUI AL XVIII-LEA DIN PRINCIPATELE ROMÂNE

Secvenţele istoriografiei române vechi s-au bucurat de exegezele unor erudiţi care au impus interpretări aproape definitive. Cu toate acestea, domeniul e departe a fi unul facil, controversele fiind alimentate, între altele, chiar de sărăcia datelor certe ce ne-au parvenit. Ştefan Ciobanu nota, în a sa clasică *Istorie a literaturii române vechi*[1], că este dificil a împărţi istoria literaturii unui popor în epoci sau perioade, căci astfel se frânge continuitatea expresiei vieţii sufleteşti a respectivei naţii. În aceeaşi ordine de idei, opina autorul, împărţirea pe secole este aproape irelevantă, căci, spre exemplu, finele veacului XVII şi începutul celui următor nu se deosebesc prin nimic.

Constatarea generală este valabilă, în întregime, segmentului istoriografiei. Delimitarea cronologică la care am recurs are explicaţie defel pretenţioasă: în perioada care uneşte finele veacului XVII de începutul secolului XIX, avem cele mai interesante, mai numeroase şi mai precise referiri la istoria Bizanţului, din întrega istoriografie română veche[2]. Faptul se datorează, pe de o parte, prezenţei grecilor cultivaţi în mediul cultural românesc şi a volumelor istoricilor bizantini (aduse tocmai de aceste elemente greceşti), altele decât obişnuitele cronici succinte ale lui Ioan Malalas, Gheorghe Amartolos şi Constantin Manasses[3], iar pe de altă parte, interesului apusean, sincopat, e drept, dar riguros pe alocuri, pentru Bizanţ.

Înainte de a purcede la analiza textelor istorice româneşti, să aruncăm o privire asupra situaţiei domeniului bizantinologiei, aflat într-o îndelungată şi sinuasă geneză în cadrul disciplinelor ştiinţifice europene. Este perioada în care se reajustează poziţiile, într-un mod asemănător poate ultimei părţi de secol XIX, cu necesara specificare că nu lipsesc anamorfo-

zele, catalogările extreme şi anchetele realizate în mod adesea andabatic şi circumstanţial, dar cu aplomb, fapt deloc în măsură a aduce beneficii domeniului. Atrofierea interesului pentru „imperiul grecilor" alterna cu interludii de augmentări cantitative şi chiar calitative ale studiilor dedicate Bizanţului. Oricum, tocmai aceste inegalităţi, anchiloza într-o imagine deformată, sublinierea exclusivă a carenţelor, alături de anageneza interesului prin studii erudite, invită la circumspecţie într-un registru cu o cazuistică atât de diversă. Ne este imposibil a decupa o notă dominantă din această contextură, dar nu trebuie să rămânem nici la nivelul unei criptograme, care ignoră spiritul de comprehensiune. Astfel, fără a face propuneri cu valoare de reţete analitice, vom spune că efortului luminist, exuberant şi focalizat, de ironizare şi defăimare a Bizanţului, care tindea a fi nota dominantă în ultima parte a veacului XVIII, îi corespundea o masă de încercări distonante, ce păreau unora ca heteroclite, şi care vizau dislocarea monolitului de imagine impus de luminişti.

Se poate afirma, fără exagerare, că debutul studiilor bizantine a avut loc chiar în Bizanţ[4]. Bizantinii aveau, poate mai mult decât orice alt popor sau civilizaţie a vremurilor acelea, sentimentul superiorităţii lor culturale, fiind perfect conştienţi de valoarea tradiţiei lor cultural-istorice[5]. Cum amintea O. Mazal, nu este deloc întâmplător faptul că domenii ştiinţifice precum filologia (dezvoltată pe calea trasată de marii Alexandrini) şi istoria (susţinută de o amănunţită cercetare a surselor în manieră apropiată de erudiţia de la finele veacului XIX) deţineau locuri fruntaşe în ansamblul disciplinelor apte a contribui la dezvoltarea unei conştiinţe etnice şi naţionale[6].

În amurgul şi după căderea Bizanţului, sarcina prezervării valorilor bizantine a trecut în seama Renaşterii italiene. Faptul că gramatica şi literatura greacă au fost atât de serios şi intens studiate a permis menţinerea conştiinţei „naţionale" greceşti. Umanismul italian deţine o poziţie privilegiată în acest sens, contribuind fundamental la dezvoltarea ulterioară a studiilor bizantine. Umanişti italieni călătoreau spre Bizanţ în vreme ce confraţi ai lor bizantini luau calea Occidentului, pe măsură ce stăpânirea turcă acoperea treptat vechile teritorii greceşti. De la Varlaam, cel care îl învăţa greaca pe Petrarca, la Symeon Atoumanos şi Manuel Chrysolaras[7], Constantin Lascaris[8], Ioan Lascaris[9] şi Dimitrie Chalcocondylas[10], o întreagă pleiadă de valoroşi cărturari bizantini menţinea viu interesul lumii europene pentru antichitate şi elenism. Bunăoară, discursurile şi prelege-

rile sutelor de cărturari bizantini (în frunte cu Plehon, vestit în întreaga Europă), membri ai impunătoarei delegații care îl însoțea pe Ioan al VIII-lea la Conciliul de la Florența din 1438-1439, au rămas vii în memoria italienilor, multă vreme după plecarea oaspeților greci.

Dacă în centrul interesului se afla antichitatea, nici Bizanțul nu era exclus din preocupările umaniștilor, direct sau indirect, câtă vreme tocmai acesta a conservat comorile civilizației antice grecești și le-a transmis Europei[11]. Mai mult, circumstanțele făceau ca autori bizantini (precum Procopius sau Agathias) să fie adesea utilizați drept surse pentru scrierea istoriei italiene timpurii.

Cărturarii veacului XVI au conștientizat importanța surselor istorice bizantine și au conceput un plan de adunare a acestor izvoare în ceea ce va fi mai târziu *Corpus Byzantinæ Historiæ*[12]. Hieronymus Wolf (1516-1580), distinsul elev al lui Melanchton, ajuns bibliotecar și secretar al familiei Frugges la Augsbourg, îi edita în latină, nu fără dificultăți, pe istoricii bizantini Zonaras, Choniates, Gregoras și Chalcocondylas, marcând astfel o nouă etapă în evoluția interesului pentru Bizanț și a studiilor dedicate acestei civilizații[13]. De altfel, Reforma deschidea noi oportunități pentru domeniu, prin interesul subit al ambelor direcții religioase, catolică și protestantă, pentru ortodoxie.

Din Italia, interesul cărturăresc pentru tot ceea ce era grecesc, antic sau bizantin, trece în spațiul german și în cel francez, formându-se treptat colecții de manuscrise și ediții ale autorilor bizantini în tot Occidentul[14]. La Paris, bunăoară, Robert Estienne edita un număr de istorici ecleziastici bizantini pe la 1544, în vreme ce alți intelectuali dădeau ediții bine cotate din istorici precum Kedrenos sau Agathias. La începutul secolului XVII remarcăm fecunda activitate a lui David Hoeschelius, căruia îi datorăm edițiile de la Augsbourg din Constantin VII (în 1603, *Excerpta de legationibus*), Procopius (*Historiæ*, 1607) sau Anna Comnena (1610). În aceeași perioadă, Ioan Meursius publica la Leyde o altă lucrare atribuită împăratului cărturar Constantin VII Porfirogenetul, celebra *De administrando imperii*, și edita un dicționar al limbii bizantine vulgare, primul de acest tip care a văzut lumina tiparului (*Glossarium Græcobarbarum*).

Această primă fază a studiilor bizantine, sublinia bizantinistul german Johannes Irmscher, caracterizată printr-un sporadic travaliu de editare a textelor grecești și traducere latină a surselor, deși nu aducea o viziune de ansamblu și nici nu trasa planul domeniului, avea meritul de a marca

independenţa istoriei bizantine[15]. Cu alte cuvinte, perioada bizantină începea a fi percepută distinct şi nu doar o continuare a istoriei imperiului roman.

A doua fază, consumată în mare parte în Franţa, a reuşit creionarea unei imagini de ansamblu şi construirea fundamentelor bizantinologiei moderne. De altfel, condiţiile erau favorabile, dacă ţinem cont de relaţiile privilegiate dintre Poartă şi Franţa, de inaugurarea, în 1603, a unui puternic avanpost al culturii europene, colegiul iezuit de la Galata. Astfel, la jumătatea veacului XVII, iezuitul Phillipe Labbé făcea publică intenţia sa de realizare a unei ediţii care să cuprindă întregul ansamblu al surselor bizantine, apelând la colaborarea întregii lumi ştiinţifice. Aşa s-a născut *Corpusul* de la Luvru (*Corpus Byzantinæ Historiæ*), ale cărui 45 de volume au apărut sporadic, în capitala Franţei, între 1645 şi 1711. Cuprindea textele istoricilor bizantini deja cunoscuţi, însoţite de traducerea latină şi nelipsitele note ale editorului. Unul dintre cei mai importanţi colaboratori era Charles Dufresne Sieur Du Cange, căruia îi datorăm câteva lucrări considerate azi fundamentale: *Glossarium ad scriptores mediae et infirmae Græcitatis* (Lyon, 1688), urmat de o lucrare de topografie (*Constantinopolis Christiana*) şi una de genealogie (*De familiis Byzantinis*).

Construcţia franceză a domeniului continua, într-o manieră efervescentă prin contribuţiile în diplomatică bizantină ale lui Jean Mabillon, autorul lucrării *De re diplomatica libri VI* (Paris, 1681), Bernard de Montfaucon, acceptat azi unanim drept fondatorul paleografiei bizantine (*Paleographia Græca*, Paris, 1708) ori Michel Lequien, un fin cunoscător al vieţii ecleziastice bizantine (*L'Oriens Christianus*, I-III, Paris, 1740). La toate acestea, ar trebui adăugată bogata activitate de istoric al literaturii bizantine desfăşurată de germanul Johannes Fabricius, a cărui operă, *Bibliotheca Graeca*, număra nu mai puţin de 14 volume dedicate autorilor greci creştini.

Interesul veacului XVII pentru Bizanţ s-a transmis şi Secolului Luminilor, dar, de data aceasta, abundenta literatură ştiinţifică a domeniului avea alte coordonate. Sub influenţa raţionalismului propriu luminilor şi a concepţiilor juridice, s-a construit o schemă care considera republica romană drept norma dreptului public, Bizanţul şi chiar antichitatea târzie fiind văzute ca epoci decadente, deviaţii nedorite de la axa istoriei Imperiului roman. Occidentul luminat nu vedea în Bizanţ decât un lung proces de decădere a antichităţii greco-romane. Unul din motivele pricipale ale

unei asemenea atitudini părea a fi tocmai lupta pentru imperiu între Apus și Bizanț, iar faptul că numeroși cronicari medievali apuseni subliniau faptul că „împărații grecilor" au răpit imperiul de la moștenitorii de drept, nu putea decât să accentueze percepția negativă a civilizației bizantine. De altfel, acest motiv istoriografic, al asumării nemeritate a imperiului, este abundent prezent chiar în vechile scrieri istorice române din secolul XVIII, evident, sub directa influență a autorilor occidentali din veacul luminist.

Afirmația că imaginea negativă a Bizanțului în epoca modernă se datorează în mare măsură gândirii luminite reprezintă, pentru cercetătorul de astăzi, un banal truism. Nu vom insista mai mult decât se cuvine asupra acestei probleme. François Marie Arouet, zis Voltaire (1694-1778) a abordat Bizanțul atât ca filosof cât și ca istoric (și totuși, atât de simplist și ultimativ), susținând, între altele, că istoria acestei civilizații nu este altceva decât o suită de declamații și miracole, un triumf al barbariei și obscurantismului[16]. Nici Montesquieu (1689-1755) nu era un fin cunoscător al Bizanțului și, totuși, opiniile sale au găsit, vreme de aproape un secol, un ecou deloc de neglijat în cercurile intelectuale europene. În *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains*, civilizația de pe malurile Bosforului era văzută sinoptic drept o serie de revolte, intrigi și perfidii, un model negativ de stat despotic[17]. De altfel, Bizanțul, perceput ca un proces milenar de decadență, definea o istorie monumentală, *Histoire de Bas Empire*, cea a francezului Charles Le Beau, ale cărei 27 de volume apăreau la Paris, 1757-1784.

La nivelul istoriografiei, mai mult decât Le Beau, Voltaire și Montesquieu, o influență definitorie pentru finele secolului XVIII și prima jumătate a celui următor a venit din partea lui Edward Gibbon (1737-1794), prin monumentala *History of decline and fall of the Roman Empire*. Lucrarea a impresionat lumea istoricilor[18] și, în general, a oamenilor de carte (a fost utilizată și în spațiul istoriografiei române) și constituie încă una dintre cele mai perene cărți de istorie, motiv pentru care îi rezervăm un spațiu mai generos. Ideea de a concepe o istorie a cetății Romei i-a oferit-o atât mediul religios, catolic și calvin[19], în care s-a format, dar și studiul creațiilor literare romane.

Din 1773, el începe a construi o istorie pe care o dorea cuprinzătoare și relevantă pentru cititori[20] și, astfel, primul volum al monumentalei opere, vedea lumina tiparului în 1776, urmat de al doilea și al treilea, cinci ani

mai târziu şi, după alţi şapte ani, de ultimele trei volume, acestea din urmă scrise la Lausanne. Intenţiona să redacteze şi un al şaptelea volum, cu note adiţionale, hărţi şi recenziile critice la opera sa, dar proiectul a eşuat[21].

Civilizaţia bizantină nu putea fi percepută de un admirator al vechii Republici romane şi al sistemului politic britanic modern, decât critic, lipsa de simpatie (relevantă este legenda celor 7 tineri fermecaţi din Efes, povestită cu lux de amănunte de către Gibbon[22]) venind din identificarea statului bizantin cu monarhia orientală (aflată la antiteza valorilor moderne), în care supuşii erau reduşi la acelaşi statut de dependenţă în faţa voinţei absolute a monarhlui[23]. În aceeaşi ordine de idei, pe bizantini îi considera ca ducându-şi existenţa sub un dublu despotism, tirania împăratului şi acel „despotism spiritual" şi îi acuză indirect de acceptarea pasivă a stării lor, dar recunoaşte potenţialul istoric al Bizanţului[24].

Să nu fim înţeleşi greşit. Interesul pentru Bizanţ nu atinsese încă acea intensitate care să permită o evoluţie constantă a domeniului şi nici nu putea fi vorba încă de obiectivitatea ştiinţifică, la care făcea referire August Compte. O întreagă conjunctură, scria Johannes Irmscher[25], la care colaborau numeroşi factori, permitea o vizibilă stagnare în studiile bizantine: neoclasicismul, care exalta antichitatea greacă şi pentru care Bizanţul nu era altceva decât un intermediar al moştenirii antice greceşti şi romane, glorificarea romantică a imperiului medieval, care nega Constantinopolului orice pretenţie de universalitate şi legitimitate, defăimarea ortodoxiei schismatice şi, implicit, a statului bizantin, naiv orchestrată de către Biserica catolică, şi, nu în ultimul rând, europocentrismul (ceea ce însemna, de fapt, recunoaşterea doar a Europei Occidentale şi Centrale drept unic pol al civilizaţiei umane).

În istoriografia veche românească nu există, cum era şi firesc, preocupări distincte pentru istoria bizantină. În schimb, adesea cronicile sau letopiseţele tratează, lapidar, e drept, momente precum întemeierea Constantinopolului de către „sfântul împărat Constantin" şi cucerirea lui, la 1453, de către turcii lui Mahomed al II-lea. Oricum, o evoluţie tot se constată, dacă vom compara modelele de inspiraţie folosite de cronicarii veacului XVI, care nu aveau la dispoziţie decât cele trei izvoare bizantine menţionate mai sus, cu cei din secolele următoare, care apelează la o diversitate de surse. Intervine treptat spiritul critic, acea „însuşire de fină

intelectualitate" cum o numea Dan Simonescu, ceea ce face ca izvoarele să fie întrebuințate cu discernământ și să fie preluate selectiv informații[26].

Cel mai învățat dintre cei trei fii ai lui Miron Costin și totodată cel mai însemnat prin prezența sa în viața publică moldoveană[27], Nicolae Costin și-a conceput cronica drept o continuare a letopisețului tatălui său, care plănuia o vastă istorie de la descălecat până în timpurile sale. Spre deosebire de Miron Costin, fiul consideră oportună lărgirea planului, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând chiar de la geneza lumii. Era, acesta, maniera de abordare proprie cronisticii bizantine și scolasticii medievale, care devenise desuetă în apus, de mai bine de un veac.

Nu lipsesc nici știrile despre bizantini. Îndeosebi pentru partea acesta, lucrarea lui N. Costin, preluând în mare măsură cronica părintelui său, este o compilație. El a preluat informații din lucrări mai vechi, care tratau și istoria împărăției bizantine. În 454, scrie cronicarul, moartea „împăratului grecescu" Theodosie și situația incertă a moștenirii tronului îi încurajează pe bulgari să ocupe ambele Moesii și să înregistreze chiar victorii împotriva trupelor imperiale conduse de Zenon (476), incendiind Constantinopolul („au aprinsu cu foc Țarigradul de au arsu")[28]. Creșterea puterii bulgare în zonă, crede N. Costin, nu a putut fi stopată de măsurile luate de Anastasios, și după decesul împăratului ei revin cu incursiuni în teritoriile imperiale[29].

Conciliul de la Florența nu putea scăpa istorisirii unui cărturar ce dorea să integreze istoria Moldovei în cadrul mai larg al istoriei universale. Nicolae Costin se dovedește foarte bine informat, atunci când se referă la discuțiile „săborului", la participanți, între care enumeră pe „patriarhul de Țarigrad și împăratul răsăritului grecesc Paleolog", și chiar la situația critică în care se afla Bizanțul, redus teritorial la capitală, Peloponez și alte câteva cetăți[30]. Istoricul nu uită să impute papalității lipsa ajutorului promis lui Ioan al VIII-lea Paleolog, conchizând că de vreme ce „niceun agiutoriu n-au dat, nice au trimis, și mai mult de scădere au fostu acel săbor besericii răsăritului, decât de folos"[31].

Nicolae Costin abordează indirect și unele aspecte ale ideologiei politice bizantine. Referindu-se la „vremea ce împărățiia Ioan Paleolog, împăratul grecesc, la Țarigrad", în care turcii „den dzi în dzi îmbla să ia Țarigradul, cum luasă și alte țări grecești", și la scrisorile basileului către regele Vladislav al Ungariei și Poloniei și către Iancu de Hunedoara, în care li se cerea intervenția împotriva turcilor, autorul afirmă că Ioan al VIII-lea

ar fi promis lui Vladislav titlul imperial[32]. Având în vedere doctrina imperială bizantină[33], care avea în centrul ei tocmai unicitatea imperiului, idee la care, se ştie, nici ultimul împărat nu a renunţat, preferând moartea, informaţia se referă, probabil, la propunerea ca Vladislav să intre, într-o formă sau alta, în familia imperială bizantină.

Trecerea oştirii turce conduse de Murad, cu accepţiunea basileului, pe malul european al Bosforului, pe lângă Constantinopol este, crede N. Costin, cauza dezastrului suferit de trupele creştine la Varna, de care sunt vinovaţi doar bizantinii. Este o idee preluată din izvoarele poloneze şi maghiare, care, după modelul tipic „latinesc", caută ţapii ispăşitori pentru înfrângerile în luptele cu turcii, în tabăra „schismaticilor".

Greşeala bizantinilor s-a întors împotriva acestora la 1453, cînd „sultan Mehmet, împăratul turcesc, au luat Ţarigradul, cu mare jele şi grijă a toată creştinătatea, cindzăci de dzile bătându-l"[34]. Vina directă pentru căderea „împărătesei oraşelor", cum apare în textele bizantine capitala imperială, pare a aparţine tot unui grec, „Ghierluc" (Chir Luca Notara) care ar fi indicat turcilor punctele slabe ale apărării. Conform doctrinei intervenţei divine în viaţa creştinilor, el este pedepsit de Dumnezeu, fiind pus la cazne până la moarte de sultan. Pierderea Constantinopolului este tot urmarea voinţei divine, drept pedeapsă pentru păcatele creştinilor[35], idee prezentă şi la unii autori bizantini târzii, precum Ducas, Sphrantzes sau Chalcocondylas.

Grec după tată, dar român prin convingeri, Constantin Cantacuzino Stolnicul este, fără îndoială, una din cele mai reprezentative figuri ale medievalităţii culturale române. De la stabilirea, de către Nicolae Iorga, a paternităţii asupra *Istoriei Ţării Rumâneşti*[36], stolnicul şi opera lui s-au bucurat de o atenţie binemeritată din partea cercetătorilor români.

Celui mai instruit cronicar al medievalităţii româneşti i se potrivesc perfect cuvintele lui Virgil Cândea, „un cărturar care a citit atât de mult şi a scris atât de puţin"[37]. Beneficiarul unei educaţii alese, desăvârşite la Adrianopol, Constantinopol şi Padova[38], cunoscător al câtorva limbi străine, între care slavona, greaca, latina, italiana, şi posesor al unei biblioteci bine garnisite, stolnicul Constantin Cantacuzino a contribuit remarcabil la evoluţia istoriografiei române. Redactată în ultimele două decenii ale veacului XVIII şi la începutul celui următor, *Istoria Ţării Rumâneşti*[39] avea, poate, în viziunea autorului, rolul de a umple golul istoriografic ce plasa Muntenia într-un net dezavantaj faţă de Moldova, stat ce îşi avea

deja propria istorie scrisă.

Între ceilalți cronicari români, stolnicul Constantin Cantacuzino se distinge prin folosirea critică[40] a unor izvoare diverse (cronicarii moldoveni „păcătuiau" prin utilizarea aproape exclusivă a izvoarelor narative polone) și prin citarea corectă a surselor[41]. El navighează cu pricepere printre informațiile oferite de autori ai antichității clasice, greci sau latini, de autori bizantini, renascentiști sau contemporani lui. Dintre izvoarele bizantine, stolnicul îi citează adesea pe Procopius din Cezareea[42], Ioannes Zonaras[43] și Ioannes Tzetzes[44].

Viziunea amplă asupra istoriei i-a facilitat incursiunile în istoria universală, el dovedind o concepție evoluată, potrivit căreia istoria patriei trebuie inclusă în cea universală, dar nu în felul lapidar al cronicilor de până atunci[45]. Cu toate acestea, referirile la Bizanț nu sunt directe, ci intermediate de discursul său politic, de perspectiva culturală, sau chiar de abordarea dificilei probleme a vlahilor balcanici și a raporturilor acestora cu împărăția bizantină[46].

La stolnicul Constantin Cantacuzino, aflăm gândirea proprie oamenilor Renașterii târzii cu privire la ideologia politică. Școlit la Padova, într-un mediu italian și umanist, dar influențat puternic și de literatura filosofico-morală post-bizantină[47], pe care a cunoscut-o la Constantinopol, admiră sincer republicile aristocratice italiene și se pronunță împotriva „tiraniei". Trimiterile la sistemul politic bizantin condamnă doctrina romano-bizantină a „omului providențial" (împăratul), locțiitorul lui Dumnezeu pe pământ[48]. Pentru el, decăderea Imperiului roman a început odată cu venirea la putere a „samoderjeților înpărați, au mai bine tirani"[49] Împărații bizantini nu sunt totuna cu cei romani, consideră autorul, care cunoaște bine obiceiul bizantinilor și al grecilor de a se numi pe sine romani („romeos")[50], ci „împărații grecilor" sau „împărații Țarigradului", după cum Imperiul bizantin apare în text ca „Vizantia" sau „împărăția Țarigradului".

Cronicarul se dovedește un fin cunoscător al istoriei romane și bizantine, fiind la curent cu evenimentele care au dus la împărțirea imperiului în cel de Apus și de Răsărit, la creșterea Bizanțului și la decăderea sa până la cucerirea din 1453. În limbajul vremii, stolnicul ne explică cum forțele centrifuge au dus la căderea Romei[51] și la slăbirea creștinilor, vina aparținând în principal catolicilor și papalității[52] iar rezultatul fiind dezastruos și periculos pentru viitorul creștinătății: „cea mai mare parte de acea monarhie supt jugul turcului supusă iaste și cealaltă parte încă așa a ajun-

ge primejduiaşte". Vasta sa cultură şi izvoarele pe care le-a putut consulta la Constantinopol şi Padova permit stolnicului să istorisească, mai pe larg decât toţi predecesorii săi, aventura bizantină şi destinul împărăţiei, în momentele cele mai importante[53], până la cucerirea turcească[54]. A utilizat destul de selectiv surse bizantine de prim rang: pe Procopiu din Cezareea, pe Ioannes Tzetzes (numit de el Ţeţu) şi pe Ioannes Zonaras („om învăţat şi vrednic credinţii între istoricii greci") pentru evenimentele din vremea împăratului Hadrian, dar a evitat să-l folosească, atunci când se referea la vlahii balcanici, pe cel mai autorizat istoric, Nicetas Choniates, probabil neavând acces la lucrarea acestuia[55].

Dacă stolnicul Constantin Cantacuzino se distinge de cărturarii contemporani şi de înaintaşi prin erudiţie, această trăsătură este ridicată pe o treaptă superioară de domnitorul-savant Dimitrie Cantemir, figură reprezentativă a literaturii române vechi, care a avut preocupările cele mai bine conturate în domeniul istoriei bizantine.

Tatăl său, domnitorul Constantin Cantemir, fără ştiinţă de carte, a încercat să le ofere fiilor săi Antioh şi Dimitrie ceea ce el nu a avut: o educaţie aleasă. În Moldova, cei doi au studiat slavona, greaca, latina şi elemente de teologie, după tiparul timpului, având ca dascăl pe iatrofilosoful Ieremia Cacavela, fost student la Leipzig şi Viena. Dimitrie Cantemir continuă studiile în capitala otomană, unde se afla ca ostatec (1688-1691), domn mazil (1693-1695), capuchehaie (1695-1700) şi fără nici o calitate (cu întreruperi, până la ocuparea tronului). Şederea la Constantinopol a fost şansa de afirmare în domeniul culturii, dar şi în viaţa politică. Aici îşi desăvârşeşte pregătirea începută în ţară, profitând de tradiţionala cultură bizantină întreţinută de Academia Patriarhiei şi de reflexele târzii ale umanismului, venite din apusul Europei[56]. Studiază logica, filosofia, teologia, istoria, geografia, limbile orientale dar şi muzica, folclorul şi medicina, devedindu-se un cărturar polivalnt[57]. Printre profesorii săi, majoritatea greci[58], s-au numărat Antonie, Spandonis Vizantios, Balasios, Iacob Manos Argivul, Alexandru Mavrocordat, Meletie din Arta, Hrisant Notara dar şi cărturari orientali, ca Nefioglu, Levi Celebi ş.a.

Fie că este vorba despre *Istoria Imperiului otoman*, de *Istoria moldovlahică* sau despre mai puţin cunoscuta *Despre numele antice şi de astăzi ale Moldovei*, Dimitrie Cantemir are ştiinţa de a face incursiuni vaste, deloc obositoare însă, în istoria bizantină, care reprezintă, în viziunea sa, aria de referinţă a istoriei medievale, cel puţin pentru Europa de Sud-Est.

Chestiunea izvoarelor bizantine folosite de domnitor rămâne încă deschisă, mai ales în privința modului de informare și a progresiei acestuia, fiind necesare noi și minuțioase cercetări. Prima sa carte, apărută în 1698 la Iași, *Divanul, sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, care a cunoscut și o versiune greacă, realizată de Ieremia Cacavela, avea izvoare diverse, antice și medievale, orientale și apusene; dintre sursele bizantine, D.Cantemir face apel la Filip Solitarul, Mihail Chroniates, Ioan Hrisostom, Ioan Climax[59].

Edițiile pe care știm cu siguranță că le-a utilizat, excerptându-le și comentând informațiile în lucrările sale, sunt Procopius din Cezareea[60], Zonaras[61], Cedrenos[62], Choniates[63], Ioan Cantacuzino[64] și preferatul său pentru istoria raporturilor bizantino-otomane, Chalcocondylas[65]. Alte opere au fost consultate de domnitor, fără a indica exact sau corect sursa, neputându-ne pronunța exact asupra ediței folosite; așa sunt scrierile lui Olympiodoros și Zosimos (secolul V), a lui Theodoret al Ciprului și Ammianus Marcelinus, *Memoriile* lui Sphrantzes (numit incorect G. Frantza), istoria lui Theofylact Simocatta (numit Samocattes), cea a lui Neceforas Gregoras (cu notele lui Du Cange, atașate la sfârșitul ediției lui Boivin din 1702, Paris) cronica lui Manasses, scrierile lui Glykas și Pachymeres. Alte lucrări sau autori sunt citați indirect de istoric, care preia trimiterile unora din surse, cum este cazul lui Petrus Prossinus, editorul și traducătorul biografiilor compuse de Georgios Pacymeres, împăraților Mihail Paleolog (apărută la Roma, 1666) și Andronic cel Bătrân (apărută la Roma, 1669), preluat din ediția lui Boivin[66].

Este greu de stabilit istoricul bizantin preferat al lui Dimitrie Cantemir, dar noi tindem a înclina în favoarea lui Nicetas Choniates, „de toată credința vrednic istoric", care își pune scrisul în slujba adevărului („adeverinții slujind"). Îl folosește într-o pagină de o rară vehemență polemică, împotriva asertiunilor celor doi interpolatori, Simion Dascălul și Misail Călugărul, acolo unde aceștia vorbesc de „tâlharii și oamenii răi de la Râm", aduși de „Laslău Crai" să populeze Maramureșul[67].

Bun cunoscător de greacă și de latină, D. Cantemir nu preia informația fără a o trece prin filtrul propriei gândiri și nu se mulțumește cu traducerile latinești, atunci când are la îndemână originalele grecești. Cel mai potrivit exemplu este traducerea „Galiția" (*Historia Moldo-Vlahică*, III, 7, 126) dată originalului Kalitzis (Καλητζις) din textul lui Choniates și nu Calitzæ, conform traducerii lui Fabrotus (ed. Paris, 1647, p. 337). În

Hronicul vechimii..., istorisind despre proiectul matrimonial ce urma să lege pe Ştefan Milutin şi pe Evdochia, sora lui Andronic II Paleologul, D. Cantemir reproduce un lung pasaj în greceşte din Niceforas Gregoras, dând şi traducerea românească, însoțită de reflecții şi comentarii, fiind prima tentativă în istoriografia română, de traducere paralelă a unui text bizantin[68].

Dar excepțiile nu lipsesc: uneori, nu preia informațiile riguros, fapt demonstrat deja de Dan Sluşanschi, în ediția critică a lucrării *Historia Moldo-Vlahica*. Citează adesea din Zonaras[69] şi din Cedrenos şi uneori îi încurcă; lui Procopius îi atribuie texte despre zidirile lui Traian, în loc de Iustinian[70] iar citate atribuite unor autori pur şi simplu nu există în edițiile indicate, sau provin de la alții.

Deşi poate fi considerat un fin cunoscător al istoriei bizantine, poate unicul cărturar al epocii sale care a reuşit să aprofundeze şi să înțeleagă Bizanțul, cu mărirea şi decăderea sa, cu mentalitățile sale aparte, Dimitrie Cantemir nu este scutit de greşeli, adesea copilăreşti, nici în text. Una dintre acestea este confuzia de nume pe care o face între Manuel I Comnenul (1143-1180) şi Manuel II Paleologul (1391-1425)[71]. În ansamblu însă, nu se pot aduce prea multe critici cărturarului, din perspectiva de istoric al Bizanțului. Referitor la relația sa specială cu izvoarele bizantine, Al. Elian remarca, fără exagerare, faptul că, grupate laolaltă, pasajele şi fragmentele traduse de autor ar fi putut alcătui prima antologie medievală românească de texte bizantine privitoare la istoria patriei[72]. Dacă în acest registru există vreo problemă, atunci aceasta poate fi folosirea aproape exclusivă a textelor bizantine, sursele apusene lipsind sau fiind marginalizate de noianul de informații bizantine, pentru segmentul istoric ceva mai delicat, al cruciatelor şi cuceririi latine a capitalei la 1204[73].

Cum spuneam mai sus, pentru D. Cantemir, axa pe care evoluează istoria medievală este dată de existența imperiul bizantin, pe care îl aşează în limitele temporale date de cele două mari evenimente ce au marcat era creştină: mutarea scaunului imperial de la Roma la Constantinopol (330) şi cucerirea Noii Rome de către turcii otomani (1453)[74]. Asupra cronologiei căderii Bizanțului, el ezită între 1452 şi 1453, amintind opiniile contradictorii aflate în sursele sale, oferind acest exemplu pentru a sublinia subiectivismul izvoarelor. Asupra relativității surselor revine în *Istoria Moldo-Vlahică*, chemând în ajutor experiența şi oferind drept pildă chiar „groasele volume” ale autorilor bizantini din care „citim prea adesea că

greco-romanii au fost cel mai adesea biruitori, iar otomanii mai arar, pe când pe noi ne încunoştiinţează astăzi asupra adevărului adevărat însăşi pieirea de istov a Împărăţiei de Răsărit"[75]. Atenţia trebuie ţinută mereu trează, sfătuieşte el, pentru că, în aceste texte, victoriile aparţin doar bizantinilor, mereu „grozavi şi întruna biruitori" şi prea puţin duşmanilor; chiar atunci când aceştia din urmă îşi adjudecă vreo biruinţă, e ceva „meschin şi fără strălucire"[76].

D. Cantemir utilizează frecvent termenul „bizantin", uneori cu acelaşi înţeles pe care îl dăm astăzi, alteori pentru a numi doar locuitorii capitalei. Totodată, el este la curent cu ideologia politică bizantină, numindu-i adesea pe bizantini, „romani", dar şi „greci". Interesantă este şi evoluţia imperiului bizantin, autorul trecând de la denumirea de „imperiu roman" pentru primele secole, la cea de „imperiu grecesc" („Imperio Græco") sau chiar „Grecia"[77], pentru veacurile din urmă. Constantinopolul este „Noua Romă", „oraşul împărătesc" sau „oraşul bizantinilor", întocmai ca la autorii bizantini târzii[78]. Numele vestitului oraş îi permite şi extinse divagaţii lingvistice, explicând cu talent de povestitor, că numele turcesc „Istambol" provine tot de la Constantinopol sau din „fraza vulgară grecească" εἰς τήν πόλλιν[79]. Chiar învăţaţii turci şi sultanii în actele lor oficiale scriu încă numele vechi, grecesc, al capitalei. Foloseşte frecvent şi cu uşurinţă termeni greceşti, pe care îi preferă uneori celor latini, deşi grafiile mai ciudate, în care nume greceşti sunt scrise după un model străin, nu lipsesc[80]. Nu se sfieşte să intre în discuţii asupra unor chestiuni lingvistice greceşti (precum presupusa transformare a dubletului σσ în ττ, potrivit concepţiei mecaniciste a vremii asupra proceselor lingvistice)[81], sau să dezbată originile denumirilor româneşti (Λευκόπολις, Μαυροβλαχία, Μολδοβλαχία, Ουγγροβλαχία, ουγγροβλάχοι)[82].

Istoria bizantină începe, în viziunea lui D.Cantemir, cu acea *translatio* din 330, înfăptuită de Constantin cel Mare[83]. Pentru perioada respectivă, izvoarele preferate sunt, cum afirmă chiar autorul, Eusebius (cu *Vita Constantini*), Zosimos (chiar dacă acesta, autor păgân din veacul V, este „foarte duşmănos" la adresa împăratului), Lexiconul *Suidas* şi Georgios Cedrenos[84]. Urmează o succintă trecere în revistă a situaţiei limesului dunărean şi a statului roman în vremea împăraţilor de la Constans şi Iulian Apostatul[85] la Theodosius, pentru a zăbovi ceva mai mult asupra invaziei slave din vremea lui Iustinian. Mauricius este cel care îi înfrânge şi apoi generalul său Priscus, la 595 îi alungă peste Dunăre, după cum spun

sursele sale, *Historia Miscella* şi Georgios Cedrenos[86]. În aceeaşi perioadă, îi atrag atenţia construcţiile iniţiate de Iustinian, folosind drept sursă, evident, pe Procopiu din Cezareea (*De ædificiis*), pe care îl citează adesea[87]. În câteva zeci de pagini, într-o formă apropiată de cea a cronicilor, istoricul trece prin faţa cititorului domnie după domnie, împărat după împărat, totul constuit pentru a pregăti momentul culminant, răscoala vlahilor din Imperiul bizantin.

D. Cantemir ne prezintă aspecte din istoria bizantină în măsura în care istorisirea îl ajuta în chestiunea vizată, istoria Imperiului otoman sau a Moldo-Vlahiei. Interesat de istoria românilor, el se concentrează, aşa cum este firesc, asupra acestora şi insistă asupra acelor momente în care teritoriul fostei Dacii a cunoscut evenimente importante sau în care au fost angrenaţi vlahii din stânga sau dreapta Dunării. Totuşi, în *Historia Moldo-Vlahica*, cărturarul reuşeşte să ofere o imagine destul de coerentă a evoluţiei bizantine, de la începuturi, trecând prin momente grave, precum iconoclasmul, răscoala vlahilor şi cucerirea latină de la 1204[88], până în ultimii ani ai unei împărăţii în agonie, acest din urmă segment fiind abordat în *Istoria Imperiului otoman*.

Interesul principelui cărturar se concentrează asupra vlahilor balcanici şi a raporturilor încordate dintre aceştia şi societatea bizantină. Uneori, când vorbeşte despre vlahi şi despre modul lor de prezentare în textele bizantine, D. Cantemir nu-şi poate abţine mici ironii, în stilul stolnicului C. Cantacuzino, care nici el, nu lăsa necomentată atitudinea antivlahă a autorilor bizantini. Redând largi pasaje din Nicetas Choniates, cărturarul intervine cu două note comentând textul, cea de-a doua remarcând că faptele vlahilor ar fi rămas necunoscute nouă, fără istorisirea cărturarului bizantin care „nu fără mare durere în inimă şi nu fără ruşine pentru împărăţie, mărturiseşte totuşi adevărul"[89].

Perioada de după defecţiunea vlahă, deci ultimele două secole de existenţă a împărăţiei sunt discutate în celebra *Istoria Imperiului Otoman*. Izvoarele principale utilizate sunt autorii bizantini târzii Georgios Sphrantzes, Ducas, şi Laonic Chalcocondylas, alături de scrieri vechi turceşti. Accentul cade pe figuri de seamă şi întâmplări ale turcilor otomani, dar, cum istoria acestora a venit de atâtea ori în contact cu cea bizantină, scrierea lui D. Cantemir este foarte utilă demersului nostru.

Vinovat de trecerea turcilor în Europa, ne spune autorul, este prietenul lui Orchan, Ioan Cantacuzino, cel care i-a chemat în ajutor pe necredin-

cioşi, duşmanii predestinați ai împărăției grecilor[90]. După episodul Cantacuzino, se povesteşte pe larg asedierea Constantinopolei de către Baiazid, ale cărui trupe nu întâmpinaseră rezistență până sub zidurile cetății[91], şi intervenția mongolului Timurlenk în conflictul dintre bizantini şi turci[92]. Faptele lui Murad I, Mahomed I, Murad II, intervențiile lor în teritoriile greceşti nu scapă atenției principelui cărturar, care le aşterne conştiincios pe hârtie.

Tonul autorului devine aproape afectuos atunci când descrie personalitatea şi acțiunile lui Mahomed II, „cel mai ilustru şi norocos principe" al otomanilor. Motivul este realizarea acestuia, cucerirea Constantinopolei, ceea ce „mulți predecesori ai săi au dorit-o, dar puțini au avut inima de a tenta". Utilizând probabil surse turceşti, D. Cantemir afirmă că cetatea, „fortificată de natură şi de arte", deşi fusese apărată de o armată mai numeroasă decât a inamicului, a fost cucerită de Mahomed Fatih, care a făcut din ea capitala statului său. O reacție în lanț a fost declanşată, căderea Constantinopolului determinând, în viziunea autorului, dispariția totală a „vechiului imperiu oriental"[93].

Planul lui Mahomed II era clar, toate faptele sale indicând personalitatea unui mare cuceritor: primul asediu şi pacea, ridicarea celor două cetăți, pe malurile european şi asiatic ale Bosforului, şi a doua împresurare a capitalei „grecilor", despre care autorul ne oferă un lux de amănunte[94]. În privința caracterului cuceririi Constantinopolului, D. Cantemir polemizează aprins cu sursele sale creştine, bizantine şi occidentale, înclinând a da crezare izvoarelor turceşti. Apelând la „cei mai gravi istorici turci, atât vechi cât şi moderni", se arată sigur de modul parțial paşnic prin care sultanul a reuşit să obțină capitala bizantină, mizând pe lipsa de interes a istoricilor turci de a trasfigura adevărul, fiind „mult mai glorios a cuprinde o cetate cu arma decât prin capitulație". Chiar dacă luptele au fost reale şi grele, după intrarea turcilor în oraş, anumite zone şi cartiere au capitulat, reuşind să-şi păstreze comunitățile şi bisericile iar la autoritatea autorilor mahomedani se adaugă faptele: grecii ce s-au predat au reuşit să-şi păstreze în posesie bisericile, atât sub Mahomed al II-lea cât şi sub Baiazid al II-lea[95].

Toate posesiunile bizantine, ne spune D. Cantemir, au fost subjugate în anii următori de sultanul cuceritor, începând cu Moreea şi insula Corfu, aşa încât „toate provinciile care aparținuseră grecilor" au ajuns sub ascultarea lui Mahomed al II-lea, parte de bună-voie, parte prin sabie.

Preocupările principelui cărturar D. Cantemir pentru Bizanț și cultura greacă, cele mai serioase de până atunci, se încadrau perfect concepției sale moderne (însă cu valențe mistice) cu privire la rolul istoriei universale, ca înveliș necesar al istoriei patriei. Opera sa, îndeosebi *Istoria Imperiului Otoman*, a trecut dincolo de hotare și s-a făcut cunoscut drept un autor bine pregătit, chiar dacă viziunea sa nu era împărtășită întotdeauna. Această lucrare a principelui moldav s-a bucurat de atenția unui istoric de talia lui Gibbon care s-a folosit, cu unele rezerve, de traducerea engleză realizată la 1734 de N. Tindal, vicarul din Great Waltham, Essex[96]. Totuși, în pofida faptului că îl folosește adesea, mai ales în volumul VI, și îi recunoaște serioasele cunoștințele de limbă turcă și accesul la sursele orientale, Gibbon nu pare a avea mare încredere în capacitatea cărturarului moldovean de înțelegere a istoriei acestei părți de lume[97].

În a doua jumătate a veacului XVIII și la începutul celui următor, sesizăm în Principate o situație care din perspectiva analizei noastre pare destul de complexă și totodată complicat de abordat. Problemele survin atunci când ne apropiem de lucrările redactate de greci, căci pe acest palier, dimensiunile apar modificate. Apartenența etnică este adesea relevantă pentru orientarea scrierilor, mai ales că avem de-a face, în acestă epocă, mai mult cu imaginea și memoria Bizanțului, a grecității postbizantine și cu imaginea celei moderne, mai degrabă decât cu preocupări științifice. Oricum, aceste scrieri sunt, după opinia lui N. Iorga, atât de legate de istoria țării și de istoriografia în limba română încât trebuiesc analizate împreună[98]. Vom lăsa la o parte numeroasele materiale în care autorii preamăresc faptele protectorilor lor domnești, în favoarea celor cu caracter mai larg și de interes general pentru grecism. Nu putem oferi decât o perspectivă generală asupra acestei literaturii, întrucât problematica este complicată de cunoașterea insuficientă încă a epocii, de filiația incertă a operelor și de numărul lor destul de ridicat al variantelor.

Inițiativa istoriografică aparține acum muntenilor și una din filierele scrisului istoric, poate cea mai productivă, valorifică tradiția cantacuzinească. *Istoria* stolnicului se oprea la prima jumătate a veacului V, dar anumite pasaje și chiar logica textului ne fac să credem că el avea suficiente materiale adunate pentru a-și continua scrierea[99]. Ele vor fi rămas în arhiva familiei, fiind valorificate, probabil, în operele anonime sau cele cu autori cunoscuți din a doua jumătate a secolului fanariot. Un asemenea caz este *Genealogia Cantacuzinilor*, lucrare anonimă, pusă de N. Iorga pe

seama banului Mihail Cantacuzino[100]. Ea apelează indirect[101] la diverse izvoare narative bizantine, de la Kinnamos, Choniates, Akropolites, Pachymeres, Gregoras şi Ioan Cantacuzino, la istoricii căderii Constantinopolului, Chalcocondylas şi Sphrantzes. Banul l-a avut drept colaborator pe marele serdar Gheorghe Saul[102], cărturar de elită al vremii sale, cel care i-a facilitat înregistrarea şi adnotarea izvoarelor bizantine.

În acelaşi registru se înscrie şi tipăritura greacă *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti din vechime până la anul 1775*[103], apărută la editura fraţilor Tunusli, Viena, 1806. Ea este atribuită aceluiaşi ban Mihail Cantacuzino, deşi există posibilitatea ca autorul să fie un apropiat al familiei, care a valorificat documentele arhivei Cantacuzineştilor, dat fiindcă textul este slab calitativ, redactat fără metodă[104]. Izvoarele bizantine folosite sunt intermediate, după cum reiese din text, de lucrări moderne, ca *Istoria* stolnicului Constantin Cantacuzino (pentru Tzetzes), ori *Geografia* lui Busching[105] (sunt amintiţi Ioan Kinnamos, Nichifor Gregoras, Nichita Choniates, Ana Comnena). Al. Elian subliniază lipsa compilatorului sau a traducătorului (există posibilitatea ca lucrarea să fi fost redactată iniţial în română) de elementarele cunoştinţe de istoria Bizanţului, cel mai frapant exemplu fiind folosirea masculinului cu referire la Ana Comnena[106].

Pe ansamblu, comparând percepţia istoricilor români cu cea a „colegilor" apuseni, se poate constata o plajă destul de largă a diferenţelor de abordare, de dotare şi de instrumentar, în defavoarea primilor.

Cu toate acestea, avem un caz în care compatibilitatea este deplină, ba chiar se tinde depăşirea modelele apusene. Prin *Istoria Imperiului Otoman,* cea mai apreciată şi mai răspândită lucrare românească în spaţiul culturii occidentale, principele Dimitrie Cantemir a dovedit că studiul riguros se poate face şi la Iaşi, Bucureşti ori Constantinopol, nu doar în faimoasele biblioteci apusene.

Scrieri istorice precum cele analizate de noi în rândurile de mai sus au contribuit, prin relativa lor răspândire, la familiarizarea generaţiilor de ştiutori de carte, cu problematica istoriei bizantine. Prin erudiţia corifeilor săi, buni cunoscători de limbă greacă şi latină, deşi dezinteresaţi de istoria acestei civilizaţii pe care nu o considerau la justa ei valoare (sub un dublu imperiu, al curentului de opinie luminist, şi al sensibilităţii lor la cultura occidental-catolică), istorie de care se apropiau doar pentru a afla infor-

maţii pentru trecutul românilor şi a-şi argumenta propriile teorii, Şcoala Ardeleană a lărgit spectrul contribuţiilor la cunoaşterea Bizanţului. Mai departe, istoriografia paşoptistă, interesată mai degrabă de criticarea vechiului regim al domniilor fanariote, nu a avut nici instrumentele şi poate, nici tihna înaintaşilor, de a se apleca asupra istoriei bizantine, fie şi marginal. Hiatusul era observat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de cărturari de geniu, ca B.P. Hasdeu şi Titu Maiorescu, care invitau, fiecare într-un alt mod, la aprofundarea istoriei unei lumi strâns relaţionată de cea românească şi la construirea instrumentelor necesare acestui studiu ce trebuia să lumineze „punctele întunecate" ale istoriei naţionale.

The presence of the Byzantium in the historical writings of the 18th century in the Romanian Principalities

Summary

Due to the internal evolution of the historiography and to the presence of a large number of Greeks in the Principalities, the 18th century requires a more thorough research of the Byzantine sources, so necessary to the writing of the Romanian history. The Greeks widened to a large extent (through the volumes that they brought or they ordered along the years) the documentary basis to which the chroniclers and the Romanian historians had access, especially in what concerned the papers of the Byzantine and Western authors. Compared to the chroniclers of the past centuries that had at their disposal at the most three Byzantine sources valued in the entire Slavonic culture (Ioan Malalas, George Amartolos and especially Constantin Manasses), the historians of the 18th century met all the conditions required by a thorough study of the Byzantium: knowledge of the Greek language which became a cultural language, formative probation in the Greek world and in Western colleges and libraries, enjoying a more easy access to the bibliographical information and to the work instruments.

The interest for the Byzantium still remains an indirect one. The historians do not approach this area but to the extent to which it finds a common point with their attempt of foray into the universal history, in that of the Ottoman Empire, of the Romanian nation genesis and of the debating again the Balkan Vlachs uprising. From this point of view, the Romanian scholars are detached from the intellectuals of the Western culture sphere, which investigate the Byzantium as a point of interest in itself.

Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul and Dimitrie Cantemir have different approaches upon the Byzantium from the value point of view (the order is that mentioned above), reaching the climax with the scholar-prince Dimitrie Cantemir, the most gifted for investigating the Byzantine sources and realities. We were interested in their conception regarding the Byzantium, but also in the use of the Byzantine sources, directly or through Western translations.

Historical writings as those analyzed here by us, contributed, through their relative spreading, to accustom generations of educated people to the problems of the Byzantine history. The Western school widened the spectrum of the contributions to the knowledge of the Byzantium, through the erudition of its Coryphaei, well acquainted with the Greek and Latin languages. Although they weren't interested in the history of that civilization, which they didn't appreciate to its true value, nevertheless, they were studying it only to find out information about the past of the Romanians

and to argue their own theories. Further on, the historiography of the 1948 Generation, rather interested in criticizing the old regime of the Phanariot rule, didn't have the instruments and maybe, not even the peace of their predecessors, in order to be interested in the Byzantine history, even if marginally. The hiatus was noticed by scholars of genius, as B.P. Hasdeu and Titu Maiorescu, in the second half of the 19th century. They invited, each in a different way, to the profound study of the history of a world tightly related to the Romanian one and to the creation of the instruments necessary that study which was supposed to enlighten „the dark spots" of the national history.

Note

[1] Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, Hyperion, 1992, p. 32-33.

[2] Nu luăm aici în calcul, din lipsa spațiului, creațiile istorice ale corifeiilor Școlii Ardelene, cărturari erudiți care, studiind în Secolul Luminilor peste hotare, au avut acces la o bibliografie extrem de bogată. Ca atare, intervețiile lor în aria istoriei bizantine sunt foate bine documentate, chiar dacă nu sesizăm nici un interes pentru sfera Bizanțului, decât în măsura în care se pot lămuri probleme delicate, precum cea a formării poporului român sau a răscoalei vlahilor balcanici împotriva imperiului.

[3] *Cronicile lui Macarie, Eftimei și Azarie, Cronica de la Putna și Bistrița* au resimțit influența acestor autori bizantini, în conținut, dar mai ales în formă. De altfel, cei trei cronicari bizantinu sunt foarte cunoscuți și apreciați în întregul mediu al culturii slave.

[4] Cf. Johannes Irmscher, *Geschichte der Byzantinistischen Studien. Ergebnisse und Aufgaben*, în „Balkan Studies", 17 (1976), nr.2, p. 244.

[5] Vezi L. Rados, *Imaginea românilor în scrierile istorice bizantine din veacul al XV-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, tom XXXVI, 1999, p. 67-82.

[6] O. Mazal, *Manuel d'Etudes Byzantines*, 1995, Bepols, p. 13. Specialistul german aducea în sprijinul afirmației sale demersul patriarhului Fotius (secolul IX) materializat în *Biblioteca* sa, în care sunt descrise 280 de manuscrise bizantine, ori opera lui Constantin VII Porfirogenetul (secolul X) de salvare și conservare a monumentelor literare antice și protobizantine, inițiată de Fotius și Arethas. Aceluiași scop servesc și Antologia Palatină și Lexiconul Suidas. Prin asemenea demersuri atent construite, adevărate programe culturale, moștenirea antică și bizantină a fost accesibilă Renașterii și lumii moderne.

[7] Autorul unui manual de greacă foarte utilizat în epocă, *Erotemata tes hellenikes gloses*.

[8] Autorul primei gramatici grecești tipărite în Italia, la 1476, lucrare cu o existență îndelungată, și mai multe reeditări și prelucrări, unele chiar în Principate.

[9] Fondatorul academiei grecești din Roma, sub papa Leon X.

[10] Îngrijitor și editor al unor importante texte grecești.

[11] Cf. Johannes Irmscher, *op.cit*, p. 245 și urm.

[12] *Ibidem*, p. 247. Vezi și O. Mazal, *op.cit*, p. 15.

[13] Wolf este considerat de reputatul bizantinist austriac H.G. Beck drept adevăratul „părinte" al istoriografiei germane (și nu Karl Krumbacher). Hieronymus Wolf a avut, într-adevăr, clarviziunea de a considera Bizanțul drept elenism medieval și tot el este primul cărturar care utilizează termenul în accepțiunea sa actuală. Vezi H.-G. Beck, *Der Vater deutsches Byzantinistik. Das Leben des H. Wolf von ihm selbst erzahlt*, Munich, 1984.

[14] O. Mazal, *op.cit*, p. 15.

[15] Johannes Irmscher, *op.cit.*, p. 248. Vezi și O. Mazal, *op.cit*, p. 16.

[16] Johannes Irmscher, *op.cit* p. 251; O. Mazal, *op.cit*, p. 16-17.

[17] Vezi P. Lemerle, *Montesquieu et Byzance*, în *Le Flambeau, Revue belge des questions politiques et littéraires*, 1948, p. 386-394; Asupra relației cu mediul intelectual grec, vezi Roxane D. Argyropoulos, *Les intellectuels grecs à la recherche de Byzance (1860-1912)*, Institut de Recherches Néohelléniques Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Athènes, 2001, p.24-25.

[18] Concepția lui Edward Gibbon asupra istoriei imperiului roman a fost îmbrățișată, foarte fidel, de istoricii germani Johann Christoph Gatterer (1727-1799) și August Schlötzer (1735-1809).

[19] Asupra experiențelor religioase ale istoricului britanic, vezi E.J. Oliver, *Gibbon and Rome*, London, Sheed and Ward, 1958.

[20] Asupra receptării acestei cărți în veacul XVIII, vezi prefața din P.B. Craddock, *Edward Gibbon: a Reference Guide*, Boston, G.K. Hall, 1987. De asemenea, vezi și M.W. Brownley, *Appearance and Reality in Gibbon's History*, in *Journal of the History of Ideas*, 1977, 38 (4), p. 651-666; J.W. Burrow, *Gibbon*, Oxford, Oxford University Press, 1985; C. Hartog, *Time and Metaphor in Gibbon's History*, in *Clio*, 1983, 12(2), p. 153-168; A. Momgliano, *Gibbon's Contribution to Historical Method*, in *Studies in Historiography*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1966, p. 40-55.

[21] Cf. Marnie Hughes-Warrington, *Fifty key to thinkers on history*, Routlege, London-New York, p. 120-128, aici p. 122.

[22] Cei șapte tineri creștini din Efes au căzut într-un somn fermecat pentru 200 de ani, la trezire lumea arătând cu totul altfel: conducerea statului era exercitată nu din Roma, ci dintr-un nou oraș de pe malurile Bosforului tracic, spiritul militar roman fusese înlocuit cu un sistem artificial de servitute ceremonioasă, tronul lui Decius, persecutor al creștinilor, fusese luat de monarhi creștini care i-au anihilat pe zeii antici; geniul imperiului era umilit în praf, iar armate de barbari necunoscuți extirpaseră din trupul statului provinciile vest-europene și nord-africane. Cf. E. Gibbon, *The History of Decline and Fall of the Roman Empire*, vol 1-3, ed. D. Womersley, London, Allen Lane, 1994, aici vol.3, p.415. Asupra problemei acesteia vezi și John Mathews, *Gibbon and the later Roman Empire: causes and circumstances*, în R. McKitterick, R. Quinault (eds), *Edward Gibbon and Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p.12-33.

[23] Pentru aceste chestiuni, vezi următoarele: J. Black, *Empire and Enlightenment in Edward Gibbon's Treatment of International Relations*, in *International History Reviw*, 1995, 17(3), p. 441-458; R. McKitterick, R. Quinault (eds), *Edward Gibbon and Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; D. Wootton, *Narative, Irony and Faith in Gibbon's Decline and Fall*, in *History and Theory*, 1994, 33(4), p. 77-105; B.P. Craddock, *Luminous Historian*, Baltimore, MD, John Hopkins University Press, 1981.

[24] Iată ce spunea chiar autorul: „From these considerations, I should have abandoned without regret the Greek slaves and their servile historians, had I not reflected that the fate of the Byzantine monarchy is passively connected with the most splendid and important revolutions, which have changed the state of the world" (cf. Jonathan Shepard, *Byzantine soldiers, missionaries and diplomacy under Gibbon's eyes*, în *Erward Gibbon and Empire*, Edited by R.McKitterick and Roland Quinault, Cambridge University Press, 1997, p. 78-100, aici p. 78.

[25] Johannes Irmscher, *op.cit.*, p. 253, O. Mazal, *op.cit.*, p. 17.

[26] Critica se manifestă în două registre: în primul rând, nevoia de consultare a diferite izvoare istorice și, în al doilea rând, critica socială. Cf. Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească*, Editura Carpați, București, extras din *Școala de arhivistică. Lecții de deschidere*, 1943, p. 5.

[27] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*. Postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu, Prefață de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1980, p. 327.

[28] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, cu studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de C.A. Stoide și I. Lăzărescu, cu prefață de G. Ivănescu, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 67.

[29] „iară bolgarii, cu domnul lor Hrun, au prădat ţările greceşti şi le-au stăpânit". *Ibidem*, p. 67.

[30] „Măcar că, fiind împărăţia răsăritului sau Ţarigradului slăbită şi cuprinsă de turci, cât numai cu numele rămăsesă împărat Paleolog, iată au priimit de au iscălit ...". *Ibidem*, p. 84.

[31] *Ibidem*, p. 84.

[32] „şi făcând acea izbândă, îl va incununa cu stimă împărătească şi nu să va mai chema craiu, ce împărat". *Ibidem*, p. 96.

[33] Potrivit acesteia, imperiul este indivizibil, neexistând decât un împărat pe pământ, locotenentul lui Dumnezeu, iar acesta era, evident, autocratorul de la Constantinopol.

[34] Nicolae Costin, *op.cit*, p. 105.

[35] „Ce precum s.au scris mai sus, că au rămas izbânda la turci, luând Ţarigradul cu mare scădere creştinilor tot pentru păcate, de-l stăpânesc turcii în dziua de astădzi". *Ibidem*, p. 106.

[36] N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, 1899, *apud* Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoriei Ţării Rumâneşti*, ediţie critică de Damaschin Mioc, studiu introductiv de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1991, *Introducere*, p. 5. Introducerea beneficiază şi de referinţe bibliografice care se doresc exhaustive.

[37] Virgil Cândea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic-umanistul*, în „Studii", 20 (1967), nr.1, p.51.

[38] Vezi amănunte în N. Cartojan, *op.cit.*, p. 481-483.

[39] Istoria a fost atribuită întâi lui Theodosie, mitropolitul Ungrovlahiei (1679-1708), de către Samuil Micu şi Aron Densuşianu; lui Nicolae Milescu, de B.P. Hasdeu şi E. Picot; lui Daniil Panonianul, de către Al.T. Dumitrescu şi a fost restituită adevăratului autor, stolnicul Constantin Cantacuzino, de N. Iorga, prin reuşita lucrare *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 60-179.

[40] Unele sunt acceptate, de altele se îndoieşte iar altele sunt respinse cu fermitate.

[41] Asupra izvoarelor folosite de stolnic, vezi studiul *Stolnicul Constantin Cantacuzino şi izvoarele istoriei românilor*, în Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste româneşti*, Bucureşti, 1974.

[42] Ediţia bilingvă greco-latină, apărută la Paris, 1662.

[43] Zonaras, *Annales*, ediţia Du Canges, Veneţia, 1729.

[44] Ediţia latină, Joannes Tzetzes, *Historiarum variorum chiliades*.

[45] Cf. Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Ţării Rumâneşti*, ediţie critică de Damaschin Mioc, studiu introductiv de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1991, *Introducere*, p. 53.

[46] Mărturisim că rândurile scrise de stolnic asupra vlahilor ne-au impresionat prin claritatea demonstraţiei şi fermitatea opiniilor expuse; de altfel, abordarea sa este mult mai complexă decât a înaintaşilor săi şi mai bine documentată. El povesteşte despre vlahii „voevodului Ioanu", contemporan împăratului Ţarigradului, Alexie Comnenul, care „aduceau bântuieli şi pagube împărăţiei". Cf. Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Rumâneşti, întru care să cuprinde şi numele ei cel dintâi şi cine au fost locuitorii ei atunci*, Ediţie de pe un manuscript necunoscut, îngrijită şi comentată de N. Cartojan şi Dan Simonescu, Editura „Scrisul românesc", Craiova, 1944, p. 47-48.

[47] Asupra acestui subiect, vezi Cleobul Tzourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de libre penseše dnas les Balkans*, Bucureşti, 1948.

[48] Cu toate că rămâne un admirator al sistemului politic ce conferea aristocraţiei rolul de forţă conducătoare, pronunţându-se împotriva tiraniei imperiale, într-un anume loc cronicarul recunoaşte valorile ce guvernau „politia" Bizanţului, valori respectate cu sfinţenie de basilei, dar pe care turcii, după cucerire, nu le-au adoptat („nepăzind încă nici cele dreptăţi şi faceri de bine care mai denainte vreme de mai marii lor şi de bunii de evlavie şi de milostivii împăraţi puse în legi era şi neclătit se păziia"). Vezi Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Rumâneşti, întru care să cuprinde...*, p. 84.

[49] Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoriei Țării Rumânești*, p. 71.

[50] „Ci numai și ei [grecii] fiind supuși romanilor, romani vrea și ei să se chiiame: au doară deaca s-au mutat împărăția de la Roma la Vizandia și au început și ei să se chiiame romani, mădulariu și parte și ei apoi împărăției făcându-se". Vezi Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești, întru care să cuprinde...*, p. 51.

[51] „și toate crăiile și toate domniile care erau supuse supt acea nuă monarhie [este vorba despre Imperiul romano-bizantin, cu noua sa capitală, Constantinopolul], au început a să dezbate și a să rumpe dintr-însa fireștecarea, iarăși puindu-și domnii lor, craii lor, cum au făcut". *Ibidem*, p. 78-79.

[52] În Apus nu se respectă „pravoslavnicele dogme", papa fiind, pe lângă șeful bisercii apusene, și „monarh în politia mirenească", fapt care constituie „cea mai mare și mai întâi pricina stricăciunii și surpării monarhiei romane". El începe a numi și „blagoslovi" împărați, dându-le titlul de „împărații romanilor și pururea Augusti", în vreme ce în Răsărit șefii laici purtau titlul de „împărați ai Răsăritului" sau Țarigradului. *Ibidem.*, p. 81.

[53] După ce povestește despre împărțirea statului roman și despre asumarea destinului propriu de părțile răsăritene și de cele apusene, stolnicul explică avansul teritorial al turcilor contemporani, în dauna creștinilor, prin atacurile necurmate pe care otomanii și rudele lor, „sarachinenii" le dau asupra „părților Răsăritului", pe care „le tulbura și le strica și mai pe urmă le lua, întinzându-se ... cu împărăție cu tot, o au supus și au luat, cum o vedem și astăzi". *Ibidem*, p. 91.

[54] Aceasta este explicată, dincolo de faptele istorice, într-o cheie filosofică: „toate câte sunt în naștere și în stricăciune stau, adecă una stricându-se și putrezind, alta să naște și să face ...". *Ibidem*, p.102.

[55] Cf. *Fontes Historiæ Daco-Romanæ*, III, *Scriptores Bizantini*, Publicate de Alexandru Elian și Nicolae-Șerban Tanașoca, Edutura Acadmiei, București, 1975, *Introducere*, p. XI.

[56] *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Editura Academiei Române, București, 1979, p. 149

[57] Tendințele raționaliste și tentațiile filosofico-morale au amprentat opera marelui cărturar, dar spiritul său creativ s-a manifestat în mai toate domeniile timpului, de la muzicologie, la logică, filosofie, literatură esoterică și istorie.

[58] Relația cu mediul cărturăresc grec și cu civilizația greacă a fost una specială și strânsă, intermediată atât de dascălii greci cu care a intrat în contact, cât și de mediul grecesc al Constantinopolului. Sugestiv este faptul că, în vremea șederii în Rusia, D. Cantemir se înconjura de erudiți greci (Atanasie Cantoidi, Atanasie Skiada, Mihail Skendo) și scria uneori în greacă. Deloc întâmplător, un panegiric prezentat țarului în 1714, cu prilejul sărbătoririi victoriilor ruse contra suedezilor, în care îi reamintea șefului ad-hoc al creștinătății orientale de datoria sfântă a războiului antiotoman, era redactat în limba greacă.

[59] *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, p. 151.

[60] Procopius, *Bella* și *De ædificiis*, ed. Claudius Maltretus, Paris, 1661-1663, 2 volume.

[61] Ioan Zonaras, *Chronicon*, ed. greco-latină (*Annales*) Carles du Fresne, Dom. Du Cange, Typographia Regia, Paris, 1686-1687, 2 volume.

[62] Georgios Cedrenos, *Σύνοψις ιστορικών*, ed. greco-latină (*Compendium historiarum*) Guillelmi Xylandri, Typographia Regia, Paris, 1647, 2 volume (cu Ioan Skylitzes-Curopalates în anexă) .

[63] Nicetas Choniates, *Historia*, ed. C.An. Fabrotus, Paris, 1647.

[64] Ioannis Cantacuzeni eximperatoris, *Ιστορίων βιβλία* (*Historiæ*), ed. Jacobus.Gretser, Jacobi Pontanus, Typographia Regia .Paris, 1645, 3 volume.

[65] Laonic Chalcocondylas, *Historiæ*, trad. Conrad Clauser, com. Jo. Leunclavius, Typographia Regia, Paris, 1660. Nicolae Iorga nota faptul că Dimitrie Cantemir recunoștea deschis că între Gregoras, Sphrantzes și Chalcocondylas, pentru istoria secolelor XIV-XV, îl prefera pe ultimul.

Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, I, Editura didactică și pedagogică, București, 1969, p. 308.

[66] Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlahica*. Prefață de Virgil Cândea. Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, Editura Academiei Române, București, 1983, 457 p., aici p. 97, n. 208.

[67] Vezi D. Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr.G. Tocilescu, București, 1901, p. 393, *apud Fontes Historiæ Daco-Romanæ*, III, *Scriptores Bizantini*, *Introducere*, p. XI.

[68] Vezi D. Cantemir, *op.cit.*, p. 479-480, *apud Fontes Historiæ Daco-Romanæ*, III, *Scriptores Bizantini*, *Introducere*, p. XI.

[69] Vezi Matei Corugă, *Analele lui Zonaras în Hronicul lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii teologice", seria a II-a, an XXV (1973), p. 366-376. Din păcate, articolul nu ne-a fost accesibil, volumul în care a fost legată revista pe anul 1973 lipsind nejustificat, ca atâtea altele, din depozitele BCU Iași.

[70] Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviæ nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 169.

[71] Această eroare nu a fost remarcată nici de editorii lui D. Cantemir, care dau la nota 152, p. 75, chiar și anii de domnie ai imaginarului basileu.

[72] *Fontes Historiæ Daco-Romanæ*, III, *Scriptores Bizantini*, *Introducere*, p. XI

[73] Nu cunoaște nici o sursă „latină", de pildă, care să-i arate numele exact al lui Godefroy de Buillon, conducătorul cruciat, pe care îl numește, după surse bizantine care stâlceau denumirile apusene, Godefred Bilioneus. Vezi Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviæ nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 345.

[74] „Dela strămutarea scaunului imperial la Constantinopole, nu s-a întâmplat nici o faptă de importanță mai mare, de cât cucerirea acestei cetăți de către turci". Vezi Demetriu Cantemiru, *Istoria Imperiului Otomanu.Creșterea și descreșterea lui*, tradusă de Dr. Ios. Hodosiu, vol. 1, Edițiunea Societăței Academice Române, București, 1876, p. 5.

[75] Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviæ nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 133.

[76] *Ibidem*, p. 131.

[77] Denumirea „Grecia" apare adesea în *Istoria Imperiului Otoman*, dar cum ediția nu beneficiază de textul original, nu putem ști dacă traducătorul de la 1876, care și-a luat și așa prea multe și neinspirate libertăți, nu a intervenit și aici. Vezi, spre exemplu, Demetriu Cantemiru, *Istoria Imperiului Otomanu.Creșterea și descreșterea lui*, p. 126.

[78] Vezi Leonidas Rados, *Elemente de ideologie politică în opera istoricilor bizantini târzii*, în „Cronica", an XXXI, aprilie-mai 1996, p.14.

[79] Demetriu Cantemiru, *Istoria Imperiului Otomanu.Creșterea și descreșterea lui*, p. 7, nota 12 de la subsol.

[80] Cel mai la îndemână exemplu este cel al împăratului Ioan Tzimiskes, ortografiat mereu Czimiskes, după grafia polonă. Vezi Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, *De antiquis et hodiernis Moldaviæ nominibus și Historia Moldo-Vlahica*, p. 335.

[81] Cele două forme sunt, de fapt, variante dialectale. *Ibidem*, p. 143.

[82] *Ibidem*, p.140-141.

[83] În *De antiquis et hodiernis Moldaviæ nominibus*, ne spune autorul, Constantin „lărgește orașul bizantinilor" și împarte Imperiul roman în patru diviziuni, în cea de-a doua intrând și Dacia. *Ibidem*, 55. În *Historia Moldo-Vlahica*, beneficiind de o informare mai bogată, revine pe larg asupra faptelor împăratului, despre care, preluând din sursele sale, spune că, pe lângă luptele victorioase cu goții, „a desăvârșit Bizanțul, crescut și lărgit, ca Noua Romă și, după numele său, Constantinopolis și că l-a închinat Născătoarei de Dumnezeu" (p. 257).

[84] Uneori, informațiile pe care le consideră de la Cedrenos provin de la Calvius, fiind vorba de o eroare repetată a autorului.

[85] Interesant este că pentru Iulian Apostatul folosește termenul grecesc Paravatis, obișnuit în perioada bizantină, transliterat latinește, și nu cel latin (Apostatul) care făcuse deja carieră. *Ibidem*, p. 267.

[86] *Ibidem*, p. 61.

[87] *Ibidem*, p. 169

[88] Ne-a interesat atitudinea unui cărturar umanist ca D. Cantemir, receptiv valorilor apusene, față de momentul cuceririi latine de la 1204. Latinii au ajuns „din prieteni vrăjmași și din vrăjmași stăpânii orașului împărătesc". Cucerirea are loc are loc „într-un chip mai mult mișelesc decât drept", după care latinii își pun în aplicare planul de eliminare fizică „a familiilor împărătești" și de îndepărtare a nobilimii grecești. *Ibidem*, p. 385.

[89] *Ibidem*, p. 373

[90] Autorul condamnă ferm „nebunia lui Cantacuzino de a se arunca în brațele unui infidel". Vezi Demetriu Cantemiru, *Istoria Imperiului Otomanu.Creșterea și descreșterea lui*, p. 38 și 43 (nota 1 de la subsol).

[91] Sultanul a renunțat însă la operațiunea militară, la sfatul vizirului, care observa că vestea cuceririi orașului ar duce la unirea principilor creștini împotriva otomanilor. Sultanul a ar fi trimis o solie care avea misiunea să obțină predarea bizantinilor, dar ar fi trebuit să accepte și plata unui tribut. Pentru „a-și conserva coroana și a salva capitala", împăratul Manuel II Paleolog acceptă plata anuală a unui tribut de zece mii de ducați turcești, construirea în capitală a unei moschei și funcționarea instituției cadiului pentru locuitorii musulmani din Constantinopole. *Ibidem*, p. 67-69.

[92] D. Cantemir admiră sincer pe hanul mongol, care, în generozitatea sa, ar fi refuzat Bizanțul și capitala imperială pe care i le oferea, disperat, Manuel II Paleologul, sub motivul că un stat atât de vechi și de ilustru nu se cade a cădea sub stăpânire străină. *Ibidem*, p. 70-71.

[93] Expresia ar trebui, probabil, citită „vechii împărății a Răsăritului", cum apare în *Opere*, volumul IX, unde avem și textul latinesc și îl putem verifica.

[94] Istorisește pe larg despre stratagema lui Mahomed de a trece cu vasele pe uscat în Cornul de Aur, despre dotarea „modernă" a armatei sale, despre asaltul decisiv dinspre mare și dinspre uscat, despre condițiile capitulării impuse bizantinilor și moartea eroică a ultimului împărat bizantin. Vezi Demetriu Cantemiru, *Istoria Imperiului Otomanu.Creșterea și descreșterea lui*, p. 134-139.

[95] Vezi impresionanta notă cu numărul 22 a autorului (*Ibidem*, p. 141-145).

[96] Se pare că monumentala lucrare a domnului român era aproape necunoscută în Anglia, până la utilizarea sa de către E. Gibbon (vezi H. Trevor-Roper, *Dimitrie Cantemir's „Ottoman History" and its reception in England*, în *Revue Roumaine d'Histoire* 24 (1985), p.51-66).

[97] „The author is guilty of strange blunders in Oriental history: but he was conversant with the language, the annals and institutions of the Turks" (Cf. E. Gibbon, *The history of the decline and fall of the Roman Empire*, vol.VI, London, 1788, p.312, nota 41, *apud* Anthony Bryer, *Gibbon and the later Byzantine Empires*, în R. McKitterick, R. Quinault (eds), *Edward Gibbon and Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 101-116, aici p. 109. Oricum, trebuie spus că D. Cantemir era mai bine echipat decât Gibbon pentru a purcede la scrierea istoriei otomane, pentru că cesta din urmă nu cunoștea limba turcă, avea doar rudimente de limbă greacă și era eminamente un istoric de bibliotecă, care nu văzuse niciunul din locurile acelea, încărcate de istorie; în schimb, el avea avantajul de a fi un occidental, provenit dintr-o țară civilizată, beneficiind de o receptare mult mai largă.

[98] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, II, Editura didactică și pedagogică, București, 1969, p. 86.

[99] De altfel, încă de la începutul secolului trecut, N. Iorga menționa faptul că manuscrisul cronicii stolnicului, folosit de Samuil Micu și de Naum Râmniceanu, mergea cu istorisirea până la

răzvrătirea vlahilor balcanici împotriva imperiului. Vezi N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, București, 1903, p. 37.

[100] N. Iorga este al doilea editor (după o ediție mai puțin reușită a lui C. Boliac în „Buciumul"), publicând-o sub titlul Banul Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902.

[101] Autorul „s-a inspirat", după modelul vremii, de fapt a tradus și compilat celebra lucrare a lui Du Cange, *Familiæ Augustæ byzantinæ seu stemmata imperatorum Constantinopolitanorum*, publicată, împreună cu un studiu topografic asupra capitalei bizantine, în culegerea *Historia Byzantina duplici commentario illustrata*, Paris 1680. Alți autori bizantini îi sunt cunoscuți și prin intermediul compilației

[102] Asupra acestui personaj, vezi A. Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743-1785)*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii literare", seria III, t.V (1930-1931), p. 83-106.

[103] *Ιστορία της Βλαχίας πολιτική και γεωγραφική από της αρχαιοτάτης αυτής καταστάσεως έως του 1775 έτους*, ed. Tunusli, Viena, 1806.

[104] Cf. Al. Elian, în *Fontes Historiæ Daco-Romanæ*, III, *Scriptores Bizantini*, *Introducere*, p. XV.

[105] A.Fr. Busching, *Erdbeschreibung, zweyter Theil*, ed. VIII, Hamburg, 1788, p. 770, *apud* Al.Elian, *op.cit*, p. XV.

[106] *Ibidem*, p. XV. Vezi și N. Iorga, *Cronicele muntene*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii istorice, seria a II-a, tom XXI (1898-1899), p. 410-420.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Gabriel Bădărău

DAS ABENDLÄNDISCHE EUROPA ALS POLITISCHES MODELL (Ende des XVIII. Jahrhunderts – Anfang des XIX. Jahrhunderts)

1. Begrifflicher Ansatz. Das „Modell" wessen Europas?

Obwohl die rumänischen Fürstentümer des „anderen" Europa (d.h. „der morgenländischen", „der griechisch-orthodoxen" oder sogar „der moslemisch-christlichen") angehörten, ja gelegentlich auch als außerhalb Europas sich befindend betrachtet wurden, taucht, ab Mitte des XVIII. Jahrhunderts, in den „Diskursen", in den Reformentwürfen wie auch in den „Kommentaren" der politischen und kulturellen Elite, immer öffter das Modell oder der Beispiel „des abendländischen oder westlichen Evropas" (obwohl das sehr selten ausdrücklich genannt wurde) oder der „europaischen Staaten" (die meist benützte Redewendung) auf, das als Alternative zu der verkommenen zeitgenossischen politischen und institutionellen Realitäten gedacht wurde.

Um so mehr, gegen Ende des Jahrhunderts der „Aufklärung" (dessen zeitlichen „Schranken", im Fall der rumänischen Fürstentümer, von den für Europa gültigen, einigermassen abweichen dürfen) und Anfang des „Nationenjahrhunderts" weitet sich erheblich eine sogenannte „Europamanie" oder „Westenphilie" aus, wobei eine.

Aufeinanderfolge verschiedener, von der in Europa stattfindenden Entwicklung abhängiger, Etappen, „Beispiele" und „Modelle" zu bemerken ist. Gleichzeitig, werden „morgenländische" und „uneuropäische" Modelle (ungeachtet des geographischen Widerspruches) abgelehnt. Da in den folgenden Zeilen das Zustandekommen wie auch die Dynamik der aufeinanderfolgenden „europäischen Modelle" erortet werden, bemerken wir zunächst, daß in schematischen Bestandteilen und Umrisse betrachtet,

das „allgemeine europäische Modells" der politisch-institutionellen Organisierung, als genesende Alternative der vorhandenen Realitäten eine beträchtliche Stellung in den Auffassungen der Vertreter rumänischen Intelekts einnimmt.

Obwohl die Größenverhältnisse wie auch die „Variabilität" der Formen erheblich geringer sind als heutzutage, ist immerhin mühelos ein gewißer „Polymorphismus" der konkreten Vorstellungen der genannten Modelle festzustellen, der von den, durch die Uneinigkeiten des Erkenntnisniveaus und der verfolgten Zwecke wie auch durch die verschiedene Verständnisstufe verursachten „zeitlich differentierten Einflußschichten" ausgeht. Eine leicht zu rekonstituierende „communis opinio" der im XVIII. Jahrhundert formulierten, das „abendländische Europa" (= Westeuropa im heutlichen Sinn), oder häufig bloß „Europa" betreffenden rumänischen Auffassungen lautet daß Europa nicht an der Elbe, sondern an dem Karpatenbogen endet, m.a.W., die Grenze die Trassylvanien von der Walachei und der Moldau trennt, ist gleichzeitig die Grenze Europas. Wenngleich vom geographischen Standpunkt her, die rumänischen Fürstentümer sich innerhalb Europas befanden, widersprachen deutlich, in der öffentlichen Meinung, das politische, das kulturelle wie auch das konfessionelle Kriterium diese Zugehörigkeit. Dieser „Ausschluß" (gewissermaßen ein „Selbstausschluß"!) war noch überzeugender, wenn man die wirtschaftlichen und materiellen Unterschiede in Betracht zog. Bis Mitte des XVIII. Jahrhunderts, hatten die Rumänen gleichzeitig – selbst wenn sie sich in Europa, und zwar in „christlichen Europa" einbezogen – das Bewußtsein der Zugehörigkeit an einem anderen Europa, das „morgenländische" Europa, des Orthodoxismus und des „warhaften, prawoslawnischen und urväterlichen Glaubens". Von diesem Gesichtspunkt her, war paradoxerweise gerade der XVIII. Jahrhundert der Zeitabschnitt in dem die Abstände zwischen den beiden Welten sich auszeichneten und allmählich bekannter wurden, obwohl in der gleichen Zeit, durch die Nachahmung des „Modells" und das Befolgen des Vorbilds, die ersten Annäherungsversuche stattfanden.

Bei der begrifflichen Festlegung des oben erwähnten generischen Vorbildes eines „westlichen Europas" (eigentlich des „Europas"), so wie es in dem genannten Zeitabschnitt – sogar einigermassen noch heute! – von den verschiedenen Schichten der rumänischen Gesellschaft wahrgenommen worden ist, kann man verschiedene Elemente miteinander

verknüpfen, wobei die Wahrnehmung als „Territorium (/Welt) des Papstums”, aber auch der wirtschaftlichen Entwicklung, des Absolutismus (sei er auch ein „aufgeklärter”), der Wirksamkeit der politischen und staatlichen Organisation (sei es auch der unterdrückenden Verwaltung) und des kulturellen und erzieherischen Fortschritts (wenngleich die geförderte Ideologie das überlieferte patriarchaliche Gesellschaftsbild gewaltig herausforderte und die staatlichen Verhältnisse unterminierte) zu berücksichtigen ist.

Die Zugehörigkeit zu dem Orthodoxismus und der osmanische Einfluß haben die Fürstentümer Moldau und Walachei isoliert und tatsächlich aus Europa „herausgezogen”. Selbstverständlich, gilt das nicht für die kulturellen Verhältnisse oder für das intelektuelle Leben – in dieser Hinsicht gibt es vergleichbare, insbesondere durch die Schriften der humanistischen „Chronisten” vertretene, Werte –, sondern für den Gesichtspunkt der Wahrnehmung, Rezeption und Verwirklichung des *abendländischen Modells* der politischen Umgestalltung der rumänischen Fürstentümer. In dieser Hinsicht, gerade der Jahrhundert der Aufklärung strebt danach hin, aus den „Rückkehr” zu Europa der beiden rumänischen Länder, ein wesentliches Bestandteil des nationalen Programms zu machen. Zweifelsfrei, konnte ein solcher „Rückkehr” keineswegs ein „statischer” sein, vielmehr wurde Modernisierung, „Vergegenwärtigung” (d.h. „Okzidentalisierung”), Integration usw. vorausgesetzt.

Im Unterschied zu den heutigen Erörterungen, die verschiedene Kriterien verwenden, wie z. B. das geographische Kriterium (Mittel-, Ost- oder Westeuropa), das politisch-ideologische Kriterium (das „kapitalistische” Europa, durch den „eisernen Vorhang” und die Berliner Mauer von dem (ehemalig) kommunistischen Europa abgesondert), das Kriterium der *militärischen Bündnisse (Europa der N.A.T.O.-Staaten und Europa der* Staaten des Warschauer Vertrages), das konfessionelle Kriterium (das katholische und protestantische Europa entgegengesetzt zu dem griechisch-orthodoxen Europa) oder sogar das rassische Kriterium (Europa als „Urheimat der weissen Völker”), wurde im XVIII. Jahrhundert insbesondere das christliche Europa zum Modell genommen, als Alternative zu dem der Herrschaft des Islams unterordneten Europas. Es ist zu betonnen, daß obwohl der Gedanke der konfessionellen Einheit noch sehr stark und lebhaft war – da diese Einheit zur Herstellung von gesellschaftlichen wie auch politischen Solidaritäten zugedacht war –, wurden von den Rumänen

die Modelle zur politischen Umgestaltung aus dem Westen (d.h. aus dem „Abendlande" oder aus dem römisch-katholischen Europa) genommen, wenngleich das „prawoslawnische" Morgenland einige Anziehungskraft noch beibehaltet, ohne aber als Vorbild in Betracht zu kommen; eher trifft das Gegenteil zu.

Die Rumänen haben am Anfang das transkarpathische Europa (d.h. Siebenbürgen), mit dessen erstrebenswerte aber auch entäuschende Charakteristiken, wahrgenommen, danach haben sie das zwischen den Karpaten und der Donauquelle sich befindenden Europa (= „Mitteleuropa") entdeckt und rezipiert und, ab Mitte des XVIII. Jahrhunderts, haben sie das Europa von den Karpaten bis zur Atlantikküste (das „abendländische" oder „okzidentale" Europa) wahrgenommen; ein zunächst dem christlichen Gedanke nahes Europa weicht aus zugunsten eines pragmatischen Modells, das die Umgestaltung des Staates und die politische Regeneration verspricht. Allmählich und die Entstehung einer Stereotype andeutend, werden „das christliche Kaiserreich" (= das Modell) dem „heidnischen Reich", das Land der Reichsadler dem Land des Halbmonds und das Reich des „Teutschen" dessen des „Türken" vorgezogen. Nochmehr, wurde fast jedes aus dem „nicht-tyranischen" Teil Europas (d.h. sich nicht unter der Herrschaft der Türken oder der Russen befindenden) stammende Modell vorgezogen und auf einen oft nicht verdienten Mehrwert geschätzt.

Der Exkurs in der Geschichte der politischen Ideen der Zeit, in den damals sich ausbreitenden „politischen Diskurs" wie auch in der Ausarbeitung der Reformprogramme des Jahrhundert der Aufklärung oder des „rumänischen XVIII. Jahrhundert" (= 1700-1821!), belegt eine gewiße „Abstufung", ein Prozeß des allmählichen Zutritts, der Erkennung und Aneignung oder sogar der Verbreitung und „Selektion" des europäischen Modells, aber keineswegs ein massenhaftes – und umsoweniger – ein einstimmiges Vorgehen. Eigentlich ist das *abendländische politische Modell* gar nicht leicht zu entdecken. Am Anfang des erwähnten Zeitraums, sind dessen Einwirkung und „Umrißlinien" gar nicht klar und auffällig; vielmehr sind sie ein Ergebnis der von dem Historiker unternommenen analytischen Untersuchung und „In-Frage-Stellung" oder des vergleichenden, mentalitäten- und ideengeschichtlichen Studiums (unter besonderen Berücksichtigung der politischen Gedanken). Gleichzeitig, stellte das „Abendländische Europa" ein *Modell* dar, nur für die *Eliten*, für die Spitzen

des politischen und kulturellen Lebens beider rumänischen Länder, die einigermassen auch ein erheblichen Anteil an der Entscheidungstreffung im Staate innehatten, manchmal sogar die Macht besaßen, die von dem *Modell* suggerierten Reformen zu erzwingen, oder wenigstens die *öffentliche Meinung* zu gestalten oder zu beeinflußen. Das gilt für ein ziemlich weiten Personenkreis, von den allmächtigen „fanariotichen Despoten" bis zu dem verspäteten Chronisten oder zu in den „Schulen des Abendlandes" gebildeten Jungen.

Ferner, ist es zu bemerken, daß Im XVIII. Jahrhundert kein „Europa" (weder das „abendlädische" noch das „orientalische") demokratisch war, aber, da die Tyrannei – d.h. die Abwesenheit der Demokratie – verschiedene Stufen aufweist, war sie total im Osten. Demzufolge, war der Abendland, auch in dieser Hinsicht, attraktiver.

Jenseits der konkreten „Version" (d.h. die österreichische, die preußische, die französische usw.) des *abendländischen Modells*, erhielte, ein, der von der Enzyklopädie im Umlauf gesetzten nahes *Europa*, im rumänischen Bewußtsein (= mentalul românesc), zunehmend klarere Umriße. Europa wurde allmählich begriffen als ein „politischer Staatenkörper" oder als ein „Staatenverein", in dem der Fortschritt, die Vernunft, das Gesetz und die Ordnung herrschten; kuzgefaßt, als Europa der Aufklärung. Diesem virtuellen Europas, stellten Denker wie Voltaire und Montesquieu ein „ideales" Europa gegenüber. Beide Auffassungen waren der Organisierungsformen südosteuropäischen Staaten grundsätzlich entgegengesetzt, so daß im Ergebnis, die letzten aus Europa ausgeschloßen würden! In den Übereinstimmenden Auffassungen der Meinungsträger – sowohl in Moldau wie auch in der Walachei –, war das „aufgeklärte Europa" das Vorbild, das sich durch die Organisierung eines, auf die Achtung der „Gebräuche" (*rum.*: „datină") und des Geseizes (*rum.*: „lege") beruhenden Staates, durch den, im Bereich der Erforschung der materiellen Umwelt realisierten, intellektuellen Fortschritts, durch die technischen Erfolge wie auch durch die „tiefgründige Philosophie" behauptete. So lobte z.B. 1773 Gavril Callimachi „die geschwindigen Geister der Philosophen der europäischen Akademien, in denen die Rätsel des Wesens tiefgründig untersucht werden" und die Menschen Freiheit genießen. Für Chesarie aus Râmnic war Westeuropa ein Europa der freien (*rum.*: „slobode") Völker, ein „Europa der Nationen" während Grigore Râmniceanul dasselbe Europa als „Zierde der Welt" (*rum.*: „podoabă a lumii") darstellte. Als

Endergebnis, speiste diese Anziehung des „abendländischen Europas" im allgemeinen das Interesse – manchmal begründete sie sogar die Entscheidung – das betreffende Modell auch in den rumänischen Fürstentümer nachzuahmen, anzuwenden, zu verwandeln oder zu experimentieren. Eigentlich wurde, auf Dauer des ganzen, von uns in Betracht genommenen, Zeitabschnitts das *abendländische Modell* der politischen Umgestaltung und der Reform des Staates aus Richtung Mitteleuropa – häufiger über die Axe Wien-Paris – aufgelesen.

Aus vergleichender Hinsicht, kann man leicht feststellen, daß das abendländische Modell – d.h. Europa als Vorbild der Zivilisation, einschließlich im Bereich der Politik und der Organisation des Staates – sich um Jahrhundertwende die Grenzen in Richtung Südosteuropa ausgedehnt hat und sogar Anwendungs- und Anpassungsversuche herbeigeführt hat, immerhin mit spät eintretenden Ergebnissen. Praktisch, glaube ich daß man solche Ergebnisse nicht für eine frühere Zeit als der Anfang der zweiten Hälfte des Jahrhunderts belegen kann.

Am Anfang des XIX. Jahrhunderts, zur gleichen Zeit mit der Vervielfachung der „Vektoren" des erorteten Modells, wird allmählich erfaßbar, daß durch das, auf eine zunehmend gründlichere und genauere Kenntnis des Osmanen- wie auch des Zarenreiches begründete Widerstreben ein Phänomen der „Folklorisierung" des *abendländischen politischen Modells* stattfindet, wobei oft desssen Wert und positiven Entwicklungsmöglichkeiten aufgebauscht wurden, was allerdings ein niedriges Wahrnehmungs-, Kenntnis- und Begreifungsniveau des Modells belegt. Gleichzeitig, fängt an das Interesse der „öffentlichen Meinung", der Politiker und der Kulturmenschen an das abendländische Modell zu wachsen; dieser Prozeß dauert – samt Ausprägung der positiv-übertreibenden Stereotypen – bis in den heutigen Tagen an.

2. Die Notwendigkeit des „Modells". Das Vorrücken der europäischen „Grenze"

Soweit das Phänomen der, während der Wende des XVIII. zum XIX. Jahrhunderts stattfindenden, Erneuerung des staatlich-politischen Lebens sich auch zu äußeren Faktoren bezog, wurden die *Errungenschaften und Fortschritte* auch von der Angemessenheit, Begreifung und Anpassung des westlichen *politischen Models* abhängig. Die Rezepzion, die Anfüh-

rung wie auch die „Kommentierung" des westeuropäischen politischen Modells sind in den rumänischen politischen und kulturellen Schriften, in den Werken der Vertreter der „einheimischen" politischen Aufklärung, in dem Inhalt der Reformentwürfe *oder bereits durchgeführten* Reformen, in der erneuernden Gesetzgebung wie auch in privaten oder öffentlichen, die politisch-institutionellen Gegebenheiten der westeuropäischen Staaten den hiesigen Tatsachen entgegensetzenden, Urkunden entdeckbar. Alle diese Erscheinungen stellten die – niemals vollständige, stets fragmentarische und oberflächliche – Finalität eines synkopen- und launenhaften, sehr oft zufälligen Erkenntnisvorganges dar. Ein solcher Vorgang, der „Informierung und Dokummentation" voraussetzt findet üblicherweise durch verschiedenen indirekten Mittel und Umwege und selten unmittelbar, daher auch sehr oft auf einer verzerrten Art und Weise statt. Die inneren wie auch der äußeren – europäischen und internationalen – geschichtliche Umstände erklären sowohl das Bedürfnis an, wie auch die „Umwandlungen" der Suche und – gegebenenfalls – der Rezeption des Models, sei es auch als rein intellektuelle, wenn nicht mit offensichtlichen praktischen Absichten ausgeübte Beschäftigung.

Die Wahrnehmung der Verschlechterung des politischen und staatlichen Lebens, des Untergangs des suzeränen Osmanischen Reiches, der Befestigung des Gewaltmißbrauches, der Gesetzlosigkeit, der Verallgemeinung der Korruption usw. veranlasst die rumänischen „Chronisten" wie auch die hiesigen Politiker das westliche, europäische Model, der „gut geleitet und versorgten Staaten" [„staturi bine chivernisite"], wie z.B. der des „teutschen (d.h. habsburgschen) oder des französischen Kaisers" [„al împăratului nemțesc sau franțuzesc"], dem, auf „Tyranei" gestützte Staate „der heidnischen Gierigkeit" [„lăcomie păgânească"] und der „Barbarei", entgegenzustellen[1]. Abgesehen von der „normalen Neigung" – es gibt ja stets ein Interesse an sich das Model – sei es auch das eigene – zu verbessern und von der Erfahrung der Ausländer Kenntnis zu nehmen – hat auch die, seitens der politischen Macht kommende, Unterstützung oder sogar Unterdrückung (durch die „Rückstoßwirkung" einer „verbotenen Frucht") wesentlich, an der Zuspitzung des Interesses und an der Steigerung des Besorgnis für die Anpassung an dem und die Anwendung des neuen Models beigetragen. Auf dieser Weise, haben die Tradition, die osmanische Oberlehnsherrlichkeit, wie auch das „türkisch-fanariotische" politische Regime (als Regierungswerk) die Diskussionen,

Auseinandersetzungen und die Fragen, die die Autorität der lange bewährten Regel und Vorschriften, des Staates, des Fürsten oder des Sultans schwächen könnten, zensuriert. Solche Zensurmaßnahmen haben sich durch Einschränkungen betreffs Verträge oder Bücher- und Menschenverkehr wie auch durch eine harte Reaktion gegen die „Träger" der *neuen Modele* verwirklicht; alle diese Maßnahmen haben zu Verzögerung der erneuenden Wirkungen und zur Verengung des „Streifens" der Kenner des Models geführt. Gleichermaßen, stellten die objektiven Umstände und Gegebenheiten (d.h. Armut, Elend, wirtschaftlicher Rückstand, „Primitivität" der Beförderungsmittel usw.) betrachtliche Hemmnisse und Hindernisse für die Aneignung der Lesen- und Schreibkenntnisse, für Auslandreisen und letztendlich für die Wahrnehmung und Bekanntmachung des *westlichen, europäischen Models*. Und eben eine solche Gesellschaft und solche Staaten, in solchen Umstände benötigten am dringlichsten Modele und „Beispiele" der Regeneration und der Sanierung des politischen und gesellschaftlichen Lebens.

In einer Ära, die meistens als eine der generellen Dekadenz und des institutionellen Rückstands, der Vertiefung der Unterschiede im Bereich der Wirtschaft und des Lebensstandards betrachtet und sehr oft übertrieben „anathemisiert" worden ist[2] waren die politischen „Programmverfasser" – und insbesondere die Vollstrecker der wichtigsten Reformen – aus der Moldau und der Walachei den Modellen von jenseits der Karpathen „schuldig", und zwar sowohl den, in verschiedenen europäischen Staaten, bereits „experimentierten" wie auch den später, durch die revolutionäre Ideologie vorausgestalteten Vorbilden.

Die Notwendigkeit der Erneuerung des Staates, der politischen Neugestaltung war im XVIII. Jahrhundert – das Jahrhundert der „aufgeklärten Despoten" – ein generell europäisches, nicht lediglich rumänisches *Problem* und führte nicht unbedigt zu einer „revolutionären Lösung". „Die Erneuerung des Staates konnte nicht (im XVIII. Jahrhundert) durch eine Umwandlung der gesellschaftlichen Strukturen stattfinden; die Renovierung ist keine Revolution" behauptet Robert Mandrou[3]; ein solches Modell wurde von denjenigen fanariotischen Fürsten, die der Kategorie der „aufgeklärten Despoten" zuzuordnen sind, vorgezogen.

Die Neugestaltung der inneren Strukturen der rumänischen Staaten war, vom XVIII. Jahrhundert an, ein Bestandteil (mit ein bestimmten Synchronisationsrücksatnd) der Neugestaltung Europas in Übereinstim-

mung mit dem politischen Gedankengut der Aufklärung, das auf die Änderung des konstitutionellen Systems hin zielte. Aus der diesbezüglichen politischen Ideologie, können die Umrisse der politischen Regierungsformen – wie z.B. das Regime der absolutistischen Monarchie – rekonstituiert werden, die eine gewisse „Karriere" als Modell für das Neugestaltungsunternehmen der beiden rumänischen Staaten machen werden. In diesem Zusammenhang, beginnt das „Jahrhundert der Aufklärung" (siècle des lumières), gleichzeitig mit der Einführung der neuen, in der Geschichtsschreibung als „türkisch-fanariotische" gekennzeichneten, Regierungsformen, mit erhebliche konstitutionellen Änderungen. Diese Änderung hat die Erarbeitung zweier verschiedener politischen Programme herbeigeführt: einer der fanariotischen Fürsten (die nunmehr unmittelbar von der Osmanischen Pforte ernannt und viel weniger von den innerpolitischen Faktoren beeinflußt wurden) und einer des ortlichen, „nationalen" Bojarentums (d.h. Adels). Die Ziele dieser beiden Programmrichtungen waren divergent und – selbstverständlich – in mancher Hinsicht widerstreitig. Die Verfasser oder Anreger solcher Programme ließen sich inspirieren entweder von der Tradition (wobei die Wiederbelebung der Jahre des „vergangenen Ruhmes" und die Rückgewinnung der verlorenen Stellungen beabsichtigt worden war) oder von den von westlichen Europa dargebotenen Modelle. Insbesondere die „aufgeklärten fanariotischen Despoten" versuchten, durch ein kurzfristigen Programm, den „Beispielen" der wirksamsten Modelle der Verwaltungs- und Fiskalorganisation wie auch der politischen Gestaltung zu folgen. Das Osmanische Reich versuchte, indem es das traditionelle System der Wahl des Fürsten durch das Adel mit ein System der direkten Ernennung ersetzte, die Stellung des Bojarentums zu verschlechtern und drohte sogar mit der Änderung des Charakters der Staatsmacht durch „Fanariotisierung"[4]. Alle diese Faktoren führten selbstverständlich zu einer Reaktion der mit dem Verlust des entsceidenden politischen Einflußes bedrohten Gruppen. Diese Reaktion spiegelte sich auch in dem Inhalt des erwähten Programmes wieder, worin Ideen aus dem rumänischen, traditionellen politischen Gedankengut neben anderen, gegenwärtigen Bestandteile der abendlandischen politischen Modelle, die allmählich infolge der Erhöhung des informativen Flußes bekannter werden, „zusammengeschmolzen" worden sind[5]. Das Bedürfnis an Änderungen, Reformen und an politisch-institutionellen Neugestaltung des Staates (und

infolgedessen auch die Nachfrage nach *Modelle*) wird allmählich zu einer weitverbreiteten und allgemeiner Forderung in der rumänischen Gesellschaft, aber deren Inhalte wie auch deren Etappen wurden, abhängig von den eigenen Zwecke, auf verschiedener oder sogar entgegengesetzten Art und Weise von den politischen Würdeträger oder von den intellektuellen und kulturellen Eliten redigiert. Die fanariotischen Fürsten – da einige von ihnen „aufgeklärte Despoten", im authentischen Sinn dieser Redewendung waren – waren besorgt ein Modernisierungsprogramm der Fürstentümer zu verwirklichen. Ein solches Programm betraf die Neugestaltung und Steigerung der Leistungsfähigkeit der Staatsverwaltung und des Steuereinziehungsmechanismus (sogar unter der Form eines „Exploitationsprogramms"!), wobei die Beispiele jenseits der Karpathen (das, durch die Herrschaft der Habsburger über Kleinwalachei und Nordmoldau, auch unmittelbar bekannte österreichische Modell) gefolgt wurden. Da man aber damals unter dem Zeichen des Ephemeren und der Instabilität stand (abgesehen von den ersten und den letzten fanariotischen Fürsten, beträgt die Durchschnittsdauer deren Herrscherwürde kaum 3 Jahre!), war deren Reformpolitik (und implizite auch die Einführungspolitik des Modells) zu einem erheblichen Teil – und insbesondere vom national-rumänischen Gesichtspunkt her – unwirksam; sie war bloß ein „illusorisches Spiel der Macht". In Hinsicht auf praktischen Erwägungen, übertraf das fanariotische Reformismus die Reformpläne der Bojaren; dadurch wurde die rumänische Gesellschaft in der Welt einer weiten europäischen Erfahrung eingeführt, mit erneuenden Folgen in allen Bereichen des politischen und sozialen Lebens.

Das Bojarentum reagierte durch die Wiederbelebung des „nationalen Programmes" und zielte auf die Verteidigung der Autonomie und Rückgewinnung der Selbstständigkeit, indem es sich mit der Bitte um Unterstüzung entweder an dem, an den Karpathen grenzenden Kaiserreich (die Verkörperung des Modells, das aber sobald verwirklicht, die Zugrunderichtung der „traditionellen" Vorrechte mit sich bringen würde) oder an dem ostlichen Kaiserreich, das aber sehr balt enttäuschen wird, wandte. Immerhin, „bewirkte der, auf das Bojarentum ausgeübte, Druck der Reformpolitik eine Vorantreibung der Bojarenelite, die auf Kontakte mit dem Gedankengut des [gegenwärtigen] Jahrhunderts hin getrieben worden ist"[6], wovon die bedürftigen oder bloß „neumodischen" *politischen Modelle* sich „verleiblichen" werden.

Die Übernahme der *abendländischen politischen Modelle* ordnete sich, insbesondere in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, in den umfangreicheren und komplexeren Prozeß des „Vorrückens der Grenzen der Aufklärung" (und sogar Europas) in Richtung Süd-Osten und der Rezeption deren Ideologie (und später des revolutionären Gedankenguts) ein. Dieser Prozeß spiegelte sich unmittelbar in der politischen Bewegung aus den beiden rumänischen Fürstentümer. Eigentlich ergab sich das politische Modell aus dem „Waffengestell" der erneuenden Ideen, die beispielsweise auch das Verhältnis zwischen den Untertanen und dem Herrscher (Monarchen), die Grenzen dessen Vorrechte und Prärogativen wie auch die Stellung des Gesetzes in das institutionalisierte System betrafen. So klärte sich, aus dem, dem aufgeklärten Absolutismus betreffenden „Ideenrequisit", das Bild der absolutistischen Monarchie ab (ein auch den fanariotischen Fürsten angenehmes Modell); später gab ein Teil des liberalen Bojarentums aus den, die französische Revolution betreffenden Texten und Nachrichten, das Modell einer „aristo-demokratischen Republik" wieder.

In den Umständen der Zeit, stellten die unmittelbaren Kenner des *abendländischen politischen Modells* ein schmaler Abschnitt der Spitzen der Bojaren- und Kulturelite dar, während die, durch die (seltenen und zurückhaltenden) Vesuche der praktischen Anwendung „Begünstigten", wegen den sozialen Inhalt solchen Reformen, äußerst zahlreich waren. In dieser Hinsicht sind die Reformen Constantin Mavrocordats ein sehr bedeutendes Beispiel.

Durch alle diese Faktoren, hat die Integration in das („abendländische") Europa begreifliche Schritte voran gemacht; die Wahrnehmung der erwähnten *politischen Modelle*, das Interesse sie zu verbreiten oder sogar anzuwenden (mit den unerläßlichen Anpassungen oder auch nur als intelektuelle Übung) bedeutete letztendlich die „Niederlassung" der Grenzen Europas auf die untere Donau.

Dieses Modell wurde als Abhilfe für die negativen Zustände der, in einer Übergangsphase sich befindenden, durch „Herrschaft des Ephemeren", Identitätskrise, rasch nacheinander folgende Regierungen, territoriellen Abnahme, politische Instabilität, wirtschaftliche Unsicherheit und eine kollabierende Verwaltung sich gekennzeichnete moldauisch-walachische Gesellschaft „gesucht" und erwähnt, wobei zu bemerken ist, daß die Zeitgenossen, d.h. eine ziemlich betrachtliche soziale Schicht, von

dem allmächtigen Fürsten („dem aufgeklärte fanariotische Despoten”) und bis zu dem informierten „vaterlandsliebenden” Bojaren oder dem Verfasser der späten Chroniken, diese Mißstände in deren Tiefgründlichkeit und manchmal auch in deren Kausalität begriffen haben. Die praktischen Konsequenzen solchen Suchen und Erwägungen waren aber unvollkommen.

Diese Unterschiede werden selbstverständlich bis zum heutigen Tage fortbestehen, wie auch aber die Frage der beispielhaften Modelle!

3. Die Entstehung und die Vektoren des Modells

Da in jenen Jahren, in der Mentalität der Zeitgenossen, in dem Begriff „Europa”, die heute als West- und Mitteleuropa angesehene Regionen zusammengeschlossen waren, wurden die gesuchten *Modelle* der Neugestaltung der rumänischen Staaten in Siebenbürgen, in den „Staaten” des Habsburgerreiches, in den italienischen Staaten, in der britischen parlamentarischen Monarchie und, nach der Revolution, insbesondere in Frankreich gefunden. Man kann also hervorheben, daß nicht das generische west-europäische Modell – das eigentlich in sehr verschwommenen Umriße, ohne Details von praktischer Bedeutung, wahrgenommen worden war – versucht und gefolgt wurde (eher als Absicht und nicht als konkrete Verwirklichung). Vielmehr wurde eine [oder andere] bestimmte konkrete Abart *dieses* Modells (z. B. die österreichische), in einer von der Entwicklung Europas und die Vervielfachung der Erkenntnismittel bestimmten Reihenfolge und in einer diachronischen Dynamik angewendet.

Als „Vektoren” oder Träger solcher *Modelle* (und zugleich einer „Okzidentalisierung” oder „Europäisierung” des inneren politischen und staatlichen Lebens) und deren sequenziellen Erfüllung, wirkten einige Vertreter der rumänischen politischen Behörden wie auch der Verewaltung (in erster Reihe, selbstverständlich, die fanariotische Fürsten als Urheber und Ausführer) – da sie über die Macht verfügten, die Reformen „im Geiste” des *Modells* aufzuoktroyeren –, der „aufgeklärte”, informierte Bojar, der im Westen ausgebildet worden war oder zumindest dadurch gereist hatte, der gut unterrichtete, an ” dem Schauspiel der Burg und der Welt” interessierte Gelehrte, der griechische Kaufmann oder Professor, später auch der immigrierte Jude, der ausländische Konsul oder *konsu-*

larischer Agent, der Offizier der Besetzungsmacht oder der Präzeptor (Hauslehrer) aus der Familie eines Bojaren oder bereicherten Kaufmanns usw.

Die Rezeption und Begreifung eines Modells setzt das Vorhandensein einiger mittelbaren wie auch unmittelbaren Kontakte zwischen den, auf verschiedner Art und Weise „verwalteten" Völker, zwischen deren Vertreter, deren Behörden oder die Verbreitung der, dieses Modell darstellenden, Schriften voraus. Alle diese Kontakte, zwischen den Rumänen oder deren Vertreter (die Elite) und die „Träger" der westlichen *politischen Modelle* wurden, insbesondere in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, infolge sowohl der friedlichen wie auch der durch Kriegshandlungen veranlassten Beziehungen, immer häufiger und gründlicher. Eigentlich, bildet sich zunächst eine mentale Vorstellung über das betreffende Volk, die, in dem Maße wie das Erkentnis des Models und die Wahrnehmung dessen sozialen und politischen Umgebung fortschreiten, in das Bild des „Trägers" eines politischen und institutionellen *Modells* umgesetzt wird. Das *Modell* kann den Träger „niederdrücken" aber auch in einem „Verbreiter" einer Erfahrung umwandeln, die attraktiv scheinen, Aktionspläne rechtfertigen und Reformentwürfe suggerieren kann. „Jedes Volk Europas hat die eigene Bedeutungshierarchie bezüglich der anderen Bewohner des Kontinents – meint man in einem, über das Zustandekommens des Bildes des „Anderen" im kollektiven Vorstellungsvermögen der Völker handelnden Werk – eien Abstufung die, im Verhältnis zu der, in der Geschichte des beurteilenden Volkes gespielte Rolle, nach oben oder nach unten schwanken kann"[7]. Auf gleicher Weise haben sich allmählich, im Verhältnis zu dem Reichtum und zu der Genauigkeit der (mittelbaren oder unmittelbaren) Informationsquellen, auch die Rumänen – durch deren Vertreter, durch die Elite – das eigene (selbstverständlich uneinheitliches) Bild gemacht, über die benachbarten oder entfernteren Völker wie auch über das politische Regime aus deren Staaten, über das Kennzeichnende der Regierungshandlungen in diesen Staaten, über den Lebensstandard usw. Die Folge war eine „Wiederzusammnesetzung" – aber nicht immer in einer kohärenten und positiven Gesamtheit – eines *Modells* der politischen und staatlichen Gestaltung, das manchmal auch verfehlt begriffen worden ist.

Bis zur zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, langen sehr oft die Vorstellungen und „Elemente" des Modells über eine lange Kette von

Vermittlern an, so daß die „Wiederzusammnesetzung” nur eine veränderte, vom Originalen sehr entfernte, mit einer erheblichen exotischen Note beladene Replik darstellte. Später, gegen Ende des Jahrhunderts und in den ersten zwei Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts, werden die *Modelle* auch unmittelbar bekannt (und „gesammelt”), zumal da die Anzahl der Reisen im „Abendlande” – die sich von der Dimension eines „Geschehens”, etwa der „Entdeckung Amerikas” ablösen – und die Häufigkeit wie auch das Verkehrstempo der westlichen periodischen Zeitschriften zunahm, der Zugang der Einheimischen an den Schulen, Akademien und Universitäten jenseits der Karpathen in immer höheren Grade festzustellen war und die „Flut” der Ausländer (diplomatische Agenten, Professoren, Handwerker, Kaufmänner, Immigranten oder bloß Reisende), die ein, im Sinne des hier behandelten *Modells*, bedeutendes informationelles „Gepäck” mitbrachten, stärker wurde. Andererseits, flohen schon sogar ab Ende des XVIII. Jahrhunderts, manchmal für eine ziemlich lange Zeit, wegen sehr verschiedenen Umständen (Umstürz des Fürsten, Streitigkeiten mit der Regierung, militärische Feldzüge usw.), viele moldauische und walachische Bojaren, in den „keyserlichen Staaten” der Habsburger (Siebenbürgen, Ungarn, Österreich usw.), wo die vorteilhaften wie auch die nachteiligen Aspekte des österreichischen Modells einer (nicht nur) politischen Gestaltung des Staates „de visu” wahrgenommen werden konnten. Spuren von solchen „Dokummentationen” können in vielen Reformentwürfe und Pläne der konstitutionellen Neugestaltung der rumänischen Fürstentümer[8] entdeckt werden, die, insbesondere in den „Zäsurjahren” 1768-1774, nach Sankt Petersburg, Wien, Berlin und Paris gesandt worden sind.

Wie die deutschen, französischen oder italienischen „Aufklärer”, haben sich auch die rumänischen Bojaren und die, in allen Klassen der Gesellschaft vertretenen, Intellektuellen für eine rationelle Staatsordnung und für eine vernünftige Regelung des Verhältnisses zwischen den „Verwalteten und den Verwaltern” eingesetzt. Das *Modell* wurde eigentlich, wie auch im West- und Mitteleuropa, von das städtische Leben des Abendlandes geprägt, *im Kontext dessen*, im XVIII. und am Anfang des XIX. Jahrhunderts stattfindenden, Entwicklungs- und Komplikationsprozeßes. Und eben diese „städtische” Welt – in dem in jener Epoche üblichen Sinne – hat am besten *abendländische Modelle* der Neugestaltung des Staates gekannt und als erste in Richtung des Versuches einer

praktischen Verwirklichung des *Modells* auch in der rumänischen Gesellschaft reagiert, da die „ländliche" Welt bis beinahe zu unseren Zeiten, außerhalb der „Akteurenliste" solchen historischen Ereignisse blieb.

Die wenigen konkreten Versuche der Verwirklichung der abendländischen politischen Modelle (insbesondere der absolutistischen Monarchie) verdanken sich den fanariotischen Fürsten. Die an diesen Herrschern – wie auch an das „Fanariotismus" – gewidmete Literatur ist sehr umfangreich und mannigfaltig. Aus den verschiedenen, in dieser Bibliographie hervorgehobenen Hypostasen und Konklusionen, haben wir im Folgenden einige [Beispiele] angeführt, die deren bedeutende Rolle als Modernisierungsfaktoren und „Okzidentalisierungsferment", als Vektoren der Übernahme der abendländischen Modelle und Urheber von Staat und Gesellschaft neuzugestaltenden Reformen belegen. Im Kontrast zu den entgegengesetzten, ausschweifenden und überhaupt nicht seltenen, Meinungen bleibt immerhin in der Geschichtsschreibung eine Auffassung vorherrschend, die die Schlußfolgerung Nicolae Bălcescus bestätigt: „Die Fanarioten erfüllen sogar – ohne ihren Willen oder Kenntnis – eine providentielle Mission und unterstützen den Fortschritt. Sie revolutionieren die rumänischen Länder vollständig (...). Der Ziel [der Reformen Constantin Mavrocordats (u.B.)] ist eher steuerorientiert. Erbivore regelt aber einige Staatszweige, zerbricht die Freiheiten der Bojaren und konzentriert die Macht in den Händen der Fanarioten, die in kurzer Zeit die alte Militär- und Lehensaristokratie des Landes zerstören (...)[9]. Von da bis zu einem anderen Gemeinplatz der Geschichtsschreibung dieses Problems – und zwar daß 1711 bis 1821 die moldauischen und walachischen Fürsten die Verwirklichung eines fanariotischen, eher auf eine fiskale und wirtschaftliche Ausbeutung des Landes als auf die Reform dessen politischen und institutionellen Lebens gerichtete, Programmes zur Neugestaltung des Staates, im Sinne der Steigerung der Leistungsfähigkeit der Verwaltung, Konsolidierung der Zentralmacht, Entziehung der Gewinne der weiten Lehensrechte vom Adel usw. verfolgt haben – war eigentlich kein langer Weg durchzuziehen. Diesen Programme, hat das moldauische und walachische Bojarentum ein „nationales", „rumänisches" Programm entgegengesetzt, das eher auf den internationalen – politischen wie auch rechtlichen – Status der Fürstentümer und auf die Normierung der Verhältnisse gegenüber der osmanischen Pforte (mit Aussicht auf auf die Erwerbung

der Unabhängigkeit) zielte. Da diese „communis opinio" der historischen Literatur die Ergebisse der spezielen Forschungen zur Grundlage hat, fügen wir nur noch die Tatsache hinzu, daß in der Ausarbeitung der beiden „Programmrichtungen", beide Parteien, in verschiedenen Ausmaßen und ohne die Berufung auf die eigene Erfahrung aus der Vergangenheit auszuschließen, einige *europäischen Modelle* der politischen Reform des Staates gefolgt haben; selbstverständlich, wurden zwar nicht dieselben Modelle befolgt, aber alle stammten aus den Westen.

Was den Gegenstand dieser Abhandlung anbetrifft, ist es zu unterstreichen, daß die beiden Urheber der Reformen – der Fürst und der nationale Bojar – Vektoren (mit verschiedenen Gewicht) in der Verbreitung der *(west)europäischen politischen Modelle* in den rumänischen Ländern waren. Selbstverständlich, bedürfte das nationale Bojarentum (dem bald auch andere soziale Schichten herankommen werden) einer längeren Zeitspanne („die lange Dauer" der Geschichte) für die Anwendung (mit den nötigen Anpassungen und Beschränkungen) des *abendländischen politischen Modells*, als der fanariotische Fürst, dessen Herrschaft – wie bereits vorgeführt worden ist – unter dem Zeichen des Ephemeren („die kurze Dauer" der Geschichte), in einem durch Unausgewogenheit zwischen Großartigkeit und Elend, Krieg und Frieden, Fortschritt und Revolution, Änderung und Tradition und Seuchen, Katastrophen und günstige Zeiten gekennzeichnetes Jahrhundert stand. Der „Sonderstatus" dieses Urhebers bedeutenden, „im Geiste des Jahrhunderts" und der gegenwärtigen europäischen politischen Modelle durchgeführten, Reformen wurde von dem rumänischen Nationaldichter Mihai Eminescu einprägsam dargestellt: „Im Lande gehaßt, heimlich von allen einheimischen Bojaren bekämpft, von seinen treuen Gläubigern bedrückt, mit der Geldgier und Verachtung der türkischen Ministern gegenübergestellt, in fortdauernden Kampf mit fanariotischen Nebenbuhler aus dem Inland oder aus Konstantinopel, ist ein solcher Wojewode immerzu nach rechts oder nach links hingetrieben; er schläft auf Dornen, geht auf glühende Kohlen und trägt jederzeit sein Leben in den Zähnen"[10]. Aber die Erfordernisse der Durchführung des „eigenen Programmes" wie auch die objektiven, internen Bedürfnisse der rumänischen Gesellschaft haben den fanariotischen Fürsten „verpflichtet" ein auf einer unbestimmten Zeit gewährten „Auftrag" zu erfüllen und immerhin die Neugestaltung des Staates, an dessen Führung er durch den Wille des Padischahs ernannt worden war, zu versuchen. Wenn er aber an

persönlichen Qualitäten wie auch an Ausbildung nicht ermangelte (und die meisten Fanarioten haben diese Eigenschaften hoch gewürdigt), waren auch die Realisierungen weder gering noch unbedeutend.

Die von den fanariotischen Fürsten eingeleiteten Reformen sind in einem *System* einzugliedern, das absichtlich das Ziel der Änderung der politischen Strukturen und der Regierungsart wie auch deren Modernisierung verfolgte. Die Durchführung solchen Reformen müßte die Interessen der suzeränen Macht berücksichtigen; einige Reformen wurden im Gegensatz zu den Interessen des rumänischen Bojarentums und andere mit dessen Mitwirkung vollbracht. Es ist hier nicht der Ort, um weder die Beschränkungen und Mängel des „fanariotischen Reformprogrammes" darzustellen noch die anderen, im Laufe der Zeit, dadurch verursachten Wirkungen zu unterstreichen; wir kehren nur zu der bereits formulierten Auffassung zurück, daß diese Reformen, partielle praktische Verwirklichungen in Richtung der Befolgung der „Beispiele"darstellten, die die, in Bereich des politischen Lebens, Verwaltungswesens, wirtschaftlicher Entwicklung und Forderung neuer Ideologien mehr erfahrene europäischen Staaten anboten. Durch alle diese Fakten, ist deren Rolle als *Vektoren* der „Okzidentalisierung" und der entsprechenden *politischen Modelle* leicht zu belegen.

Eigentlich erhielte die „Quintessenz des fanariotischen Reformprogrammes" – worin man leicht einige abendländischen politischen Modelle der europäischen Aufklärung entdecken kann – und zwar die Freibriefregelung wodurch Constantin Mavrocordat, sogar vor der Verwirklichung von ähnlichen Reformen im Habsburgerreich, die Abhängigkeitsverhältnisse in der Landwirtschaft (d.h. die Leibeigenschaft) aufhob, einen internationalen Ruhm, indem sie 1741 unter dem Titel „Konstitution" *in der anschelicher, unter der Schirmherrschaft des französischen* Ministerium der Auswärtigen Angelegenheiten herausgegebenen, Monatszeitschrift „Mercure de France" veröffentlicht worden war[11].

Besonders die, in der näheren Umgebung des fanariotischen Herrschers sich befindenden Männer – wovon viele gleichzeitig mit ihm ins Land gekommen waren –, wirkten als „Kolporteure" der europäischen Modelle einer politischen Neugestaltung, die einige (wie z. B. die ausländischen Sekretäre des Fürsten und die Professoren der Fürstensöhne) auch unmittelbar wahrgenommen und andere nur durch Lektüre und Ausbildung mitbekommen haben. In gleichem Maß, kamen in die Fürstentümer,

anläßlich der Ernennung des neuen Herrschers, neben den bereicherungssüchtigen Abenteurer, Gläubigern und Verwandten des Fürsten oder „Fanarauswürfe" auch Intellektuelle und Wissenschaftler, da die rumänische Länder „ein Obdach der hellenischen Musen – ein Asyl der Musen und Gelehrten"[12] geworden waren; wir können also der letztgenannten Einwandererkategorie den Besitz eines, Kenntnisse über die institutionellen und politischen Gegebenheiten in Westeuropa einschließendes Wissenssvermögens „gutschreiben".

Es ist für unser Vorgehen aufschlußreich, auch die indirekte Rolle der fanariotischen Herrscher in der Eröffnung des Zuganges der rumänischen politischen Elite zu der Kenntnis der westlichen Erfahrung, Kultur und Zivilisation wie auch in der „Annäherung" der *Modelle* der politischen und staatlichen Gestaltung zu unterstreichen, wobei die Verbreitung der Benutzung der französichen Sprache, die inzwischen die internationale (diplomatische) Sprache der Zeit wurde – neben anderen Faktoren – ein erheblichen Beitrag dargestellt hat. Man hat in dieser Hinsicht sogar behauptet, daß „die – durch die Kenntnis der Werken der „Philosophen" und der Ideen des „Jahrhunderts der Aufklärung" stattgefundene – Überbringung eines ersten Anstriches an französischer Kultur in die Fürstentümer und die Einführung der französischen Sprache 1776 in den „fürstlichen Akademien" aus Bukarest und Iassy den Fanarioten zu bedanken ist"[13]. Die Rolle der fanariotischen Herrscher als *Vektoren* der europäischen *politischen Modelle* wurde also erheblich verstärkt.

Für den anderen bedeutender Vektor der Verbreitung der europäischen politischen Erfahrung, das nationale Bojarentum (oder genauer für dessen Spitzen) wird das Ideal des nationalen Wiederauflebens durch die Ideen des Aifgeklärten Europas und der französischen Revolution angeregt, indem den Fürstentümer politische und kulturelle Lösungen, die auf die Nachahmung des erwähnten *Modells* hin zielen, suggeriert werden. Dem Bojarentum treten die Gelehrten bei, die durch Übersetzungen, Überarbeitungen oder originelle Schriften, eigentlich das Bild anderer politischen und sozialen Organisationssysteme in Umlauf setzen, da sie die Staaten wie auch *die Gesellschaft* Westeuropas loben, das „alle anderen Geschlechter der Welt durch die Kraft ihres Geistes, ihrer Zunge und ihres Handes besiegt hat und worin die Wissenschaften, die Handwerke die guten Sitten und die gute Unsterblichkeit blühen und geblüht haben [...], so, daß es sich gebührt dieses Europa als Kleinod der Welt zu

nennen"[14]. Aus dieses Teil Europas sind die, von der rumänischen politischen und kulturellen Elite „bevorzugten", Modelle der politischen Neugestaltung gekommen und davon werden sie auch später kommen.

Auf die ganze Dauer des hier erörterten Zeitabschnitts, ist festzustellen, daß die verschiedenen „Vektoren", je nach deren sozialen und politischen Status, gewisse europäische *politische Modelle* sehr selektiv in Umlauf setzten. Während der fanariotische Herrscher das Modell der absoluten Monarchie nachzuahmen suchte, subsumierte das liberale Bojarentum einige, aus das Modell abgelöste, Elemente der *Idee einer* Durchsetzung der Autonomie der rumänischen Staaten; gleichzeitig popularisierte das radikale Bojarentum, die ehemaligen Studenten in Paris oder die Vertreter Frankreichs in Bukarest und Iassy das revolutionäre Modell, das sich im bekannten moldauer, gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts verfassten, „Plan oder Form einer republikanischen aristodemokratischen Herrschaft"[15] oder in den, im zweiten und dritten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts [dem Fürsten] vorgebrachten Konstitutionsentwürfe der „Cărvunari" widerspiegelt.

Wie bereits dargelegt worden ist, hat das rumänische Denken über die Grundlagen des Staates, dessen Reform und die „Repatriierung der Gewalten", seit den Chronisten (der letzte davon ist, in dieser Hinsicht, Ion Neculce) keine bedeutenden Fortschritte gemacht. Der Umschwung ist vor Ende des XVIII. Jahrhunderts, von einer anderen Informierungs- und Dokummentationssichtgrenze her, wieder zu bemerken, worin die aufgeklärten, das politische Regime betreffenden Ideen nicht schwer zu entdecken sind. In dieser Hinsicht, ist als Beispiel die Auffassung Ienăchiță Văcărescus – ein echt moderner Geschichtsschreiber – zu nennen: in der bekannten *Istorie a preaputernicilor împărați othomani* [=*Geschichte der allzumächtigen osmanischen Kaiser*] rechtfcritgte er – unter gleichzeitiger Anführung der politischen Gegenbenheiten aus dem Habsburgerreich – seine Flucht nach Brașov (=Kronstadt) und die Weigerung, die Thronansprüche Pârvu Cantacuzinos (der 1772 auf rußische Hilfe rechnete) zu unterstützen, mit der Begründung, daß dieser ein „absoluter Herrscher" zu einem Zeitpunkt sein wollte, an dem „in Europa die Kaiser (abgesehen von dem osmanischen und dem rußischen Tzaren) kein absoluten Herrscher machen"[16].

Der Kontakt mit der Ideologie der Zeit, den Ideen der Aufklärung und dem Geist der französischen Revolution – also mit mehreren, gewisse

politische Modelle fördernden Faktoren – ermöglichte eigentlich der Führungsschicht des Bojarentums ihre Motivationssichtgrenze wie auch ihr politischen Tätigkeitsfeld zu erweitern und ein in moderner Perspektive verankertes gesellschaftliches Entwicklungsprogramm, im Rahmen einer nach politischer Unabhängigkeit zielenden Strategie, zur Vervollkommnung bringen. Die Autorität der Argumentation einer solchen Strategie fußte auch auf Hinweisse auf die Beispiele der Völker Westeuropas und auf die [Anziehungskraft der] entsprechenden *politischen Modelle*. Für die hier erorterten Fragen, ist auch die immer bedeutendere Rolle des nationalen Bojarentum in der politischen, gesellschaftlichen und verwaltungsmäßigen Neugestaltung wie auch in der Hervorbringung entsprechender Gepflogenheiten (in einer gemäßigten, dieser politischen Klasse eigentümlicher, Art) in den rumänischen Staaten, wobei das Bojarentum gleichzeitig Subjekt und Gegenstand dieser Entwicklung[17] und – im gleichen Maß – der Verbreitung von Ideen und Modellen der europäischen politischen Organisierung gewesen ist.

In der historischen Fachliteratur wurde hinreichend der Einfluß und die Vermittlerrolle der konsularischen Vertreter der abendländischen Staaten (Österreich ab 1782; Preußen, ab 1784; Frankreich ab 1796, England ab 1802 usw,) in den Rumänischen Fürstentümern wie auch den ausländischen Ansässigen (deren Zahl nach der Gründung der Konsularvertretungen steil zunehmen wird[18]) für den west-östlichen Ideenwechsel wie auch für die Umgestaltung der kollektiven Mentalität und in der Bereicherung des [einheimischen] politischen Gedankenguts unterstreicht. Alle diese abendländischen Ausländer waren implizite auch Träger des, in deren Herkunftsstaaten verwirklichten, politischen Modells; einige davon waren sogar leidenschaftliche Verbreiter der diesbezüglichen Ideologien, rechtfertigten die, aus dem Heimatland bekannten Erfahrung und politische Praxis oder erklärten die Gründe der Reformvorhaben. Wir werden hier – um diesen Schluß zu belegen – die zahlreichen analytischen oder abschließenden Betrachtungen aus der Fachliteratur nicht wiederholen, da wir es für angebracht halten, den Bericht eines, die Rolle dieser, in den Fürstentümern dauernd oder zeitweilig wohnenden, mit oder ohne amtlichen Auftrag eingereisten „Abendländer" unmittelbar wahrnehmenden Augenzeugen anzuführen. „Der Einfluß der ausländischen Residenten auf die Einheimischen war betrachtlich; eine Unmenge von früher bestehenden, barbarischen Gepflogenheiten wurden beseitigt; die Erhöhung

der Zivilisationsstufe fördernde Gebräuche und Institutionen wurden eingeführt und die äußeren Manieren der Bojaren wurden vebessert und gleichen im Wesen den mehr aufgeklärten Nationen"[19]. Durch diese *Verhaltensmuster* wurden implizite auch die Komponeneten der westlichen Modelle der politischen Gestaltung und Führung des Staates übermittelt.

Weitere fachliche Abhandlungen – wie z.B. die, dem Unterrichtwesens der Zeit gewidmeten – haben einhellig unterstrichen, daß das, ab 1776 sich übermäßig ausbreitendes, vom Gesichtspunkt des Niveaus und des Inhalts her, den westlichen Akademien sich annäherndes griechische Unterrichtwesen den rumänischen Ideal und das rumänische Nationalbewustßtsein nicht direkt nützlich war[20] und als „Entfremdungsinstrument" betrachtet wurde. Obwohl diese Urteile erheblich revidiert werden müßten, beschränken wir uns hier die Vertreter dieses Unterichtwesens auf die Liste der „Aktivisten" der neuen europäischen politischen Modelle hinzuzufügen, da in der sozial-politischen Umgebung worin diese Vertreter ihre Tätigkeit ausübten einer tiefen, strukturellen Neugestaltung bedarf. Eine selektive Aufzählung der Leiter (Direktoren) der griechischen Akademien in Bukarest und Iassy kann in dieser Hinsicht, als Argument nützlich sein. In den *das Jahr 1821 vorausgehenden* Jahrzehnten wurde die Lehrtätigkeit an der Iassyer Akademie von Jean Agraphiotis, Nikolae Zerzulis, Nichifor Theotokis, Iosif Mesiodax und von Demetrios Gobdelas geleitet, während in Bukarest im gleichen Amt Georgios Trapezuntios, Alexandros Tyrnavitis, Lazaros Scrivas, Manasse Hiliadis, Lambros Photiadis, und Constantinos B(V)ardalachos nacheinanderfolgten. Alle diese waren hervorragende Vertreter des Neohellenismus, erfreuten sich eines guten Rufes in deren jeweiligen Fächern, studierten zuvor an Universitäten des „Abendlandes" und kennten die politischen Gegebenheiten im Westen. Außerdem, waren die Professoren, die an diese Hochschulen unterrichteten, an österreichische, italienische oder französische Akademien oder Universitäten[21] ausgebildete Intellektuellen; sie brachten herbei und verbreiteten, in verschiedenen Ausmäßen, auch Informationen und Kenntnisse die über den strikten Inhalt des eigenen Faches hinausgingen. Die Schüler dieser Professoren, die in einer, nach den westlichen Horizonten gewendeten, rumänischen Umgebung handelten, haben ihrerseits deren Werk weitergeführt und vollendet.

Die immer umfangreichere Schicht der jungen Rumänen – die zuvor Universitäten in Paris, in Wien oder in Deutschland besuchten und später zu einflußreiche Intellektuellen oder Politikern in den beiden rumänischen Fürstentümern wurden – erwies sich wirksam und bedeutend als „Agent” der Europäisierung (= „Okzidentalisierung”). Bemerkenswerte Abhandlungen in diesem Gebiet – insbesondere im Bereich der Kulturgeschichte – haben die Multiplikation der Verbreitungswege der neuen Ideen (vor allem der Ideen der französischen Revolution) und gleichzeitig die Zunahme der Zahl deren Vermittler und „Kärrer”hervorgehoben. Ein erläuterndes Zitat kann diese Tatsache belegen: „Von diesem Zeitpunkt [d.h. der französischen Revolution] an, beginnen Flugblätter mit Nachrichten über weltweite Erreignisse zum Hören aller Bewohner der Dorfgemeinschaften gelesen zu werden, während die Zeitschriften immer öfter in den, überall in den süd-osteuropäischen Stätden entstehenden, Bibliotheken eindringen. Der Wunsch der österreichischen Behörden die Dörfler wie auch die Städter durch eine systematisch organisierte Propagande zu manipulieren, die von den französischen Konsuln stammende Erwiderung [...], die Aufnahme von Büchern in den Warenkisten der Kaufmänner und eine erhöhte, durch eine komplexe internationale Lage veranlasste, Neugierde fördern das Eindringen der Veröffentlichungen in Europas Süd-Osten. Aber auch vor diesem Zeitpunkt, einige, für die Behörden verdächtige, Bücher gelangten in den Händen der Gelehrten auf neu eröffneten Wege: durch Vermittlung der zu Studienzwecke ins Ausland gereisten [Landsmänner] oder dank der Soldaten aus den habsburgischen Grenzregimente, die ein erhebliches Teil Europas durchmarschierten und neue Broschüren und Bücher mitbrachten”[22]. Das ist eine neue – kausale und faktologische – „Landschaft” im süd-osteuropäischen Raum, auf deren Hintergrund sich auch die rumänischen tatsächliche Gegebenheiten fortentwickelten und worin die Vektoren der neuen europäischen politischen Modelle dynamischer und zahlreicher wurden.

Die Rezeption und Verbreitung der (west)europäischen politischen Modelle fanden nicht in einer geradlinigen Reihenfolge statt, unter Reaktionslosigkeit oder sogar Permisivität der staatlichen Behörden, also der Vertreter dieser „veralteten”, „orientalischen”, unzeitgemäßen, „außerhalb des Jahrhunderts sich befindenden” Modelle, die gleichzeitig mit der Implementation des neuen Modells, den Untergang ihrer hervorragenden, geschichtlich rechtfertigten Rolle im sozialen und politischen Leben des

Landes wie auch die Zugrunderichtung der, diese geselschaftliche Schicht aufrechterhaltenden institutionellen Strukturen sahen. Darum verursachten einige *Modelle* (wie auch das allgemeine Gedankengut der Zeit) – wie z.B. das revolutionäre Modell der „französischen Königlichkeit" – , die von gewissen sozialen Schichten bevorßugt worden waren als Gegenwirkung eine Wiederbelebung der alten, „überlieferten" Modelle oder die Ausarbeitung neuen, konservativen „Gegen-Modelle", die im Grunde der Bewahrung der Interessen der, dem Ende deren historischen Mission sich annähernden, sozialen Gruppen zugedacht waren. Auf dieser Weise setzten die Regierenden, deren Ideologen wie auch die Vertreter der, an des „alte Regime" gebundenen politischen Klassen dem revolutionären *Modell* (der in einigen Bestandteilen in den konstitutionellen „republikanischen" Reformentwürfe nachgeahmt worden war) ein anderes Modell entgegen, worin die Vergangenheit idealisiert und die Zukunft nach klassizisierenden Kanons geplant wurde. Selbstverständlich wurde solchen „Gegen-Modelle" auch in den westlichen Staaten – wie z. B. im benachbarten Habsburger Reich[23] – ein offiziellen Charakter verliehen. Die Vektoren dieses Modells waren nicht selten in den rumänischen Fürstentümern (die Vertreter der Geistlichkeit, in erster Reihe, neben den Vertreter des hohen Bojarentums, da das gegnerische *revolutionäre Modell* von den Feinden des Christentums ausgearbeitet worden war) und deren Tätigkeit und Wirkung wurden durch die osmanische Suzeränität und die Nachbarschaft des tiefgründig Reaktionären, 'prawoslawnischen" Zarenreich gesteigert.

Ab Ende des XVIII. Jahrhunderts, wurde in gewissen Hinsichten die Einführung und Rezeption der europäischen sozialen und politischen Modelle durch die maßenhafte Immigration der Juden, insbesondere aus Polen und Galizien, in die Moldau und die Walachei gefördert[24]. Aus den Reihen diesen Immigranten werden Elemente der wirtschaftlichen Eliten des Anfanges des XIX. Jahrhunderts empörsteigen, Eliten die ein beträchtlichen Beitrag zur Beschleunigung der kapitalistischen Modernisierung (in Richtuing der Bildung eines freien Marktes nach westlichem Muster) der beiden rumänischen Fürstentümer leisten werden. Soweit der jüdische Kaufmann oder Bankherr (der den griechieschen Kaufmann ablöst) als ein „Träger der Okzidentalisierung" handelte, war auch der Beitrag dieses Immigranten an die Verbreitung der Modelle politischer Organisation keineswegs unerheblich. Dergestalt, muß die „Liste" der

Vektoren der oben angeführten Bilder, Vorhaben und Modelle auch die Personnengruppen einschließen, die in kurzer Zeit zu wichtigsten Besitzer des rumänischen Handelskapital werden, und enge Verbindungen mit deren „Homolegen" in Wien, Berlin, Paris oder London pflegten.

Um dieser „Liste" ein vollständigkeitsnahen Charakter zu gewähren, müßen weder die (gebildeten und französisch sprechenden) Offiziere der Besatzungsarmeen, noch die, in Wien oder in Rom ausgebildeten, an den moldauischen oder walachischen Schulen unterrichtenden, Rumänen aus Siebenbürgen, noch die ausländischen Reisenden oder Gelehrten die sich in den rumäischen Fürstentümern aufhielten oder mit den einheimischen Gelehrten korrespondierten, außer Betracht gelassen werden; deren Tätigkeit zur Errichtung eines neuen Verhältnisses zwischen dem Gemeinwille und der politischen Macht beigetragen hat.

4. **Die Dynamik und die Reihenfolge der Modelle. Die Niveaus der Wahrnehmung. Reaktionen und Folgen**

In einer dyachronischen Rerihenfolge, die eigentlich die *Veränderlichkeit und die Historizität der politischen Modelle* illustriert,wurde zunächst – nur in der politischen Ideologie, aber ohne praktische Wirkungen im politischen Leben – das „klassische" Modell der römischen Antike, das übrigens auch mit den Ursprüngen des rumänischen Volkes in Zusammenhang stand, rezipiert, später wurden die von den benachbarten „halbperipherischen" (um die Ausdrucksweise Immanuel Wallersteins zu gebrauchen) europäischen Staaten angebotenen Vorbilder wahrgenommen, während die Modelle der „Zentralmächte"[25] (Frankreich oder England) nur später, nach der Hälfte des XVIII. Jahrhunderts gennengelernt werden.

Auf diese Weise, beriefen sich die Vertreter der rumänischen Gelehrtenelite, im Gegensatz zur „Weltlage" wie auch zum Zustand der beiden rumänischen Ländern am Anfang des XVIII. Jahrhunderts, auf das „Muster" (= das Modell) des alten Roms, das den Europäern „gute Gesetze" geschenkt hat: Toleranz, „gute Regierung", „nicht-tyrannische" Kaiser, Justiz usw. Ein Beispiel in dieser Hinsicht bietet der einflußreiche walachische Chronist (und Politiker zugleich) Constantin Cantacuzino, der als Alternative zur „tyrannischen" osmanischen Macht und zum Untergang seines Staates, das „Modell" der römischen Republik wiederbelebte, die

„sehr gerecht und barmherzig stund”, aber auch die zu vermeidende Tyrannei gekannt hat, „als die mächtigen Keyser kamen – oder eher die Tyrannen, wie man sie auch nennt – da sie das Reich ergriffen haben, und da jeder nach eigenen Wille, und nicht nach den ihnen gestellten Gesetze und Sitten regieren wollte, einige von ihnen nich Herrscher oder Menschen zu sein scheinten, sondern eher grimmige und ungezähmte Wildtiere...”[26]. Daher auch die Erbitterung des Verfassers gegenüber dem tyrannischen politischen Regime seiner Zeit: er wies darauf hin, daß die Tyrannei – als Führungsform eines Staates – in die Barbarei mündet, da der Tyrann „weder Sitten, noch Bildung, noch Mannestum, noch Gerechtigkeit, noch Erbarmung, noch Gottesfurcht hat und neigt eher zwingend, nach seinem eigenen Wille und Gierden zu leben als den Gesetzen und der Gerechtigkeiten ergeben zu sein...”[27], wobei „einleuchtende Beispiele” aus der Geschichte römischen Geschichte der Kaiserzeit angeführt wurden.

Aber schon am Ende des XVII. Jahrhunderts, wurde mit dem römischen Modell der politischen und staatlichen Organisation das vage und mittelbar wahrgenommene, idealisierte, „italienische” Muster verschmolzen. Für den moldauischen Chronisten Miron Costin war Italien „ein Granatapfel voller kunstvollen Bürgen und Städten, Menschenmenge und -dichte, berühmten Marktplätzen mit allen Reichtümern und für großen Kunststücken und Schönheiten, wofür man es auch <Paradies der Erde> genannt hat”[28]. Dieses vages, ungenaues italienische Modell klärt sich einigermaßen am Anfang des nächsten Jahrhunderts, da es von denjenigen „popularisiert” wurde, die es unmittelbar kannten, da sie ihre Studienzeit an italienischen Universitäten verbracht hatten (so z. B. der oben angeführte walachische Chronist und Politiker Constantin Cantacuzino, der Jura und Philosophie in Padova studierte).

Das, nach dem Anfang des XVIII. Jahrhunderts durch das österreichische Modell abgelöste italienische Vorbild wird – infolge der Ähnlichkeiten in den geschichtlichen Vorgängen der Bildung beider modernen, einheitlichen Nationalstaaten: Italien und Rumänien – in der zweiten Hälfte des „Nationalitätenjahrhunderts” wiederbelebt, aber eher als ein Bestandteil möglicher „politischen Szenarien”, als ein politische Konsequenzen herbeiführendes Vorhaben.

Die Wahrnehmung der „Teutschen”, wie auch der Einwohner, der Kultur und der sozialen und politischen Verhältnisse aus den „keyserli-

chen Staaten" (d.h. des *„österreichischen" Regierungsmodells*) leidete unter dem Eindruck der ersten unmittelbaren Kontakte, im Zusammenhang mit der Expansion des Habsburgschen Reiches – nach der Belagerung Wiens und eingliederung Siebenbürgens – in Richtung auf das Süd-Osten Europas. Die Härte des Generals Antonio Caraffa (der Befehlshaber der Verbände die in Siebenbürgen eindrangen), die, in der Walachei, durch die Überfälle des Generals Donat Heissler angerichteten Schaden, die, durch die Anwesenheit der Truppen des Generals Federigo Veterani veramlaßte Belastung, der katholische Proselytismus, usw. nährten Reserven und negative Bilder in der öffentlichen Meinung, wie auch die Ablehnung des österreichischen „Verwaltungsmodells". Es kamen eigentlich zwei „Bider" zustande: ein gemeinsames, auf dem Niveau der Bevölkerrung die unmittelbar in Berührung mit den Besetzungstruppen („die Soldateska") gekommen war, und von der harten „papistichen" Herrschaft und von einer bedrückenden Fiskalität geprägtes Bild, im Gegensatz zu ein anderes, dasjenige der informierten Eliten, die die aus Wien beschafte Zeitungen, Kalender oder Almanache las, oder der Dezisionsfaktoren, auf deren Niveau, sich – vor und nach der Schließung des Karlowitzer Friedens – diplomatische Verhandlungen abspielten. Aus der Zusammenstellung dieser beiden Bilder ergibt sich letztlich das *österreichische politische Modell*, das später die Reformen Constantin Mavrocordats anregen wird.

Indem es seine auf Expansion bedachten Ziele, durch eine, seit der Entsetzung Wiens ununterbrochene, Reihe von militärischen Siegen gegenüber dem Osmanischen Reiche, verfolgte, brachte das Habsburger Reich erhebliche Scichten der südosteuropäischen Gesellschaft in der Lage, das Funktionieren des entsprechenden politischen Modells „bei Leibe" kennenzulernen, insbesondere während der über 30 Jahren der österreichischen Herrschaft in der Kleinwalachei (1718 bis 1739). Hier experimentierten die kaiserliche Verwaltung eine neue regierungsformel für die rumänische Bevölkerung der Provinz, indem ein, von der traditionellen Formel des „Bojarenstaates" sehr entferntes, Regime auferlegt wurde[29].

Praktisch wurde die erste *absolutistische Regierungsformel* aufgezwungen, die sich offensichtlich in einem Konfliktzustand mit dem politischen Programm des Bojarentums – insbesondere mit den Vorhaben dessen Spitzen – befand. Diese Vorhaben zielten auf Aufrechterhaltung des durch die oligarchischen Domination der Großbojaren gekennzeichneten

Feudalstaates, Bewahrung und Ausweitung der Privilegien der Bojaren, Beibehaltung der Leibeigenschaft in der Landwirtschaft usw. Das von den Österreicher auferlegte Modell hatte als Zweck die systematische Ausbeutung der Ressourcen des Landes zugunsten der Besatzungsmacht, die Einschränkung der politischen Macht der führenden Klasse und die Abhebung, zugunsten des Staates, der fiskalischen Beiträge der Bevölkerung. Kurzgefaßt, ist in dem kaiserlichen „Verwaltungswerk" in der Kleinwalachei (später, ab 1775, auch in der Bukowina) die Perseverenz zu finden, mit der die Österreicher die Verwirklichung der „strategischen" Ziele in den angegliederten Gebiete verfolgt haben. In dieser Hinsicht, wurde von den Historikern festgestellt, daß diese Ziele "nicht religiöse oder wirtscaftliche Beweggründe" waren, „sondern das Streben nach der Machtsteigerung, um in dem Ringen nach Geltung in europäischen Staatensystem sein Gewicht in die Waagschale werfen zu können, das heißt militärische und finanzielle Erwägungen waren in erster Linie für das politische Denken dieser Männer, 'die kaiserlichen Staatsmänner'..."[30]. Also, als allererstes wurde aus den besetzten Gebiete „ein militärischer und finanzieller Gürtel", im Rahmen des riesigen politischen und institutionellen Mechanismus des Habsburgschen Staates. Die Verhältnisse wie auch die politischen Strukturen, die die Österreicher, am Anfang des XVIII. Jahrhunderts in der Kleinwalachei (und später auch in der Bukowina) einführten, waren aber selbstverständlich dem *politischen Modell* dieser geschichtlichen Entwicklungsstuffe angemessen.

Das von das Bojarentum abgelehnte österreichische politische Modell wurde von den fanariotischen Fürsten bevorzugt und sogar teilweise, in gewißen Bereichen des gesellschaftlichen und politischen Lebens, durchgesetzt. Indem sie eine neue Verwaltungsorganisation einführten, das gesellschaftliche Status des Bojarentums regelten und dessen Privilegien beschränkten, den Behördenbestand entlohnten, das Justizwesen neugestalteten, die Leibeigenschaftsverhältnisse abschaften und die Gesetzgebung modernisierten, fügten die fanariotischen Fürsten die rumänische Gesellschaft in die Schablone der Regierungsformel einer absolutistischen Monarchie ein, die sich in der Übergangsphase zu einer aufgeklärten Staatsführung befand. Alle diese Vorgänge sind auch in den von der österreichischen Verwaltung in der Kleinwalachei vorgenommenen Maßnahmen wiederzufinden, die „Constantin Mavrocordat, dem donauländischen Philantropen, gleichzeitig als Modell und als Gutachten gedient

haben"[31]. Abgesehen von den Versuchen einer partiellen Verwirklichung des *Modells* (obwohl man in dieser Hinsicht auch über ein Parallelismus reden kann), ist es zu bemerken, daß es tatsächlich an inneren gesellscahftlichen Strukturen mangelte, die fähig waren, das Zentralisierungsunternehmen zusichern; infolgedessen, wurden sehr oft die abendländischen Modelle lediglich heraufbeschwört und erörtert und sehr selten durch die Reformprogramme der beiden rumänischen Fürstentümer in strukturellen und politischen Tatsachen umgesetzt.

„Engliterra" (= England) war so entfernt für die Rumänen des XVIII. Jahrhunderts, daß dieses Land überhaupt nicht rezipiert und dessen Modell nicht wahrgenommen wurde, bis zum Zeitpunkt an dem diese Seemacht ein Interesse für die Donaufürstentümer aufwies. Immerhin, kann man in den Schriften einiger Vertreter der rumänischen Intellektualität aus jenem Jahrhundert manche Stellen finden, die gewiße Kenntnisse über die, politische und staatliche Gestaltung dieser weltumfassender Seemacht belegen. So zum Beispiel wurde deren Stabilität bewundert, die, ab 1715 aus der Wirkung dreier Faktoren resultierte: „eine einparteiliche Regierung, eine fest unter der Kontrolle der Regierung sich befindender Legislative und ein, durch die Inhaber der wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und politischen Macht geförderten Gefühl der gemeinsamen Identität"[32].

Ein *politisches Modell*, das in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts – zwar im beschränkten Maße, da es an Kontakte und Nachrichten, wie auch an einer unmittelbaren territoriellen Nachbarschaft mangelte – das Interesse der rumänischen politischen Elite erweckte, wurde von Preußen Friedrichs des Großen angeboten[33]. Über die Reisenden, die diplomatischen Vertreter in Konstantinopel, die Kaufmänner oder die Immigranten wurde einigermaßen auch dieses *Modell* zunächst von den Moldauern wahrgenommen. „Die Mäßigung, die strenge Kontrolle über die Ausgaben, die sorgfältige Führung [...] waren die Wesenszüge der preußischen Verwaltung"[34] im Jahrhundert der Aufklärung, wofür ein gewißes Interesse seitens der politischen Führer der rumänischen Länder erweckt wurde.

Es ist schwer nach dem heutigen Stand der Forschung zu schätzen, wie gut das preußische politische Modell im XVIII. Jahrhundert gekannt war; immerhin bewirkte das Interesse Preußens an den Donaufürstentümern eine gewiße „Annäherung" zwischen diesen Staaten, wie auch die Wahr-

nehmung und Kenntnis der politischen Gegebenheiten aus diesem deutschen Staate, seitens der Vertreter der rumänischen öffentlichen Meinung. Die Anwesenheit Preußens in Moldau und in der Walachei wurde am Ende des Jahrhunderts betrachtlich, insbesondere nach der 1786 vorgenommenen Einsetzung des ersten diplomatischen Vertreter in Bukarest, weil dadurch die Möglichkeiten der Wahrnehmung der preußischen „Erfahrung" als *Modell* der politischen Gestaltung eines modernen Staates erheblich erweitert wurden.

Das *Modell* (eigentlich handelt es sich um mehrere *Modelle*), das die einflußreichste Rezeption, wie auch eine ganz besonere „Karriere" in dem rumänischen politischen Gedankengut und entscheidende Wirkungen in der Gründung des modernen Rumäniens aufwies, war das *französische Modell*. Ab Ende des XVIII. Jahrhunderts und bis zur zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts wurde das durch Frankreich verkörperte politische Modell zu einem faszinierenden Bild, beinahe zu einem Zauberbild. Zum großen Teil, wurden die in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts in Moldau und in der Walachei durchgeführten Änderungen und Umwandlungen unter Einfluß dieses Modells unternommen. Diese Wirkungen sind nicht zuletzt auf der Tatsache zurückzuführen, daß die beiden rumänischen Länder eine erhebliche politische Unterstützung seitens des, dieses Modell verkörpernden,

Staates erhielten.

Die ersten „Träger" des französischen Modells der politischen und institutionellen Gestaltung waren – zu einem gewißen Grade – die fanariotischen Fürsten. Man hat sogar sehr entschloßen behauptet daß „wir sagen könen, daß der französische Einfluß in den Donaufürtsentümern mit dem ersten fanariotischen Fürsten begann"[35]. Dieser Einfluß wurde in einem sehr komplizierten historischen Zusammenhang ausgeübt, wobei die Evolution der internationalen Verhältnisse, die Diversifizierung und Erweiterung der multilateralen Kontakte zu der französischen Welt, wie auch die zunehmend aktive Anwesenheit der Vertreter Frankreichs in den rumänischen Ländern zu berücksichtigen sind. Die fanariotischen Fürtsen vollbrachten ihr „Werk" als „Vehikel" des französischen Modells durch verschiedene Mittel: durch das persönliche Beispiel (als Französischsprecher oder als Besitzer einer französiche Literatur – einschließlich Werken bedeutendster Vertreter der Aufklärung: Voltaire, Rousseau, Helvetius, Fontenelle, Montesquieu, Diderot, D'Alembert, Condillac, Mably – bei-

haltenden Bibliothek), indem sie von mehreren, ein besondern Einfluß ausübenden und durch eine lange Zusammenarbeitsdauer gekennzeichneten, französischen Sekretären umgeben waren, durch die Reform des Unterrichtswesens und die Eiführung – anbei der griechischen Sprache – der französischen Sprache in den Schulen, die Förderung der Einreise der Franzosen in den Fürstentümern, die Liberalisierung des Einfuhrs des französischen Veröffentlichungen usw. Nach 1800 wurde die „Staffete" der Verbreitung des französischen politischen Modells (aber nicht als absichtliche und gezielt ausgeübte Tätigkeit, sondern implizite, als Nebenwirkung) von den jungen Pariser Studierenden, wie auch von den Vertreter des liberalen Adels und des bereits entstehenden nationalen Bürgertums übernommen.

Von dem Gesichtspunkt verschiedener – ja sogar entgegengesetzter – gesellschaftlichen Schichten und politischen Interessen wahrgenommen, wurde Frankreich bald als Land des „Ancien Règimes", bald als Land der Revolution oder des neuen Regimes oder des Napoleonschen Kaiserreichs begriffen; letztendlich wurden das Bild der Revolution und das des Kaisserreiches in dem Bild einer Großmacht zusammengeschmolzen, die stes in der bewundernden Achtsamkeit der Rumänen stand, die darin Vorbilder und Unterstützung fanden, um den eigenen modernen Staat zu errichten.

Um uns der, die Rezeption, den Einfluß wie auch die Rolle des französischen politischen Modells in der modernen Geschichte Rumäniens betreffenden Schlußfolgerung anzunähern, bringen wir die Wahrnehmung eines zeitgenossischen (d.h. aus dem XIX. Jahrhundert) Zeugens und die aufgrund einer aus der Perspektive zweier Jahrhunderte formulierte Konklusion eines Historikers von heute vor. 1852 stellte der französische Publizist und Besucher der Rumänischen Länder Saint Marc Girardin fest, daß die neuen Realisierungen in der staatlichen Gestaltung beider rumänischen Fürstentümer „ein Erfolg der französischen Verwaltungsmodelle und des framzösischen Geistes"[36] darstellten. Neagu Djuvara konkludiert eingebungsreich, daß „man ohne Übertreibung sagen kann, daß ein Jahrhundert lang – vom Anfang des XIX. Jahrhunderts und bis zum Beginn des ersten Weltkrieges – wurden die Rumänen von den Franzosen wortwörtlich „kolonisiert", aber ohne Anwesenheit des Kolonisators. Es handelt sich vermutlich um den schönsten Erfolg eines durch Kultur ausgeübtem Einflußes in der Ganzen modernen Geschichte"[37].

Note

[1] Siehe z. B. Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod* [= *Geschichte der Herrschaft Constantin Basarab Brâncoveanus*], Editura Academiei, Bucureşti, 1970, S. 190; Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti* [= *Geschichte der Walachei*], in *Cronicari munteni* [= *Walachische Chronisten*], Bucureşti, 1961, S. 65 usw.

[2] Von den. 1769 bis 1830 ausgearbeiteten, 208 Reformentwürfe, wurde in 46 die Zeitspanne 1711-1821 als eine Ära des Rückschritts betrachtet; kein Reformentwurf behauptete aber das Gegenteil. Siehe Vlad Georgescu, *Progrès et „décadence" dans la pensée politique roumaine au XVIIIe siècle*, in *Symposium. L'époque phanariote, 21-25 octobre 1970*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, S. 342.

[3] Robert Mandrou, *L'Europe „absolutiste". Raison et raison d'Etat (1649-1775)*, Fayard, Paris, 1977, S. 338.

[4] In dieser Hinsicht, siehe ferner: Florin Constantiniu; Şerban Papacostea, *Les réformes des premières Phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'intérprétation*, in „Balkan Studies", tom 13, nr. 1, 1972; Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750-1830* [= *Die politischen Ideen und die Aufklärung in den rumänischen Fürstentümern, 1750-1830*], Editura Academiei, Bucureşti, 1972; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII* [= *Die byzantinische politische Tradition in den rumänischen Ländern vom XVI. bis zum XVIII. Jahrhundert*], Editura Academiei, Bucureşti, 1983 usw.

[5] In dieser Hinsicht, siehe ferner: Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene* [= *Europäische Interferenzen in der Aufklärungsära*], Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984; über die Wahrnehmung der Rumänen im Abendlande, siehe Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german* [= *Die Wahrnehmung der Rumänen im deutschen Sprachraum*], Editura Univers, Bucureşti, 1995.

[6] Pompiliu Teodor, *a. a. O.*, S. 209.

[7] Klaus Heitmann, *a. a. O.*, S. 43.

[8] Für eine Gesamtdasrellung dieser Reformentwürfe, siehe Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaies*; 1769-1830, Editura Academiei, Bucureşti, 1970, Valeriu Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reformă şi petiţiile de drepturi în ţările române în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea* [= *Die Konstitutionsentwürfe, die Reformprogramme und die Grundrechtpetitionen aus den rumänischen Ländern im XVIII. und in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*], Editura Academiei, Bucureşti, 1976.

[9] Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice, politice şi economice* [= *Historische, politische und wirtschaftliche Schriften*], Editura Academiei, Bucureşti, 1981, S. 109.

[10] Mihai Eminescu, in *Eminescu – Sens, timp şi devenire istorică* [= *Eminescu – Sinn, Zeit und historische Entwicklung*], hrsg. von Gheorghe Buzatu, Ştefan Lemny und Ion Saizu, Iaşi, 1989, S. 730.

[11] Anne-Marie Cassoly, *Autour de l'insertion dans le „Mercure de France" de la „Constitution" de Constantin Mavrocordato*, in „Revue des études sud-est européenes", Tome XIX, nr. 4, 1981.

[12] Dan Simionescu, *Le livre grec imprimé en Roumanie (1642-1830)*, in Symposium. L'époque phanariote 21-25 octobre 1970, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, S. 127-134.

[13] Neagu Djuvara, *Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne (1800-1848)* [= *Zwischen dem Osten und dem Westen. Die rumänischen Länder am Anfang der Moderne (1800-1848)*], Editura Humanitas, Bucureşti, 1995, S. 92.

[14] Der Chronist Naum Râmniceanu, in Bianu-Hodoş, *Bibliografie românească veche* [= *Alte rumänische Bibliographie*], vol. II, Bucureşti, 1910, S. 406.

[15] Über diesen Entwurf, die Berichtigung dessen Urheberschaftszuschreibung wie auch über dessen Datierung, siehe Iuliu C. Ciubotaru und N.A. Ursu, *Un proiect român de republică din secolul al XVIII-lea* [= *Ein rumänischer Entwurf einer republikanischen Staatsordnung aus dem XVIII. Jahrhundert*], in „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»" [= Jahrbuch des Geschichte- und Archaeologieinstituts 'A.D. Xenopol'], tom XXIV/2, Iaşi, 1987, S. 181-196.

[16] Ienăchiţă Văcărescu, *Istorie a prea puternicilor împăraţi othomani* [= *Geschichte der allzumächtigen osmanischen Kaiser*], im Sammelband: Poeţii Văcăreşti [= Die Văcărescu Dichter], *Opere* [= *Werke*], Editura Minerva, Bucureşti, 1982, S. 261.

[17] In dieser Hinicht, siehe ferner: Gheorghe Platon und Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţie socială şi politică* [= *Das moldauische Bojarentum im XIX. Jahrhundert: europäische Zusammenhänge und gesellschaftliche und politische Evolution*], Editura Academiei, Bucureşti, 1995.

[18] Für nützliche Angaben über die Gründung der ausländischen Konsularvertretungen in den Fürstentümern, über die Tätigkeit der dadurch geschützten Personnen, siehe: Stela Mărieş, *Activitatea lui Ignaţiu Ştefan Raicevich, primul consul al Austriei în Principatele Române (1782-1786)* [= *Die Tätigkeit Ignaz Stefan Raicevichs, der erste Konsul Österreichs in den Rumänischen Fürstentümern (1782-1786)*], in „Cercetări Istorice", Iaşi, 1975; Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor franceze în Ţările Române* [= *Die Gründung der französischen Konsularvertretungen in den Rumänischen Fürstentümern*], in „Revista Istorică", tom XVIII, Bucureşti, 1932; Paul Cernovodeanu, *Înfiinţarea consulatului englez în Ţările Române (1803) şi activitatea lui până la 1807* [= *Die Gründung der englischen Konsularvertretung in den Rumänischen Fürtsentümern und deren Tätigkeit bis 1807*], in „Revista română de studii internaţionale", tom. V, 1, Bucureşti, 1971; Paul Simionescu und Radu Valentin, *Documents inédits concernant la création du consulat britanique à Bucarest (1803)*, in „Revue Roumaine d'Histoire", VIII, 1969; Stela Mărieş, *Supuşii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1986 usw.

[19] W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Valachie et de la Moldavie*, Paris, 1821, S. 168.

[20] Aus der umfangreichen Literatur zu diesem Thema, siehe: N. Iorga, *Istoria învăţământului românesc*, ed. de Ilie Popescu-Teişanu, [= *Geschichte des rumänischen Unterrichwesens*, hrsg. von Ilie Popescu-Teişanu], Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971; Ştefan Bârsănescu und Florela Bârsănescu, *Educaţia, învăţământul şi gândirea pedagogică din România* [= *Die Ausbildung, das Unterrichtswesen und das pädagogische Denken in Rumänien*], Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978; Gheorghe Pârnuţă, *Istoria învăţământului şi gândirea pedagogică din Ţara Românească. Secolele XVIII-XIX.* [= *Die Geschichte des Unterrichtwesens und das pädagogische Denken in der Walachei im XVIII. und im XIX. Jahrhundert*], Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1971; *Istoria învăţământului din România*, [= *Geschichte des Unterrichtwesens in Rumänien*], vol. I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983 usw.

[21] In dieser Hinsicht, siehe Neagu Djuvara, *Între Orient şi Occident...* [= *Zwischen Orient und Okzident...*], S. 214.

[22] Alexandru Duţu, *Călători, imagini, constante* [= *Wanderer, Bilder, Konstanten*], Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, S. 151 f.

[23] Siehe, in dieser Hinsicht, zwei neuere, erläuternde Beiträge: Nicolae Boeşan, *Discursul contrarevoluţionar şi antinapoleonian în Banat în perioada 1789-1815* [= *Der gegenrevolutionäre und antinapoleonische Diskurs im Banat, 1789 bis 1815*], in Gabriel Bădărău, Lucian Năstase und Dumitru Vitcu (Hrsg.), *Istoria ca lectură a lumii* [= *Geschichte als Weltlesen, Festschrift für Alexandru Zub zum 60. Geburtstag*], Iaşi, 1994, S. 503-515 und Mihai Ceauşu, *Discurs şi acţiune*

politică în Bucovina în perioada războaielor Imperiului Habsburgic cu Franța revoluționară [= *Diskurs und politische Handlung in der Bukowina in der Zeit der Kriege des Habsburger Reiches gegen das revolutionäre Frankreich*], in Gabriel Bădărău (Hrsg.), *Itinerarii istoriografice* [= *Reisewege der Geschichtsschreibung, Festschrift für Leonid Boicu zum 60. Geburtstag*], Iaşi, 1996, S. 373-384.

[24] Eine neuerer Beitrag zu diesem Thema: Ecaterina Negruți, *Imigrarea evreilor în Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea* [= *Die Immigration der Juden in die Moldau am Ende des XVIII. und am Anfang des XIX. Jahrhunderts*], in Gabriel Bădărău (Hrsg.), *Itinerarii istoriografice* [= *Reisewege der Geschichtsschreibung, Festschrift für Leonid Boicu zum 60. Geburtstag*], Iaşi, 1996, S. 373-384.

[25] Für die Gründe einer solchen Gruppierung, siehe Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, vol. I-II, Academic Press, New York, 1974, 1980 (rumänische Übersetzung in 4 Bänden, Editura Meridiane, Bucureşti, 1991 (vol. I-II) und 1993 (vol. III-IV).

[26] Stolnicul (= der Hofküchenmeister) Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Româneşti* [= *Geschichte der Walachei*], in *Cronicari munteni* [= *Walachische Chronisten*], Bucureşti, 1961, S. 19.

[27] *Ebenda*, S. 19.

[28] Miron Costin, *Opere* [= *Werke*], Bucureşti, 1958, S. 246.

[29] Eine Abschlußdiskussion über die Bedutung und die Folgen des österreichischen „Experiments" in der Kleinwalachei findet man in: Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă 1718-1739* [= *Kleinwalachei unter der österreichischen Herrschaft, 1718 bis 1739*], Editura Academiei, Bucureşti, 1971, insbesondere das Kapitel IX, *Regimul austriac şi reformele fanariote* [= *Das österreichische Regime und die fanariotischen Reformen*], S. 309-319.

[30] Otto Brunner, *Österreich und die Walachei während des Türkenkriegs von 1683-1699*, in „Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung", Nr. 2-3, 1930, S. 303.

[31] Nicolae Iorga, *Istoria poporului românesc* [= *Geschichte des rumänischen Volkes*], vol. III, Vălenii de Munte-Bucureşti, 1925, S. 193.

[32] Die „moderne" Darlegung bei J.H. Plumb, *The Origins of Political Stability. England 1675-1725*, Houghton Mifflin, Boston, 1967, S. XVIII.

[33] Eine kurzgefaßte Darstellung der ersten Kontakte, bei Dan Berindei, *Frederic cel Mare şi Principatele Române (între 1774 şi 1777)*, [= *Friedrich der Große und die rumänischen Fürstentümer (von 1774 bis 1777)*] in *România şi Europa. Istorie, societate, cultură* [*Rumänien un Europa. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*], vol. I, *Secolele XVIII-XIX* [*XVIII. und XIX Jahrhundert*], Editura Museion, Bucureşti, 1991, S. 12-26.

[34] G. Barraclough, *The Origins of the Modern Germany*, Basil Blackwell, Oxford, 1962, S. 400.

[35] Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România* [= *Der französische Einfluß auf den Geist der Öffentlichkeit in Rumänien*], Editura Univers, Bucureşti, 1982, S. 117.

[36] Saint Marc Girardin, *Souvenirs d'un voyage et d'études*, vol. I, Paris, 1852, S. 281.

[37] Neagu Djuvara, *a.a.O.*, S. 308.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Gh. Platon

PROBLEMA AGRARĂ ÎN SOCIETATEA PRINCIPATELOR ROMÂNE

De la reformele lui Constantin Mavrocordat la eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor

A stabili şi a defini sensul sintagmei „problema agrară" pentru o societate ca cea a Principatelor române, în care populaţia era angajată sau interesată, în exclusivitate, în agricultură, nu este un lucru simplu. Într-un spaţiu ca acel românesc, în care ţărănimea reprezenta peste 90% din populaţia ţării – cealaltă parte – în întregime, aproape, fiind interesată în exploatarea şi valorificarea muncii sale, întreaga viaţă economică şi socială, întreaga organizare administrativă şi politică erau strâns legate de agricultură, de organizarea şi reglementarea numeroaselor aspecte pe care le comportă. De aceea, „problema agrară" are, în primul rând, o *componentă economică*, agricultura reprezentând elementul esenţial al subsistenţei, de obţinere a veniturilor, de organizarea ei depinzând existenţa şi bunul mers al întregii societăţi. De asemenea, *componenta socială* este la fel de importantă, nu numai pentru faptul că agricultura angaja munca şi interesul întregii populaţii active, ci şi pentru că presupunea o anumită repartiţie a proprietăţii, stabilirea şi funcţionarea unui gen de relaţii, de natură să asigure funcţionarea mecanismului social. Drept urmare, administraţia de stat, ca şi suprastructura juridică şi politică îmbracă o anumită configuraţie. În întregul ei, societatea – în organizare, spirit, mentalitate şi opţiuni – era puternic influenţată de preponderenţa profilului său agrar.

Iată de ce, credem că, în cuprinsul societăţii româneşti, *problema agrară*, are o sferă foarte largă, neputând fi redusă numai la aspectul *ţărănesc*, ce decurge din natura relaţiilor sociale şi de proprietate, limitându-se la aspectele sociale, la profilul psihologic şi mental al ţăranilor, la frământ-

tările sociale din lumea satelor ş.a. În perioada pe care o avem în vedere, de tranziţie de la feudalism la capitalism, care se întinde în timp pe aproape două secole, cele mai importante fenomene şi procese istorice care-i dau expresie se petrec în domeniul agrar, conferind *problemei* substanţa şi profilul său complex, precum şi importanţa pe care o comportă în evoluţia societăţii româneşti pe calea modernizării, a progresului.

De când se poate vorbi de existenţa unei *probleme agrare* în cuprinsul acestei societăţi? Este riscantă stabilirea unui punct liminar de pornire. Ea se defineşte pe măsură ce formele noi, capitaliste, încep să prindă contur şi solicită adaptarea, schimbarea. Există un proces firesc intern, care le impune mereu. Relaţiile cu Europa, care nu au încetat, cu toate barierele ridicate de dominaţia otomană, au accentuat procesul de schimbare, definindu-l şi orientându-l. La jumătatea secolului al XVIII-lea, se simţea nevoia să se treacă la măsuri de natură să accelereze schimbarea, să introducă formei noi, apropiate de cele moderne, aflate în uz în Europa timpului. Firesc, schimbarea are în vedere, în primul rând, viaţa agrară, componenta socială a societăţii.

Nevoia de schimbare s-a resimţit, mai acut, odată cu instaurarea regimului fanariot, iar acţiunea practică de organizare în sensul acesteia a început să fie realizată la jumătatea secolului. Aceasta nu înseamnă, desigur, că fanarioţii ar fi fost iniţiatorii şi promotorii modernizării structurilor societăţii româneşti. Politica reformistă a fanarioţilor a fost motivată şi de funcţia pe care o îndeplineau, dar a reprezentat, totodată, şi expresia unor necesităţi interne, generate de criza sistemului feudal. Nu ei au iniţiat procesul; s-au aflat în mijlocul acestuia, potenţându-l şi influenţându-l prin măsuri administrative. Acestea, fără să aibă continuitatea necesară, prin adaptări şi modificări, chiar sincopate, din cauza duratei limitate a domniilor, au pregătit terenul pentru transformările structurale de mai târziu. În calitatea lor de administratori ai statului, pentru a realiza noile obiective impuse de Poartă, şi de a satisface nevoia crescândă de bani, ei nu mai puteau guverna cu vechile structuri şi nici nu-şi puteau asocia, deplin, boierimea autohtonă la opera de guvernare. Pentru a-şi păstra privilegiile, aceasta a manifestat o atitudine conservatoare în raport cu menţinerea vechilor structuri.

Este mai puţin important să analizăm aici legislaţia fanariotă din perspectiva modernizării societăţii[1]. Trebuie să notăm, totuşi, că – în aspectul care ne interesează direct, chiar dacă admitem că, în acţiunea lor legislati-

vă, reformatoare, fanarioţii s-au inspirat din *modelul* austriac, la îndemână (Oltenia a reprezentat un câmp de experienţă apropiat – a stat sub ocupaţia Habsburgilor între 1718 şi 1739[2]), era limpede că, pentru a-şi consolida domniile, în acord cu nevoile financiare ale Porţii şi cu propriul lor interes, trebuiau să procedeze la desfiinţarea vechilor practici, structuri şi privilegii feudale şi să creeze un alt sistem al ierarhiilor şi al relaţiilor sociale.

În Oltenia, reformele austriece (aparţinând sistemului monarhiei absolutiste, incompatibile cu cele ale statului boeresc) aveau drept obiectiv exploatarea sistematică a resurselor provinciei şi integrarea ei (a Olteniei) în structurile Monarhiei habsburgice. Prin urmare, ele au urmărit îngrădirea puterii politice a boierilor (clasa dominantă din Oltenia), limitarea privilegiilor acesteia în favoarea statului.

Între reformele iniţiate de austrieci în Oltenia şi cele aplicate, apoi, de fanarioţi în Moldova şi în Ţara Românească a existat un paralelism, vizibil în cele mai variate domenii ale vieţii social-politice. Identitatea scopului urmărit şi a realităţilor de structură cărora li s-a aplicat explică, în primul rând, similitudinea soluţiilor de guvernare adoptate de austrieci şi de fanarioţi. Mai puţin dependenţi de boierime decât domnii fanarioţi, austriecii au izbutit să încadreze societatea olteană în tiparele formulei de guvernare a monarhiei absolute, în proces de tranziţie spre despotismul luminat. „Fanarioţii s-au dovedit receptivi faţă de toate inovaţiile austriece pe tărâm politic, tocmai pentru că ele veneau în întâmpinarea programului de guvernare adus de ei în ţările române încă de la instaurarea regimului. Formula de guvernare introdusă de austrieci în Oltenia a fost un puternic precipitant pentru activitatea reformatoare a domnilor fanarioţi"[3]. Reformele austriece nu au urmărit – şi nici nu puteau să urmărească – lichidarea privilegiilor şi cu atât mai puţin a structurii sociale pe care se întemeiau. Au avut drept obiectiv restructurarea sistemului de guvernare a provinciei în cadrul relaţiilor existente; puterea marilor stăpâni de moşii a fost îngrădită în limitele sistemului de privilegii recunoscute de autoritatea imperială; reformele au realizat un larg transfer de putere şi de mijloace materiale din zona privilegiului în acea a puterii centrale[4].

Fanarioţii au mers mai departe în intenţii ca şi în consecinţe. Reformele iniţiate de regim au atins şi structurile sociale şi suprastructura juridică; au impus, mereu, noi motivaţii moderne, ajutând transformarea societăţii spre noua ordine capitalistă, în cuprinsul căreia, tot mai mult, privilegiul

își dovedea inconsistența. De aici, intenția și strădania clasei boerești, refractară, în parte, la noua politică, de limitare a privilegiilor, de a-și menține puterea și a transforma vechile privilegii în poziții economice și politice superioare, în cuprinsul unui regim nou, în care să-și poată asigura dominația[5].

Noul regim instaurat de Poartă a însemnat mai mult decât o simplă substituire de domni; era necesar un nou program de guvernare, care trebuia să organizeze instituțiile social-politice din Principate, în vederea întăririi autorității centrale și a îngrădirii puterii (absolute) a marii boierimi. Un asemenea program, însă, nu putea fi realizat împotriva boierimii (care deținea puterea și pozițiile economice și politice. Turcia nu putea juca același rol în Principate ca autoritatea statală austriacă în Oltenia). În lipsa unei burghezii, capabilă să se alieze cu domnia, aceasta a trebuit să-și asocieze boierimea autohtonă la opera de guvernare și reformare. Ambele părți au fost silite să facă concesiile de rigoare, care s-au reflectat în limitele reformelor, în pozițiile modificate pe care și le-a transferat și întărit boierimea în cuprinsul noului regim.

Reforma esențială – *cea fiscală* – necesară scoaterii țăranului de sub autoritatea exclusivă a boierilor și situarea lor sub autoritatea și protecția statului, nu se putea realiza decât într-un regim de echilibru și de durabilitate. Promovarea unui asemenea sistem însemna însă scoaterea majorității țăranilor de sub autoritatea bunului plac, desființarea sau reducerea substanțială a privilegiilor, modificarea dreptului de proprietate și a raporturilor sociale, introducerea unui sistem de legalitate și a unui mecanism administrativ care să funcționeze continuu și să controleze reacțiile în lanț care urmau să se producă și care s-au produs. Din nefericire, nici domnii cei mai bine intenționați nu au putut să dea curs, până la capăt, intențiilor bune de care erau animați. Și ei, au fost prizonierii propriului sistem, pe care erau chemați să-l patroneze. Constantin Mavrocordat, în cele 10 domnii ale sale, în ambele Principate, a putut să asigure o oarecare continuitate în aplicarea sistemului de guvernare. Nevoia de bani, de tot mai mulți bani, l-au constrâns, chiar și pe el, să încalce propriul sistem de guvernământ, să întrețină haosul și instabilitatea.

Din acest cauze, în lipsa continuității, a stabilității, a corectitudinii și a coerenței în aplicarea politicii economice, fiscale, administrative, reformele nu au putut să fie împinse până la ultimile lor consecințe. Pozitivă rămâne însă suma rezultatelor parțiale, care a acomodat sistemul vechi,

pregătind terenul pentru transformările de structură care aveau să se opereze în timp, în cursul secolului al XIX-lea.

Reformele principale ale veacului fanariot – care, în totalitate, aproape – au în vedere agricultura, relațiile agrare, drepturile patrimoniale, condiția juridică a participanților la procesul de producție ş.a. – pot fi încadrate în sfera largă a *problemei agrare*, care – prin orientarea economiei, componența şi activitatea claselor sociale – domina viața societății româneşti din Principate.

Politica fanariotă, orientată spre obiectivele schițate mai sus, nu a fost abordată abrupt, de la început, de toți domnitorii fanarioți. Liniile şi obiectivele acesteia se desprind din măsuri izolate sau din intenții abia schițate. Domniile au fost mult prea limitate în timp, domnii, în majoritatea lor, fiind grăbiți să-şi rotunjească veniturile, pentru a fi atenți la implicațiile unui nou sistem de guvernare. Abia la jumătatea secolului, în domniile lui Constantin Mavrocordat, măsurile au căpătat coerență, putând fi încadrate în cuprinsul unui sistem. Aceasta şi datorită unei evoluții de aproape jumătate de secol, care dezvăluise, limpede, obiectivele acestuia, dar şi ca urmare a clarviziunii domnitorului. Acesta, chiar dacă nu a izbutit să impună sistemul, i-a schițat contururile, încredințând viitorului aplicarea lui.

Reformele – cele mai importante dintre ele, cel puțin – nu sunt doar o expresie a noii organizări, pe care, prin administratorii săi, Poarta a impus-o Principatelor, în acord cu noile sale obiective politice şi interese economice. Repetăm, Fanarioții – unii dintre dânşii – au fost managerii care au gestionat societatea românească aflată în plin proces de transformare, în care criza structurilor economice, sociale, mentale, impulsionată de acțiunea factorilor care aparțineau forțelor profunde, din interior, s-au aflat situați în mijlocul acestor procese şi fenomene, pe care au putut să le dirijeze, să le impulsioneze sau să le frâneze, prin măsuri administrative, reforme ş.a. Fără să negăm existența unor inițiative de valoare, situate pe linia intereselor naționale şi în acord cu ele, domnitorii fanarioți nu au fost mai mult decât le-o impunea funcția lor. Forțele interne, sociale şi politice, au jucat rolul principal în procesul de transformare. Reformele fanariote nu au făcut decât să dea expresie proceselor şi fenomenelor interne, să le confere conținut juridic şi substanță socială. Din nefericire, rolul acestor forțe a fost puțin reliefat, încă, în istoriografia consacrată acestei importante epoci din istoria noastră națională.

Să urmărim, în continuare, aspectele principale ale *problemei agrare* în dezvoltarea societății românești, cu începere de la reformele lui Constantin Mavrocordat, până la reforma agrară din 1864.

Politica de adaptare, de reformare – de modernizare, în ultimă instanță – a domnilor fanarioți s-a situat pe un teren asupra căruia se exercita, dramatic, criza generală a sistemului feudal. Mai mult sau mai puțin, vizibil sau mai puțin vizibil, efectele acesteia s-au făcut simțite în toate domeniile vieții. În întregul secol, se manifestă, cu claritate, *criza politică*, generată de consecințele schimbării sistemului tradițional, voevodal, cu noul sistem fanariot. Criza politică se desfășoară pe fondul unei *crize economice și sociale* mai adânci, de structură, care – de multă vreme, încă –, afecta societatea. Simptomele acestei crize s-au resimțit în întregul veac fanariot, și după căderea regimului, în cursul căruia au fost afectate sau înlocuite, treptat, toate formele vechi, perimate, feudale. În timp, se realizează trecerea spre economia de piață, capitalistă, sistemul vechi, al economiei naturale, domeniale, bazat pe ideea de subsistență, fiind dislocat. Se constituie și se consolidează piața internă, regională și națională, se amplifică și se diversifică raporturile cu piața internațională, formele de integrare națională și europeană se diversifică, în egală măsură, procesul își accelerează cadența. Sporește apreciabil populația, orașele și târgurile se înmulțesc, se accelerează procesul de disoluție a rânduielilor vechi, populația se diferențiază. Negustorii și meșteșugarii – care populează, în majoritate, orașele și târgurile –, încep să se desprindă de agricultură, organizează, regularizează și omogenizează producția și repartiția acesteia pe piața internă. Circulația oamenilor și a mărfurilor se realizează în ritmurile noi, solicitate de piața internă; se îmbunătățesc căile de comunicație, izolaționismul feudal este depășit. Circulația oamenilor și a informațiilor se face într-un ritm mai rapid, banul devine forma ideală a bogăției. Clasele societății își modifică structura, se diferențiază pe criterii noi, îndeplinesc noi funcții. Viața societății devine mai complexă și mai dinamică. Patriarhalismul societății feudale aparține trecutului.

Schimbările presupun un nou sistem de organizare, măsuri și reglementări pe măsură, noi norme și practici, legi care să instituie stabilitate, continuitate, siguranța tranzacțiilor și a circulației, a vieții orășenești. Organizarea acesteia din urmă, încadrarea orașelor în circuitul pieței interne, solicită un complex de măsuri, de natură să asigure aprovizionarea, organizarea vieții administrative, rapiditatea circulației, controlul activității

productive. Legea scrisă înlocuieşte obiceiul pământului şi rutina feudală; impune o nouă organizare, facilitează adoptarea normelor noi.

Viaţa socială se diversifică, se adaptează relaţiilor de piaţă. Mutaţiile sociale sunt importante, conferă societăţii un aspect care o apropie de cel modern. Aceste mutaţii, profunde, economice şi sociale, îşi găsesc corespondent în conştiinţa oamenilor, în mentalitatea lor. *Criza conştiinţelor* şi mutaţiile survenite în mentalitatea oamenilor sunt adânci. Oamenii sunt siliţi să se adapteze valorilor lumii noi, ritmurilor vieţii acestei lumi. Universul mental sporeşte considerabil, atât ca urmare a schimburilor survenite în viaţa cotidiană, cât şi a legăturilor mai strânse cu lumea din afară, cu care comunicarea devenise mai lesnicioasă. Contactul cu *Europa luminată*, cu dezvoltarea economică şi socială a acesteia, cu stilul de viaţă şi valorile intelectuale ale sale, cu *Europa luminilor* secolului al XVIII-lea, cu ideile *Revoluţiei franceze* au fertilizat ideologia proprie, au grăbit procesul de conştientizare naţională, de integrare în Europa naţiunilor.

Acţiunea reformatoare a domnilor fanarioţi, o spunem din nou, orientată spre promovarea noilor interese ale Porţii otomane, s-a desfăşurat (până la căderea regimului) pe acest teren. Nu politica reformatoare a creat acest vast proces transformator. Aceasta s-a situat pe un teren asupra căruia formele noi acţionau. Reformele au impulsionat, au accelerat unele forme, au impus anumite practici noi, au dat expresie tendinţelor înnoitoare. Nu au revoluţionat însă realitatea; dimpotrivă, au frânat unele procese şi fenomene, temperându-le ritmul, în condiţiile în care procesele şi fenomenele care marcau începuturile lumii noi s-au desfăşurat într-un spaţiu geografic (aflat la periferia Europei) frământat de consecinţele repetatelor crize orientale, ai cărui locuitori erau lipsiţi de libertate politică, singura în măsură să confere legislaţiei reformatoare o legitimitate naţională.

Servind interese străine şi fiind subsumată unei politici financiare corupte, politica regimului fanariot nu a putut să împingă actele reformatoare până la ultimile lor consecinţe. Limitată de interesele străine pe care le slujea, această politică reformatoare a întâmpinat şi rezistenţa autohtonă, conservatoare; de multe ori, invocând necesitatea păstrării tradiţiei, aceasta nu a îngăduit ca progresul să poată fi instaurat dincolo de privilegiile clasei conducătoare autohtone. Din aceste motive, *reformele de sus*, iniţiate sau patronate de fanarioţi, trebuiau să împace şi interesele în numele cărora fanarioţii acţionau (cele ale Porţii) precum şi cele ale clasei conducătoare româneşti, asociate la conducere. Drept urmare, ele nu au putut să fie radicale; au adaptat, doar.

În aceste condiții, epoca de tranziție, până la 1821, situată sub semnul procesului general de descompunere a lumii vechi, nu a beneficiat de o legislație care să impună, cu fermitate, practicile lumii noi. Un asemenea lucru nu era cu putință. Reformele sau măsurile administrative ale perioadei fanariote au fost limitate, nu au avut continuitatea necesară, din cauza instabilității politice și, prin urmare, nu au putut – și nici nu au urmărit –, să bruscheze transformarea. *Regimul de privilegii*, feudal, în esența sa, a fost menținut; el însă a fost amendat esențial, pregătindu-se terenul pentru instaurarea, mai târziu, a relațiilor capitaliste. Practic, domnii fanarioți au acționat asemeni monarhilor absoluți. În răsăritul Europei, spațiului căruia aparțineau Principatele, procesul de trecere de la feudalism la capitalism s-a făcut în colaborare cu elita nobiliară, prin măsuri administrative și legislative *de sus*; a avut drept consecință constituirea unor regimuri politice în care privilegiile și practicile feudale au conviețuit vreme îndelungată cu instituțiile noii lumi capitaliste.

Deoarece ne limităm observațiile la *problema agrară* – din cele discutate până acum, se desprinde, credem, că, în societatea românească, ce avea profil precumpănitor agrar, principalele transformări ale perioadei de trecere au fost operate în domeniul agrar. Reformele economice, sociale și fiscale ale domnilor fanarioți au avut în vedere, în majoritatea cazurilor, relațiile agrare și țărănimea, forța producătoare esențială a timpului.

Ajunși la acest punct al discuției, înainte de a înfățișa evoluția *problemei agrare* în veacul fanariot, se cuvine să amintim, ca fapt preliminar, unele date în legătură cu mult discutata problemă *a celei de a doua ediții a iobăgiei*.

În legătură cu particularitățile perioadei de trecere de la feudalism la capitalism, s-a admis că, în spațiul Occidentului european, aflat într-un stadiu mai dezvoltat al civilizației urbane, în agricultură, procesul de trecere s-a realizat prin desființarea rezervelor senioriale, eliberarea țăranilor de sarcinile feudale și transformarea lor în fermieri. În felul acesta, capitalismul s-a dezvoltat nestingherit, cu repeziciune. În spațiul răsăritean, însă, mai puțin dezvoltat (Prusia răsăriteană, Polonia, Rusia, Imperiul Habsburgic și în țările române) trecerea a fost realizată prin reformele de sus. În condițiile în care Apusul dezvoltat resimțea, tot mai acut, nevoia de cereale, spațiul răsăritean a fost organizat ca piață producătoare de cereale. Drept urmare, rezervele senioriale și-au sporit suprafețele în detrimentul loturilor țăranilor, ale căror obligații în muncă sau produse au

sporit considerabil. Iobăgia a fost menținută, cu toate formele sale de constrângere, cu deosebirea că, în noua conjunctură, munca și producția iobagă nu mai servea subzistenței domeniului, ci producției de mărfuri. O formă veche, perimată, a fost pusă în slujba rânduielilor noi, capitaliste.

Este mai puțin important, în contextul în care discutăm, să ne declarăm sau nu acordul cu privire la existența în spațiul românesc a fenomenului celei *de a doua iobăgii*. Esențial este faptul că, oricum ar fi denumit, fenomenul s-a manifestat și a evoluat în spațiul Principatelor[7] în formele amintite mai sus. În procesul de trecere spre capitalism a agriculturii, în Moldova, mai cu seamă, rezerva moșierească a luat o extindere foarte mare, cuprinzând, practic – în preajma revoluției de la 1848 – o suprafață egală cu cea deținută de țărani. Loturile acestora au fost reduse continuu, iar obligațiile în muncă au crescut mereu. Eliberați de dependența personală, țăranii din cele două Principate au fost legați de pământ prin intermediul unor mijloace coercitive, de ordin administrativ. *Iobagul* a fost transformat în *clăcaș*, cu obligații de supramuncă, incluse în *învoieli*. În cele mai dese cazuri, în spatele caracterului aparent de reciprocitate, se ascundea o nedisimulată constrângere economică sau extraeconomică. Abia prin reforma din 1864, țăranii au fost eliberați de obligațiile față de proprietate, fiind împroprietăriți pe suprafețele ce le aveau în folosință.

Întreaga perioadă de până la 1864 a stat sub semnul acestui sistem. În veacul dominat de fanarioți și de sistemul introdus de ei, precum și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, măsurile administrative și legislația agrară au dat expresie acestor fenomene, prin mijlocirea lor, fiind introduse, treptat, formele capitaliste în agricultură. Aceste forme, însă, au coexistat cu cele vechi, justificate, acum, prin dreptul burghez. În acest fel, privilegiile clasei dominate, posesoare a puterii politice, au fost transformate în tot atâtea poziții economice, care, apoi, au fost transferate în noul regim economic, legiferat de reforma din 1864.

Așadar, ni se pare mai importantă înfățișarea fenomenului istoric, în evoluția sa ascendentă în spațiul românesc, decât o discuție de natură să-l încadreze într-un sistem cu pretenția de generalitate[8].

Reformele în agricultură, începute în perioada fanariotă, au fost continuate în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ele s-au completat și s-au întregit, adaptând regimul existent. Bazele vechiului regim au fost șubrezite; au fost desființate privilegii, impuse practici noi, care au eliminat sau au amendat pe cele tradiționale. Privită în această perspectivă, legislația

agrară a perioadei reliefează trăsăturile particulare ale regimului agrar din cele două Principate.

Transformările operate în structura societății, impulsionate sau organizate, numai de reformele domnilor fanarioți, la început și, apoi, de cele din timpul domniilor naționale, după abolirea regimului fanariot, nu au fost – pur și simplu – acceptate. Toate, au stârnit reacții puternice, din partea tuturor categoriilor care intrau sub incidența lor: au protestat și au reacționat boierii, lezați în privilegiile lor tradiționale și, mai cu seamă, au protestat țăranii și populația orășenească, mai direct atinse, atât de tendințele înnoitoare, cât și de practicile și abuzurile sistemului fanariot. Strămutarea masivă sau fuga peste hotare, adesea, au fost formele cele mai frecvent uzitate. Aceste forme ale protestului popular, prin extensiunea lor (cărora li s-au adăugat și împotrivirea – violentă, uneori) au provocat cele mai multe dificultăți, deoarece au întreținut și au agravat, mereu, instabilitatea internă și evaziunea fiscală, în condițiile în care statul fanariot avea atâta nevoie de bani.

În consecință, multe (dacă nu chiar majoritatea) din reformele fanariote au avut în vedere instituirea stabilității, asigurarea unui echilibru social, prin reforme fiscale corespunzătoare. Așa cum bine s-a observat – în cazul domnitorului Constantin Mavrocordat, mai cu seamă, scoțându-se în relief legătura strânsă între reforma fiscală și reglementările sociale, – „*fuga în masă s-a dovedit un factor fecund în transformarea relațiilor sociale și a regimului exploatării. Din consecință a exploatării, fuga s-a transformat în cauză a reformelor*”[9] (s.n. G.P.).

Fuga în masă, fenomen devenit endemic, a fost alimentată și întreținută nu atât de exploatarea din domeniul relațiilor agrare, cât, mai ales, de sarcinile fiscale împovărătoare, care depășeau, cu mult, sarcinile față de stăpânii moșiilor. Deși – o spunem din nou – s-au menținut în cadrele tradiționale ale structurilor fiscale medievale, reformele, în totalitatea lor, au avut consecințe mai profunde, care au conferit un conținut particular evoluției problemei agrare în cuprinsul perioadei de tranziție.

Practic, *problema agrară* în perioada de trecere, cuprinde, în componența sa, trăsăturile care caracterizează cea de a doua ediție a iobăgiei (creșterea rezervei feudale, reducerea suprafețelor de pământ acordate în folosință țăranilor, înmulțirea obligațiilor în muncă ale acestora și transformarea treptată a domeniilor moșierești în întreprinderi producătoare pentru piață). Aceste trăsături, însă, au fost promovate și s-au impus prin-

tr-un întreg şir de dispoziţii şi măsuri, reforme fiscale şi sociale, motivaţii juridice noi, etc., care au provocat implicaţii adânci şi reacţii în lanţ, extinse asupra vieţii sociale. Creşterea preţului pământului a avut drept consecinţă intensificarea procesului de acaparare a pământurilor ţăranilor liberi – al moşnenilor şi al răzeşilor – limitarea dreptului de folosinţă şi a celui de preemţiune, pe care obiceiul pământului le crease în favoarea ţăranilor. De asemenea, a fost mai limpede schiţată tendinţa stăpânilor de pământ de a-şi defini proprietatea asupra pământului prin intermediul normelor dreptului burghez, de a deveni *proprietari* deplini, prin eliminarea servituţilor în favoarea ţăranilor, care grevau proprietăţile de tip feudal. Un complex de consecinţe şi reacţii, care lărgesc sfera *problemei agrare*, conferindu-i o mare complexitate.

Deşi se situează pe aceeaşi parametri în ambele Principate, *problema agrară* nu are un conţinut identic în componentele sale. Formele de expresie ale acesteia sunt diferite în Moldova şi în Ţara Românească. Deosebirile au fost semnalate de multă vreme, încă şi de observatori străini care au scris despre români[10]. Fără să fie de esenţă, deosebirile, generate nu de condiţiile economice şi politice (acestea erau identice) proveneau din particularităţile geografice ale celor două ţări româneşti şi din temperamentul oamenilor.

Situată în apropierea turcilor, înconjurată de brâul de raiale, supusă incursiunilor frecvente ale otomanilor, care aduceau grave prejudicii (sunt cunoscute raidurile devastatoare ale pasvangiilor sau ale adalâilor, de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul celui următor) Ţara Românească a lăsat, în general, nelucrate pământurile fertile din vecinătatea Dunării, satele retrăgându-se – şi ele – de pe marginea drumurilor de largă circulaţie. Şi din cauza aceasta, poate, dar şi ca urmare a propriei lor înclinaţii spre ocuparea slujbelor şi viaţa politică, boierii munteni, în majoritate, îşi arendau moşiile, stabilindu-se în capitală. Spre deosebire de boierii moldoveni – care-şi administrau singuri şi cu mai multă grijă domeniile, boierii munteni au lăsat exploatările agricole în grija arendaşilor. Drept urmare, în Moldova, fenomenele din agricultura perioadei de tranziţie sunt mult mai vizibile, boierii urmărind şi contribuind, cu rigoare, la măsurile administrative şi legislative ale domniei, de natură să dea expresie intereselor lor, în noile conjuncturi economice. În consecinţă, în Moldova, rezerva moşierească este mai devreme şi mai bine constituită, sporind continuu până la Regulamentul organic, paralel cu angajarea tot mai

mare a domeniului moşieresc în circuitul pieţei, în producţia de mărfuri. Reglementările domneşti se succed, fixează îndatoririle ţăranilor, sporindu-le cvantumul, legiferând întinderea continuă a rezervei. În Muntenia, aşa cum au probat-o cercetările relativ recente de istorie socială, întinderea rezervei (până la Regulamentul organic) a fost puţin semnificativă, numărul zilelor de clacă fiind mai mic decât cel existent în Moldova. Caracteristica a fost menţinută şi în perioada regulamentară. Boierii munteni şi-au păstrat primatul conducerii politice, pe care şi-l vor impune mai târziu, în cuprinsul statului naţional.

Această deosebire în modul de expresie a *problemei agrare* în cele două ţări româneşti, având corespondent şi în domeniul vieţii politice, fără să fie antinomică, a imprimat particularităţi în viaţa agrară a celor două Principate. Finalitatea însă a fost aceeaşi. Legea din 1864 a oferit o soluţionare unică, datele esenţiale ale *problemei agrare* fiind similare în ambele ţări româneşti.

În evoluţia *problemei agrare*, o importanţă deosebită o prezintă legislaţia lui Constantin Mavrocordat, pentru motivul că acesta a dat mai limpede şi mai coerent expresie tendinţelor forţelor profunde care acţionau în epocă, în sensul transformărilor înnoitoare. În cele 10 domnii alternative în ambele ţări româneşti, domnitorul a putut urmări pe o perioadă mai îndelungată de timp aplicarea reformelor. Acestea au avut o deosebită importanţă pentru pregătirea etapei noi, deschisă în urma tratatului de la Kuciuk Kainargi (1774). De asemenea, aplicate alternativ în ambele Principate, reformele au contribuit – potrivit expresiei lui N. Iorga –, nu numai la modernizarea societăţii, ci şi la crearea unei vieţi unitare[11].

Hrisovul din 7 februarie 1741, veritabilă chartă a regimului fanariot în Principatele române, publicat de C. Mavrocordat în „Mercure de France”, pentru a-şi proba aderenţa la spiritul „secolului luminilor” şi a obţine „consacrarea internaţională”, cuprinde, în germene, toate reformele de mai târziu, reglementări în domeniul fiscal, agrar, administrativ[12].

Reformele succesive, apariţia legii scrise, care a înlăturat obiceiul pământului, rolul asumat de Puterea centrală, pe fondul complex al prefacerilor de care am amintit, au îngăduit ca, în sectorul agrar, mai dinamic, să asistăm la transformări adânci în structura şi orientarea proprietăţii funciare, în practica agricolă, în relaţiile agrare, cu consecinţe complexe asupra structurii sociale, asupra comerţului şi a meseriilor, asupra dezvoltării oraşelor ş.a. Se produce o adevărată *reacţie în lanţ* care, în timp şi gradat,

influențează și celelalte ramuri (administrația, justiția etc.) impunând norme, proceduri și definiri noi.

Dacă reforma fiscală pe care a inițiat-o și a aplicat-o atât C. Mavrocordat, cât și alți domnitori, nu a putut să fie împinsă dincolo de limitele sistemului, fiind restrânsă și de necesitatea de a menține privilegiile, reforma socială inițiată de C. Mavrocordat, continuată și completată de ceilalți domnitori, până la sfârșitul regimului, în acord cu direcțiile de dezvoltare ale proceselor interne și în conivență cu boierii, a avut consecințe mai profunde.

Astfel, prin actele de desființare a rumâniei (în Muntenia, în 1746) și a veciniei (în Moldova, în 1749) a dispărut dependența personală a săteanului față de stăpânul moșiei. Prin aceste reforme, de importanță excepțională, domnia și-a întărit pozițiile, eliminând autoritatea patrimonială a boierilor asupra rumânilor și a vecinilor. De asemenea, prin uniformizarea obligațiilor, reglementate mereu prin hrisoave și așezăminte domnești, se stabileau, totodată și repartiția suprafețelor acordate în folosință țăranilor și cele aflate în componența rezervei feudale (moșierești). În Moldova, mai ales, până la Regulamentul organic, *așezămintele domnești* se rânduiesc într-o succesiune care reliefează, limpede, procesul de creștere a rezervei în raport cu loturile aflate în folosința țăranilor, înmulțirea obligațiilor în muncă (1749, 1766, 1768, 1777, 1794, 1805, 1828). În Muntenia, din motivele asupra cărora am stăruit mai sus, reglementările nu au o regularitate și o precizie asemănătoare. Evoluția în același sens, poate fi constantă atât prin urbariul din 1775 și prin unele învoieli particulare, cât, mai cu seamă, prin cele două legi importante: *Pravilniceasca condică* (1780) și *Legiuirea Caragea* (1818)[13].

Această legislație, în întregul ei, a făcut trecerea de la munca „fără soroc", în favoarea stăpânilor moșiilor, efectuată de țăranii dependenți, la cea reglementată; de la autoritatea seniorială la cea domnească. În schimb, țăranul a fost legat de pământ prin intermediul sistemului fiscal, pentru a se asigura încasarea birului, atât de necesar, dar și brațele de muncă trebuitoare moșiilor. Prin luarea în folosință a pământului de la stăpânii acestuia, sătenii, deveniți liberi din punct de vedere personal, au contractat o dependență reală, prin obligațiile la care erau constrânși în schimbul pământului acordat în folosință.

Cu toate limitele în care au fost aplicate, în timp, reformele au favorizat dezvoltarea acelor procese și fenomene care au înlesnit evoluția pro-

prietății funciare și a agriculturii spre capitalism; au fost consolidate *drepturile* stăpânilor de pământ (care tindeau, făcând progrese în acest sens) spre obținerea calității de *proprietari* (stăpâni absoluți, de tip burghez), a fost consacrată *rezerva moșierească* (în Moldova, mai cu seamă)[14]. De asemenea au fost sporite obligațiile în muncă ale țăranilor, fiindu-le diminuate suprafețele de pământ acordate în folosință. Totodată, pe fondul dezvoltării pieței interne, angajarea țăranilor în procesul de schimb, cu toate consecințele sale, s-a intensificat. Secolul al XVIII-lea marchează, în egală măsură, un masiv transfer al proprietății funciare, creșterea și comasarea acesteia. Potrivit aprecierii lui Radu Rosetti, în Moldova – unde, se pare, procesul a fost mai intens – din cele 1713 sate existente în 1803, 25 erau domnești (25 fiind situate în Basarabia), 215 mănăstirești, 546 răzășești, 927 boierești. Din numărul acestora din urmă, 470 erau stăpânite de 28 familii, aparținând boierimii mari[15]. Acest proces a fost posibil ca urmare a puternicei ofensive împotriva proprietății țărănești libere. Proporțiile și consecințele acestei ofensive – în Moldova – este limpede reliefat de *Hrisovul pentru danii*, din 1785. În egală măsură, în 1785, boierii din Țara Românească și în 1792 cei din Moldova obțin recunoașterea dreptului de stăpânire absolută asupra pădurilor[16]. Restricțiile impuse țăranilor reprezentau o gravă atingere adusă unui drept străvechi, care, în esență, reprezenta – și el – o servitute care greva proprietatea feudală, în favoarea țăranilor. Restrângerea lui a însemnat înlăturarea unui alt obstacol situat în calea transformării proprietății feudale condiționate, în proprietate de tip absolut, burghez. Pe aceeași linie s-a situat și anularea *dreptului de protimisis*, de preemțiune, pe care-l aveau țăranii la arendarea moșiilor. În Moldova, acest drept este restrâns în 1803 și anulat în 1815, iar în Țara Românească el este anulat în 1818, prin dispozițiile legiuirii Caragea.

Evoluția în sensul transformării regimului juridic al proprietății își găsește un început de consacrare – în Muntenia – prin legiuirea Caragea, care-l definește pe țăran drept *chiriaș* al moșiei, iar în Moldova prin *Sobornicesul hrisov* al domnitorului Ioan Sandu Sturdza, din aprilie 1827, care, într-o manieră sui generis, proclama proprietatea boierească sacră și inviolabilă[17].

Prin ea însăși, revoluția din 1821 nu a reprezentat o etapă distinctă în evoluția problemei agrare. Obiectivul ei principal a fost restaurarea domniilor naționale: „statul să devină românesc". „Dreptatea și slobozenia", care figurau în documentele revoluției, urmau să fie consacrate odată cu

înlăturarea regimului fanariot. În celebra sa lucrare *Mersul revoluției în istoria românilor*, Bălcescu constată că, după 1821, noua revoluție, așteptată, nu se va mai putea mărgini la sinteza din 1821. Acum, continua el, „nu mai era deajuns ca statul să se facă românesc, trebuia încă a deslega problemul sărăciei poporului, a da o altă organizație proprietății, baza societății, a bogăției și fericirii..."[18].

Regulamentul organic, însă, legea fundamentală de restructurare a statului nu și-a putut propune să rezolve o asemenea misiune. Revoluția de la 1848 va relua problematica agrară în dimensiunile impuse de nevoile reale ale societății.

Regulamentul organic a reprezentat o etapă importantă în evoluția *problemei agrare* în cele două Principate românești. În primul rând, a consacrat drepturile (avantajele) câștigate de proprietatea funciară pe calea transformării, legitimând juridic situația existentă. Totodată, el consacră – într-o manieră cu mult mai limpede – condiția juridică a țăranilor, natura relațiilor cu *proprietarii* (noua titulatură acordată stăpânilor de pământ, cărora li se recunoștea dreptul de proprietate absolută asupra unei treimi din întinderea moșiilor) și rolul statului, de *mediator* în relațiile sociale, în cadrul politicii fiziocrate, de apărător al țăranilor, în calitatea lor de contribuabili și de factor important al producției.

Cu tot rolul important jucat în procesul de modernizare a societății, fiind elaborat în timpul administrației ruse, potrivit unor *instrucțiuni* venite din partea Puterii protectoare – referindu-se la capitolul privind libertățile și raporturile sociale din lumea satelor (cap. III, secția a VII-a), legea nu a putut depăși orizontul liberalismului rus, profesat de țarul Nicolae I și de Kisselef[19] și nici nu a putut să fie alcătuit împotriva boierilor. În Principate, Rusia nu putea merge mai departe decât mersese în propria-i țară.

Introducând o organizare modernă a administrației, prin înnoirea instituțiilor corespunzătoare, Regulamentul, deși sporește rolul statului și înlătură multe din privilegiile feudale care împiedicau progresul (desființează, în parte, monopolurile feudale, uniformizează dările, desființează categoriile sociale care reveneau stăpânilor de pământ drept privilegii ale rangurilor și ale moșiilor ș.a.), consacră alte privilegii în favoarea boierilor, scutindu-i de dările personale și de cele care reveneau asupra proprietății funciare, acordându-le prioritate absolută în ocuparea funcțiilor publice. Mai mult decât atât, prin lege, suprafețele de pământ acordate în folosința

țăranilor sunt reduse drastic, în favoarea rezervei moșierești. De asemenea, deși – în teorie – este menținută obligația celor 12 zile de clacă, în schimbul pământului acordat în folosință țăranilor (prin adaosuri succesive și prin introducerea normei zilnice, acestea ajunseseră la 33, potrivit aprecierii lui N. Suțu[20]), prin mijlocirea normei – a *nartului* – supradimensionate, numărul zilelor de clacă, în cele două Principate, au crescut de la 8 la 10 ori.

Această enormă cantitate de muncă, impusă, adesea, prin mijloace coercitive, trebuia să asigure necesitățile sporite ale moșiilor; multe dintre acestea, trecuseră în ritm accelerat la producția de mărfuri, în condițiile desființării monopolului economic otoman, prin tratatul de la Adrianopol, a dezvoltării largi a pieței interne și a angajării fără restricții în comerțul internațional. Simptomele care marchează prezența fenomenului cunoscut sub denumirea *de a doua ediții a iobăgiei* sunt limpezi acum, îndreptățindu-l pe A. Oțetea să le semnaleze și să le încadreze în limitele fenomenului general est-european[21].

Analiza comparativă a hrisovului din 1805, din Moldova – care, pentru prima oară, indica o repartiție a terenului de fânaț între cele două părți – cu dispozițiile Regulamentului Organic (cu toată lipsa de precizie și situațiile deosebite în raport cu care se acorda pământul, precum și cu deosebirile existente între categoriile de țărani, în cuprinsul celor două legiuiri) ne oferă, totuși, o imagine sugestivă cu privire la proporțiile procesului de acaparare, operat prin dispozițiile în acest sens ale Regulamentului organic:

Hrisovul din 1805	*Regulamentul organic*:
I Săteanul fruntaș:	Locuitorul cu 4 boi și o vacă:
13 fălci, 40 prăjini	5 fălci, 30 prăjini
II Săteanul mijlocaș:	Locuitorul cu 2 boi și o vacă:
9 fălci, 40 prăjini	3 fălci, 70 prăjini
III Săteanul codaș:	Locuitorul fără vite:
5 fălci, 40 prăjini	2 fălci, 30 prăjini

Consacrată de Regulament în limitele pe care le atinsese la 1832, rezerva moșierească a sporit substanțial în perioada care s-a situat sub semnul acestei legiuiri, atât ca urmare a extinderii continui a terenurilor cultivabile, cât și a acaparărilor moșiilor țăranilor liberi. În Moldova, proprietarii dețineau, acum, suprafețe de pământ egale cu totalul celor deținute de țăranii clăcași. Faptul este confirmat de următoarea situație[22]:

Anul Fălci	Locul boieresc	Locul locuitorilor	Imaşul boieresc	Imaşul locuitorilor	Fânaţul boieresc	Fânaţul locuitorilor
1840	174.626	215.091	99.721	119.203	120.953	118.288
1843	203.994	197.245	86.601	109.810	101.859	100.939
1845	223.158	206.922	86.068	112.991	128.718	102.285
1846	275.161	230.740	121.764	132.365	136.387	112.328
1847	233.374	198.461	115.570	118.601	122.832	117.129
1848	276.536	242.514	69.785	81.531	75.454	99.070

Cu toate lipsurile şi caracterul aproximativ al cifrelor, considerând şi faptul că, în suprafaţa deţinută de proprietari este inclus şi pământul răzeşilor, totalul verifică constatările cu privire la întinderea rezervei, la implicaţiile şi consecinţele acestui fenomen[23].

Extinderea rezervei în Moldova şi a învoielilor pentru prisoase în Muntenia au avut drept consecinţă o creştere sensibilă a pieţei interne în cele două Principate, o sporire a producţiei, o angajare mai puternică a oamenilor pe făgaşul producţiei de mărfuri, o participare mai activă a ţărănimii la procesul de schimb, cu întreaga gamă de implicaţii şi consecinţe care au decurs de aici. De asemenea, mai rapida legătură între centrele de producţie şi de desfacere, prin dezvoltarea căilor de comunicaţie, preocupările – reuşite, uneori – în domeniul dezvoltării manufacturilor, creşterea apreciabilă a comerţului şi o mai largă angajare pe piaţa internaţională[24] se înscriu pe linia aceloraşi consecinţe.

Exportul cerealelor prin portul Galaţi, de la 125.563 kile (la care se adaugă 25.000 kile prin alte puncte), în valoare de 10.455.336 piaştri, în anul 1837, se ridică, în anul 1849, la cantitatea de 331.572 kile (plus 25.000 kile) în valoare de 37.440.270 piaştri[25]. În anul 1846, ca urmare a cererii mari de cereale pe piaţa europeană, în Brăila, au intrat 1.028 vase[26]. În Galaţi, numărul corăbilor intrate şi ieşite se ridică la 808, în 1844, cu o încărcătură de 116.073 tone[27]. Legături comerciale erau realizate cu Turcia, Austria, Franţa, Anglia, Italia, Grecia, Belgia ş.a.

Este adevărat, epoca Regulamentului organic a fost dinamică, efervescentă, de angajare, de modernizare instituţională. Căutările şi încercările, eşecurile şi neîmplinirile, însă, sunt mai numeroase decât realizările. Dezvoltarea societăţii, în întregul ei, a fost frânată şi limitată, ca urmare a contradicţiei, evidentă, între factorii de modernizare instituţionalizaţi, în parte şi regimul de privilegii şi relaţii vechi, menţinute în sectorul principal al economiei, în agricultură, mai cu seamă. Societatea regulamentară a fost stabilă din punct de vedere politic; drept urmare, reformele fiscale şi

sociale inițiate sub vechiul regim, fanariot, au putut să fie duse până la ultimile lor consecințe. Libertatea personală a țăranilor a devenit o realitate, statuată prin Regulament, dreptul de strămutare însă este într-o asemenea măsură limitat încât posibilitatea de a beneficia de el era iluzorie. Prin intermediul învoielilor și al arendării pământului de la stăpânii deveniți proprietari – fie că acestea prevedeau lucrul pe rezerva sau arendarea prisoaselor (deosebirea este aparentă, doar), țăranii erau legați de pământ. Strămutările masive ale țăranilor (în Moldova, mai cu seamă) au anihilat însă aceste restricții, obligând ocârmuirea la concesii importante[28].

Sistemul de impunere și de percepere a birului (capitația) era asemănător vechiului regim, menținând răspunderea colectivă. De asemenea, dreptul stăpânilor de pământ de a izgoni pe țăranii îndărătnici sau instigatori, a reprezentat o puternică armă la dispoziția proprietății, pentru promovarea noilor necesități ale acesteia[29].

În schimbul pământului obținut în folosință – prin dispozițiile regulamentare, țăranii erau obligați să presteze o însemnată cantitate de muncă în folosul proprietății. „Muncile fără soroc", „ale faraonilor", sunt frecvent invocate și condamnate în epoca Regulamentului organic[30]. Consecințele sociale ale sistemului erau deosebit de grave. Avantajele create în folosul proprietarilor și ale proprietății funciare, apărarea țăranilor doar în calitatea lor de plătitori de bir și mai puțin în calitatea lor de producători ai bunurilor materiale și de participanți activi la procesul de modernizare a societății nu puteau să nu aibă consecințe nefaste, pe termen lung. Un asemenea regim, în care dezvoltarea se realiza în folosul doar al unei minorități infime și, în limite restrânse, care se efectua prin sărăcirea, mizeria morală și reducerea la înapoiere a marei majorități a populației, nu putea să dureze.

Într-un context de mai largă deschidere europeană, cu toată lipsa libertății interne și a controlului strict efectuat de Rusia, în calitatea sa de Putere protectoare a celor două Principate, titlu oficializat prin tratatul de la Adrianopol, precum și a piedicilor impuse de suzeranitatea otomană sau de interesele celorlalte puteri europene, menținute prin *capitulațiile* (tratatele) încheiate cu Poarta, organizarea impusă Principatelor în limitele legislației regulamentare nu putea rezista.

Problema agrară a reprezentat problema esențială, de soluționarea căreia în spirit modern depindea ancorarea societății românești în „spiritul veacului", al civilizației moderne. Societatea românească era puțin strati-

ficată, încă. Nu exista o burghezie suficient de puternică, în stare să preia sarcinile ce reveneau asupra unei asemenea clase într-un stat modern, să-şi exercite funcţiile sociale şi naţionale între cele două clase fundamentale – ţărănimea şi nobilimea. Burghezia din Moldova, alcătuită, mai cu seamă din negustori şi meşteri, era divizată din punct de vedere etnic şi confesional, fiind incapabilă să-şi asume vreun rol politic. În Muntenia, deşi mai consistentă, burghezia românească – naţională – deşi era mai numeroasă şi cu poziţii economice mai bine reliefate, era la fel de lipsită de capacitatea politică necesară schimbării. Din aceste considerente, sarcina transformării societăţii şi-a asumat-o tineretul intelectual, ieşit din rândurile boierimii. În perioada regulamentară, acest tineret a luat contact cu realităţile europene, înţelegând că numai asocierea poporului la opera naţională de construcţie modernă reprezintă singura cale de realizare a libertăţii şi a progresului. Exemplul Franţei şi al Prusiei şi felul în care – diferit – fusese rezolvată problema agrară, au reprezentat modele la îndemână.

După răscoala din 1784, revoluţia din 1821 – ridicarea poporului român la suprafaţa istoriei, îi reliefează nu numai forţa, ci şi dorinţa de „libertate şi slobozenie". „Teama de bici şi de despotism" (cum se notează într-un document al vremii) dispăruse; limbajul utilizat faţă de ţărani trebuia să fie modificat, conştiinţa socială era alimentată de înţelegerea mai adâncă a propriilor realităţi. Ideologia secolului naţionalităţilor crease condiţiile favorabile formării conştiinţei naţionale, în componentele esenţiale ale acesteia. Lupta politică ce a urmat revoluţiei din 1821 în jurul căilor de dezvoltare a societăţii moderne, s-a desfăşurat (în parte, cel puţin), în tabăra carbonară, în numele celor mulţi, al ţăranilor. Ionică Tăutul este unul din glasurile care se fac ecoul raţiunii epocii, solicitând rezolvarea în spirit democratic a problemelor legate de soarta ţăranilor. *Strigarea norodului Moldovei* este unul din cele mai importante pledoarii (generală, este drept) în folosul creării unui sistem politic de care să beneficieze naţiunea, în întregul ei.

Regulamentul organic, prin reglementările agrare, a încercat o soluţionare parţială, numai în folosul uneia din părţi, a marii proprietăţi. În noua conjuctură, aceasta îşi transformase privilegiile feudale anterioare în tot atâtea poziţii economice. O societate modernă, însă, nu se putea realiza cu muncă iobagă, chiar dacă, formal, ţăranul (transformat din iobag în clăcaş) era declarat liber din punct de vedere juridic. Libertăţile de care se bucurau membrii societăţilor din Apusul Europei, cu toate limitele lor, nu

erau simple concesii făcute de guvernanți, ci tot atâtea condiții ale progresului.

Până la revoluția din 1848, societatea regulamentară a fost agitată, mereu și puternic tensionată. Situația grea a țăranilor, mai cu seamă, provocată de rânduielile noii legiuiri, a întreținut tensiunea socială, care și-a găsit expresie în frământări și mișcări țărănești, mai cu seamă. De asemenea, dependența față de cele două puteri tutelare și amestecul brutal al Rusiei în problemele interne ale celor două Principate, ideile de libertate, unitate și independență, tot mai puternic manifestate, au întreținut continuu și tensiunea națională. Aceasta și-a găsit expresie, în primul rând, în constituirea culturii moderne, mijloc de afirmare a identității naționale, în aspectele sale fundamentale și în mișcări politice cu caracter subversiv, în care era afirmat programul național. La nivelul întregii societăți, în legătură cu problematica complexă a modernizării, tensiunea politică și cea socială a fost întreținută și alimentată de lupta între nou și vechi, de tendințele de înnoire aflate în dispută cu rânduielile vechi, menținute de Regulamentul organic sau de practicile abuzive ale regimului.

Tineretul intelectual, care alcătuia detașamentul principal al *partidei naționale* (care grupa generația de la 1848, care a săvârșit revoluția) s-a angajat în lupte pentru construirea societății moderne cu convingerea că aceasta nu se putea realiza decât prin ridicarea stării economice, sociale și morale a poporului. Deși – între tinerii boieri moldoveni și munteni, acționând pe aceeași parte a baricadei, nu exista o deplină unitate de vederi (moderații moldoveni erau mai reticenți în raport cu interesele proprietății funciare, mai puternică în Moldova, decât radicalii munteni) și unii și ceilalți aveau convingerea că rezolvarea *problemei agrare*, în multiplele sale aspecte, reprezenta condiția esențială a constituirii societății moderne. O asemenea societate, apreciau ei, nu putea să fie realizată fără eliberarea și împroprietărirea țăranilor, de natură să confere agriculturii avantajele muncii libere și exploatării raționale. Crearea unei țărănimi libere urma să creeze forța de muncă necesară dezvoltării producției agricole și, în același timp, trebuia să asigure bunăstarea țăranilor, de care depindeau progresul și civilizația. În conformitate cu ideologia profesată de *partida națională* (de purtătorii de cuvânt ai acesteia), țăranul trebuia ridicat la *demnitatea de om*. Restituirea acestei dimensiuni în favoarea imensei majorități a populației țării, trebuia să îngăduie ridicarea economică, socială, morală și intelectuală a întregii națiuni. Țărănimii trebuia să i se asigure,

totodată şi drepturile politice necesare, înscrise în chartele constituţionale ale vremii; dreptul de a participa la construcţia societăţii, de a se bucura de roadele muncii sale. Ţăranii trebuiau să fie ridicaţi la rangul de *cetăţeni*, bucurându-se de drepturile şi libertăţile pe care secolul naţionalităţilor şi le însuşise.

Între cele trei componente principale ale *problemei agrare*: economică, socială şi politică exista un strâns raport, în condiţiile în care societatea însăşi avea un profil precumpănitor agrar. Nu era vorba, ca în Franţa, de pildă, de obţinerea sprijinului politic al ţărănimii în favoarea schimbării. În Principate, *ridicarea* ţărănimii, prin soluţionarea *problemei agrare*, era condiţia esenţială a modernizării societăţii; reprezenta, în esenţa ei, o problemă naţională de prim ordin. Modernizarea şi libertatea naţională nu puteau fi realizate cu oameni care nu cunoşteau valoarea libertăţii sociale şi politice. Revoluţia din 1848 a reliefat raportul strâns existent între libertatea socială şi cea politică, în realizarea aspiraţiilor naţionale. Opţiunile naţionale româneşti unitatea şi independenţa, nu puteau fi obţinute în afara *libertăţii sociale* din interior, fără rezolvarea *problemei agrare*, a componentelor esenţiale pe care acestea le comporta.

În această viziune integratoare a fost clădită concepţia generaţiei de la 1848, care a făcut din eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor punctul central al revoluţiei, de care depindea izbânda acesteia şi a formării statului naţional. Ca istoric şi om politic, N. Bălcescu a dat cea mai înaltă expresie teoretică *problemei agrare* şi căilor ce trebuiau urmate pentru soluţionarea ei. După ce, în 1840 „tinerii români din Paris ţinură o întrunire în care Costache Negri proclamă necesitatea împroprietăririi ţăranilor, ca o reformă de care atârna însuşi viitorul Statului român" – după expresia lui M. Kogălniceanu[31], în 1846, în paginile „Magazinului istoric pentru Dacia", N. Bălcescu a publicat studiul său *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în deosebite timpuri*, care, potrivit aceluiaşi Kogălniceanu, avea „să pună chestiunea la ordinea zilei". După publicarea acestui articol, consemnează omul politic român, subliniind actualitatea problematicii sale, chiar la data discursului său (în 1891), nevoia şi maniera de rezolvare a problemei agrare nu au mai reprezentat un secret pentru nimeni[32]. El însuşi îi schiţase contururile în documentul programatic din 1848 care a fost *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*.

În concepţia lui N. Bălcescu, revoluţia „democratică şi socială" trebuie să acorde ţăranilor libertatea socială şi să-i facă proprietari. Fără aceasta,

libertatea şi egalitatea proclamate de programul revoluţionar „nu erau decât minciuni"[33]. Revoluţia de la 1848, potrivit aprecierii lui N. Bălcescu, a proclamat, în programul său, „democratizarea statului prin egalitatea driturilor, a pământului, prin împroprietărirea ţăranilor şi a capitalului, prin instituţiile de credit organizate de stat". Ea „a fost democratică şi socială", conchide el[34].

În timpul revoluţiei şi după aceea[35], istoricul face o amplă analiză cu privire la necesitatea împroprietăririi ţăranilor, înscrisă în punctul al 13-lea al programului revoluţionar. Măsura, aprecia el, folositoare, este, totuşi, morală şi naţională. Revoluţia, continua istoricul, „caută a reîntregi pe român în drepturile sale de om şi de cetăţean (fără a căuta să-l reintegreze în drepturile sale de naţie"[36].

În accepţiunea lui N. Bălcescu, cauza socială se identifică cu cea naţională; împroprietărirea este „singurul remediu de a avea o patrie tare şi strânsă". De această reformă, continua el, depinde „nu numai viitorul Ţării Româneşti ci a toatei românimi". „Pentru a avea o patrie, spre a o putea apăra, şi a apăra naţionalitatea noastră, este de neapărată trebuinţă a face pe ţăran proprietar; fără aceasta nu e viitor, nu e naţionalitate"[37].

După revoluţia de la 1848, mai cu seamă, faptele apăreau limpezi. Într-o societate cu o structură asemenea celei româneşti, realizarea practică a tuturor acestor deziderate nu era deloc uşoară. Eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor trebuia să reprezinte doar începutul drumului spre soluţionarea *problemei agrare*. Dificultăţile erau agravate şi ca urmare a împotrivirii proprietarilor funciari, care reprezentau forţa politică principală. Exproprierea nu se putea face prin violenţă. Asocierea ţăranilor la edificarea organismului naţional modern nu se putea realiza prin excluderea celeilalte componente sociale, a proprietarilor funciari. Act naţional esenţial, el trebuia înfăptuit prin înţelegerea între clasele societăţii, nu prin conflict. Societatea modernă românească nu se putea *realiza prin lupta între clase*, ci prin colaborare pe platforma intereselor naţionale. Din această înţelegere logică a realităţilor societăţii româneşti (Impusă unei atente şi aspre monitorizări, ca urmare a regimului juridic internaţional) s-a desprins, la 1848, tendinţa atragerii boierimii proprietare de pământ de partea revoluţiei şi tratativele iniţiate în cuprinsul *Comisiei proprietăţii* din Ţara Românească, organism alcătuit din proprietari de pământ şi din ţărani, care urma să stabilească suprafeţele de pământ cu care trebuiau să fie împroprietăriţi ţăranii (în conformitate cu prevederile articolului 13 al programului revoluţionar) şi modalităţile de realizare practică.

Revoluția a fost înfrântă fără să se ajungă la vreun rezultat în acest sens. Esențial a fost însă faptul că aspectele teoretice şi practica realizării politice a *problemei agrare* au fost înfăţişate şi cunoscute în liniile lor esențiale. Participarea masivă a țărănimii la frământările anului revoluționar, au reliefat inconsistența reglementărilor regulamentare, lipsa lor de suport, nevoia unor schimbări în acord cu realitățile timpului, cu nevoile societății româneşti. La această încheiere au ajuns chiar şi cele două puteri tutelare. Drept urmare, în cuprinsul Convenției de la Balta-Liman (martie 1849), care stabilea bazele noului condominium asupra celor două Principate, la capitolul al III-lea, se dispunea constituirea unor comisii (în Moldova şi în Țara Românească) cu sarcina de a cerceta bazele pe care se sprijină reglementarea relațiilor între proprietari şi săteni, în cuprinsul legiuirii regulamentare. Comisiile urmau să propună corectivele apreciate drept necesare, de natură să înlăture cauzele care contribuiseră la înrăutățirea situației țăranilor.

Revoluția de la 1848 a pus capăt *primei faze în evoluția problemei agrare*: aceea a *cristalizării* liniilor sale esențiale, faza cea mai îndelungată, în care, în societatea românească (agrară, în totalitate) fuseseră realizate transformări structurale. Aceste transformări, consacrate în cursul întregii perioade, care a durat mai mult de 100 ani, şi-a găsit o expresie parțială în reglementări succesive (aşezăminte domneşti, codice de legi, Regulamentul organic), care au impulsionat în parte formele capitaliste în agricultură, facilitând creşterea producției de mărfuri, dezvoltarea pieței interne şi instituirea unui regim limitat al libertății personale. Cu timpul, însă, conflictul dintre nevoile societății (de a da curs deplin dezvoltării capitaliste) şi între formele organizării sociale şi politice s-a accentuat. Revoluția din 1848 a reliefat dimensiunile acestui conflict, în centrul căruia se situa *problema agrară*, nevoia de a-i găsi o rezolvare în acord cu interesele naționale ale societății româneşti. Drum de întoarcere nu exista şi nici compromisul politic nu mai era cu putință. În evoluția *problemei*, epoca ce a urmat revoluției de la 1848 reprezintă începutul intrării ei în *linie dreaptă*, pe calea soluționării.

După înfrângerea revoluției, mişcarea pentru progresul Principatelor, pentru modernizarea societății în acord cu liniile schițate în programele revoluționare, se intensifică. Mişcarea spre progres este încă limitată, fiind frânată de influența malefică a Puterii protectoare, de inerția şi neputința celei suzerane. Noua conjunctură internațională: războiul Crimeii.

Înfrângerea Rusiei, înlăturarea protectoratului singular al acesteia asupra Principatelor şi instituirea (în urma Congresului de la Paris) a regimului garanţiei colective, Unirea celor două Principate şi opera legislativă din timpul domniei lui Alexandru I. Cuza au îngăduit aplicarea în practică a programului revoluţiei de la 1848, pentru organizarea modernă a societăţii româneşti şi pregătirea condiţiilor necesare independenţei şi desăvârşirii unităţii naţionale. Firesc, din nou, *problema agrară* s-a situat în fruntea preocupărilor. Necesitatea soluţionării sale nu mai este pusă în discuţie. O amplă dezbatere publică (care şi-a găsit cea mai înaltă expresie în lucrările Divanului ad-hoc al Moldovei) analizează aspectele deosebite pe care le solicită soluţionarea. Discuţia largă – care se desfăşoară până în preajma reformei din 1864 – evidenţiază, în fondul său, în raport cu maniera de soluţionare a *problemei agrare*, structura viitoare de organizare a statului modern român. Totodată, dezbaterea (la care, în Divanurile ad-hoc, au luat parte şi ţăranii) a scos în relief legitimitatea istorică, naţională şi umană a rezolvării democratice a *problemei agrare*. În principal, au fost reliefate două principale poziţii, care fuseseră definite încă în dezbaterile Comisiei proprietăţii, din cursul anului 1848[38]: cea care se sprijinea pe concepţia lui N. Bălcescu şi avea în vedere eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor prin despăgubire. Istoricul i-a conferit un nou suport teoretic în lucrarea, publicată în anii exilului, în limba franceză, pentru informarea străinătăţii, intitulată *Question économique des Principautés danubiennes* (apărută la Paris, în 1850, fără numele autorului)[39]. În sprijinul acestei poziţii, au scris şi Alexandru G. Golescu[40] şi Vasile Boerescu[41], pentru a nu-i aminti decât pe cei mai reprezentativi. Cealaltă poziţie, susţinută de reprezentanţii aripei conservatoare a marilor proprietari funciari, se pronunţa în favoarea eliberării ţăranilor şi a unei împroprietăriri parţiale (pe loturile de casă şi pe grădini), de natură să lase marea proprietate în integritatea sa. S-au situat pe această poziţie Barbu Catargiu, Petre Opran, N. Istrate, Grigore Costache Epureanu[42]. De asemenea, au fost exprimate numeroase alte poziţii intermediare.

În argumentele care susţineau cele două poziţii, se apela la istorie, la realităţile contemporane şi la opţiunile de viitor, cu privire la organizarea modernă a societăţii româneşti. Materialele care au rezultat în urma acestei dezbateri prezintă o importanţă de excepţie pentru perioada în care realizarea unităţii solicita rezolvarea în spirit democratic a acestei importante probleme naţionale.

Beneficiind de regimul dur instaurat după înfrângerea revoluţiei de la 1848, de reintroducerea dispoziţiilor Regulamentului organic, precum şi de prevederile Convenţiei de la Balta-Liman, boierimea conservatoare din cele două principate a impus *Aşezămintele agrare din 1851*. Acestea, fără să modifice reglementările regulamentare, le amendau, doar. Ţăranilor li se acorda în folosinţă o suprafaţă mai mare de pământ, sporindu-se, totodată, cantitatea de muncă. În întregul lor, aceste aşezăminte urmăreau să pregătească aplicarea în practică a soluţiei propusă de marea boierime pentru rezolvarea *problemei agrare*. Eliberarea ţăranilor trebuie să se facă fără împroprietărire. Extinderea învoielilor, reglementată prin dispoziţiile noului aşezământ, urmărea să pregătească această eliberare; să-i facă pe săteni stăpâni pe munca lor, proprietatea funciară urmând să rămână în stăpânirea marilor proprietari, care – se argumenta în expunerea de motive –, au obţinut-o prin acte libere, de vânzare-cumpărare.

În sprijinul aplicării soluţiei lor, marii proprietari funciari porneau de la ideea – falsă, desigur – în acord cu care proprietatea în Principate nu a avut caracter feudal; că relaţiile dintre cele două clase esenţiale ale societăţii nu au fost de natură feudală. În lipsa capitalului, a fost realizat, practic, un schimb în natură: fiecare parte a pus la dispoziţie capitalul care-l poseda: ţăranii *munca*, iar proprietarii *pământul*. Ţăranii n-au nici un drept să revendice pământul pe care l-au vândut şi care este posedat, acum, cu acte doveditoare. Această argumentare teoretică, larg prezentată (în Muntenia, mai cu seamă) în *memoriul*[43] Comisiei însărcinată cu cercetarea bazelor pe care erau reglementate raporturile agrare, va fi preluată şi amplificată în lucrările care dădeau expresie punctului de vedere al marii proprietăţi funciare. Rezultatul aplicării în practică a acestei soluţii trebuia să fie proletarizarea întregii ţărănimi şi crearea unei societăţi moderne, la temelia căreia urma să fie situată proprietatea funciară. O modernizare care trebuia să se realizeze în limitele existenţei acesteia şi numai în folosul ei.

O a doua etapă a acestei perioade, în care *problema agrară* s-a situat, din nou, pe primul plan al vieţii publice, a fost aceea în care s-au desfăşurat dezbaterile Adunărilor ad-hoc. În Moldova, problema a fost discutată amplu, în componentele sale esenţiale. Au fost prezentate propuneri şi proiecte, singulare sau colective, în comitetele marilor proprietari şi în cel al proprietarilor mici şi mijlocii. În plenul Adunării, au fost discutate toate propunerile şi soluţiile, inclusiv celebra *Propunere a deputaţilor pontaşi*,

prezentată de V. Mălinescu, în numele ţăranilor. Este un document de o mare forţă expresivă care, înfăţişând situaţia tragică a ţăranilor, provocată de evoluţia *problemei agrare* în societatea românească, solicită o rezolvare în acord cu interesul naţional, cu spiritul civilizaţiei şi al demnităţii umane[44].

Reproducem, în continuare, câteva fragmente ale acestui document de o mare frumuseţe stilistică şi de un dramatism zguduitor, al cărui autor nu ne este cunoscut:

„Întrunindu-ne ca să rostim dorinţele treptei noastre în privinţa noului aşezământ şi a nouei rânduele ce are a se pune în ţeară şi chibzuindu-ne noi în de noi despre nevoile şi durerile a două-sprezece sute de mii de suflete care ne-au trimis să fim răsunetul gemătului lor la marea Adunare... mărturisim:

Că până în ziua de astăzi toate sarcinile cele mai grele numai asupra noastră au fost puse, şi noi mai nici de unele bunuri ale ţării nu ne-am îndulcit, iară alţii, fără să fie supuşi la nici o povară, de toată mana ţărei s-au bucurat; că noi biruri grele pe cap am plătit, oameni de oaste numai noi am dat; ispravnici, privighetori, judecători şi jandarmi numai noi am ţinut; drumuri, poduri şi şosele numai noi am lucrat; beilicuri, podvezi şi havalele numai noi am făcut; boerescuri, zile de meremet numai noi am împlinit, clacă de voe şi fără de voe numai noi am dat... bătălii şi răzmeriţe când au fost, tot greul numai noi l-am dus; oşti când au venit, noi le-am hrănit, noi le-am slujit, noi le-am purtat; că cel cu putere ţeara îşi părăsea, peste hotare trecea; şi când da Dumnezeu de se făcea pace şi linişte şi ţara se îmbelşuga, cu toţii se întorceau de se desfătau, de nevoie nu ştiau; nevoia şi greutatea o duceau cei ce rămâneau la vatra lor. Iarna era grea, oşti multe, cărături multe şi la loc depărtat. Căram la Dunăre şi peste Dunăre, boii degerau şi cădeau, alăturea cădea şi omu cu dânşii; acasă copiii flămânziau, că ceea ce nu lua ostaşul la nevoia sa lua zapciii cei de ţară de se îmbogăţiau. Iară dacă puhoiul oştirilor se scurgeau şi furtuna se alina, holdele se semăna, grânele înverzia, câmpurile înfloria, că sudoarea noastră le uda. Ţara asta nici băi, nici măestrii nu are, nici meşteşuguri multe ca alte ţări nu are, toată bogăţia, toată îmbelşugaria braţele şi sapele noastre o aduc. Câtu-i Dunărea de mare şi de largă curge râul sudorilor noastre, se duce peste mări şi peste hotare acolo se preface în râuri de aur şi de argint şi curg iarăşi înapoi de se revarsă în ţara noastră; iară noi nici rânduială, nici dreptate nu am avut. Când ne-am jăluit, când ne-am tânguit,

păsurile când ne-am spus, Ispravnicul ne-a bătut, privighetorul ne-a bătut, jandarmul ne-a bătut, posesorul ne-a bătut, boierul de moşie ne-a bătut; care s-a sculat mai de dimineaţă, care a fost mai tare, acela era mai mare. Boul şi vaca, munca ostenelilor noastre, nu ştiam de sunt ale noastre; puiul şi găina, laptele de la gura copiilor noştri de multe ori cu nedreptul ni s-a luat.

Boerescul era odinioară şase şi apoi douăsprezece zile de la răsăritul şi până la asfinţitul soarelui. Apoi s-a făcut lege ca să tălmăcească ziua lăsată de Dumnezeu câtu-i de mare, şi boerescul s-a mărit; în urmă iar s-au mai tălmăcit şi boerescul s-a tot îngreuiet. Acum sunt douăsprezece zile de pont, ziua cât luna; lucrăm din primăvară până în toamnă, lucrăm de cum se iea omătul şi până dă îngheţul tot la boeresc. Lucrăm cât zice legea şi mai des şi peste lege, lucrăm şi nu mai mântuim; nu-i nici sărbătoare, nici lucrătoare...

... Înainte de Reglement, săteanul avea zece, cincisprezece şi peste douăzeci de fălci; ridicam vite, ne prindeam nevoia şi era şi ţeara folosită, că cirezile cele multe care ieşeau din ţară noi le creşteam. Cu Regulamentul munca ni s-a împovărat, iar pământurile ni s-au micşorat. Noi nici la facerea legii aceşti, nici la celelalte nu am fost chemaţi, nici întrebaţi, nici la vreo învoială nu am stătut. Domnia lor boierii de moşii singuri le-au făcut, noi le-am urmat, deşi greu şi amar ne-a picat...

... Noi încă ştim, că de când cu Domniile greceşti... ni s-au stricat şi dresele ţării şi ale noastre. De aceea noi nu facem nici imputare nici înfruntare nimărui. Noi dorim ca tot poporul român să se înfrăţiască şi să trăiască în pace şi în linişte pe pământul strămoşesc al României, pentru mărirea şi fericirea neamului...

... Pe lângă cele *mari dorinţi* care dimpreună cu celelalte trepte le-am arătat în Adunarea obştească a ţării, *triapta locuitorilor pontaşi* cere ca pe viitorime săteanul să fie şi el pus în rândul oamenilor, să nu mai fie ca până acum asemăluit cu dobitoacele necuvântătoare... *bătaia* să se rădice pentru totdeauna deasupra noastră... să nu mai fim osândiţi fără judecată.

... Pe viitorime, toate *beilicurile*, toate *havalelele* şi *birul* pe cap să fie oborâte... să se pue un singur bir pe averea fiecărui fără osăbire în ţară. *Satele să-şi aibă dregătorii* aleşi chiar din sănul lor. – Apoi suspinul, durerea noastră de toate zilele, dorinţa cea mai mare, pentru care ne rugăm zi şi noapte la Dumnezeu să se îndure este *căderea boerescului*; vrem *să răscumpărăm boerescul şi toate acele cu care suntem împovăraţi către*

boierii de moşii, vroim să scăpăm, vroim să ne răscumpărăm de robia în care suntem, vroim să ne răscumpărăm, să nu mai fim ai nimărui, să fim numai ai ţării, şi să avem şi noi o ţară.

... Din buni şi străbuni, noi am avut *dreptul* de a ne *lucra pământul* trebuitor pentru hrana noastră şi a vitelor noastre *fără să ne poată* nimenea *alunga* de pe dânsul. Toate uricele ţării, toate aşezămintele vechi şi nouă ne sfinţesc acest drept precum şi acela *de a se da copiilor* noştri pământuri până la acoperirea de două treimi din moşie...

... Să fie deci o Adunare obştească, unde să avem şi noi oamenii noştri, să se cearnă şi să se dezbată drepturile boierilor şi drepturile noastre, şi ceea ce o ţară va găsi că suntem datori cu sudorile noastre vom plăti că omul ca să scăpe de robie şi să fie stăpân la casa, vatra şi ogorul său, cu tragere de inimă va lucra şi se va răscumpăra".

Ţăranii solicită ca cererile lor să fie supuse puterilor europene: „... Ele au luat şi ţin sorţii *României* în puternica lor mână, numai ele pot împlini măreaţa faptă de a scoate un popor din mormântul în care a zăcut până acum. Biruinţele cele mari, câştigate, se vor şterge de pe stâlpii cei înalţi pe care sunt scrise, petrile se vor preface iarăşi în năsip, dar învierea României, săpată adânc în inimile tuturor Românilor, trecând din strănepoţi, vor binecuvânta timpurile viitoare numele întemeietorilor unui popor"[45].

Actul a fost citit în planul Adunării, la 9 noiembrie 1857, de către Anastasie Panu[46]. Aşa cum se poate observa din întinsele pasaje pe care le-am reprodus, documentul – semnat de deputaţii ţărani – cuprinde sau sugerează componentele esenţiale ale *problemei agrare*, în evoluţia lor istorică, după cum, în egală măsură, reliefează şi necesitatea de soluţionare în acord cu interesele naţionale şi cu cerinţele elementare de constituire a statului modern.

Fără să primească vreo rezolvare – în urma dezbaterilor din Adunările ad-hoc şi în lucrările Comisiei de informare –, *problema agrară* a rămas la ordinea zilei, atât pe agenda politică, cât şi în dezbaterea opiniei publice. În 1858, reproducând cuvintele ţarului Alexandru II, în paginile ziarului „Românul", C.A. Rosetti consemna o mărturie, valabilă, întrutotul şi pentru realităţile româneşti: „această reformă trebuie să se facă de sus, dacă nu voim să vie de jos"[47].

Înfăptuirea Unirii, în 1859, a reliefat acuitatea reformei agrare; totodată, însă, a scos în evidenţă şi opoziţia marilor proprietari funciari la soluţia împroprietăririi prin despăgubire. Conflictul dintre cele două poziţii –

radicală şi conservatoare – a alimentat tensiunea socială din primii ani de după înfăptuirea Unirii personale, realizată prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, la 24 ianuarie 1859.

În mesajul domnesc din decembrie 1859, *problemei agrare* i se rezervă un spaţiu larg. Ea este înfăţişată ca preocupând „toate spiritele": „tulbură ideile obştiei... înrîurează asupra tuturor calculelor şi împiedică toate combinaţiile de viitor" – se nota în acest sens. Domnitorul îşi exprima intenţia de a o rezolva în interesul tuturor părţilor, în conformitate cu principiul: „nici o jertfă să nu se ceară de la nimeni, fără o dreaptă despăgubire"[48].

Înfruntarea între cele două poziţii a continuat în presă şi în cele două Adunări. Mihail Kogălniceanu s-a dovedit a fi unul din cei mai autorizaţi şi mai elocvenţi apărători ai rezolvării *problemei agrare* pe cale democratică. În îmbunătăţirea stării ţăranilor, rostea el, în unul din discursurile sale, „văd tot viitorul ţării mele, văd fondarea naţionalităţii române. Câtă vreme ţăranii vor fi sub jug, cât ei vor fi consideraţi numai ca nişte maşini bune de produs grâne şi popuşoi, până când ei nu vor fi lipiţi către ţară, prin drituri şi avere, până când, într-un cuvânt, ei nu vor fi *cetăţeni*, noi nu avem *naţie*"[49].

Având majoritatea în Comisia centrală de la Focşani – organismul creat de Convenţia de la Paris, din 1858, cu scopul de a elabora legile comune necesare celor două Principate – conservatorii au votat un proiect de lege rurală, care dădea expresie soluţiei susţinută de reprezentanţii marii proprietăţi funciare, care fusese expusă şi în Adunarea ad-hoc a Moldovei, de majoritatea Comitetului marilor proprietari. Proiectul nega ţăranilor orice drept de stăpânire asupra pământului. Acestora, le era recunoscut doar dreptul de embatic asupra locuinţelor şi livezilor. Guvernul era autorizat să vândă ţăranilor pământuri din moşiile statului sau ale aşezămintelor publice şi bisericeşti. Proiectul conservator îi transforma pe ţărani în simplu embaticari (chiriaşi perpetui).

La începutul anului 1862, când a fost desăvârşită Unirea, prin instituirea unei singure Adunări, a unui singur guvern, capitala fiind stabilită la Bucureşti, din raţiuni politice, domnitorul a încredinţat conservatorilor sarcina de a constitui primul guvern. Prim ministru a fost numit Barbu Catargiu, şeful recunoscut al marii boierimi conservatoare, posesoare de latifundii. Beneficiind de această împrejurare, de majoritatea pe care o deţineau în Adunare, conservatorii au adus în discuţia acesteia proiectul elaborat de Comisia centrală[50].

În cursul dezbaterii, reprezentând minoritatea, M. Kogălniceanu a rostit unul din cele mai importante discursuri din cariera sa de om politic[51] (pe care şi-l revendică, cu mândrie, în 1891, în discursul rostit la Academie). Omul politic pledează, argumentat, în favoarea împroprietăririi ţăranilor, soluţie pe care boierii conservatori o apreciau drept comunistă sau socialistă, ca având drept obiectiv exproprierea proprietarilor legitimi. „Nu drămuiţi brazda de pământ trebuitoare hranei ţăranilor – apela el la spiritul de dreptate al boierilor. Gândiţi la durerile, la patimile, la lipsurile trecutului lor. Gândiţi la originea averilor dvoastră; gândiţi că cea mai mare parte din ele e datorită muncii şi sudorilor lor. Închipuiţi-vă că părinţii lor s-au luptat alături cu părinţii noştri pentru salvarea ţării şi altarului. Gândiţi că mâine poate ora pericolului poate iarăşi suna; căci fără dânşii nu veţi putea apăra nici patria, nici averile, nici drepturile voastre şi că, odată ţară pierdută, nu veţi fi decât slugile străinilor, când astăzi sunteţi în capul României, în capul unei ţări libere şi autonome"[52].

În pofida opiniilor contrarii, bine argumentate, al protestelor vehemente ale opiniei publice, în starea de tensiune internă – a cărei intensitate poate fi măsurată şi prin asasinarea lui Barbu Catargiu –, la 11/23 iunie 1862, Adunarea a votat proiectul Comisiei centrale, amendat în urma discuţiilor, care conţinea, în esenţă, soluţia conservatoare în rezolvarea *problemei agrare*. Alexandru Ioan Cuza, însă, a refuzat să sancţioneze legea votată de Adunarea conservatoare. Problema rămânea deschisă.

După ce, la sfârşitul anului 1863, prin legea secularizării averilor mănăstireşti, statul a intrat în stăpânirea unor suprafeţe de teren arabil şi pădure care însumau un sfert din suprafaţa ţării, la 14/26 august 1864, a putut să fie promulgată legea rurală, în urma loviturii de stat de la 3/15 mai 1864. Actul a fost necesar pentru a putea fi înfrântă opoziţia boierimii conservatoare şi a asigura liniştea socială necesară procesului administrativ şi legislativ de modernizare a societăţii. Legea – care a intrat în vigoare la 23 aprilie/5 mai 1864 – dădea expresie proiectului susţinut de M. Kogălniceanu, aflat la conducerea guvernului. Proiectul reitera poziţia democratică de la 1848[53]. Relaţiile feudale şi monopolurile sunt desfiinţate, ţăranii fiind transformaţi în mici proprietari. Proprietatea, inclusiv cea moşierească (aceasta fusese expropriată de 1.100.000 ha, restul fiind luat din moşiile statului) este declarată sacră şi inviolabilă. *În schimbul obligaţiilor* faţă de proprietar, ţăranii erau îndatoriţi să plătească, în termen de 15 ani, o despăgubire. Practic, aceasta acoperea valoarea pământului. Nu

a fost *răscumpărat pământul*, ci *obligațiile*, pentru a nu putea să fie contestat dreptul țăranilor asupra acestuia.

Legea rurală din 1864 încheie un important ciclu din evoluția *problemei agrare* din România. Suprimarea relațiilor feudale și eliberarea țăranilor, *eliberarea* moșiilor de servituțile feudale care le grevau, au dus la constituirea unei piețe libere a forței de muncă pentru capitalism, îngăduind lărgirea pieței interne. De asemenea, actul a îngăduit dezvoltarea mai rapidă a capitalismului în general, a dezvoltării capitalismului în agricultură, mai cu seamă, prin utilizarea mai largă a muncii salariate și accentuarea caracterului comercial al agriculturii. Păstrarea marii proprietăți funciare, a unui raport *monstruos* între proprietatea țărănească și cea a moșierilor (în timp ce proprietatea moșierească și cea a statului reprezentau 70% din suprafața de pământ, cea țărănească era doar de 30%), la care s-a adăugat și lipsa pământului au imprimat un ritm lent dezvoltării capitalismului în agricultură, conferind procesului de dezvoltare a societății românești particularități distincte. Prin forța lucrurilor, a fost instaurat un regim de *tranziție*, în cursul căruia au fost păstrate unele din formele specifice vechiului regim, abolit prin reforma din 1864. Componentele esențiale ale *problemei agrare* nu și-au putut găsi o împlinire deplină prin legea din 1864. Aceasta, însă, a deschis o cale largă spre rezolvarea ei în acord cu viziunea generației de la 1848.

Perioada care a urmat, încheiată cu cealaltă importantă reformă, din 1923, a fost timpul istoric în care *problema agrară* a intrat în faza finală a soluționării sale, în condițiile constituirii structurilor moderne ale statului român și ale desăvârșirii unității naționale.

Le « problème agraire » dans les Principautés Roumaines

Des réformes de C. Mavrocordat à l'affranchissement des paysans et à leur transformation en propriétaires

Résumé

Tout au début, l'auteur explique le sens de l'expression « problème agraire » dans la société roumaine de l'époque. Ensuite, il passe en revue les processus et les phénomènes les plus importants de la transition aux formes de l'économie capitaliste dans l'agriculture.

Les transformations économiques et sociales qui sont particuliers au « problème agraire » commencent au 18ème siècle (le siècle des Phanariotes). Ce ne sont pas les princes grecs qui sont à l'origine de ces transformations. En leur qualité d'administrateurs des deux Principautés au nom de la Porte, ils n'ont fait que diriger ou organiser ces processus et ces phénomènes (dont le plus important, sans doute, a été l'intégration des grandes propriétés terriennes à l'économie de mar-

ché), en train de se développer depuis longtemps. Ces mutations ont été sanctionnées par les mesures de l'affranchissement des paysans de 1746 et 1749, prises par C. Mavrocordat, ainsi que par d'autres lois.

Le Règlement Organique a sanctionné, d'une manière encore plus claire, les transformations qui avaient eu lieu jusqu'alors dans le monde agraire à la suite de la suppression du monopole commercial ottoman (1829) et de l'ouverture des grandes propriétés vers le marché international. Le « problème agraire », don't les traits se précisent d'une façon encore plus nette à cette époque, est justement la conséquence de la manière particulière du développement du capitalisme dans les Principautés Roumaines: Un capitalisme agraire, qui se fraie le chemin à travers les vieilles structures agraires adaptées à des fins nouveaux.

Les programmes de la révolution de 1848 ont fait inscrire parmi leurs objectifs l'affranchissement des paysans et leur transformation en propriétaires. Ces points des programmes révolutionnaires constituaient des conditions jugées par les leaders politiques comme absolument nécessaires au progrès du pays, à sa modernisation.

Le réforme de 1864 est le moment de clôture d'une évolution de près de 200 ans dans le domaine des relations agraires. Elle a ouvert une ère nouvelle, celle du développement de la société capitaliste en Roumanie.

Note

[1] Gh.Platon şi colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iaşi, Edit. Universităţii „Al.I.Cuza", 1993.

[2] O pertinentă analiză face Şerban Papacostea, în lucrarea *Oltenia sub ocupaţia austriacă*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1972. În sensul care ne interesează, cartea este esenţială.

[3] *Ibidem*, p. 318-319 şi passim.

[4] *Ibidem*, p. 319.

[5] *Ibidem*. A se vedea şi studiul aceluiaşi istoric *La grande charte de Constantin Mavrocordat (1741) et les réformes en Valachie et en Moldavie*, în vol. *Simposium. L'époque phanariote*, 21-25 oct. 1970, À la mémoire de Cléobule Tsourkas, Tessaloniki, 1974, p. 365 şi urm.

[6] În istoriografia noastră, problema a fost pusă de A. Oţetea. Cf. *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi în Ţara Românească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, Bucureşti, Edit. Academiei, 1960. Pentru aspectele generale ale problemei, a se vedea Maurice Dobb, P.M. Sweezy, *Du féudalisme au capitalisme; problème de la transition*, vol. I-II, Paris, Maspero, 1977. Nu toţi istoricii români au fost de acord cu aprecierea potrivit căreia evoluţia agriculturii româneşti din cele două Principate – în perioada care stă în atenţia noastră – poate fi încadrată în fenomelogia istorică desemnată sub această denumire.

[7] În Transilvania, iobăgia a continuat să existe până la 1848.

[8] În principiu, ne declarăm de acord cu istoricul Florin Constantiniu care consideră că „agravarea obligaţiilor ţărăneşti – îndeosebi a celor în muncă – în orientarea producţiei cerealiere a domeniului spre piaţă, cele două elemente caracteristice procesului denumit „a doua iobăgie" –, nu a depăşit, în Ţara Românească şi Moldova, în veacul al XVIII-lea, stadiul începuturilor. Cele două ţări româneşti au constituit o zonă de tranziţie între cele două arii de regimuri agrare: est europeană, caracterizată prin preponderenţa clăcii, şi balcanică, caracterizată prin preponderenţa dijmei". Cf. *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1972, p. 22-24.

[9] Şerban Papacostea, *op.cit.*, p. 63 (sublinierea este a noastră).

[10] „Il y a plus d'argent en Moldavie qu'en Valachie, observă Parrant, consul al Franţei – Dans cette dernière province, tous les Boyards accoutumés à trouver leur existence dans les différentes

charges que leur distribue la Cour, négligent leurs terres, leurs villages et végètent miserablement en courtisans. À Iassy, les Boyards sont presque tous riches et au lieu de rechercher les faveurs du Prince les dédaignent en quelque sort. Ils vont passer une partie de l'année dans leurs campagnes qu'ils fertilisent et qui avec quelques soins, leur rapportent de gros revenus. Leur vie est splendide: leurs maisons sont vastes et bien meublées, tout leur extérieur est galant. Ce qu'on ne voit guère à Bucarest où l'on peut même dire qu'il règne une èspece d'indigenie" (Hurmuzaki, *Documente*, S_1, vol. III, p. 525). Bois le Comte, în 1834, de asemenea, constată că Moldova, redusă acum ca întindere (în urma rapturilor teritoriale) a depăşit multă vreme Muntenia în privinţa populaţiei şi a bogăţiei. Pământurile muntenilor sunt mai puţin cultivate, averile mai puţin bine administrate decât cele ale moldovenilor. Au însă vederi mai largi şi o mai mare pricepere în privinţa conducerii. Sunt mai înclinaţi să se supună necesităţilor. Spiritul lor maleabil şi mai puţin format se adaptează mai repede împrejurărilor, îi determină să urmeze cu încredere calea indicată de personalităţile luminate. Moldovenii însă sunt mai greu de condus (*Ibidem*, vol. XVII, p. 359, 369). N. Suţu, observator avizat, consemna că a auzit de la tatăl său (ultimul domnitor fanariot din Ţara Românească), că Moldova este mult mai greu de guvernat decât Muntenia. Aceasta era adevărat pentru vremea în care aristocraţia făcea totul. Boierii moldoveni se îngrijeau, mai mult, de interesele lor materiale, fiind preocupaţi mai mult cu exploatarea moşiilor decât de căutarea slujbelor; întotdeauna, au fost mai independenţi şi au ştiut să reziste ocârmuirii, atunci când interesele publice o cereau. Muntenii, mai maleabili, erau mai înclinaţi spre căutarea slujbelor, manifestând mai multă docilitate. (*Mémoires du Prince N. Soutzo, publiés par P. Rizos*, Vienne, 1899, p. 365-366). În legătură cu această problemă a se vedea lucrarea noastră *Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848*, Chişinău, Universitas, 1993, passim.

[11] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VII, Bucureşti, 1937, p. 182.

[12] Şerban Papacostea, *loc.cit.*; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Bucureşti, 1981, p. 89, 94.

[13] D.C. Sturdza-Scheeanu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I-a, vol. I, Bucureşti, 1907.

[14] Pe larg, în lucrarea noastră *Cu privire la evoluţia rezervei feudale în Moldova de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la legea rurală din 1864*, în *Studii şi articole de istorie*, V, 1963 şi idem, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, ediţia I, Iaşi, Junimea, 1980, ed. a II-a, Iaşi, Edit. Universităţii „Al.I.Cuza", 1999.

[15] Radu Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, Bucureşti, 1907, p. 313.

[16] D.C. Sturdza-Scheeanu, *op.cit.*, p. 36 şi urm.

[17] *Ibidem*, p. 61-69.

[18] N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în *Opere*, II, ediţia G. Zane şi Elena G. Zane, Bucureşti, Edit. Academiei, 1982, p. 110.

[19] Cf. Victor Léontovich, *Histoire du libéralisme en Russie*, préface d'Alexandre Soljénitsyne, Paris, Fayard, 1979.

[20] N. Suţu, *Opere economice*, ediţia I.Veverca, Bucureşti, 1957, p. 164.

[21] Andrei Oţetea, *op.cit.*; Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848*. A se vedea şi lucrarea lui Andrei Oţetea, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1977.

[22] D.C. Sturdza-Scheeanu, *op.cit.*, seria I-a, vol. III, p. 239-243 şi Gh. Platon, *Cu privire la evoluţia rezervei feudale..., loc.cit.*

[23] A se vedea observaţiile formulate în lucrarea noastră *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, Iaşi, Junimea, 1973.

[24] Cf. I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, Bucureşti, 1915 şi Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848...*

[25] N. Suţu, *Notiţe statistice asupra Moldovei* (1849) în volumul citat, p. 209.

[26] I.C. Filitti, *op.cit.*, p. 389-390.

[27] N. Suțu, *loc.cit.*, p. 209.

[28] Gh. Platon, *Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848. Strămutarea locuitorilor*, în *Studii și articole de istorie*, IV, București, 1962 și *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, p. 266 și urm.

[29] Gh. Platon, *Izgonirea țăranilor răzvrătitori de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza", 1966.

[30] Gh. Platon, *Strămutarea locuitorilor...*, *loc.cit.* și idem, *Din lupta maselor țărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848. Studii și articole de istorie*, VII, 1965. A se vedea și *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, p. 282 și urm.

[31] Discursul rostit la jubileul sfertului de veac al Academiei Române, la 13 aprilie 1891, în Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, ediție îngrijită de Dan Berindei, București, 1967, p. 286.

[32] *Ibidem*. A se vedea și *Dorințele partidei naționale în Moldova*, în vol. Dan Berindei, *Revoluția română din 1848-1849. Însemnătatea și programele ei*, București, Edit. Enciclopedică, 1998, p. 109 și urm. În discursul amintit, M. Kogălniceanu nota în legătură cu lucrarea lui N. Bălcescu: „fiecare frază a acestei lucrări este un strigăt la cer în favoarea nenorociților asupriți. Astăzi încă – urmează el – această lucrare este pledoaierul cel mai elocvent și cel mai veridic în favoarea marii reforme, care deabia s-a putut săvârși în 1864. Cuvintele lui Bălcescu, în curând, aveau să pună chestiunea la ordinea zilei. Toate spiritele luminate, toate inimile fierbinți își însușiră soluțiunea ca un țel nobil al activității vieții lor...". *Loc. cit.*, p. 286.

[33] N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, *Opere*, II, ediția citată, p. 112.

[34] *Ibidem*, p. 110.

[35] A se vedea, mai ales, *Reforma socială la români*, *Ibidem*, p. 134 și urm. (p. 157).

[36] *Despre împroprietărirea țăranilor*, articol apărut în „Poporul suveran", nr. 21 (23 august), 27 (30 august) și sept. 1858, *Opere*, II, 21-32. Cf. *Mersul revoluției în istoria românilor*, *Ibidem*, p. 110.

[37] *Despre împroprietărirea țăranilor*, *loc.cit.*, p. 25. Un alt reprezentant al generației de la 1848, Alexandru C. Golescu, într-o scrisoare adresată vărului său – Ștefan C. Golescu – îi comunica opinia sa cu privire la rezolvarea problemei agrare, asemănătoare celeia a lui N. Bălcescu. „Dintre cele douăzeci și unul de articole ale proclamației noastre – notează el – articolul esențial, cel mai important dintre toate, singurul într-adevăr social, național și democratic, acel care recomandă, în cea mai mare măsură, revoluția noastră stimei și admirației lumii intelectuale și fără de care mișcarea noastră efemeră n-ar fi durat nici măcar trei luni, ba poate nici n-ar fi avut loc, este articolul 13, care face pe țăran proprietar, adică îi redă bunăstarea și fericirea, pentru ca, într-o zi, să facă din el un cetățean, un soldat al patriei". (G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. III, 1850-1852, p. 108-109 (scrisoarea din august-septembrie 1851).

[38] Pentru bibliografia problemei agrare în perioada 1848-1864, a se vedea, mai cu seamă, D.C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I-a, vol. I-IV; N. Bălcescu, *Opere*, vol. I-IV, ediția G. Zane și Elena G. Zane, Edit. Academiei, 1974-1990; N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Edit. Academiei, 1967; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907; G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'année 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire", an 3, nr. 2, 1964 și idem, *Sur quelques thèses de la litterature économique roumaine de l'époque 1840-1848 - concernant le problème agraire*, în „Revue roumaine des sciences sociales", seriès des Sciences économiques", București, Academia Română, nr. 2, 1966; Idem, *N. Bălcescu. Opere, Omul, Epoca*, București, Edit. Eminescu, 1977; Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la révolution de la 1848 en Valachie*, Bucarest,

Ed. de l'Academie Roumaine, 1971; Idem, *Nicolae Bălcescu şi problema agrară*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. XIV, Bucureşti, 1969; *Agricultura românească în faza finală a clăcăşiei - 1831-1864*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1994. Pentru întreaga discuţie, interes deosebit prezintă sintezele lui G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'année 1848*, *loc.cit.*, şi Gh. Platon, *Evoluţia rezervei feudale...*, *loc.cit.*

[39] N. Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, în *Opere*, II, p. 41-101.

[40] Cf. D.C. Sturdza-Scheeanu, *Acte şi legiuiri...*, seria I-a, vol. IV, Bucureşti, 1907.

[41] *Ibidem*, vezi şi *România după tratatul de la Paris din 30 martie 1856 de B. Boerescu precedată de o introducţiune a Domnului Royer Collard, profesor de dreptul ginţilor la Facultatea de drept din Paris*, în *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. III, Bucureşti, 1889, p. 13-113.

[42] A se vedea, Barbu Catargiu, *Proprietatea în Principatele Române* şi Idem, *Încă câteva idei asupra proprietăţii în Principatele Unite*, Bucureşti, 1860; Petre Opran, *Chestia proprietăţii de moşii în Principatul România*, Bucureşti; N. Istrate, *Chestia relaţiilor dintre proprietari şi locuitorii lucrători de pământ*, Iaşi, 1857; Grigore Costache Epureanu, *Chestia proprietăţii fonţiare în privirea îmbunătăţirii soartei locuitorilor*, Iaşi, 1859 ş.a. A se vedea N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op.cit.* şi Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*.

[43] Materialele sunt publicate în D.C. Sturdza-Scheeanu, *Acte şi legiuiri...*, seria I-a, vol. I, p. 529 şi urm.

[44] Dezbaterile Divanurilor ad-hoc sunt inserate în *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VI_{1-2}. A se vedea şi N. Adăniloaiei, Dan Berindei, *op.cit.*, p. 79-112.

[45] *Acte şi documente...*, vol. VI_1, p. 342-346.

[46] *Ibidem*, p. 196.

[47] „Românul", nr. 78, din 2/14 octombrie 1858, p. 310.

[48] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", nr. 148, din 8 decembrie 1859, p. 591.

[49] M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, ediţie de Vladimir Diculescu, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1959, p. 286.

[50] Pentru dezbaterea proiectului, a se vedea Liviu Botezan, *Problema agrară în dezbaterile parlamenţare din România în anul 1862*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series IV, *Historia*, 1961, fasc. 1, p. 107-138 şi N.A. Adăniloaiei, Dan Berindei, *op.cit.*, p. 131 şi urm.

[51] D.C. Sturdza-Scheeanu, *Acte şi legiuiri...*, seria I-a, vol. II, p. 404 şi urm.

[52] *Ibidem*, p. 451.

[53] Împrejurările în care a fost votată legea, poziţiile adoptate şi conţinutul ei la N. Adăniloaiei, Dan Berindei, *op.cit.*, p. 161 şi urm.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Gh. Cliveti

STRATEGII ŞI TACTICI DE „MARE POLITICĂ", LA 1814, ÎN PERSPECTIVA CONGRESULUI DE LA VIENA (II)*

În determinarea „păcii generale", după aproape un sfert de secol de „război endemic", în care au fost antrenate mai toate statele europene, cele *patru mari puteri aliate* (Austria, Marea Britanie, Rusia şi Prusia) au căutat să-şi asigure exclusivitatea *rolului decizional*. Franţa, deşi învinsă, aspira să acceadă „în clubul principalelor puteri". Fiecare dintre acestea a ţinut să ilustreze, în perspectiva Congresului de la Viena, o „linie strategică" şi tactici proprii, reflectând o anumită manieră de raportare între „construcţia sa politică" şi „ordinea europeană". Austria şi Rusia au constituit exemple deplin edificatoare în sensul celor menţionate. Nu mai puţin Prusia, Marea Britanie şi Franţa, asupra cărora ne-am propus să ne referim în continuarea unui demers istoriografic consacrat unor probleme interesante şi deosebit de complexe.

Dintre „puterile continentale", semnatare, împreună cu Marea Britanie, ale *alianţei de la Chaumont*, Prusia constituia un caz aparent simplu, dar, în fond, foarte complicat. „Curtea de Hohenzollern" nu prea dădea semne că ar urma o politică de reală anvergură (vocaţie) *europeană*. Ea părea a se menţine „în careul marilor puteri aliate" nu pentru că aşa-i dicta „propria măsură", ci fiindcă numai astfel avea posibilitatea, printr-o conduită „activă, energică şi invadatoare"[1], să-şi atingă unele „scopuri imediate", precum au fost, la 1813-1814, „eliberarea şi revanşa" faţă de Franţa şi spera a fi, în perspectiva Congresului de la Viena, compensarea ei „teritorială", cu un echivalent al „posesiunilor poloneze" transferate de

* Prima parte a studiului, cea privind cazurile Austriei şi Rusiei, a apărut în volumul *Istorie şi conştiinţă. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare* (coord. Gh. Iacob şi Cătălin Turliuc), Iaşi, 2001, pp. 60-87.

Napoleon, la 1807, Marelui Ducat al Varşoviei şi „revendicate" de Rusia, în virtutea acţiunilor ei „eliberatoare" şi a tratatului de la Breslau-Kalisch, ca „indemnizaţii de război". „Compensaţia" oferită Prusiei, cu toată susţinerea din partea Rusiei, era Saxonia, al cărei rege, Friedrich-August, suporta acuzaţia de „trădător" sau „defector al coaliţiei antinapoleoniene", la 1813, şi ale cărui „teritoriu şi populaţie" concentrau preocupările cabinetului de la Berlin[2]. Privită din perspectiva „combinaţiilor teritoriale", a părţii „fizice" (materiale) a *echilibrului de forţe*, „schema" atitudinală a Prusiei era, într-adevăr, simplă. Ea era marcată însă de „ambiţii surde"[3], din resorturi profunde, ce semnificau datele esenţiale ale *problemei germane*. Capacitatea de regenerare şi vitalitatea demonstrate de Prusia în anii 1808-1813 au propulsat-o la condiţia de „factor sinergetic" al constituirii statului naţional german. Proces istoric a cărui „etapă decisivă" a fost considerată, de mai toţi istoricii „în temă", ca fiind delimitată de anii 1864-1871, când, „prin fier şi sânge", au fost surmontate obstacolele *unificării statale* până la corolarul ei *imperial*[4]. Firele aceluiaşi proces au prins însă a se împleti încă din „etapa eroică" a rezistenţei „statale" şi a conştientizării „eului naţional german" după alte criterii decât ale „eului francez". Faptul a fost probat, la 1807-1808, de *Discursurile* lui Fichte *asupra naţiunii germane* (*Reden an die deutsche Nation*)[5], care incitau, la „vechiul său popor", realizarea „unui nobil caracter" şi asumarea unei „înalte misiuni istorice". O pledoarie ce a avut un deosebit ecou în mintea şi sentimentele germanilor. Aceştia au fost supuşi unei veritabile „pedagogii a acţiunii"[6], care sublinia rolul „măreţ" ce revenea Prusiei în asigurarea „triumfului cauzei naţionale". Ideea resuscitării Sfântului Imperiu nu prea mai avea aderenţi, cel al Austriei era considerat mai curând „o soluţie europeană decât una germană"[7], iar Confederaţia Rhinului, „creaţie napoleoniană", chiar dacă cunoştea „efectele pozitive" produse de sisteme instituţionale şi de legile *noi*, nu putea servi de *model*, vădindu-se ca „o experienţă pervertită de spiritul francez" şi, deci, contravenind „fondului tradiţionalist-creator" german. Cum bine a sesizat A.J.P. Taylor, Confederaţia Rhinului a semnificat o tentativă de „a raţionaliza Germania, închizând paranteza Vechiului Regim", cu cortegiul său de raporturi suzerano-vasalice, de „privilegii senioriale", de „state ecleziastice" etc., şi deschizând perspectiva „reformelor liberale"[8]. Or, asemenea „reforme" au fost percepute, mai ales de germanii din afara Confederaţiei, ca expresii ale unui „opresiv regim străin". Resurecţia Germaniei nu-şi putea afla energii

şi repere identitare decât în „trecutul ei primordial". S-a impus, de aceea, „o cale proprie a libertăţii"[9], incitată germanilor de „suferinţa unei comune (lor) experienţe a înfrângerii" (la 1806)[10]. Cale ce a presupus cu necesitate recursul la „faptele eroice" al trecutului „teutonic" (*„der «teutschen» Traum, jene Romantik der Nation..."*)[11], pătrunse, în viziunea lui Herder, de eternul *Volksgeist* (*„Die «Teutschen» wusten nun, wo «Teutschland» liegt – in der Wolken!"*)[12] şi inspirând lui Ernst Möritz Arndt, la 1812, *Fantasien für ein zukünftiges Deutschland*[13]. Cultul excesiv pentru „trecutul german" a avut darul să determine stări de spirit reflectând tendinţa de intrare într-o *nouă istorie* prin „resuscitarea uneia vechi", străbătută de „legende"[14]. O tendinţă ce a reconfirmat *istoria germanilor* ca una „a extremelor", a unui „popor de centru", geograficeşte, dar cu prea puţină aplecare spre ceea ce francezii raţionează prin *juste milieu de vivre*. „Vecinătăţile tensionate", la vest şi est, au făcut pe germani să resimtă şi mai mult artificialitatea „frontierelor lor interne" (pluralitatea exagerată a entităţilor statale, supunând *ţara lor istorică* unei „dureroase sinarhii") şi efemeritatea sau dificultatea realizării celor „externe" (cu alte popoare), „criza" delimitării spaţiului etno-istoric fiind „o permanenţă a geografiei germane"[15].

Reaşezarea „datelor prezentului" şi scrutarea „viitorului" impuneau „lumii germane", la 1813-1814, un factor mobilizator şi organizator de energii: *statul*. Iar exemplaritatea acestuia nu o putea oferi decât Prusia, ce suferise „umilinţa" la 1806, dar demonstrase, cu promptitudine, o excepţională capacitate de „revenire la viaţă". Exemplul *statal* prusian avea să suscite, nu întâmplător, ca niciunde în timpurile moderne, apetenţa pentru speculaţii a filosofilor, istoricilor şi juriştilor germani. Hegel, ce încercase o *teodicee* a statului, vedea în expresia prusiană a acestuia „suprema manifestare a *ideii universale* (*„die Weltgeist"*), ... întruparea libertăţii concrete"[16]. În opinia lui Leopold von Ranke, „din anii tinereţii", „nici un stat n-ar fi existat vreodată fără un fundament spiritual şi un înţeles al său spiritual, în puterea însăşi (a statului – n.ns., G.C.) rezidând o esenţă spirituală, un geniu original..."[17]. Iar în viziunea lui Heinrich von Treitschke, „din anii împlinirilor bismarckiene", „esenţa statului însemna, în primul rând, *putere*, în al doilea rând, *putere*, şi în al treilea rând, *putere*", *statul* „fiind el însuşi o forţă morală şi o înaltă valoare morală"[18]. Mereu actuală în decursul întregului secol XIX, *problema statului* s-a constituit, la germani, în una de căpetenie pentru mediul intelectual şi, desigur,

pentru cel politic din „epoca regenerării". *Statul prusian* şi-a etalat în contextul acelei epoci capacitatea de „a strânge în ideea sa" energiile germanilor, tinzând a face să concidă „fiinţa sa" cu cea a naţiunii. Studiile istorico-juridice au reţinut „fervoarea constituţională" în coordonatele statului exprimat de Prusia[19]. De asemenea, „experienţele reformatoare", ce au probat inoperativitatea „determinării lor de la baza societăţii", cum voise Stein[20], şi eficienţa celor iniţiate şi supervizate de stat, în al cărui cuprins s-au impus „conservatorismul social", dar şi „o largă, stimulată şi controlată educaţie"[21], un „sofisticat aparat fiscal şi administrativ"[22] şi, nu în ultimă instanţă, *armata*, cu al său *corp ofiţeresc* „trecut" prin faimoasa *Kriegsakademie*, înfiinţată la 1810, şi „strălucind din plin" în „straturile înalte" ale societăţii[23]. Principalul „artizan al reformelor de sus" a fost prinţul Karl August von Hardenberg, devenit, la 1810, „cancelar de stat" („*der Staatskanzler*")[24]. Au fost „reforme" pe seama cărora a fost pusă accentuarea „spiritului etatist-militarist prusian", personificat de „sergentul de instrucţie"[25] sau, în opinia lui George Canning, de „categoricul grenadier" („*the downright grenadier*")[26]. Ele au şi fost sever, nu arareori şi nedrept, criticate de „liberalii din universităţi", de intelectuali din statele „de la Rhin" sau din sudul Germaniei. A rămas însă de necontestat „meritul reformelor" de a fi determinat fortifierea statului prusian. Strategia politică a Prusiei privea, la 1814, consacrarea *statalităţii*, dorită *exemplară* faţă de „istoricul pluralism statal" („*paragon of states*") din „lumea germană"[27]. O *statalitate* a cărei dezvoltare avea să presupună, de la sine, o anumită soluţionare a problemei naţionale, condiţie *sine qua non* pentru împlinirea aspiraţiei Prusiei de a deveni, în ipostaza de Reich, prim factor de putere în cuprinsul „marii politici". Istoria i-a confirmat o atare aspiraţie. Însă la 1814, date fiind împrejurările, Prusia nu ţinea să fie „vioara întâi" în *cuartetul puterilor aliate*.

Ceea ce exercita o extraordinară presiune asupra cabinetului „regal" de la Berlin era că, pentru el, se impunea să ducă *politică externă în chiar lumea germană*, polinucleară sub aspectul configuraţiei statale. „În epocă" s-a şi vehiculat, de la Hardenberg la Ranke, ideea priorităţii politicii externe faţă de cea internă[28]. Idee amendată de unele studii de dată relativ recentă[29], dar care studii, constata Gordon A. Craig, par a-şi fi luat o „exagerată detaşare" faţă de „realităţile trecute"[30]. La 1814, principala „pârghie" a statalităţii Prusiei era *politica externă*. „Raţiunea de stat" a dictat acesteia să nu forţeze atunci disputarea unui rol de hegemon în politica

europeană. Spiritele penetrante, care nu lipseau la Berlin, au adoptat tactica „expectativei bine calculate" şi a „beneficiului din complicaţiile altora". Datele „chestiunii polono-saxone" conveneau Prusiei nu atât din perspectiva „unor bune relaţii cu Rusia", după *litera* tratatului de la Breslau-Kalisch, cât din cea a atuului de a fi un stat eminamente german. Adjudecarea Saxoniei nu constituia decât o confirmare a acestui fapt. La fel şi previzibilele „achiziţii teritoriale la Rhin". În postura de *stat german* era cu totul oportun, pentru „cei de la Berlin", a sesiza şi a exploata, la momentul de rigoare, „scăderile" din „politica germană a Austriei", plasată în perspectiva „intereselor europene" ale acesteia. Orice eroare sau eşec în *politica europeană* a „curţii de Habsburg" era de aşteptat a servi, direct ori indirect, *politicii germane* a „curţii de Hohenzollern". *Raţiunea germană* l-a făcut pe Hardenberg să nu „rişte" a antrena „ţara sa" în combinaţii dictate doar de „logica marii politici în sine". A evitat să fie extins „acordul cu Rusia" până la a face din „chestiunea saxonă" un „cal troian" pentru proiectele lui Alexandru I relative la Germania[31]. La Londra, în iunie 1814, a rezistat presiunilor britanicilor ca Prusia şi Austria să realizeze un „front comun" (eurocentral!) contra veleităţilor hegemonice ale Rusiei[32]. A refuzat să facă „concesii" Austriei şi Bavariei în „zona renană"[33]. Singura excepţie „de la fermitatea liniei germane" a constitui-o convenţia cu Danemarca, relativă la „Pomerania suedeză", ca un gest scontat a provoca o „viitoare îndatorare" a Marii Britanii[34]. Evitarea „combinaţiilor preliminare" negocierilor asupra „păcii şi ordinii generale" a permis principalilor reprezentanţi diplomatici prusieni, prinţul Hardenberg şi baronul Humboldt („*le sécondant*"), să aprofundeze menirea şi „maniera de lucru" ale Congresului de la Viena. *Ideea prusiană* era ca „aranjamentele generale" să nu conducă „forul păcii" la „instituirea unei republici europene, totdeauna şi prin ea însăşi imposibilă", contravenind „sistemului relaţiilor interstatale" şi permiţând „auspicii suprastatale"[35].

Perspectiva unei „republici europene" anima, la 1814, firi vizionare, cu înclinaţia de a se entuziasma uşor, nutrind nobile idealuri, însă nu şi pe cei situaţi la cele mai înalte cote ale „afacerilor publice", cu un mult solicitat simţ al realităţilor, fiindu-le de neimaginat o „ordine internaţională" dincolo de teoria şi practica interrelaţionării statelor conform unor norme de drept *in spe* şi capacităţii (puterii!), aprig disputată, de a imprima valenţe în plus sau de a impune repere de rezistenţă cursului „intereselor generale". Un adevăr deplin verificabil în cazul Marii Britanii, care, cunoscând,

nu de puțin timp, regimul politic reprezentativ, pe plan intern, resimțea, mai acut decât oricare alt stat european, presiunea așteptărilor publice, mult incitate de confruntările între puterea guvernamentală și opoziție, asupra orientării sale externe. Realitate pe care miniștrii britanici o invocau adesea pentru definirea pozițiilor Regatului Unit în raport cu ale puterilor de pe continent. Erau invocate dezbaterile parlamentare, responsabilitatea ministerială, stările de spirit ale publicului, întreținute de „organe de presă" realmente liberă[36], fie ca explicații ori justificări ale unor „inerții", „pași înapoi" față de situații presupunând *acte internaționale* contrare manierei „insularilor" de a vedea dispunerea „intereselor", fie ca „suport" ori „resorturi" impunându-le atitudini „în forță"[37]. În octombrie 1812, pe când Alexandru I, încercat fiind de reverii și de credința ferventă că „mâna Providenței" îl conducea spre „o mare victorie", ținea să fie rezervate Rusiei inițiativa și ordonarea unei „mari și decisive coaliții antinapoleoniene", prin procedee amintind de „cruciadele medievale", însă „pe stil ortodox", reclamat de „misia Noului Imperiu de Răsărit", guvernul britanic și-a luat „distanța" necesară libertății sale de mișcare întru prevenirea „gravelor eventualități", oferind, din proprie inițiativă, drept argument, „dificultatea" de a fi pe înțelesul „cabinetelor continentale" sistemul parlamentar în determinarea politicii externe, sistem implicând preeminența deliberărilor „forului legislativ" față de actele „executivului"[38]. Natura regimului politic reprezentativ se regăsea, la 1814, cu și mai multă insistență, în argumentațiile ori invocațiile cabinetului britanic, pentru a-și accentua responsabilizarea conduitei sale, pe „canale oficiale" sau „discrete", în „afacerile europene", conduită esențializată de „misiunea lui Castlereagh pe continent"[39]. La britanici, politica externă făcea obiectul dezbaterilor publice, după rigorile *guvernământului civil*, consacrat de *„glorioasa revoluție" din 1688, străluminat de ideile unor John Locke,* Jeremy Bentham, James Mill, John Stuart Mill, Edwin Chadwick[40] și verificat de „practica utilitariană"[41]. Dezbateri care erau încă departe de a avea „caracter democratic", sub nici un chip „popular", ele menținându-se la nivelul prin excelență *elitist* al determinării („prin vot") și al asumării exercițiului puterilor în stat[42]. „Publicul larg" („*the Common People*")[43] nu constituia un factor cu „rol direct în stabilirea formei de guvernământ". Într-o etapă istorică definită, în cazul Marii Britanii, de „acumulare de putere", sub diverse aspecte, „cetățeanul simplu", cum remarca David Thomson, părea „a nu ști mai nimic despre multe dintre fundamentele

guvernământului reprezentativ"[44]. „Puterea mondială", concentrată de *City of London*, „supremaţia navală" nu-i atrăgeau mai mult atenţia decât „paşii pe covor". Prin forţarea întrucâtva a unei atare figuri de stil, acelaşi renumit istoric umplea de viaţă faptul, aparent paradoxal, că *puterea* Marii Britanii a tins să capteze dezbaterile „publicului larg" numai pe măsură ce aceasta avea să intre pe panta declinului[45]. La 1814, însă, ea era la apogeu.

Disputat, cu prevalenţă, de „publicul înstărit şi instruit" (cu „ştiinţă de carte"), sistemul politic reprezentativ şi-a pus serios amprenta asupra orientării externe a Regatului Unit. Revelatoare în acest sens era însăşi dispunerea „factorilor subiectivi" ai politicii externe. Monarhul constituţional doar superviza, iar Parlamentul delibera, întreaga responsabilitate pentru acte şi acţiuni specifice revenind guvernului, ministrului de resort. Ca urmare, Monarhia a pierdut din *putere*, în schimb factorul guvernamental şi-a sporit mult atât *puterea* cât şi *prestigiul* pe „scena internaţională"[46]. În atmosfera războiului cu „Franţa napoleoniană", William Pitt jr. şi-a apropiat aura de „erou naţional"[47]. „Discipolii săi", George Canning şi Castlereagh, ca şi alţii dintre cei revendicându-şi continuarea „operei sale", au conferit multă substanţă şi multă acurateţe „eforturilor britanice" în perspectiva „intereşelor europene", evidenţiindu-se un „anumit model" de *Secretary of State for Foreign Affairs*[48]. Nota distinctă a politicii externe a Marii Britanii, în raport cu a oricărei alteia dintre *puterile aliate*, o dădeau reprezentativitatea şi responsabilităţile ministeriale în probleme esenţiale de stat. O stare de fapt şi de drept la care monarhului i s-a impus să subscrie, chiar corespondenţa sa cu alţi „capi de case domnitoare" supunându-se exigenţelor *interesului public*, cum a reieşit şi din felul în care prinţul regent, la *propunerile* lui Castlereagh, invitase pe împăratul Austriei şi pe regele Prusiei „să viziteze" Londra, pentru „a grupa" pe împăratul Alexandru la „celebrarea victoriei contra lui Napoleon"[49]. În concepţia britanicilor, *statul* era, desigur, *subiectul* în relaţiile internaţionale. Dar nu un *stat absolutist*, cu atribute pe care Hobbes, la timpul său, le considera justificabile, sub imperativul *suveranităţii*, prin ele însele[50], nu un *stat monarhic absolutist*, precum Austria, nu unul asimilat *autocraţiei suveranului*, precum Rusia, nu unul absorbind şi administrând cu stricteţe problemele societăţii, precum Prusia. Statul la britanici se definea ca expresie instituţionalizată a voinţei publice, nu a „voinţei generale", cum o cunoscuse „Franţa revoluţionară". Expresie validată de sistemul de

guvernământ reprezentativ, reglat de principiul separatismului puterilor în stat şi permiţând „experimentele politicii avansate", adoptate, cu timpul, de diferite state „de pe continent", nu neapărat ca simple „derivate" ale celor britanice[51]. Un sistem impunând politicii externe „norma oportunităţii flexibile", cu evitarea ralierilor de state în numele unor „cauze ideologice", propice unor poziţii „de extremă", precum revoluţia sau conservatorismul dinastic[52]. O „normă de conduită" reflectând, până spre mijlocul secolului XIX, *distanţa* între sistemul politic britanic şi cel al fiecăreia dintre „puterile continentale"[53], mai puţin Franţa, după 1830.

Asigurată de supremaţia maritimă a Regatului Unit, o atare *distanţă* nu presupunea, de la sine, o strategie politică eminamente „pericontinentală". În perspectiva Congresului de la Viena, britanicii demonstrau intenţii şi atuuri reale de a se implica în determinarea „ordinii europene" după o „logică" dictând „distincţia între constituţionalism şi excesul de revoluţie", cu posibilitatea reantrenării sub auspiciile *concertului european* a puterii franceze[54]. Referitor la componentele *politice* ale „viitoarei ordini generale", era de prevăzut apropierea poziţiilor Marii Britanii şi Franţei, poziţii contravenind, deşi nu din motive similare, „proiectului metternichian al ordinii sociale conservatoare" şi, mai mult, „romanticei confrerii monarhice" ascunzând cu greu „prozaice" veleităţi hegemonice din partea lui Alexandru I[55]. „Învăţămintele" *coaliţiilor* şi, mai nou, ale *marii alianţe* au permis britanicilor, sub acoperirea suportului financiar al acţiunilor războinice ale statelor (puterilor) animate de „cauza comună", să se edifice sau chiar să-şi impună punctul de vedere asupra multora dintre „combinaţiile" preliminând „noua configuraţie politico-teritorială a Europei". Realităţile „de pe continent" făceau ca „interesul strategic" al britanicilor să coincidă cu promovarea unui „dinamic echilibru de forţe", ce să lărgească posibilităţile manevriere ale *superputerii maritime*. „*Legitimismul monarhic*" era abordat în subsidiarul unei asemenea coincidenţe. „Cei de la Londra" nici nu concepeau să fie organizatori şi susţinători ai unei „ordini internaţionale" altcumva decât „bazată pe dinamica echilibrului de forţe"[56]. Soluţia *politică* în scopul reaşezării datelor „echilibrului european" le-a fost „inspirată" de însuşi sistemul lor de guvernământ. Miniştrii britanici au fost cei care au imaginat şi au căutat să transpună în fapt sistemul de reprezentare a statelor, dar nu după „drepturi egale", precum cetăţenii în viaţa publică internă, ci după puterea ce o disputau şi o demonstrau în arena internaţională, unde se făcea resimţită necesitatea asumării de respon-

sabilităţi menite asigurării „intereselor comune”. Din mediul politico-guvernamental londonez a pornit ideea dispunerii *statelor-factori de putere* în categorii distincte, mai întâi cele cu „interese generale” („marile puteri”) şi apoi cele cu „interese limitate” sau „particulare” („puterile secundare”)[57]. Idee al cărei fruct de cea mai tare esenţă a fost *alianţa de la Chaumont*, din martie 1814, în versiunea unui *concerto grosso*, asamblând pe „cei patru mari”, în avanscena unui situabil încă într-un fundal al aşteptărilor sau eventualităţilor *concert al tuturor entităţilor statale europene*.

În deplină concordantă cu interese şi idei de genul celor menţionate, cabinetul britanic a elaborat şi a căutat să impună partenerilor din *marea alianţă* proiectul său relativ la „aranjamentul teritorial european”. Respectivul cabinet a excelat, ca nici un altul dintre „cele mari”, prin consecvenţa cu care s-a ataşat unui *proiect iniţial*, de valoarea, în cazul dat, des invocatului *Pitt's Memorandum on the Delivrance and Security of Europe*[58], din 1805. Aşa cum au fost stabilite atunci, reperele principale ale „aranjamentului teritorial” („*the territorial settlement*”) n-au mai suportat, în optica britanicilor, mutaţii radicale. Unele reajustări de detalii au survenit în „faza preliminară” şi, apoi, în cea a perfectării *marii alianţe*. Actul de referinţă pentru aceste „faze” a fost *The Cabinet Memorandum of 26 December 1813; or Instructions for Peace-Making*[59], un veritabil *program* pentru „misiunea lui Castlereagh pe continent”, demarată la începutul anului 1814, concretizată prin *tratatul de alianţă de la Chaumont*[60], „reuşită frumoasă”, înregistrată la Londra ca unul din „marile merite” ale secretarului de stat pentru „afaceri externe”[61]. Inserate tratatului de la Paris, din 30 mai 1814, „reperele esenţiale”, formulate de britanici şi acceptate în principiu, după susţinute negocieri, de toate „părţile contractante”, pentru rezolvarea „chestiunilor teritoriale” *dincolo* de frontierele recunoscute Franţei[62], au intrat pe calea înalt oficializată, ducând direct la deliberările Congresului de la Viena. Se confirma, astfel, faptul, subliniat istoriografic de René Albrecht-Carrié, că *proiectul britanic* relativ la „aranjamentul teritorial european” s-a impus „mai curând prin clarviziune şi consistentă obiectivitate decât prin cinică lipsă de principialitate”[63]. El proba, în materie de politică externă, „un maximum de fermitate” din partea unor miniştri de orientare „moderată”, exponenţiind un „*torysm* cu reflexe liberale” (nu unul „reacţionar”)[64], pentru care „reconstrucţia Europei” implica alianţa Regatului Unit cu „puterile continentale”, în spiritul

concertului marii politici, asigurarea „echilibrului de forțe” și a „noului aranjament teritorial”[65]. Și toate acestea incluse de *un sistem european eminamente defensiv*, obiectivând „conservarea configurației teritoriale”, respectul suveranității statelor, nu însă și „ordinea lor social-politică internă”, amintind de Vechiul Regim, „ordine” ce să solicite acțiunile „contractanților păcii” în forma unei „poliții internaționale” („intervenționiste”). Considerente ce redau *linia de forță* a politicii *europene* a Marii Britanii, responsabilizată, din 1812, de premierul Liverpool și în mod expres de Castlereagh[66]. O linie față de care schimbările sau remanierile guvernamentale n-au implicat, cel puțin până la 1822, abateri semnificative[67]. Piatra unghiulară a sistemului politic european avea să fie *marea alianță*, ea însăși de un pronunțat caracter defensiv. Elementele de sprijin erau căutate în „chestiunile teritoriale”, abordabile ca exclusiv „continentale”, fără conexiune directă, obligatorie, cu cele „maritime”. Pentru britanici era imperios necesar să medieze „combinațiile teritoriale în Europa de Nord”, cu satisfacerea Suediei, menajarea Danemarcei și cointeresarea Prusiei, încât să fie îndepărtată eventualitatea erijării Rusiei în „arbitru autoritar al diferendelor teritoriale nordice”. După cum necesar era să determine consolidarea Olandei, a pozițiilor Casei de Orania în Țările de Jos, să confere suport real neutralității Elveției, să susțină cu energie ideea de a fi în totalitate rezervată competențelor statelor germane realizarea „liantului lor federal”, să fortifieze influența Regatului Unit în Spania și Portugalia, să mizeze pe „experiența bentinckiană” din Sicilia ca pe „un cap de pod” întru atacarea „problemelor Italiei”, să submineze până la a exclude „definitiva consacrare” a acordului ruso-prusian privitor la Polonia și Saxonia, să prevină „manevrele ruse” pe seama Imperiului Otoman[68].

Atât „chestiunile” teritoriale cât și cele politice, subsumabile *ordinii europene*, erau considerate de oamenii de stat britanici ca „afaceri internaționale prin definiție”, fără a fi conectate celor ținând de „guvernământul civil” (intern) sub stricta competență a statelor *suverane*. Distincția între „ființa interioară” a fiecărui stat suveran și angajarea sa doar „externă”, sub imperativul „intereselor generale”, se constituia într-un solid atu al „strategiei europene” a Marii Britanii. Un atu mai puternic chiar decât cel al supremației maritime sau decât cel al finanțării „coalițiilor antinapoleoniene” și, pe viitor, „dispozitivelor militare” ale partenerilor din *marea alianță* în scopul asigurării „păcii și echilibrului de forțe”. A fost, prin urmare, întrutotul firesc ca „oficiile guvernamentale” de la Londra să-și

exprime „nedumerirea" faţă de ceea ce „împăratul Rusiei înţelegea (în aprilie-mai 1814) prin a face mai mult pentru Franţa decât să-i respecte integritatea vechiului (de la 1792 – n.ns., G.C.) ei teritoriu"[69]. Degajând „afacerile internaţionale" de cele ţinând de politica internă a statelor, diplomaţia britanică dispunea de un spaţiu de manevră mai larg prin comparaţie cu oricare alt „mare aliat". Colaborarea cu Austria, în scopul „blocării Rusiei", era admisibilă numai sub incidenţa raţiunilor de politică externă. Aceleaşi raţiuni indicau revenirea Franţei în cercul deliberativ al „marii politici", o necesitate făcută înţeleasă şi de „vizita" lui Castlereagh la Paris, în „drumul său" spre Viena, pentru a participa la congres[70], „for diplomatic" căruia secretarul de stat britanic îi prevedea finalizarea „operei" în câteva săptămâni, încât el, „bun creştin", să fie *acasă* la Crăciun („*home by Christmas*")[71]. Erau semne clare că britanicii mizau pe un „rol mare şi decisiv" în stabilirea „păcii şi ordinii generale" sub auspiciile *concertului european*, auspicii în a căror invocaţie cabinetul de la Londra devansa pe oricare alt guvern *aliat*. Cum bine a consemnat Gentz, Marea Britanie „apărea la Viena în toată strălucirea pe care ea o datora imenselor sale succese, rolului eminent ce-l jucase în coaliţie, influenţei sale nemărginite, stării de forţă şi de prosperitate solidă, încă neatinsă de nici o altă putere..., în fine, respectului şi temerii ce le inspira şi care prezidau la toate raporturile sale cu toate celelalte (mari) cabinete". Apropiindu-şi atâtea „însemne de forţă şi de prestigiu", ea „putea să dicteze legea Europei"[72].

Exista însă şi un alt mod *de a impune legea Europei*. Dacă Marea Britanie *putea să o dicteze*, Franţa *o exprima pur şi simplu*, prin ea însăşi, în perspectiva istoriei moderne. Ceea ce putea dicta Albionul îşi disputau, cu ardoare, şi ceilalţi „aliaţi victorioşi în lupta cu Napoleon". Era legea supremaţiei în viaţa internaţională, unde „cauza generală" semnifica un spor de obligaţii şi o lărgire de orizont pentru rolul de *mare putere*. În schimb, legea exprimată de Franţa ţinea de tendinţa de fond „a facerii Europei moderne", suscitând „probleme... cu care se confruntă şi azi lumea: relaţiile dintre individ şi comunitate, individ şi stat, stat şi biserică, libertate şi egalitate etc."[73]. Nu întâmplător, sintagma *Europa franceză* s-a regăsit destul de frecvent în verbiajul *Secolului Luminilor* şi urma a căpăta o tot mai largă aderenţă „în mediile de gândire şi acţiune" din secolul supranumit de romantici „al naţionalităţilor". În decursul secolului XVIII, respectiva sintagmă privise „un anume clocviu al spiritelor", sinonimizând cu „o

Europă a intelectualilor", cum sesiza Paul Hazard[74], ce se exersau „în limba lui Voltaire". În „orizontul ideilor", secolul XVIII a fost cu adevărat *cel mare*. Nu însă şi în tendinţa „istorică" de a debloca „formele de viaţă ale Vechiului Regim", sub „presiuni" care cu greu mai suportau expedientele din praxisul social al „absolutismului luminat de cultul raţiunii". Noi forme de viaţă, noi „reguli tendenţiale", în optica lui Fernand Braudel[75], s-au conturat cu multă claritate sub impactul Revoluţiei declanşată la 1789, al consacrării principiilor fundamentale ale *societăţii civile*[76]. A prins astfel formă şi conţinut *marele merit istoric* al francezilor, comparabil cu cel al britanicilor în fundamentarea *guvernământului civil*[77]. În perspectiva edificării *viitoarei Europe*, meritul francezilor a fost unul cu totul excepţional, prin consacrarea *principiului naţional*, al „naţiunii unice şi indivizibile", *sursă, ca voinţă generală, a legii în stat*[78]. Dintre toate *marile principii* ale Revoluţiei franceze, cel naţional a şi fost singurul receptat „fără reinterpretări" şi „fără rezerve" de entităţile etno-istorice aspirând la *noua viaţă statală*[79]. De aici a şi rezultat poate cea mai de intensitate *procesualitate istorică europeană*, în care Revoluţia *à la française* s-a înscris prin ceea ce a vădit ea mai profund, iar secolul pe care ea l-a iniţiat – al „naţionalităţilor" – prin ceea ce urma el a avea mai specific[80]. În aspiraţiile lor spre libertate, „naţionalităţile" au prins a vedea *în noua Franţă un nou Mesia*[81], întruchipând *Calea* mântuirii lor (prin exemplaritatea consacrării *principiului naţional*), dar – cum aveau să demonstreze viitoarele reacţii, cu deosebire din partea germanilor, faţă de veleităţile *naţionalismului francez* de a fi „pedagogic" (tutelar!) – nu şi *Adevărul* (ţinând de particularităţile istoriei fiecărei „comunităţi de limbă şi de neam") şi nici *Viaţa* (în condiţiile profilării unor atât de mutiforme împliniri naţional-statale).

Prin „experienţele" Revoluţiei şi ale Imperiului, Franţa s-a constituit într-o extraordinară provocare a destinului Europei, într-un „şoc al viitorului ei". Întru relevarea unui atare fapt s-a scris, în decursul a două secole, foarte mult, încât o „parcurgere integrală a literaturii de specialitate", ca o condiţie asumabilă de vreun nou demers istoriografic, ar reprezenta o extremă dificultate, vădibilă chiar şi la dimensiunea „echipelor de cercetare", ca să nu mai vorbim de cea a tentativelor individuale[82]. Se cuvine a fi reţinut, aici, consensul cvasiunanim al „specialiştilor" în a considera acţiunea „forţelor coalizate împotriva Franţei", în decursul anilor 1792-1814, ca vizând contracararea „exceselor Revoluţiei" şi stingerea „preponderenţei"

exercitată de Imperiul Întâi în viață internațională. *Prima pace cu Franța*, din mai 1814, semnifica, în opinia „învingătorilor lui Napoleon", atingerea celor două „mari obiective". În temeiul unei deosebit de percutante evaluări a realităților, A.J.P. Taylor nota că, atât prin *pacea cu Franța* cât și prin „ordinea generală de la 1815", s-a urmărit, cu prioritate, „să fie stăvilită Revoluția sub aspectul agresiunii franceze"[83]. Prin pacea din mai 1814 s-a urmărit readucerea Franței într-o stare de compatibilitate cu Europa, fără ca „învingătorii" să se răzbune până la a-i secătui energiile, reducând-o la condiția unei „puteri de rang secundar". Între explicațiile unui atare fapt, au fost adeseori invocate disensiunile între „aliații de la Chaumont" asupra „organizării Europei", cu un anumit „loc" rezervat Franței, însă nu mai puțin și prestigiul de care se bucura aceeași Franță, *în ipostaza „istorică" a regalității clasice*, dar și în aceea de *mare națiune*, de promotoare a *noii civilizații*, știut fiind că în mai toate „cercurile înalte ale societății europene" se vorbea *franceza*, moda și stilul de viață evidențiau trăsături *franceze*. Ca un aspect de cea mai puternică relevanță, în sensul unor atare constatări, ar fi de amintit că actele politico-diplomatice ale *marii alianțe*, între care tratatul de la Chaumont și „convenția suplimentară" din 29 iunie 1814, de la Londra, au fost negociate și redactate, spre a fi supuse semnării lor de „părțile competente", în limba țării ce urma și a fost să fie învinsă. Un caz unic în istoria relațiilor internaționale! „Învingătorii lui Napoleon", intrând în „orașul Luminilor", ar fi fost încercați, în viziunea lui Chateaubriand, de sentimente comparabile cu ale romanilor cuceritori în fața Acropolei Atenei[84]. Dincolo, însă, de orice impresii sau sentimente, „învingătorii de la 1814" au convenit, din necesitatea de a pune bazele unui nou *modus vivendi* între Franța și Europa, că soluția optimă consta în regimul Restaurației și invitarea Franței la congresul de pace, dar nu cu loc rezervat *de jure* în „clubul deliberativ al principalelor puteri". În acel „club" („cerc") Franța ținea însă mult să acceadă, ceea ce s-a și întâmplat, în virtutea vocației ei de *mare putere*. Iar aceasta în timp ce unele puteri, ca Spania și Suedia, și-au pierdut-o, deși au fost semnatare, ca și Portugalia, de partea „învingătorilor", ale tratatului din 30 mai 1814 cu Franța. Suveranii și miniștrii Spaniei și Suediei nici n-au mai elaborat ori ilustrat *o strategie de mare politică* în perspectiva Congresului de la Viena. În schimb, pentru Franța, o atare strategie a fost inspirat elaborată și cu măiestrie ilustrată. Exponentul înalt responsabilizat al acesteia a fost Talleyrand, într-un stil și în expresii ce au dat o confirmare autoritară

renumelui său de „diplomat de geniu". Un renume pe care şi l-a binemeritat, după criterii invocate de cei „fascinaţi" de dimensiunea diplomatică a activităţii sale[85], şi nu i-a prea fost contestat nici de cei ce „i-au plusat" înclinaţiile de concupiscenţă şi de cupiditate, într-un cuvânt, de imoralitate[86]. În fond, „cazul Talleyrand" rămâne ca unul deplin edificant în privinţa *adevărului*, aparent paradoxal, relevat, în spiritul modernităţii, de Machiavelli, anume, că finalitatea politicii este *binele*, dar că, pentru a o atinge, a fost instrumentat mai întotdeauna *răul*, în accepţiunea de tot ce-i omenesc posibil în viaţa publică dincolo de *morala* bisericii creştine[87]. Un adevăr inteligibil numai dacă nu sunt confundate *politica şi politicianismul*.

La 1814, exponenţiind politica externă a Franţei, Talleyrand se afla într-o situaţie excepţională, ce o reflecta oarecum pe cea a ţării sale. Fost „om al bisericii", apoi „al Revoluţiei", „al lui Napoleon", a ajuns „creierul politic al Restauraţiei", într-o succesiune de atitudini permisă, în viziunea „detractorilor" săi, de acte de trădare, iar în convingerea sa, de „dorinţa ardentă" de a servi Franţa şi nu regimuri în schimbare[88]. Pentru Chateaubriand, mult încercat şi el de „apostazii", Talleyrand ar fi fost „incapabil de a scrie singur o frază..., el semna evenimentele, nu le făcea..., a trădat toate guvernele..., el nu a înălţat şi nu a răsturnat niciunul"[89]. Suferind şi cu greu parând, prin impresia ce o lăsa de *Sfinx neînţeles*, etichetări ca „diavol şchiop", „canalie", „trădător", „desfrânat" etc.[90], Talleyrand s-a situat, însingurat şi tocmai de aceea cu eficienţă, la înălţimea responsabilităţilor publice care i-au revenit sub imperativul „salvării integrităţii Franţei" şi al readucerii ei între marile puteri. „*Par un chef d'oeuvre d'habileté*", a mizat, în tratativele cu plenipotenţiarii *puterilor aliate*, în discuţiile cu Alexandru I, din aprilie-mai 1814, la Paris, pe „cartea regelui legitim", *pentru a limita efectele înfrângerii ţării sale şi a-i asigura*, „*comme minimum, les frontières de l'ancienne monarchie*"[91].

Între istorici, şi nu numai între ei, şi-a făcut „loc" discuţia dacă Talleyrand a inspirat conectarea principiului *legitimismului monarhic* la cel al *echilibrului de forţe* sau doar a venit în întâmpinarea unei „dorinţe" sau a unui „proiect politic" aparţinând „monarhilor coalizaţi împotriva lui Napoleon". Oricum, cu excepţia lui Metternich, şi aceasta nu întrutotul „convingătoare", nici un alt om de stat, implicat în „marile afaceri internaţionale" la 1814-1815, nu a comentat şi nu a instrumentat cu aceeaşi eficacitate, în interesul ţării sale şi în perspectiva „ordinii generale", conexiunea

celor două principii considerate ale Restauraţiei, prin excelenţă (i.e. ale „reconstrucţiei Europei"). *De la Franţa la Europa*, cu cea dintâi în rolul de „factor impulsatoriu", ca „model al Restauraţiei", acesta era înţelesul-cheie al „strategiei politice talleyrandiene". Franţa „nu mai era animată", susţinea el, „de ambiţie (hegemonică) sau de interes particular..., fericită fiind de a-şi fi recăpătat prinţii legitimi şi, cu ei, liniştea pe care s-a temut că ar fi pierdut-o pentru totdeauna... Nu-i mai rămânea (de aceea) decât să dorească ca opera Restauraţiei să se împlinească pentru toată Europa precum pentru ea, încât peste tot şi pentru totdeauna spiritul Revoluţiei să înceteze, tot dreptul legitim să fie consacrat"[92]. Era invocat tratatul din 30 mai 1814, textul acestuia, atât cât i-a fost dat „semnatarului francez" a-l şti, pentru a aminti „celor în cauză" că scopul esenţial al congresului de pace consta în fundamentarea „unui echilibru real şi durabil", fiind de neconceput „să fie sacrificate stabilirii unui asemenea echilibru drepturile pe care tocmai el avea să le garanteze". În numele „idealului conservaţiunii ordinii", era de neconceput „să fie contopite (confundate), într-o singură şi aceeaşi massă, toate teritoriile şi toate popoarele, pentru a le dirija, apoi, după anumite proporţii". Se impunea ca „orice *dinastie legitimă* să fie respectată sau conservată sau restabilită, încât tot *dreptul legitim* să fie respectat, încât teritoriile vacante, altfel spus, *fără suveran*, să fie distribuite în comformitate cu principiile *echilibrului politic* ori, fiind acelaşi lucru, cu *principiile conservatoare* ale drepturilor fiecăruia şi ale liniştii tuturor". Numai astfel putea fi evitată „o stranie eroare de a se considera ca elemente unice ale *echilibrului* acele *cantităţi* pe care aritmeticienii politici le supuneau unui fel de recensământ". *Echilibrul* nu putea fi decât „un cuvânt în deşert..., de s-ar face abstracţie... de veritabila *forţă morală*, care consistă în virtute", de moment ce, „în raporturile *de la popor la popor*, prima virtute este dreptatea"[93]. Chiar şi din asemenea „spicuiri" din „textul talleyrandian" ar fi de recunoscut o mai nuanţată – decât în „textul" oricăruia dintre exponenţii de vârf ai „diplomaţiei europene" – relevare a mutaţiilor suportate de cele două principii vectoriale ale „ordinii generale".

Numai lectura superficială a respectivului „text" a permis punerea pe seama autorului său a înclinaţiei de a resuscita, ca o cale pentru „salvarea" Franţei, valori ale Vechiului Regim. Talleyrand însuşi a ţinut, spre a disipi „prejudecăţile" celor ce-l suspectaseră, încă de la 1814, de „anacronica înclinaţie", să invite, cu autoritatea „înscrisului testamentar", la o lectură

aprofundată a actelor şi atitudinilor sale[94]. Pentru el, *legitimismul monarhic* era subsumat *raţiunii de stat* („*au raison d'Etat*"), pe linia interpretativă marcată, în timp, de Jean Bodin, în postura de „*avocat du roi*" şi în cea de autor al celebrelor *Les six livres de la République* (1576), de „marele Richelieu", promotor al „absolutismului regal în serviciul fiinţei statale a Franţei", de Montesquieu şi – de ce nu? – de „experienţele monarho-constituţionale" de la 1790-1791. Implicat direct în asemenea „experienţe", Talleyrand nu mai putea admite un *legitimism* ca expresie unică şi infailibilă a *dreptului divin*, cum susţineau, dintre contemporanii săi francezi, Louis de Bonald[95], fervent „regalist", şi Joseph de Maistre[96], „primul exponent al tradiţiei conservatoare... în noua Franţă"[97]. În „clipa" de bilanţ al vieţii şi de luminare a posterităţii, controversatul „prinţ de Bénévent", eternizat „de Talleyrand"[98], cel ce ezitase să-şi subintituleze ale sale *Mémoires* ca *Mon opinion sur les affaires de mon temps* („*...un titre philosophique serait incomplet ou exagéré!*")[99], nota că „rechemarea prinţilor din Casa de Bourbon (la 1814) nu fusese defel o recunoaştere a unui drept preexistent". Dacă ei au considerat-o astfel, aceasta nu a fost nici cu „consiliul" său nici cu „asentimentul" său[100]. Monarhii nu puteau fi recunoscuţi decât „în virtutea actelor care constituiau şefii societăţii civile". Aceste acte erau „irevocabile pentru fiecare monarh şi pentru posteritatea sa (urmaşii săi), atâta vreme cât monarhul care domneşte rămâne în limitele competenţei sale veritabile". Însă, dacă „monarhul ce domenşte s-ar face sau ar tenta să se facă *mai mult decât monarh* (constituţional!), el ar pierde tot dreptul la un titlu pe care propriile sale acte l-au făcut să fie compromis"[101]. Nimic mai convingător despre *doctrina politică* a lui Talleyrand, pe care, conchidea el, „nu a renegat-o" pentru a accepta, „sub diverse guverne, funcţiile pe care le-a îndeplinit", fiindcă, din toate „guvernele" servite de el, „de la niciunul nu primise mai mult decât i-a oferit", ferindu-se „a pune în balanţă" interesele vreunui „partid" sau ale sale „cu *adevăratele* interese ale Franţei", care nu mai erau „în opoziţie cu *adevăratele* interese ale Europei"[102].

Deosebit de interesantă era modalitatea în care „miniştrii lui Ludovic al XVIII-lea" vedeau „deplina concordanţă" între interesele Franţei Restauraţiei şi cele ale „Europei ordinii şi păcii". Concordanţă ce presupunea de la sine revenirea Franţei „pe linia de plutire în apele marii politici". Şi fiindcă „nava politicii franceze" avea de înfruntat „talazurile" provocate de acţiunea „forţelor aliate", Talleyrand, încrezător în aptitudinile sale de

„lup de mare", a solicitat „regelui legitim" responsabilitatea Externelor, cu care a şi fost investit. El însuşi se considera „un negociator bineconvins de importanţa circumstanţelor, binepătruns (edificat) de mijloacele ce contribuiseră la schimbările operate în Franţa", singurul în stare „a face înţeles un limbaj veridic şi ferm cabinetelor aliate", atât de „dificil de distras", pe moment, de la *ideea* (antifranceză) întru care „au triumfat"[103]. Şi-a format „un echipaj" incluzând, între „adjutanţi", ducele Dalberg, contele Alexis de Noailles şi marchizul Latour du Pin Gouvernet, iar între „matelоţi", Besnardière şi d'Hauterive. „Echipaj" cu „misiunea", supervizată de rege, de a-şi stabili un minuţios „plan de atac" („*Prezentez-moi un projet de vos instructions!*") şi de a reprezenta Franţa „în marea confruntare diplomatică" de la Viena[104]. Primul obiectiv îndeplinit al „misiunii" l-au constituit exemplarele *Instructions pour les ambassadeurs du Roi au Congrès*[105], „un strălucit şi merituos document"[106], cel mai amplu, mai bine elaborat şi mai ilustrativ pentru „problemele europene" dintre toate „actele de acelaşi gen" cu care „s-au înarmat" delegaţiile „principalelor puteri" în perspectiva „forului diplomatic" din capitala Austriei. Un document probând forţa ideatică a „şcolii diplomatice franceze", inspirat de Talleyrand[107], cu o redactare „pusă la punct" de Besnardière[108]. Premisa esenţială a întregului demers era că „Franţa nu voia decât ceea ce avea", că ea „repudiase moştenirea cuceririi, că ea se regăsea puternică în vechile limite, că ea nu avea gândul de a le extinde, că, în fine, ea îşi plasa... gloria în moderaţie, dar dacă ea voia ca *vocea sa să fie contată* (ascultată) *în Europa* (subl.ns., G.C.), aceasta era pentru a putea să apere drepturile altora contra oricărui gen de invazie"[109]. Cu „o linişte suspectă", pe plan intern, prevestitoare, în observaţia lui Metternich, „furtunii"[110], Franţa îşi etala din plin „vocaţia europeană", iradiind, cu munificenţă, în vederea „organizării păcii generale", idei, principii şi soluţii constructive.

Din întinsul text al amintitelor *Instructions* reţin atenţia opiniile „miniştrilor şi ambasadorilor francezi" asupra constituirii congresului de pace, asupra obiectivelor acestuia şi a reprezentării *statelor*. Mai întâi, „o chestiune de principiu": „nici o adunare investită nu poate să facă nimic *legitim*", decât în măsura în care „ea este în mod *legitim* constituită..., ca niciunul dintre cei având dreptul de a fi reprezentanţi să nu fie exclus şi ca niciunul dintre cei neavând acest drept să nu fie admis...". Era de prestabilit ca „aceeaşi adunare" să fie menţinută „cu scrupulozitate în limitele competenţei sale" şi să procedeze „după reguli prescrise" sau după

cele „decurgând din însuşi scopul pentru care ea a fost formată şi din natura lucrurilor”[111]. În virtutea articolului XXXII al tratatului de la Paris, din 30 mai, „congresul trebuia să fie *general*, toate puterile angajate de o parte şi de alta a războiului... terminat” având să fie „reprezentate”. Dat fiind că „denumirea de putere” comporta „o idee indeterminată de grandoare şi de forţă..., inaplicabilă multora dintre state”, se cuvenea respectul „literei şi spiritului” aceluiaşi articol din tratat, indicând „universalitatea” celor ce au fost antrenaţi „de o parte şi de alta... în război”. Or, cu excepţia Turciei şi cea a Elveţiei, „republica de San Marino neintrând în calcul”, toate statele Europei, „mari sau mici”, au fost implicate în „confruntarea generală”. Se impunea, de aceea, recunoaşterea „dreptului până şi al celor mai mici” (state) de a trimite plenipotenţiari la congres[112]. *Dreptul conta*, fiindcă „naţiunile Europei nu trăiau... sub singura lege morală sau a naturii, ci încă sub o lege pe care ele şi-au făcut-o şi care dă celei dintâi o sancţiune ce-i lipsea”, lege stabilită prin „convenţiuni scrise” sau prin „cutume”, „consecvent, universal şi reciproc urmate (observate), totdeauna fondată pe un consentiment mutual expres sau tacit..., obligatoriu pentru toate” (statele)[113]. Această lege însemna *dreptul public*, definit de două principii fundamentale: *unul*, că *suveranitatea* – fiind „în societatea generală a Europei ceea ce era proprietatea privată într-o societate civilă particulară” (i.e. din interiorul unui stat) – nu putea fi asigurată „prin cucerire”, nici să şi-o adjudece „cuceritorul” dacă „suveranul (legitim!) nu i-o cedează”; *altul*, că nici un titlu de suveranitate şi, în consecvenţă, *dreptul* pe care-l presupune n-ar fi *o realitate* pentru alte state decât în măsura în care „acestea le-au recunoscut”[114]. Numai în lumina unor atare considerente era posibil şi întrutotul justificabil să se determine care state aveau capacitatea de a fi reprezentate la congres, ce obiective să fie trasate şi rezolvate şi „pe ce cale”: a deciziilor, a arbitrajului sau, mai bine, a negocierilor, în ce procedură să fie exprimate „*les votes*”, să fie preconizată „ordinea de tratare a obiectivelor, mijloacelor de executare a... actelor cele mai *legitime* şi mai pline de înţelepciune”[115].

Într-o strânsă interdependenţă cu „elementele de drept”, erau luate „în calcul” şi cele de „pondere materială” şi, în ultimă instanţă, de politică aplicată, toate subsumabile „ordinii generale”. Statele deplin suverane se prezentau egale în drepturi, dar nu şi în *raporturile de putere*. În cuprinsul aceloraşi *Instructions* se făcea menţiunea că din circa o sută şaptezeci de milioane de locuitori câţi avea „Europa creştină”, mai mult de două treimi

aparţineau Franţei şi statelor „care au semnat cu ea" tratatul din 30 mai 1814, iar jumătate din ultima treime aparţinea „ţărilor aflate sub cucerire", deci în incapacitate de a fi reprezentate la congres. „Restul" forma populaţia a mai mult de „patruzeci de stătuleţe..., care, reunite toate, n-ar face o putere egală celor mari ale Europei"[116]. De unde şi întrebări de genul: Ce pondere aveau să deţină aceste state mici în deliberăile congresului? Dar „în dreptul de vot"? Urmau ele să exprime „o parte egală cu cea a celor mai mari puteri..., şocând astfel natura lucrurilor"? Ar fi ele în stare să exprime „un vot în comun"? Altfel, cine s-ar exclude de la vot: miniştrii Papei, ai Siciliei, ai Sardiniei, ai Olandei sau ai Saxoniei sau numai acei nereprezentând „capete încoronate" („*des têtes couronnées*")? Ce valabilitate ar mai avea „orice obligaţie" ce li s-ar impune „celor mici", fără ca ei să-şi dea, în prealabil, „consimţământul formal", necesar după principiile şi normele dreptului public? Putea Europa „să fie reunită pentru a viola principiile dreptului ce o guverna..., după ce acestea au fost atât de mult timp subestimate şi cu cruzime violate"?[117]. Întrebări ce demonstrau că principala preocupare *politică* viza „concilierea... dreptului şi convenienţelor". Iar „mijlocul simplu", în acest sens, se impunea acela „de a măsura partea pe care statele de al treilea şi de al patrulea ordin" urmau să o deţină în „aranjamentele pe cale a se face", nu pe „scara de putere", ci pe aceea a „interesului lor". Era de înţeles că „echilibrul general al Europei" nu avea cum să fie „compus din elemente simple", pretabile unui angrenaj de „echilibre parţiale", pentru ca „statele mici sau mijlocii" să nu ia parte decât la ceea ce privea orice „sistem particular căruia ele aparţineau": „statele italiene aranjamentelor pentru Italia", statele germane „aranjamentelor pentru Germania". Aşadar, în „ecuaţia reprezentării statelor", rezolvarea consta în a admite că „singure marile puteri, îmbrăţişând ansamblul (intereselor – n.ns., G.C.), aveau să ordoneze fiecare dintre părţi prin raportare la întreg"[118].

O egalitate absolută de putere între toate statele", pe lângă faptul că „nu avea cum să existe vreodată", nici nu era „necesară echilibrului politic", căruia i-ar fi „în câteva privinţe, prejudiciabilă". *Echilibru* imaginat ca „un raport între forţele de rezistenţă şi forţele de agresiune reciproce ale diverselor corpuri politice". Dacă Europa ar fi fost „compusă din state ce ar fi avut între ele un astfel de raport încât *minimum*-ul forţei de rezistenţă a *celui mai mic* să fie egal cu *maximum*-ul forţei de agresiune a *celui mai mare*, ar fi fost atunci un *echilibru real...*, rezultând din natura

lucrurilor", altfel spus, „din ponderi fizice". O „situație a Europei" ce n-a fost și nici n-ar fi posibil să devină, deoarece, „alături de mari teritorii aparținând unei *puteri unice*" (ca suveranitate), se aflau „teritorii... divizate... într-un număr mai mult sau mai puțin mare de state, adesea de naturi diverse". Acestea nici n-ar intra „în formarea *echilibrului general* decât ca elemente imperfecte", eventualitate ce n-ar permite decât un *echilibru artificial* și precar", solicitând până la „peste poate... *marile state...* animate de spirit de moderație și de dreptate", singurele în măsură „să conserve *echilibrul politic*" (subl.ns., G.C.)[119]. Raționament presupus cu necesitate de „instrumentarea garanțiilor", ce „să urmeze (să întărească) și nu să precedeze aranjamentele" cărora ele să fie aplicate, în conformitate cu „limbajul ordinar (curent) al tratatelor" și în aspirația unei „*garanții comune* (generale!) a drepturilor recunoscute", *atotsuficientă*, deci, fiindcă „ea obligă părțile garante la a susține aceste drepturi și... ia (îndepărtează) orice sprijin extern pretențiilor ce le-ar fi opuse"[120]. Un raționament deplin relevant pentru soliditatea și coerența *proiectului francez asupra oridinii generale. Sistemul european* era scontat ca *o alianță defensivă de state*, interferabilă celei din *proiectul britanic*, dar și ca *întreprindere conservatoare*, venind, din „resorturi de abilitate diplomatică", în întâmpinarea, nu neapărat întru confirmarea, *proiectelor „curților nordice"*, toate „aspectele" fiind considerate „sub raportul interesului Franței... de mare putere"[121], serios amendant, dacă nu subminant spiritului *alianței de la Chaumont*.

Interesul de prim ordin al Franței indica, în virtutea unor „direcții consuetudinare" de politică externă, stăvilirea veleităților oricărei alte puteri „principale" de a-și adjudeca hegemonia în Europa. Era vizată, „fără menajamente", Rusia, contele de Noailles, ambasador la Petersburg, fiind „*instruit" să facă clar înțeleasă poziția Franței*, contrară „apetitului curții de Romanov" pentru măriri teritoriale pe seama Poloniei, a Imperiului Otoman sau „prin combinații" cu Prusia și Suedia[122]. Franța voia să ofere exemplul de „spirit de moderație" în problemele politico-teritoriale europene, Talleyrand declarând lui Pozzo di Borgo, ambasadorul Rusiei la Paris, că „singura chestiune" ce preocupa „guvernul lui Ludovic al XVIII-lea" era cea a Neapolelui[123], unde Murat „uzurpa" tronul unui „suveran legitim". Cât despre Marea Britanie, Talleyrand considera că „pe ea se putea conta cel mai mult", el răspunzând cu promptitudine „sondajului", la care l-a supus Castlereagh, referitor la Polonia și Neapole, dar și acuzând

refuzul „celor de la Londra" față de ideea „unui arbitraj franco-britanic" asupra diferendelor ce aveau să survină în timpul congresului de pace[124]. Era de observat poziția strategică cu totul specială a Marii Britanii, putere „insulară..., dedată, în afara Europei, spiritului de cucerire", îndeosebi pe seama coloniilor franceze, însă „profund înclinată", în privința „afacerilor europene", spre „spirit de conservare" (i.e. *de echilibru*), datorită „neputinței sale relative de a păstra cuceriri... pe continent"[125]. Între convergențele intereselor franco-britanice prevala „preocuparea" de „a bloca nemăsuratele ambiţii ale Rusiei" în Europa Centrală şi în cea de Sud-Est, de a supune „deliberărilor marii politici... combinațiile Austriei în Italia", cum a dat de înţeles şi „precauţiunea" lui Castlereagh de a pune „în temă" pe Talleyrand în legătură cu „rațiunile" convenţiei „celor patru puteri aliate"[126], semnată la Londra, în 29 iunie 1814, „o punere" detaliată cu ocazia „vizitei" secretarului de stat britanic la Paris, „în drumul său spre Viena"[127]. Pe de altă parte, „vizita" lui Metternich în capitala Franței, dincolo de aparențele unei „halte" în drumul de întoarcere la Viena a „ministrului imperial", după *summit*-ul de la Londra, din iunie 1814, demonstrase virtualitatea unor convergențe ale intereselor franco-austriece pentru „înfrânarea" veleităților hegemonice ale Rusiei în viața internațională şi, nu mai puțin, a „ambițiilor" Prusiei în Germania[128]. Se dădea curs necesității, exprimată şi de articolul VI al tratatului din 30 mai 1814, ca „statele Germaniei să fie independente şi unite printr-un liant federativ"[129]. „Chestiunea Germaniei", mai puțin cea a Italiei, însă cu imperativitate cea „polono-saxonă" anunțau, prin datele lor, consensul franco-britanico-austriac, confirmat în timpul congresului de pace şi semnificând *prima troică europeană în numele intereselor generale*. Rațiunea acesteia de primă instanţă era „spargerea consensului ruso-prusian", însă cea cu „bătaie mai lungă" o reprezenta orchestrarea *concertului european*, cum avea să reiasă şi din „*instrucțiunile suplimentare... pentru ambasadorii şi miniştrii plenipotențiari*" ai Franței la Congresul de la Viena[130].

Din cele consemnate asupra strategiilor şi tacticilor politice ale „principalelor puteri" se desprinde concluzia că de reuşita realizării „ordinii generale" (a *partiturii* !) depindea cu strictețe însăşi posibilitatea *concertului european*. În contrasensul acestei concluzii se desprinde şi aceea că divergențele între *obiectivele strategice* ale „marilor puteri", dincolo de unele convergențe ale *intereselor şi soluțiilor tactice*, erau deosebit de profunde. Se impunea ca „eventualitățile grave" să fie estompate, să fie umbrite de

imperativul păcii, de *spectacolul* acesteia. În timpul Congresului de la Viena avea să se producă, întru culminația „atmosferei de festin”, *un spectacol artistic al păcii*, în grădinile lui Metternich”, după „un program compus de un inspector general de la *Académie Royale de Musique de Paris*... și care avea să fie executat în toate detaliile, în prezența suveranilor, prinților... și a notabilităților invitate”[131]. „Programul”[132] includea, pe lângă „fastul recepției suveranilor”, „scenete”, prezentări de „trofee”, dans, „muzici vocale și instrumentale – *solo*, *duo*, *trio*... *quatro* –, măști în boschetele templelor divinităților Marte, Apollo și Minerva”[133]. Într-un „mare amfiteatru”, decorat, la rându-i, cu „trei temple”, dedicate, primul: *A la Paix*, al doilea: *Aux Arts*, al treilea: *A l'Industrie*, avea să se execute „o plină de sugestii... pantomimă, la focuri de artificii”. Două „orașe” (cetăți) redau „partea lumească” a spectacolului. *Prima* scenă revenea *Discordiei*, „escortată de divinități infernale și trasă de un car atelat de trei cai negri”, incitând „diverse națiuni” la război, cu „locuitori disperați”, dorind a se refugia „în cele trei temple”. Închis până atunci, *templul Păcii* avea să se deschidă, în *scena a doua*, ocazionându-se „un marș general în care fiecare națiune să fie reprezentată de un ofițer general urcat pe un car tras de doi cai albi și purtând drapelele și atributele (însemnele heraldice) caracteristice fiecărei puteri”. Întregul „cortegiu”, înconjurând „un altar al Păcii”, culmina cu intonarea imnurilor *Concordiei* și cu „pronunțarea unui *jurământ de alianță*”, în strigătele de bucurie răsunând dinspre cele „două orașe”, scenă încheind „pantomina”, pentru ca *Sărbătoarea Păcii* să continue printr-un „bal general”[134]. „Cortegiul” intonând *imnurile Concordiei* sugera *un concert al tuturor națiunilor*. Unul „simulat” în atmosfera *Sărbătorii Păcii*, însă departe de a fi posibil în realitatea politicii, unde *interesele de putere* nu se „armonizau” ușor ca „intonațiile de imn”. Cum aveau să demonstreze și deliberările Congresului de la Viena, ele se dispuneau într-un foarte tensionat *raport de forțe*.

Strategies and tactics of the „High Politics", at 1814, into the perspective of the Congress of Vienna (II)

Synopsis

The first part of this study was included by the 'homage book' *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare* (Gh. Iacob and Cătălin Turliuc, ed.), Iași, 2001. That part refered to the cases of Austria and Russia, as this one is refering to those of Prussia, Great Britain

and France. Each case was profondly relevant for the way in which were intertwining a specific political strategy, including tactics, of that Power, and the diferend aspects of the 'General Peace' (i.e. of the 'European Order'), to be established by the Congress of Vienna, under the auspices of the Concert of Europe.

Note

[1] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I. *La Sainte-Alliance*, Paris, 1891, p. 23.

[2] C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, Londra, 1919, p. 50.

[3] A. Debidour, *op.cit.*, vol. I, p. 23.

[4] *Imperial Germany* (James J. Sheehan, ed.), New York şi Londra, 1976, p. 2 (*Introduction*).

[5] Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol. II. *Du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris, 1975, p. 493.

[6] Johannes Wilms, *Nationalismus ohne Nation. Deutsche Geschichte von 1789 bis 1914*, Düsseldorf, 1983, pp. 73-104.

[7] *Ibidem*, pp. 38-60 (*Der Untergang des alten Reichs*).

[8] A.J.P. Taylor, *The Course of German History. A Survey of the Developpment of Germany since 1815*, New York, 1962, pp. 33-37.

[9] L. Krieger, *The German Idea of Freedom*, Boston, 1957, *passim*.

[10] A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p. 21.

[11] Johannes Wilms, *op.cit.*, pp. 105-106, 110 (*Der „teutschen" Traum*).

[12] *Ibidem*, p. 113.

[13] *Cf. Ibidem*, p. 109.

[14] A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p. 13.

[15] *Ibidem*, pp. 13 şi urm.

[16] *Cf.* Otto Pflanze, *Bismarck's Realpolitik*, în *Imperial-Germany* (James J.Sheehan, ed.), pp. 38 şi urm.; v. şi Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de filosofia istoriei*, Bucureşti, 1997, pp. 38-52; 402-417. G. Giese, *Hegels Staatsidee und der Begriff der Staatserziehung*, Halle, 1926; J. Löwenstein, *Hegels Staatsidee: ihr Doppelgesicht und ihr Einfluss im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1927.

[17] T.H. von Laue, *Leopold Ranke, the Formative Years*, Princeton, 1950, p. 86; *cf.* Otto Pflanze, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 157.

[18] Heinrich von Treitschke, *Historische und Politische Aufsätze*, Leipzig, 1867; v. şi Idem, *Politics*, New York, 1916, pp. 17, 94, 106.

[19] Otto Hinze, *Das Monarchische Prinzip und die konstitutionelle Verfassung*, în „Preussischer Jahrbücher", XLI, 1911; mai ales Idem, *Staatsverfassung und Heerenverfassung*, în *Staat und Verfassung*, vol. I, Göttingen, 1962, pp. 52-83.

[20] Reinhardt Koselleck, *Preussen zwischen Reform und Revoluzion. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Stuttgart, 1978, pp. 57 şi urm.

[21] L. O'Boyle, *The Problem of an Excess of Educated Men in Western Europe, 1800-1850*, în „Journal of Modern History", XLII, 1970, pp. 471-495.

[22] Reinhardt Koselleck, *op.cit.*, pp. 57-69.

[23] Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army, 1640-1945*, New York, 1956; Karl Demeter, *The German Officer-Corps in Society and State*, New York-Washington, 1965, pp. 33-41.

[24] A.J.P. Taylor, *op.cit.*, pp. 37 şi urm.; Johannes Wilms, *op.cit.*, pp. 495 şi urm.

[25] A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p. 34.

[26] *Cf.* A.J. Grant şi Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789-1939)*, Londra, 1944, pp. 185 şi urm.

[27] Carsten Holbraad, *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory*, New York, 1971, p. 82.

[28] *Ibidem*, pp. 82-84.

[29] Eckart Kehr, *Der Primat der Innenpolitik*, Berlin, 1965; Wolfgang J. Mommsen, *Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914*, în *Imperial Germany* (James J. Scheehan, ed.), pp. 223-268.

[30] Gordon A. Craig, *Political and Diplomatic History*, în *Historical Studies Today* (Felix Gilbert şi R. Graubard, ed.), New York, 1972, pp. 356 şi urm.

[31] C.K. Webster, *op.cit.*, p. 50.

[32] *Cf. Ibidem*, p. 50 (*Memorandum of Hardenberg and Münster*, Londra, 15 iunie 1814).

[33] *Ibidem*, p. 51.

[34] *Cf. Ibidem*, p. 51 (Castlereagh c. Hardenberg, 8 august 1814; Hardenburg c. Castlereagh, 27 august 1814).

[35] „On peut enfin convenir de certains arrangements généraux contribuant à la tranquillité ou au bonheur de l'Europe. Par une pareille marche on suppléé (!) en quelque façon à l'institution d'une république européenne à jamais et par elle-même impossible". *Ibidem*, p. 156 *(Baron Humboldt's Projet for the Regulations of the Congress*, Viena, septembrie 1814; *Appendix II*).

[36] David Thomson, *England in the Nineteenth Century, 1815-1914*, New York, ş.a., 1978, pp. 30 şi urm.

[37] R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe, 1789-1914. A Survey of Foreign Policy*, Cambridge, 1937, *passim*.

[38] *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919* (A.W. Ward, G.P. Gooch, ed.), vol. I, Cambridge, 1923, p. 593 (Castlereagh c. Thornton, Londra, 10 octombrie 1812).

[39] „The nature of our constitution so entirely precludes the possibility of any communication on the part of our Government with foreign Powers, except through the accustomed official channels, that I should have trusted no misconception could have happened on such a matter. But it is most extraordinary that it should have occurred in your particular case, being entrusted as you were with this most important mission in consequence of your being Secretary of State for Foreign Affairs, a member of the Prince Regent's Government, and invested consequently with a discretion on all subjects on which you might have occasion to negociate, which it is wholly unused to entrust to any Ambassador or ordinary Minister". C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1812-1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 523 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 27 februarie 1814; *Appendix B*, XVI).

[40] Crane Brinton, *English Political Thought in the Nineteenth Century*, Londra, 1933; F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace. Theory and Practice in the History of Relations between States*, Cambridge, 1967, pp. 81 şi urm.; David Thomson, *op.cit.*, pp. 30 şi urm., 242.

[41] *Ibidem*.

[42] David Thomson, *op.cit.*, pp. 20-25.

[43] G.D.H. Cole, *The Common People, 1746-1946*, Londra, 1946, *passim*.

[44] David Thomson, *op.cit.*, p. 10.

[45] *Ibidem*.

[46] *Ibidem*, p. 21.

[47] *Ibidem*.

[48] A. Cecil, *British Foreign Secretaries, 1807-1916. Studies in Personality and Policy*, Londra, 1927, *passim*.

[49] „The Prince Regent wrote from Dover to the Emperor of Austria and the King of Prussia in the manner you proposed – I saw the letters and they were very proper". C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 537 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 26 aprilie 1814; *Appendix B*, XXVIII).

[50] Thomas Hobbes, *Leviathan*, 1651; v. şi Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, Bucureşti, 1992, pp. 43 şi urm., 56-60.

[51] René Albrecht-Carrié, *The Concert of Europe*, New York, 1968, p. 3.

[52] Carston Holbraad, *op.cit.*, p. 134.

[53] *The New Cambridge Modern History*, vol. X, *The Zenith of European Power, 1830-70* (J.P.T. Bury, ed.), Cambridge, 1964, pp. 3 şi urm.; F.H. Hinsley, *op.cit.*, p. 216; W.E.Mosse, *Liberal Europe. The Age of Bourgeois Realism*, Londra, 1974, pp. 83-85.

[54] René Albrecht Carrié, *op.cit.*, p. 4.

[55] *Ibidem*, pp. 4 şi urm.

[56] *Ibidem*; v. şi Alan Asked, *Introduction* la *Europe's Balance of Power, 1815-1848* (Alan Asked, ed.), Londra ş.a., 1979, pp. 2 şi urm.; Douglas Dakin, *The Congress of Vienna and its Antecedents*, în *Europe's Balance of Power* (Alan Asked, ed.), pp. 14-33.

[57] C.K. Webster, *op.cit.*, pp. 154-232, cu deosebire pp. 160 şi urm.; v. şi Idem (ed.), *British Diplomacy, 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, pp. 19-29 (Castlereagh c. Cathcart, Londra, 18 septembrie 1813).

[58] Harold Temperley şi Lillian Penson, *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902). Documents Old and New, Selected and Edited with Historical Introductions*, Cambridge, 1938, pp. 10-21.

[59] *Ibidem*, pp. 29-34; v. şi C.K. Webster (ed.), *Brritish Diplomacy*, pp. 123-126.

[60] *Vneshnjaja politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del*, Serija pervaja, *1801-1815*, vol. VII, Moscova, 1970, pp. 587-592 (*Dogovor ob obornitel'nom sojuze...*, Chaumont, 17 februarie/1 martie 1814; în „colecţia rusă" documentul prezintă „antedatarea diplomatică" de 1 martie st.n. 1814, data sa reală fiind 9 martie st.n., acelaşi an – obs.ns. G.C.)

[61] „... We have been most highly gratified by the Treaty of Alliance which you have brought with so much ability to a satisfactory conclusion..."; C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 527 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 19 martie 1814; *Appendix B*, XVIII).

[62] Ch. De Martens şi Ferd. De Cussy, *Recueil manuel et pratique des traités, conventions et autres actes diplomatiques..., depuis l'année 1760 jusqu'à l'époque actuelle*, vol. III, Leipzig, 1846, pp. 11-26, cu deosebire pp. 22 şi urm. (*Traité de paix, signé à Paris, entre la France et chacune des puissances alliées, le 30 mai 1814*); v. textul tratatului şi în *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare, Talleyrand, *Mémoires...*), vol. II, Paris, 1891, pp. 183-197.

[63] RenéAlbrecht-Carrié, *op.cit.*, p. 5.

[64] Camil Mureşan, Robert Păiuşan, Alexandru Vianu, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, 1984, pp. 101 şi urm.

[65] W.A. Philips, *The Confederation of Europe. A Study in the European Alliance 1813-1823 as an Experiment in the International Organization of Peace*, Londra, 1914, p. 68 şi urm.; Carsten Holbraad, *op.cit.*, pp. 136 şi urm.

[66] C.J. Bartlett, *Castlereagh*, Londra, 1966, *passim*.

[67] W.A. Philips, *op.cit.*, pp. 38-42, 68 şi urm., 275.

[68] Comentarii, pe larg, la C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, pp. 297-323.

[69] „I now not what the Emperor of Russia means *by doing more for France than respecting the integrity of the ancient territory...*" (subl. în text). *Ibidem*, p. 531 (Liverpool c. Castlereagh, Londra/Fife House, 9 aprilie 1814; *Appendix B*, XXI).

[70] *Ibidem*, p. 322.

[71] Idem (ed.), *British Diplomacy*, p. 191 (Castlereagh c. Liverpool, 3 septembrie 1814); v. şi Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 323.

[72] „L'Angleterre apparaissait à Vienne avec tout l'éclat qu'elle devait à ses immenses succès, au rôle éminent qu'elle avait joué dans la coalition, à son influence sans bornes, à un état de force et de prospérité solide qu'aucune puissance n'a atteint de nos jours, enfin au respect et à la crainte qu'elle inspirait et qui présidaient à ses raports avec tous les autres Gouvernements. En profitant de ces moyens, l'Angleterre pouvait dicter la loi à l'Europe..." *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires...*), vol. II, p. 479 (Gentz, *Mémoire* pentru Metternich, 12 februarie 1815).

[73] Al. Zub, *La sfârşit de ciclu. Despre impactul Revoluţiei franceze*, Iaşi, 1994, p. 9.

[74] *Apud* J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 204.

[75] Fernand Braudel, *L'identité de la France*, vol. I, Paris, 1986, p. 15.

[76] François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, 1978, p. 14.

[77] Pierre Manent, *op.cit.*, pp. 104-129.

[78] Th. Ferneuil, în *Les principes de 1789 et la science sociale*, Paris, 1889, susţinea că „spiritul naţional"a dus la „stingerea caracterului cosmopolit al principiilor metafizico-umanitariste" din faza iniţială a Revoluţiei.

[79] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1998; dintre concluziile la capitolul *Ideile noi social-politice la origini. Franţa cu deosebire*, merită a fi reţinute cele de la pagina 362: „Dacă sub raport social noua ideologie şi Revoluţia însăşi arătau rezerve, dacă sub acest raport trebuiau să meargă la pas cu stadiile de evoluţie socială, ele nu mai ridicau asemenea rezerve sub raport naţional... Principiile libertăţii popoarelor... veneau ca o adevărată revelaţie... Spre deosebire de principiile sociale, acestea erau accesibile în orice stadiu de evoluţie, erau aplicabile oriunde şi puteau fi primite fără rezerve. De aceea au şi fost atât de contagioase, incomparabil mai contagioase decât principiile cu obiectiv social".

[80] Pe larg, în acest sens, Gheorghe Cliveti, *Revoluţia franceză şi „secolul naţionalităţilor"*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi, t. XXX, 1993, pp. 317-343.

[81] Romulus Seişanu, *Principiul naţionalităţilor*, Bucureşti, 1996, pp. 68-79. În mediul românesc de gândire şi simţire, Mihail Kogălniceanu „vedea", pe la 1872, cum „Marea Revoluţie franceză zice popoarelor, ca şi Crist lui Lazăr: sculaţi-vă! Numele lui Napoleon, ca în toată lumea, străbate şi la Dunărea de Jos !"; *cf.* Al. Zub, *op.cit.*, p. 67.

[82] Din câte ştim, nu a fost întocmită până în prezent *o bibliografie exhaustivă* a Revoluţiei franceze şi nici a „războaielor napoleoniene". Menţionăm, dintre „instrumentele de lucru": André Martin şi Gerard Walter, *Catalogue de l'histoire de la Révolution française*, 6 vol., Paris, 1936-1969; G. Walter, *Répertoire de l'histoire de la Révolution française* (lucrări publicate între anii 1809 şi 1940), 2 vol., Paris, 1941-1945; Ronald J. Caldwell, *The Era of the French Revolution. A Bibliography of the History of Western Civilization, 1789-1799*, 2 vol., New York, 1985; Jack A. Meyer, *An Annotated Bibliography of the Napoleonic Era: Recent Publications, 1945-1985*, Westport, 1987.

[83] A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford ş.a., 1984, pp. 1 şi urm.

[84] *Cf.* Maurice Paléologue, *Alexandre I-er Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, p. 201.

[85] I. Sporschil, *Politisches Leben des Fürssten Karl Moritz von Talleyrand*, Leipzig, 1835; Henry Lytton Bulwer, *Talleyrand*, în *Historical Characters*, vol. I, f.l. 1868; G. Pallain, *Introduction* la *Correspondance diplomatique. Ambassade de Talleyrand à Londres. 1830-1834*, 1-ère partie, Paris, 1891; G. Lacour-Gayet, *Talleyrand, 1754-1838*, vol. I-III, Paris, 1928...; Jacques Sindral, *Talleyrand*, Paris, 1928; Louis Clair de Saint-Aulaire, *Talleyrand*, Paris, 1936; Ion Băleanu, *Talleyrand şi echilibrul european*, Bucureşti, 1947; E.V. Tarlé, *Talleyrand*, Bucureşti, 1960;

Jean Orieux, *Talleyrand. Sfinxul neînţeles*, Bucureşti, 1974; I.V. Borisov, *Sharl'Moris Taleiran*, Moscova, 1989, etc.

[86] Frédéric Loliée, *Talleyrand et la société européenne, – Vienne – Paris – Londres – Valençay. Suivi d'une galerie anecdotique et critique des principaux personnages cités dans la première et la deuxième parties de cette histoire d'un homme et d'un siècle*, Paris, 1927.

[87] Pierre Manent, *op.cit.*, pp. 27-40 (*Machiavelli şi fecunditatea răului*); v. şi Elvira Sorohan, *Machiaveli după Machiaveli*, în *Măştile puterii* (ed. Elvira Sorohan), Iaşi, 1996, pp. 7-33.

[88] G. Pallain, *op.cit.*, pp. II şi urm.

[89] „Incapable d'écrire seul une phrase..., il signait les évènements, il ne les faisait pas... M. de Talleyrand a trahi tous les gouvernements, et, je le répète, il n'en a élevé ni renversé aucun". Chateaubriand, *Talleyrand*, f.a. (Henri Gautier, ed.), pp. 44 şi urm.

[90] Jean Orieux, *op.cit.*, *passim*.

[91] G. Pallain, *op.cit.*, p. III.

[92] „La France n'avait à y porter aucune vue d'ambition ou d'intérêt personnel... Heureuse d'avoir recouvré ses princes légitimes et, avec eux, le repos qu'elle pouvait craindre d'avoir perdu pour toujours, elle n'avait point de réclamations à faire, point de prétentions qu'elle voulait former... Mais il lui restait à désirer que l'oeuvre de la Restauration s'accomplit pour toute l'Europe comme pour elle, que partout et pour jamais l'esprit de révolution cessât, que tout droit légitime fût rendu sacre...". Metternich, *op. cit.*, vol. II, p. 509 (Talleyrand c. Metternich, Viena, 19 decembrie 1814).

[93] „Certes, quand le traité du 30 mai a voulu que le dernier résultat des opérations du Congrès fût un *échilibre réel et durable*, il (i.e. Talleyrand, în numele „suveranului său legitim" – n.ns., G.C.) n'a pas entendu sacrifier à l'établissement de cet équilibre les droits qu'il devait garantir. Il n'a pretendu confondre, dans une seule et même masse, tous les territoires et tous les peuples, pour les diviser ensuite selon de certaines proportions: il a voulu que toute dynastie légitime fût ou conservée ou rétablie, que tout droit légitime fût respecté, et que les territoires vacantes, c'est-à-dire sans Souverain, fussent distribués, conformément aux principes *d'équilibre* politique, ou, ce qui est la même chose, aux principes conservateurs des droits de chacun et repos de tous. Ce serait d'ailleurs une erreur bien étrange que de considerer comme éléments uniques de l'équilibre ces quantités que les arithméticiens politiques dénombrent... L'équilibre ne sera donc qu'un vain mot si l'on fait abstraction... de la véritable force morale, qui consiste dans la vertu. Or, dans les rapports de peuple à peuple, la première vertu, c'est la justice". *Ibidem*, pp. 510 şi urm. (doc.cit.).

[94] Talleyrand, *op.cit.*, vol. I, p. III (Talleyrand, *Testament*, Valençay, 1 octombrie 1836).

[95] Louis Gabriel Ambroise, viconte de Bonald, *Théorie du pouvoir politique et religieux*, 1796.

[96] Joseph de Maistre, *Considérations sur la France*, 1796; Idem, *Essais sur le principe générateur des constitutions politiques*, 1810; Idem, *Du Pape*, 1819.

[97] Carl Schmitt, *Teologia politică*, Universal Dalsi, 1996, pp. 57 şi urm.

[98] În perspectiva Congresului de la Viena, „plenipotenţiarul francez" suprimase de pe „cărţile sale de vizită" titlul de *Principe de Bénévent*, înlocuindu-l, pentru totdeauna, cu cel de *Prince de Talleyrand. Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne*, (în continuare, Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*), vol. I, Paris, 1876, p. 99 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 27 septembrie 1814).

[99] Talleyrand, *op.cit.*, vol. I, p. I.

[100] *Ibidem*, p. III (*Testament*).

[101] „Les monarques ne sont monarques qu'en vertu d'actes qui les constituent *chefs des sociétés civiles*. Ces actes, il est vrai, sont irrévocables pour chaque monarque et sa postérité tant que le monarque qui régne reste dans les limites de sa compétence véritable; mais si le monarque qui régne se fait ou tente de se faire plus que monarque, il perd tout droit d'un titre que ses propres actes ont rendu ou rendraient mensonger". *Ibidem*.

[102] „Telle étant *ma doctrine*, je n'ai jamais eu besoin de la renier pour accepter, sous les divers gouvernements, les fonctions que j'ai remplies... Que de tous les gouvernements que j'ai servis, il n'y en a aucun de qui j'ai reçu plus que je ne lui ai donné... Que je n'ai mis les intérêts d'aucun parti, ni les miens propres en balance avec les *vrais* intérêts de la France, qui d'ailleurs ne sont, dans mon opinion, jamais en opposition avec les *vrais* intérêts de l'Europe". *Ibidem*, pp. III şi urm. (doc. cit.).

[103] *Ibidem*, vol. II, p. 206.

[104] *Ibidem*, pp. 206-208.

[105] *Ibidem*, pp. 214-254 (*Instructions...*, august 1814: „*Approuvé*: ss. Louis, et plus bas, *signé*: ss. Le prince de Talleyrand").

[106] C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 51.

[107] *Ibidem*, p. 51; Jacques-Henri Pirenne, *Sainte-Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale*, vol. I: *Les traités de paix. 1814-1815*, Neuchâtel-Paris, 1946, pp. 76 şi urm.

[108] Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 278.

[109] „Il fallait... comprendre que la France ne voulait que ce qu'elle avait: que c'était franchement qu'elle avait répudié l'héritage de la conquête; qu'elle se trouvait assez forte dans ses anciennes limites; qu'enfin, elle plaçait aujord'hui sa gloire dans sa modération; mais que si elle voulait que sa voix fût comptée en Europe, c'était pour pouvoir défendre les droits des autres contre tout espèce d'envahissement". Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, p. 206.

[110] Metternich, *op.cit.*, vol. I, pp. 135 şi urm.

[111] „Aucune assemblée investie ne peut rien faire de légitime, qu'autant qu'elle est légitimement formée et conséquement qu'aucun de ceux qui ont le droit d'y être n'en est exclu, et qu'aucun de ceux qui n'ont pas ce droit n'y est admis; qu'elle se renferme scrupuleusement dans les bornes de sa compétence et qu'elle procède, selon les regles prescrites, ou à défaut de ces règles, selon celles qui se peuvent tirer de la fin pour laquelle elle a été formée et de la nature des choses". Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, p. 214 (*Instructions...*).

[112] „D'après l'article XXXII du traité du 30 mai, le congrès *doit être général*, et toutes les puissances engagées d'un part et d'autre dans la guerre que ce traité a terminée doivent y envoyer leurs plénipotentiaires. Bien que la dénomination de *puissance* emporte avec elle une idée indeterminée de grandeur et de force, qui semble la rendre inapplicable à beaucoup d'Etats dépourvus de l'une et de l'autre, employée comme elle dans l'article XXXII..., elle comprend incontestablement l'universalité de ceux... qui ont été d'une part ou de l'autre engagés dans la querre que le traité du 30 mai a terminée. Or, si l'on excepte la Turquie et la Suisse, car la république de Saint Marin ne saurait être comptée, *tous les Etats de l'Europe* ont été engagés dans cette guerre. Le droit des plus petits d'envoyer un plénipotentiaire au congrès résulte donc de la disposition du traité de 30 mai". *Ibidem*, pp. 215 şi urm.

[113] Les nations d'Europe ne vivent point entre elles sous la seule loi morale ou de nature, mais encore sous une loi qu'elles se sont faite et qui donne à la première une sanction qui lui manque: loi établie par des conventions écrites, ou par des usages constamment, universellement et réciproquement suivis, toujours fondée sur un consentement mutuel, exprès ou tacite, et qui est obligatoire pour toutes. Cette loi c'est le *droit public*". *Ibidem*, p. 217.

[114] „Or il y a dans ce droit (public) deux principes fondamentaux: *l'un*, que la souveraineté ne peut être acquise par le simple fait de la conquête, ni passer au conquêrant, si le souverain ne la lui cède; *l'autre*, qu'aucun titre de souveraineté et conséquemment le droit qu'il suppose, n'ont de réalité pour les autres Etats, qu'autant qu'ils l'ont reconnu... La souveraineté est, dans la société générale de l'Europe, ce qui est la propriété privée dans une société civile particulière...". *Ibidem*, pp. 217 şi urm.

[115] *Ibidem*, pp. 214 şi urm.

[116] *Ibidem*, p. 235.

[117] *Ibidem*, pp. 235 şi urm.

[118] „Un moyen simple de conclier à la fois le droit et les convenances serait de mesurer la part que les Etats de troisième et de quatrième ordre prendraient aux arrangements à faire, non sur l'échelle de la puissance, mai sur celle de leur intérêt... *L'équilibre général* de l'Europe ne peut être composé d'éléments simples. Il ne peut l'être que de systèmes *d'équilibres partiels*. Les petits ou moyens Etats ne prendraient part qu'à ce qui concerne le *système particulier* auquel ils appartiennent: les Etats d'Italie aux arrangements de l'Italie, et les Etats allemands aux arrangements de l'Allemagne. *Les grandes puissances seules*, embrassant l'ensemble, ordonneraient chacun des parties par rapport au tout". *Ibidem*, p. 236.

[119] „Une égalité absolue de forces entre tous les Etats, outre qu'elle ne peut jamais exister, n'est point nécessaire à *l'équilibre politique*, et lui serait peut-être, à certains égards, nuisible. Cet équilibre consiste dans un rapport entre les forces de résistance et les forces d'aggression réciproques des divers corps politiques. Si l'Europe était composée d'Etats qu'eussent entre eux un tel rapport que le *minimum* de la force de résistance du plus petit fût égal au *maximum* de la force d'aggression du plus grand, il y aurait alors un équilibre réel, c'est-à-dire résultant de la nature des choses. Mais la situation de l'Europe n'est point telle et ne peut le devenir. A côté de grands territoires appartenant à une puissance unique, se trouvent des territoires de même au de moindre grandeur, divisés en un nombre plus ou moins grand d'Etats, souvent de diverses natures... Ils n'entrent donc jamais dans la formation d'équilibre général que comme des éléments imparfaits... Une telle situation n'admet qu'un équilibre tout artificiel et précaire, qui ne peut durer qu'autant que quelques grands Etats se trouvent animés d'un esprit de modération et de justice qui le conserve". *Ibidem*, pp. 237 şi urm.

[120] „Les garanties doivent suivre et non pas précéder les arrangements sur lesquels elles portent... Ces décisions ne doivent être exprimées que dans le langage ordinaire des traités... Pour ce qui concerne le mode et les moyens d'exécution, une *garantie commune* des droits reconnus suffit à tout, puisqu'elle oblige les garants à soutenir ces droits et qu'elle ôte tout appui extérieur aux prétentions qui leur sont opposées". *Ibidem*, pp. 236 şi urm.

[121] *Ibidem*, p. 237.

[122] *Correspondance diplomatique des ambassadeurs et ministres de Russie en France et de France en Russie avec leurs gouvernements de 1814 à 1830*, vol. I, *1814-1816* (publ. par A. Polevtsoff), St. Petersburg, 1902, pp. 42 şi urm. (*Instructions*... pour de Noailles, Paris, 23 iulie 1814); v. şi Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (1792-1821)*, Iaşi, 2001, p. 272.

[123] *Correspondance diplomatique du comte Pozzo di Borgo, ambassadeur de Russie en France, et du comte de Nesselrode, depuis la Restauration des Bourbons jusqu'au Congrès d'Aix-la Chapelle, 1814-1818* (în continuare, Pozzo di Borgo, *Correspondance diplomatique*), publiée... par le comte Charles Pozzo di Borgo, vol. I, Paris, 1890, p. 41 (Pozzo di Borgo c. Nesselrode, Paris, 13/25 iulie 1814).

[124] Castlereagh, *Correspondence, Despatches and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare, Castlereagh, *Correspondence*...), vol. X, Londra, 1852, pp. 93 şi urm. (Wellington c. Castlereagh, 18 august 1814).

[125] „L'Angleterre, qui s'est livrée hors de l'Europe à l'esprit de conquête, porte dans les affaires de l'Europe l'esprit de conservation. Cela tient peut-être uniquement *à sa position insulaire* qui ne permet pas qu'aucun territoire soit ajouté au sien, et *à sa faiblesse relative* qui ne lui permettrait pas garder sur le continent des conquêtes qu'elle y aurrait faites". Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 252 şi urm. (*Instructions*...).

[126] *Supplementary Despatches, Correspondence, and Memoranda of Field-Marshal Arthur Duke of Wellington*, vol. IX, Londra, 1861..., pp. 180-186 (Charles Stuart c. Castlereagh, 28 iulie 1814).

[127] Castlereagh, *op.cit.*, vol. X, p. 98 (Wellington c. Castlereagh, 18 august 1814); W.A. Philips, *op.cit.*, p. 96 (Castlereagh c. Liverpool, 3 septembrie 1814).

[128] „En Allemagne, c'est la Prusse. La constitution physique de sa monarchie lui fait de l'ambition une sorte de nécessité. Tout pretext lui est bon. Nul scrupule ne l'arrête. La convenance est son droit... Il est donc nécessaire de mettre un frein à son ambition". Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 243 şi urm. (*Instructions*...).

[129] *Ibidem*, p. 216.

[130] *Ibidem*, pp. 255 şi urm. (*Instructions supplémentaires du Roi pour ses ambassadeurs et ministres plénipotentiaires au Congrès de Vienne*, Paris, 25 octombrie 1814; *signé*: Louis, et plus bas... le comte François de Jaucourt..., chargé *ad interim* du portefeuille des Affaires Etrangères).

[131] Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 268.

[132] *Ibidem*, pp. 268-270 (*Programme de la Fête de la Paix, pour être exécutée dans les jardins de Son Excellence le prince de Metternich, auprès de Vienne*).

[133] *Ibidem*, pp. 268 şi urm.

[134] „La pantomime suivante s'exécutera au feu d'artifice. *Scène première*. La *Discorde*, escortée de divinités infernales et trânée sur un char attelé de trois chevaux noires, parcourut le théâtre en secouant ses torches; elle va d'une ville à l'autre et disperse sur sa route les groupes des peuples qui fuient devant elle; des troupes de diverses nations s'attaquent; le siège des villes commence.... un incéndie général embrasse les maisons, les femmes se sauvent emportant leurs enfants, et vont se réfugier dans les temples. Un bruit de victoire se fait entendre, des chants plus doux viennent frapper l'oreille, l'espérance renaît; *le temple de la Paix*, fermé jusqu'alors, s'ouvre de nouveau: les divers habitants sortent des asiles où ils s'étaient réfugiés et forment des groupes. Ensuite, une marche général où chaque nation est représentée par un officer général monté sur un char tiré par deux chevaux blancs et portant les drapeaux et attributs caractéristiques de chaque puissance. Ce cortége, entourant un autel élevé *à la Paix*, entonnera les chants de la *Concorde* et prononcera un serment d'alliance. Pendant ce temps, des feux de joie, tirés des deux villes, couronent ce tableau et terminent la pantomime". *Ibidem*, pp. 269 şi urm.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Mihai Cojocariu

„PROBLEMA EVREIASCĂ" ÎN CONTEXTUL LUPTEI PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR

În anii din urmă, este cît se poate de evident avîntul considerabil al cercetărilor cu privire la istoria evreilor din spaţiul românesc. Progresele cercetării, pe alocuri spectaculoase, se pot vedea atît sub raportul instituţionalizării (două institute de studii iudaice, mai multe publicaţii specializate, o editură – Hasefer – foarte harnică etc), cît şi sub acela al sporirii informaţiei şi diversificării „tematicii". În plus, istoricul interesat de această problematică beneficiază de o „libertate de mişcare" deplină, aspect esenţial pentru abordarea unui domeniu atît de susceptibil de a fi „virusat" politic, o libertate de neimaginat în timpul regimului comunist.

Din păcate, însă, anumite „inerţii", anumite clişee se menţin cu încăpăţînare, mai cu seamă sub raport metodologic. Un exemplu concludent ni se pare a fi modul diferit, chiar antagonic, uneori, în care istoricii evrei, pe de o parte, şi istoricii români, pe de alta, percep şi definesc aşa-numita „problemă evreiască", în special referitor la începuturile şi evoluţia ei în secolul al XIX-lea. Deşi „disputa" este foarte veche, ne vom mărgini, în ce ne priveşte, să prezentăm unele luări de poziţie mai recente.

Astfel, Carol Iancu, într-o lucrare de referinţă cu privire la procesul istoric al emancipării evreilor din România, îşi propunea, mai întîi, să prezinte „o schiţă a evoluţiei politice a Statului român", „pentru înţelegerea psihologică a unui popor", care, „odată ajuns la renaştere naţională, instigat fiind de cîrmuitori extremişti, prin mijlocirea Constituţiei [din 1866] şi a unui şir de legi şi circulări", „s-a înverşunat împotriva unei minorităţi, accelerînd procesul marginalizării ei"[1]. Dincolo de culpabilizarea, în bloc, a poporului român – fapt, trebuie să recunoaştem, deosebit de grav –, pentru Carol Iancu evreii sunt o minoritate complet inocentă, victimă a unui antisemitism visceral, consacrat juridiceşte prin adoptarea

Regulamentelor Organice[2]. Ideea din urmă e preluată (necritic, spunem noi) de alți prestigioși cercetători ai „problemei evreiești”[3]. Realitatea, însă, e alta: Regulamentele preconizau drepturi politice doar pentru creștinii ortodocși; dacă e să le calificăm drept antisemite, apoi sunt, în egală măsură, și antioccidentale!

Leon Volovici, într-o frumoasă și (mai ales) cumpănită carte referitoare la „formele antisemitismului intelectual în România anilor ’30”, aprecia că „una din rădăcinile xenofobiei și neîncrederii [românilor] față de străinul intern și extern”, la jumătatea secolului al XIX-lea, trebuie pusă în legătură cu potențarea pericolului extern; dar „xenofobia nu a exclus o constantă atitudine tolerantă față de alte grupuri etnice sau de religie diferită, așezate pe teritoriile românești”, ceea ce nu a împiedicat, însă, apariția „modelelor negative ale străinului” – „turcul”, „polonul”, „maghiarul”, „rusul” – precum și „modelul negativ intern”, care este „grecul” „și, constant, evreul”[4]. „Problema evreiască” apare pe agenda politică odată cu formarea statului român unitar, cînd, „inevitabil”, se pune în discuție și statutul evreilor, „considerați pînă atunci, în totalitate, ca străini”. Această „problemă”, ca și „începuturile antisemitismului politic și doctrinar”, nu poate să fie „o consecință directă” a creșterii numerice a populației evreiești, a cărei pondere a fost „umflată fabulos și amenințător în textele antisemite”[5].

Pentru Victor Neumann, obiectivul principal era „de a familiariza cititorul” cu „o temă [istoria evreilor din România] foarte puțin studiată de pe poziții științifice” și, în consecință, de a emancipa discursul cultural „de sub servituțile ideologiilor etniciste și comuniste”[6]. Referitor la „problema evreiască”, în perioada care ne interesează, autorul își propunea să vadă „dacă există în cultura și în politica românească ale sec. al XIX-lea” „premisele” „doctrinei iraționaliste, xenofobe și antisemite”[7]. Se cristalizează, treptat, la nivelul culturii, un „stereotip antisemit”, explicat, însă, după opinia noastră, în mod unilateral de către autor: „Evreul este socotit simbolul străinului, mai întîi pentru că nu se asimila, mai apoi pentru că avea legături cu lumea”. Întreaga discuție începe, afirmație discutabilă, *după* 1860[8].

Precum lesne se poate observa, există tendința de a individualiza „problema evreiască”, de a o privi în sine, detașată de celelalte „probleme” cu care se confrunta societatea românească. În consecință, cauzele reale și profunde ale „aversiunii” față de evrei nu pot fi corect – și, poate,

intenţionat ! – înfăţişate, în schimb, ne este propusă o cauză – concept, un adevărat panaceu, şi anume antisemitismul! Istoria evreilor din ţările noastre pare să se confunde cu istoria antisemitismului românesc.

În ce ne priveşte, suntem tentaţi să ne alăturăm unora dintre precizările metodologice formulate de doi prestigioşi istorici: Gheorghe Platon şi Dumitru Vitcu. Pentru cel dintîi, „problema evreiască" aparţine sec. al XIX-lea, „fiind strîns legată şi integrată în problematica sa generală". Privită în contextul „marilor probleme" ale acelui veac – aşa cum, de regulă, au procedat istoricii români –, „dimensiunile" ei par a avea „proporţii reduse". În schimb, prin detaşare şi prezentarea aproape exclusivă în legătură cu factorul politic, ea este supradimensionată. Dar, în acelaşi timp, este necesară o „reevaluare" a „problemei evreieşti", de natură „să elimine tendinţele de contemporaneizare". Examinarea „*din afară*" (subliniere Gh. Platon) a „problemei evreieşti" (aşa cum procedează Carol Iancu) nu poate conduce la explicaţii viabile.

Sunt şi alte aprecieri care nu pot fi primite. De exemplu, elementele constitutive ale conştiinţei naţionale nu au apărut ca nişte consecinţe ale primejdiei evreieşti, ele sunt mai vechi. Legislaţia regulamentară nu poate fi „inclusă în categoria celei antisemite", pentru că nu doar „simpla existenţă a evreilor a solicitat anumite măsuri restrictive, ci rezultatele directe ale activităţii lor". De aceea, regimul juridic, „impus evreilor" prin Regulamentele Organice, nu trebuie numai constatat, ci evaluat şi explicat. „În lipsa analizei" – conchide Gh. Platon, descriind perfect un anumit „impas" metodologic –, „simplele afirmaţii nu pot servi drept argument istoric"[9]!

Pentru Dumitru Vitcu, „chestiunea evreiască", „ca problemă politică specifică, de sine stătătoare", apare „abia în a doua jumătate a veacului" al XIX-lea, „mai precis" după intrarea în vigoare a constituţiei din 1866[10]. Deşi au existat anumite „antecedente", „naturalizarea", „adică dobîndirea cetăţeniei române şi, prin aceasta, accesul la exercitarea drepturilor politice", „nu devenise încă o năzuinţă generală, cu atît mai puţin o obsesie", cîtă vreme exista protecţia străină[11]. În orice caz, trebuie să fim atenţi la „nuanţe", dacă vrem să înţelegem de ce „emanciparea evreilor" a cunoscut, la noi, o soluţionare atît de anevoiasă; comparaţia cu Anglia, Franţa sau Italia nu ajută la nimic[12]. În epocă, punctul de vedere al lui Kogălniceanu, care „a perceput şi abordat şi chestiunea evreiască în strînsă concordanţă cu imperativul integrării în principiile guvernante ale lumii

moderne" şi care, încă la 1848, propusese „emancipaţia graduală a israeliţilor moldoveni", s-a dovedit a fi cel viabil[13].

Am considerat utilă prezentarea acestei „dispute" metodologice, pentru a se înţelege spiritul în care am examinat un „fragment" din istoria „problemei evreieşti" în secolul al XIX-lea: şi anume, *în contextul* luptei pentru unirea Principatelor, iar nu în sine, deci ignorînd legăturile cu evenimentele şi problemele importante ale epocii. Dar, să vedem faptele.

*

* *

Atunci cînd o naţiune, în evoluţia ei istorică, trebuie să îndure „durerile lăuntrice" ale unor adînci prefaceri, aproape inevitabil apare în prim-plan motivul „străinului" – în ipostazele cele mai neaşteptate şi, desigur, „responsabil", atît în calitate de „complotist" împotriva idealurilor de obşte, cît şi pentru neputinţele ei trecătoare. Nu altfel s-a întîmplat în anii luptei pentru unirea Principatelor. Totuşi, aversiunea faţă de străini, un sentiment aproape general în perioada la care ne referim, nu trebuie pusă doar pe seama exacerbării ideii naţionale, deşi este limpede că emanciparea („renaşterea", „reînnoirea", „redeşteptarea" etc.) naţiunii a însemnat şi o „întoarcere spre sine", un efort de autodefinire şi deci de evidenţiere a trăsăturilor şi aspiraţiilor proprii în raport cu cele ale altor naţiuni sau grupuri alogene. Xenofobia, ce bîntuia chiar şi minţile cele mai luminate, era rezultatul, în primul rînd, al unei amare experienţe istorice. „Năvălirea" grecilor sub fanarioţi a putut provoca reacţia boierimii pămîntene, pe urmă o nemulţumire generală. Apoi, politica de „protecţie" a Rusiei, în care românii au crezut multă vreme, se dovedise a fi o păguboasă iluzie. În plus, în preajma Unirii, apar elemente noi (sau reactualizate). Se reactivizează, de exemplu, viesparul rusofil de la mănăstirea Neamţ[14]; călugării greci cu egumenii lor refuză să se conformeze firmanului electoral şi deci să trimită cîte doi deputaţi în Adunările ad-hoc – desigur, pentru a sublinia pretinsa lor neatîrnare faţă de tot ce era autoritate românească[15]; catolicii („ungurii") din Moldova sînt tentaţi să asculte de consulul Austriei de la Iaşi[16]; alţii doresc să fie recunoscuţi drept „naţie armeană"[17]; „bulgarii" din sudul Basarabiei, indiferenţi la suferinţele noii lor patrii, ar voi o autonomie locală, o enclavă cu margini bine arătate, pe care nimeni (şi, mai ales, „jidovul"!) să nu fie iertat a le călca[18]; în fine, să nu uităm numărul considerabil al supuşilor, cei mai mulţi ai Austriei, şi care, bucurîndu-se de

privilegii scandaloase, se sustrăgeau legii comune, alimentînd, astfel, resentimentele „patrioților".

De fapt, neîncrederea în „străini" se sprijinea pe „dovezi"ce cu greu ar putea fi contestate. La Giurgiu, relata Gr. Serrurie lui Al.G. Golescu, sînt „foarte mulți străini pămînteniți" – dintre ei se aleg „cei mai mulți dintre cei mai rău intenționați pentru români"[19]. „Grecii – declara Aali-Paşa lui Thouvenel – mestecați în afacerile Principatelor, ca Photiadi, Aristarhi şi Vogoridis, întrețin din toate puterile lor repulsiunile Porții"![20] Se află între noi, se spunea într-o foaie volantă din august 1856, „mulți fii ai păcatului, lepăduri ale Fanarului, cari, temîndu-se de atitudinea demnă şi curajoasă ce are să ia nația în fața comisarilor", bîntuie prin Valahia şi „se suceşte în tot chipul să înăsprească opinia publică şi să facă pe lume a se descuraja". Răspîndind false zvonuri, punîndu-şi „masca patriotismului", lucrează însă pentru Ştirbei sau Bibescu! Dar românii „nu sunt vitele ce cată dumnealor să închirieze"![21] Chiar şi o personalitate de talia lui Dimitrie Ralet susținea răspicat că străinii „lucrează la decăderea noastră viitoare şi la eterna noastră slăbănogire". Ce n-au întreprins ei în Moldova pentru a discredita „partida națională"? Au acuzat pe unionişti de comunişti, de împărțirea averilor, de schimbarea religiei, că aveau planuri de a răscula Transilvania![22].

Între „străini", *evreii* ocupau un loc special. Cunoscutul boier Costachi Rosetti-Tețcanu, altfel o fire blajină şi liberală, arătată, de exemplu, în timpul lucrărilor Adunării ad-hoc de la Iaşi, unde a jucat rolul de intermediar între marii proprietari şi țărani[23], îi considera un rău absolut: „jupînii jidovi" „aduceau un mic folos țării, dar făceau înzecite rele"; „străini în contra țării, în contra unui pămînt ce le-a dat averea, ospitalitatea şi linişteа vieții"[24]. Şi Costache Negri, amic politic cu Tețcanu, cunoscut pentru seninătatea caracterului său, are o părere asemănătoare despre evrei, exprimată, e drept, ceva mai tîrziu: „jidovimea, adică a şaptea parte din poporația noastră actuală, este cea mai tristă lepră cu care ne-a osîndit slăbiciunea, neprevederea şi venalitatea noastră"[25]. Opiniile invocate pot părea exagerate – şi chiar sunt, în anumite privințe – ele ar „îngroşa" însă o realitate care nu poate fi, pur şi simplu, ignorată. Contemporanii Unirii trăiesc cu intensitate sentimentul unui veritabil „asediu jidovesc"[26], ce ar pune, pînă la urmă, în pericol însăşi viața națională.

Într-adevăr, cu deosebire în Moldova, „năvala"evreilor părea copleşitoare. Veniți în „stoluri" succesive pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea,

numărul lor a crescut neîncetat în prima jumătate a veacului următor, fiind favorizați și de indecizia sau corupția administrației locale, dar și de protecția fățișă acordată de marile puteri vecine[27]. Conform recensămîntului din 1859, totalul populației evreiești se ridica, în Moldova, la 124.867 suflete, adică un procent de 8,33%. Concentrări mai mari se aflau în ținuturile Iași și Botoșani (36.348, din totalul de 148.795, adică 24,43%; respectiv 21.187, din 121.251, sau 17,47%)[28]. Comparativ, în Țara Românească numărul lor era mult mai redus – doar 9.234[29]. Ceea ce trebuie în special subliniat e faptul că, în majoritate, evreii sosiți în Principate au fost „calicimea jidovească", pusă pe căpătuială rapidă și acționînd cu decizia cunoscută. Deși autoritățile române au încercat, în repetate rînduri, să le condiționeze intrarea de dovedirea unui capital, evreii au știut să ocolească fără mari dificultăți slabele piedici puse în calea lor, bucurîndu-se din plin de sprijinul Austriei, ai cărei supuși au rămas în cea mai mare parte. De la statutul lor de sudiți, „Unterthane", spune Iorga, „li vini și porecla de tîrtani"[30], cu care, nu fără ironie, îi gratulau moldovenii.

Dacă la București evreii sînt în număr redus, ei formează, dimpotrivă, aproape jumătate din populația Iașilor[31]; „cartiere întregi sînt ocupate de ei", relata Victor Place, consulul francez, și continuă cu încăpățînare să poarte „un costum care îi distinge de restul populației"[32]. Numărul foarte mare de evrei din capitala Moldovei a avut importante consecințe, între care, prin comparație, o slăbiciune evidentă a întreprinzătorilor autohtoni. Cuza însuși constata această situație, cu ocazia primirii „deputăției" orașului București, la 30 ian./11 febr. 1859: „Bucureștii, avînd o burghezie bine formată, am cuvînt a mă rezema într-însa și a spera mult de la înțelepciunea și tactica ei. Nu pot zice tot așa și pentru Iași, unde această burghezie nu se cunoaște, copleșită fiind de jidovime"[33]. Nu era doar părerea lui Cuza. În ședința din 12/24 nov. 1857 a Adunării ad-hoc, Kogălniceanu observa că, în condițiile în care societatea românească este împărțită în boieri și țărani, apoi legătura dintre acești doi „poli antagonici", „cea mai națională, cea mai puternică, singura care poate întemeia echilibrul și opri antagonismul, *starea de mijloc*, aceia căreia Sieis [Sieyès – n.ns., M.C.] îi zicea că trebuie să fie totul într-o nație, lipsește desăvîrșit, mai ales în Moldova". Tîrgurile sînt populate de jidovi și de „un mic număr de străini de deosebite rituri creștine". Tot comerțul este în mîna jidovilor, din care 3/4 „sunt sudiți"[34]! Într-adevăr, era un fapt notoriu că evreii controlau cea mai mare parte a numerarului existent în Moldova, că dispuneau de

întinse legături peste hotare – o adevărată pînză de paianjen – cu coreligionari de-ai lor. Faţă de agresiunea dublată de consecvenţă a evreilor, autorităţile au încercat să le închidă măcar lumea satelor. Interdicţia de a stăpîni pămînt fu menţinută cu străşnicie, dar finanţa evreiască găsi repede calea de pătrundere, acordînd împrumuturi masive marii proprietăţi. Mulţimea ipotecilor, de care avea să profite cu atît de puţine scrupule un Vogoride, în campania electorală pentru Adunarea ad-hoc, constituie o dovadă peste care cu greu s-ar putea trece. Negustorul evreu, colportînd mărfuri de tot soiul, începe să se vadă tot mai frecvent pe drumul de ţară, astfel debutînd cea ce Iorga avea să numească exploatarea ţăranului „pînă la stingere de mica burghezie evreiască"[35].

Resentimentele românilor erau alimentate, în bună măsură, de relaţiile „speciale" ale evreilor cu consulatele Austriei – în calitatea pe care mulţi o aveau, de supuşi ai acestei puteri. Într-o convorbire cu Orloff, C.A. Rosetti îi explica interlocutorului că, în Principate, evreii „sunt consideraţi ca o antegardă austriască"[36], din rîndul lor agenţii străini recrutîndu-şi informatorii încă de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea[37]. Aversiunea faţă de Austria a putut potenţa, astfel, ranchiuna mai veche împotriva evreimii, care, ce-i drept, cu unele excepţii, îşi afişa fără sfială dezinteresul, dacă nu ostilitatea faţă de aspiraţiile şi sentimentele românilor. La venirea sa în Iaşi, ca să dăm doar un exemplu, comisarul austriac „a fost primit cu răceală", numai opt moldoveni s-au dus la barieră („ale căror nume le am", nota Place); totuşi, Liehmann „a putut vedea în compensaţie în drumul său plebea evreească, care este aici sub protecţia Austriei şi pe care căprarii agenţiei au condus-o înaintea lui"[38]. Încercînd să explice de ce „jidovii" din Moldova au fost „între cei mai călduroşi partizani ai neunirii", Dim. Ralet sugera că ei „mai au un cuvînt ce-i înfiorează asupra Unirii" şi anume „starea" evreimii din Valahia[39]. Totuşi, cum vom vedea, lucrurile sunt mai complicate.

Dacă, în epoca regulamentară, evreii nu au militat pentru obţinerea drepturilor civile şi politice, începînd cu anul 1855 ei s-au adresat direct străinătăţii, pentru a li se conferi drepturi egale cu acelea de care se bucurau românii. O primă petiţie, însoţită de „un memoriu detaliat", a fost înaintată Sublimei Porţi de către comunitatea israelită din Moldova. Evreii se plîngeau că sunt ţinuţi „într-un statut de abjecţie", întrucît nu se pot bucura de drepturile civile, „asigurate prin legi tuturor locuitorilor principatului". Pe urmă, nu pot poseda pămînt, nu pot fi nici arendaşi;

pentru a avea mori, a ține „cîrciumi prin sate", ei singuri trebuie să plătească taxe; de altfel, impozitarea evreului e cu mult mai împovorătoare decît a restului locuitorilor etc. Precum se vede, revendicările sunt, în principal, de ordin economic; nu sunt solicitate drepturi politice, ci doar drepturi civile. Dar, la solicitarea lui Fuad Pașa, de a se soluționa favorabil cererile comunității evreiești, în spiritul legilor Imperiului, care garantează „indistinct" drepturi civile tuturor locuitorilor, guvernul lui Gr.Al. Ghica a răspuns printr-un refuz categoric[40]. Evreii au reușit, totuși, prin mijlocirea ambasadorilor Franței și Angliei, să introducă dispoziții în favoarea lor – li se recunoștea, fără, însă, a fi numiți, drepturi civile și politice – în protocoalele Conferinței de la Constantinopol (11 febr. 1856)[41]. Tratatul de la Paris (18/30 martie 1856) nu a preconizat decît deplina egalitate a cultelor și legislației.

La 10 iul. 1856, „notabilii" Comunității evreiești din Iași prezintă o nouă jalbă domnitorului Gr.Al. Ghica. În esență, suplicanții, arătînd „trista stare a nației evreiești", care a provocat atît „solicitudinea Sublimei Porți", cît și „a tuturor celorlalte puteri europene", considerau că aceasta nu poate să fie ameliorată decît prin acordarea de „drepturi publice" pentru evrei, așa cum au și creștinii[42]. În toamna aceluiași an, *bancherii* evrei din Iași, în frunte, spune Iorga, cu „vestitul Mihail Daniel", solicitau caimacamului Toderiță Balș „reforma legii privitoare la soarta deplorabilă a obștii jidovești din Moldova"[43].

S-au încercat și alte mijloace. La începutul anului 1856, sosea la București Armand Lévy, cu scopul, mărturisit, de a strînge bani, prin „colecționare", pentru a tipări „operele complete ale lui Edgar Quinet"[44] și cu acela, abia mascat și justificat de întreaga sa activitate, de a obține drepturi politice pentru evreii din Principate – cum, de altfel, însuși a declarat în fața consulului general al Austriei, Karl von Eder[45]. La „sugestia" sa, în ziua de 19/31 martie 1857 (după altă sursă, la 5 aprilie), o impresionată delegație a celor două comunități evreiești[46] din București, formată din Avram (Abraham) Halfon, Samuel Hillel, Menachem Cohen, Iacob Cohen (sefarzi) și Avram Löbel, Iuliu (Iehuda) Barasch, Asriel Gaster, Isaia Sabatay (așkenazi), a fost primită în audiență de prințul Al.D. Ghica. Memoriul înaintat caimacamului, în care cer drepturi civile și politice, a fost remis și reprezentanților puterilor garante la București[47].

Concomitent, Armand Lévy îl ajuta pe Iuliu Barasch[48] să scoată, începînd cu 23 martie/3 apr. 1857, gazeta bilingvă (text român și francez)

„Israelitul român". Jurnalul apărea într-un moment prielnic, propunîndu-şi să susţină „principiul toleranţei şi al egalităţii înaintea legilor, fără distincţie de religiune"[49]. Barasch era director; bancherul şi omul de afaceri Avram Halfon – principalul susţinător; Aaron Ascher şi Isac Leib Weinberg – garanţi, iar printre colaboratori găsim pe Samuel Hillel, Naftali Popper, Coccio Cohen, Mendel Hornstein, L. Leon, Iacob Cohen[50] – cu toţii lideri ai „comunităţii israelite spaniole" din Bucureşti[51]. Jurnalul milita „pentru o aculturaţie largă, respect faţă de valorile ţării şi demnitate faţă de propriile valori"[52], iar aprecierea conform căreia a fost „prima tribună de revendicări progresiste pentru evreii din cele două Principate" nu pare a fi exagerată[53]. Cu deosebire trebuie semnalat *Manifestul* curentului reformist, publicat de Isac Leib Weinberg în „Israelitul român" din 5/17 apr. 1857, în care acest personaj luminos lansa formula „români israeliţi", în fond, un program de integrare în societatea românească[54]. După dispariţia „Israelitului", în principal datorită lipsei de cititori[55], Naftali Popper („directorul şcolii evreilor pămînteni") şi prof. Corniliu Cahane scot hebdomadarul bilingv (româneşte şi idiş) „Timpul" („Die Zeit"), cu aceleaşi obiective[56].

La Iaşi, încă în 1855, apăruse primul ziar idiş din lume: „Korot Haitim" („Evenimentele timpului")[57]. Foaia s-a oprit la cenzura din sept. 1856, „dar reapăru, ea singură, pe cînd cele româneşti erau interzise, în timpul crizei, continuînd să apere, cu banii suditilor, interesele acestora"[58] – o exceptare jignitoare pentru români şi înfierată ca atare. Totuşi, deşi incomparabil mai numeroasă decît cea din Valahia, comunitatea din Moldova se confrunta cu grave probleme intestine. Lupta pentru emanciparea interioară a evreimii din Principate, iniţiată de maskilimi, a avut un reprezentant foarte activ la Iaşi, în persoana lui Marcu Feldman. Într-un articol publicat în „Zimbrul", în 1855, el se ridica împotriva rabinilor tradiţionalişti, fanaticii lideri religioşi fiind acuzaţi că împiedică înfiinţarea unor „şcoli moderne pentru copiii masei", în timp ce „tacsiea plătită cu sudoarea văduvelor şi nevoiaşilor fu întrebuinţată fără pregiudeţ în sporirea de lefi pentru rabini şi pensii pentru cîţiva trîntori ipocriţi cărora fu încredinţată creşterea tinerimii"[59]. Feldman, unul dintre primii evrei din Principate care şi-a românizat numele – pe Feldmann l-a prefăcut în Cîmpeanu –, era partizanul unei integrări active a evreilor în societatea românească. La 12 sept. 1859, a scos, la Iaşi, foaia bilingvă (româneşte şi idiş) *Gazeta română-evreiască*, în care-şi prezenta ideile amintite, dar în alt context decît acela de care ne ocupăm noi[60].

Feldmann era, totuşi, departe de a reprezenta opinia generală a evreimii, care urmărea, într-un spirit exclusivist şi fără a menaja susceptibilităţile opiniei româneşti, obiectivul cunoscut: obţinerea drepturilor politice. În campania electorală pentru alegerea deputaţilor, care urmau a exprima dorinţele naţiei, unii evrei, ca Hillel Manoach sau bancherul Avram Solomon Halfon, au încercat – deşi evident, fără „drit" – să se strecoare pe listele electorale. Alţii, instigaţi cu siguranţă de consulii de care atîrnau, şi-au propus pur şi simplu să tulbure o atmosferă şi aşa încărcată. Hillel Manoach a înaintat Vorniciei oraşului Bucureşti o jalbă, înregistrată la 26 martie 1857, cerînd înscrierea pe listă, pe baza unui dosar complet, ce cuprindea dovezile de împămîntenire, dovezi de proprietate şi lista proprietăţilor (în 16 puncte: numeroase case, hanuri, prăvălii, brutării, grădini, locuri de casă), precum şi precizarea că are „profesia liberă de banchier"[61]. În ce-l priveşte, Halfon e şi el „banchier şi totodată proprietar", cerînd, la 15 apr. 1857, să fie trecut pe listele electorale, întrucît „firmanul nu porunceşte de nici o deosebire de cult, autoritatea dară n-are a cerceta deloc de ce religie sunt reclamanţii, ci numai a dovedi dacă ei împlinesc condiţiile anunţate prin firman". A venit în ţară în 1828 (şi „o lungă locuinţă în ţară ţine locul formalităţilor indigenatului"), are „deplina posesie a drepturilor sale civile", este negustor de primă clasă din 1841, dispune de o „diplomă de totală scutire către stat, datorită serviciilor sale, deci să fie trecut pe listă ca oricare alt neguţător"[62]. Deşi, iniţial (şi „ciudat", am spune!), Vornicia le aprobase cererile, la sesizarea ziarului „Concordia", Comitetul pentru reclamaţii îi şterge de pe listă[63]. În Moldova, unii evrei, „supuşi austriiceşti", se amestecă în gîlceava electorală, administraţia Vogoride cerînd consulului Gödel Lannoy să-i liniştească, altfel se vor lua „măsuri poliţieneşti"[64].

Deşi evreii au făcut presiuni de tot felul, atît în Principate, cît şi în străinătate, Adunarea ad-hoc a Moldovei, în şedinţa din 12/24 nov. 1857, a luat în discuţie doar problema acordării drepturilor politice pentru creştinii heterodocşi[65], cu toate că se sugerase „primirea la cetăţenie fără deosebire a tuturor străinilor" – în ideea că, astfel, s-ar fi dat o puternică lovitură Austriei, duşmană a Unirii şi care ţinea în atîrnare de dînsa miile de sudiţi, „una din principalele raţiuni de a fi ale Agenţiei"[66].

Neizbutind să-şi atingă scopul în ţară, evreii s-au adresat puterilor occidentale. Dintr-o scrisoare a ministrului de externe al Franţei, Walewski, către baronul de Rotschild, aflăm că fiul acestuia din urmă i-a transmis „o

petiţie adresată Conferinţei de la Paris de evreii rezidenţi în Moldova". Baronul era asigurat că guvernul împăratului a simpatizat „totdeauna" „cauza toleranţei religioase şi a egalităţii cultelor în faţa legii" – şi, deci, Rotschild să nu se îndoiască de sprijinul Franţei[67]. Nu a fost, cu siguranţă, singura acţiune de acest fel a evreilor, de natură să impresioneze în mod negativ opinia publică românească.

În atmosfera încărcată de anxietate, determinată de aşteptarea hotărîrilor de la Paris, un fapt aparent neaşteptat s-a petrecut la Bucureşti, întărind impresia unei ostilităţi crescute faţă de evrei. După Louis Béclard, consulul general al Franţei, s-a prezentat în faţa lui o deputăţie de „negustori şi bancheri evrei", cu o plîngere pe care o anexează raportului către Walewski. Era vorba de „o broşură în limba valahă", apărută pe la începutul lunii august 1858, „sub auspiciile mitropolitului", ce conţinea atacuri pe cît de violente, pe atît de neaşteptate contra evreilor. Mai mulţi dintre „colegii" consului francez au blamat deschis publicaţia, iar prinţul Ghica, nemulţumit de această intempestivă cruciadă", dăduse deja dispoziţie să fie suprimată[68]. Adresa evreilor, semnată de şefii ambelor comunităţi, spaniolă şi poloneză, amintea titlul broşurii (*Praştie*) şi susţinea că aceasta atingea „religia şi existenţa lor în Valahia", cuprinzînd calomniile „les plus atroces des siècles les plus reculés"[69]. Ei strecoară şi ideea că Franţa, care „prima a proclamat emanciparea israeliţilor" în teritoriile controlate de ea, ar putea să sprijine emanciparea lor şi în Principate.

Béclard greşea (sau a fost greşit informat) cînd plasa momentul apariţiei *Praştiei* (o carte religioasă de dispută dogmatică; cea din 1858 e semnată de Chiriac, ieromonahul de la Neamţ) la începutul lunii august. Broşura apăruse cu cel puţin o lună înainte. C.A.Rosetti, în numărul „Românului" din 8 iulie, insera o „recenziune" foarte aspră asupra acestei „publicaţii veninoase, lovind cu amar în călugări". Mai mult, împreună cu amicul său evreu Davicion Bally, s-ar fi prezentat la Al.D. Ghica şi l-ar fi determinat să emită Ordonanţa nr. 922/26 iul. 1858, de interzicere a broşurii[70]. În combaterea *Praştiei*, s-ar fi implicat şi Ion Heliade Rădulescu, iar Vasile Boerescu a procedat la fel în coloanele jurnalului său, „Naţionalul"[71]. Din cîte se poate vedea, deputăţia evreiască solicita Franţei cu totul altceva decît suprimarea unei broşuri ofensatoare, *suprimare ce deja se produsese*.

Cu toate eforturile evreilor, Convenţia de la Paris din august 1858 a consacrat drepturi politice doar pentru creştini[72]. Se înţelesese, probabil,

că Principatele nu erau în situația Franței – un stat independent şi o mare putere – şi că impunerea emancipării evreilor (*şi a musulmanilor!*) *din afară* ar fi întîmpinat opoziţia insurmontabilă a opiniei publice româneşti. Apoi, unele puteri, Austria în special, nu doreau să renunţe la acel atît de comod şi benefic mijloc de imixtiune în treburile Principatelor, şi anume supuşii străini. Din punctul de vedere al românilor, emanciparea necreştinilor ar fi reprezentat, în acea conjunctură, un grav pericol pentru autonomia Principatelor[73], deşi s-au găsit unii de altă părere, ca Dim. Cracti (în „profesia de credinţă" din 1858, cerea împămîntenirea în masă a evreilor născuţi în ţară şi care „niciodată nu se vor fi bucurat de protecţia vreunei puteri străine"[74]). În ce-i priveşte pe supuşii străini, Adunarea ad-hoc a Moldovei, în şedinţa din 6/18 nov. 1857, susţinuse, în unanimitate, să nu uităm, ca „străinii petrecători în Principate să fie supuşi jurisdicţiei ţării, fără intervenţia consulatelor"[75]. Este limpede, pe de altă parte, că evreii nu puteau să considere neîndeplinirea – parţială – a obiectivelor lor drept o înfrîngere definitivă. O „problemă evreiască", ce nouă ne pare, în esenţa ei, imposibilitatea „asimilării" evreilor de organismul naţional (în sensul „ataşării" lor la solidaritatea comună[76]), se va perpetua: şi, de fapt, nu am putea indica un „moment" al „rezolvării" sale. Rămînea, aspect sesizat cu iuţeală de opinia publică românească, gustul amar al unor idealuri ce nu coincideau, ba chiar contraveneau, uneori, acelora general naţionale.

Die „judaische Frage" im Kontext des Kampfes für die Vereinigung der Fürstentümer

Zusammenfasung

Bei diesem Studium setzte sich der Autor vor, auf eine methodologische Sackgasse hinzuweisen. Diese Sackgasse wurde von der Neigung der bestimmten Historiker, für die Forschung oder den Vortrag der sogennanten „judaische Frage" im rumänischem Gebiet des 19. Jahrhunderts, ausser der Epoche, und, sichtlich, ohne eine Verbindung mit der Entwicklung und der Phänomenologie der rumänischen Geselschaft, herausgefordert. Die „judaische Frage" wäre es, ausschliesslich, eine politische Frage für die Emanzipation der Juden im Sinne der Neuerwerbung von bürgerlichen Ehrenrechte, gewessen.

Die Sachen- glauben wir- waren doch mehr kompliziert. Zuerst könnte man die „judaische Frage" nicht abgesondert, sondern im enger Verbindung mit der anderen grossen Fragen der rumänischen Geselschaft und in der Umstände der Epoche, untergesucht werden. Die Quelle der Epoche zeigen uns eine ganz andere Situation hin. Die Ablehnung der Emanzipation der Juden wurde sehr begründet, und sie war nicht de Ausdruck einer tiefe Antisemitismus. Die Ursachen dieser Abhlenung waren, im Zeitraum der Vereinigung der rumänischen Fürstentümer, ganz verschieden.

Note

[1] Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Traducere din limba franceză de C. Litman, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1996, p. 28 (ediţia franceză, Aix-en-Provence, 1978).

[2] *Ibidem*, p. 45.

[3] Vezi, de exemplu, Andrei Oişteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, Ediţie ilustrată, Humanitas, Bucureşti, [2001], p. 17: „Regulamentele organice legiferează antisemitismul în Principatele române"!

[4] Leon Volovici, *Ideologia naţionalistă şi „problema evreiască". Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Humanitas, [Bucureşti, 1995], p. 25-26.

[5] *Ibidem*, p. 26-27.

[6] Victor Neumann, *Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice*, Ed. Amarcord, Timişoara, 1996, p. 9.

[7] *Ibidem*, p. 162. Pentru că, la 1848 şi, în general, în epoca de „afirmare a identităţii naţionale" româneşti, au fost suprapuse „principiul naţionalităţii cu principiul democratic", „s-a format, pe de o parte, o ideologie naţional-democrată, pe de alta, una naţionalistă, şovină şi antisemită" (*ibidem*, p. 161).

[8] *Ibidem*, p. 173.

[9] Gh.Platon, *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreieşti" în secolul al XIX-lea*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae", II, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1997, p. 28-32 (în continuare, SAHIR). Vezi şi studiul „aplicat" al aceluiaşi istoric, *„Problema evreiască" în secolul al XIX-lea. Privire generală*, în SAHIR, V, Ed. Hasefer, Bucureşti, 2000, p. 19-37. Interesantă ni s-a părut o anumită precizare metodologică a lui Hary Kuller (pe care, fireşte, nu a pus-o în practică!): istoria evreilor din diaspora este, mai întîi, o istorie comună cu a ţărilor în care s-au aflat, „dar şi o istorie paralelă şi particulară, a tradiţiilor proprii". Vezi Hary Kuller (Studiu introductiv, selectarea datelor şi anexe de), *O istorie a evreilor din România în date*, II, *De la 1920 pînă la 1944*, Ed. Hasefer, Bucureşti, 2000, *Anexa B. Cîteva consideraţii metodologice finale*, p. 265. Vezi şi idem, *Istoria evreilor din România în date. Consideraţii metodologice*, în SAHIR, V, p. 38-55.

[10] Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relaţiile româno-americane timpurii*, în SAHIR, I, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1996, p. 166-167.

[11] *Ibidem*, p. 168.

[12] *Ibidem*, p. 166.

[13] Idem, *Emanciparea evreilor români în gîndirea şi practica politică Kogălniceniană*, în SAHIR, II, p. 126.

[14] Influenţa Rusiei asupra soborului de la Neamţ datează de pe vremea stareţului Paisie. Vezi studiul lui Radu Rosetti, *Conflictul dintre guvernul Moldovei şi mănăstirea Neamţului*, I *Înainte de 1 iunie 1859*, Bucureşti, 1910, extras din AARMSI, S. II, T. XXXII (şi documentele din *anexe*!). Vezi şi scrisoarea lui G.Sion către Gr.Al. Ghica Vodă din 14 febr. 1855, în Şt. Meteş, *Din relaţiile şi corespondenţa poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 230-232.

[15] Adresa egumenilor greci către mitropolitul Moldovei, 28 martie/4 apr. 1857, în *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, publicate de D.A. Sturdza ş.a., IV, Bucureşti, 1889, p. 281-282 (în continuare, se va cita *Acte şi documente*). Actele disputei similare din Ţara Românească, în *Documente privind Unirea Principatelor*, I, *Documente interne*, Bucureşti, 1961, p. 488-489, 490, 504, 515, 516, 520-521 (în continuare, se va cita DUP).

[16] Vezi I. Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850-1866*, Università Gregoriana Editrice, Roma, 1982, p. 105.

[17] Cf. jalba „naţiei armene" din Iaşi, 22 aug. 1857, adresată Departamentului din Lăuntru. DUP, I, p. 153-154. Documente similare de la Roman (*ibidem*, p. 151), Botoşani (*ibidem*, p. 157) şi Focşani (*ibidem*, p. 171-172). Punerea la punct a lui Kogălniceanu, în şedinţa Adunării ad-hoc a Moldovei din 12/24 nov. 1857 (*Acte şi documente*, VI/1, Bucureşti, 1896, p. 227-243).

[18] Vezi Mihai Cojocariu, *Basarabia în contextul unirii Principatelor*, în vol. *Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale*, Universitas, Chişinău, 1992, p. 240-243.

[19] 25 martie/6 apr. 1857, în DUP, III, *Corespondenţă politică (1856-1859)*, Bucureşti, 1963, p. 227.

[20] Thouvenel către Walewski, *Terapia*, 26 ian. 1856, în *Acte şi documente*, III, Bucureşti, 1889, p. 573.

[21] *Acte şi documente*, IX, Bucureşti, 1901, p. 471-472. Foaia volantă, intitulată *Unirea Principatelor şi un domnitor latin*, s-a păstrat în colecţia lui D.A. Sturdza.

[22] Dimitrie Ralet, *Unirea dintre noi*, în „Concordia", nr. 39, 26 iun./8 iul. 1857. Un punct de vedere asemănător exprima, în coloanele „Românului" (nr. 89, 10/22 nov. 1858), Const. Năsturel-Herescu. Vezi şi *Acte şi documente*, VII, Bucureşti, 1892, p. 799-800.

[23] Cf. General Radu Rosetti, *Costachi Rosetti-Teţcanu 1814-1879*, în AARMSI, S. III, T. XIX, 1937, p. 6, nota 7.

[24] K.T. [Costachi Rosetti-Teţcanu], *Trecutul, relele ţării şi lecuirea lor*, în *Acte şi legiuri privitoare la chestia ţărănească*, S. I, vol. IV, *Broşuri şi extrase româneşti şi străine 1772-1872*, Bucureşti, 1908, p. 496-497. După gen. Radu Rosetti (*op.cit.*, p. 6), broşura a apărut în 1859.

[25] *Apud* Nicolae Iorga, *Istoria evreilor din ţările noastre*, extras din AARMSI, S. II, T. XXXVI, Bucureşti, 1913, p. 39.

[26] Sentiment căruia i se putea găsi un corespondent „material" în priveliştea deprimată a catedralei mitropolitane din Iaşi, sufocată de dughenile evreilor.

[27] În 1859, numărul lor e dublu faţă de 1831 şi cvadruplu faţă de 1803. Creşterea populaţiei creştine a fost, între 1831-1859, de 1,3% anual, a evreilor de aproape 8% anual. Cf. Verax [Radu Rosetti], *La Roumanie et les juifs*, Édition abregée, Bucureşti, 1904, p. 2.

[28] Grigore Chiriţă, *Populaţia Principatelor Unite Române în 1859*, în „Revista de Istorie", 42, 1989, nr. 1, p. 49.

[29] Verax, *op.cit.*, p. 3.

[30] N.Iorga, *op.cit.*, p. 23. Această explicaţie este acceptată şi de Andrei Oişteanu (*op.cit.*, p. 286).

[31] În 1859, sunt 30.460 evrei în Iaşi, adică circa 46% din totalul de 65.745 locuitori. Vezi Dumitru Ivănescu, *Populaţia evreiască a oraşului Iaşi în perioada 1755-1860*, în SAHIR, I, p. 47. Vezi şi idem, *Populaţia evreiască din oraşele şi tîrgurile Moldovei între anii 1832-1859*, în SAHIR, V, p. 116-127.

[32] Place către Walewski, 5 mai 1859, în *Acte şi documente*, IX, p. 311. La mijlocul sec. al XIX-lea, „evreii [din Moldova] adoptaseră în întregime îmbrăcămintea evreilor din Polonia", ei fiind adepţii hasidismului, „o formă fundamentalistă a cultului mozaic". În timp ce tendinţa era spre „europenizare", inclusiv sub raportul constumaţiei, evreii au ales să trăiască exclusiv ca evreii, fără să pară atinşi de mişcarea din jurul lor. Ei purtau, impasibili, „antereie lungi [galbene], cuşme blănite, perciuni în şuruburi", o costumaţie „anacronică şi ridicolă". Cf. Ecaterina Negruţi, *Din istoria evreilor în secolul al XIX-lea. Schimbarea portului iudeo-polon*, în „Europa XXI", III-IV, 1994-1995, p. 111, 113. În ciuda unei anumite „deschideri", manifestată de unii „luminaţi" şi de o parte a tineretului, majoritatea evreimii a purtat, în continuare, costumul tradiţional – în fond, un costum ritual. Vezi şi consideraţiile lui Andrei Oişteanu, *op.cit.*, p. 51, 117-118.

[33] *Acte şi documente*, VIII, Bucureşti, 1900, p. 794.

[34] *Ibidem*, VI/1, p. 235-236. Kogălniceanu era tentat să îngroaşe o realitate cît se poate de vizibilă. Proporţia supuşilor străini este vădit exagerată. De altfel, sunt şi alţii care comit exagerări. Un exemplu oarecum insolit este Bolintineanu, „călător" prin Moldova, în toamna anului 1857:

„Pe un milion şi jumătate de suflete, în Moldova se află 500 mii ebrei"; în Iaşi, sunt 45.000; a văzut „oraşe numai şi numai de jidani curaţi". Dar, ceea ce l-a supărat cu deosebire e faptul că nu poţi pune piciorul într-un „otel", „fără să vie îndată un blestemat de ebreu care îţi propune o femeie publică". Vezi Dim. Bolintineanu către Al. Zane, Galaţi, 24 oct./6 nov. [1857], în Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, XI. *Corespondenţă*. Ediţie îngrijită, note şi comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, Bucureşti, 1989, p. 210.

[35] N. Iorga, *op.cit.*, p. 45.

[36] C.A. Rosetti către Redacţia „Stelei Dunării", 9/21 sept. [1856], în C.A. Rosetti, *Corespondenţă*. Ediţie îngrijită de Marin Bucur, Ed. Minerva, Bucureşti, 1980, p. 331. Acelaşi Rosetti, doar cu cîteva zile înainte, arăta Redacţiei că, în legătură cu „întîiul proces de presă" deschis de „străinii israeliţi", „lupta iscată între români şi israeliţi nu poate folosi decît inimicilor naţiei române şi israelite". Vezi scrisoarea din 31 aug./12 sept. 1856, *ibidem*, p. 327.

[37] N.Iorga, *op.cit.*, p. 23.

[38] Place către Walewski, 22 apr. 1857, în *Acte şi documente*, IV, p. 388.

[39] Vezi Dim. Ralet, *Unirea şi clevetitorii ei*, în *Acte şi documente*, IV, p. 98-99.

[40] Vezi scrisoarea lui Fuad Paşa (ministrul de externe al Porţii) către Gr.Al. Ghica, 6 iun. 1855, în Şeiva Sanie, *Două mărturii despre încercările de dobîndire a unor drepturi civile*, în SAHIR, II, p. 167-169.

[41] Carol Iancu, *op.cit.*, p. 58. Vezi şi Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conştiinţa posterităţii*, Ed. Junimea, Iaşi, 2001, p. 151-152.

[42] Şeiva Sanie, *op.cit.*, p. 169-170.

[43] Verax, *op.cit.*, p. 115-116 (textul suplicii); vezi şi Iorga, *op.cit.*, p. 35. „Vestitul" Michel Daniel a venit în Moldova în 1804, în calitate de *sudit austriac*, cu patentă reînnoită la 1 ian. 1823. A ocupat o poziţie excepţională în timpul domniei lui Mihail Sturdza, pe care l-a ajutat să achite datoriile contractate pentru obţinerea tronului (a fost, am mai adăuga, principalul creditor al lui Todiriţă Balş – se vorbea de 40.000 galbeni! – pentru cumpărarea căimăcămiei la Istanbul!). El şi, ulterior, fiul său, Israel Chaim, au dominat piaţa financiară din Moldova, în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Vezi Stela Mărieş, *Importanţa catagrafiei din anii 1824-1825 pentru problemele sudiţilor evrei din Moldova*, în SAHIR, I, p. 69.

[44] Stela Mărieş, *Aspects des relations roumano-françaises: contribution d'Armand Lévy*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XII, 1973, no. 2, p. 377-378. Armand Lévy, discipol al lui Mickiewicz, cunoscut jurnalist, „filoromân". La „Journal des Écoles", condus de el, are printre colaboratori pe Bataillard, C.A. Rosetti, fraţii Brătieni. În 1858, tipăreşte broşura *Napoléon III et les Principautés* (tradusă de Serrurie în anul următor). Autoarea nu a cunoscut o dimensiune esenţială a vieţii şi activităţii lui Lévy: *aceea de eminenţă cenuşie a francmasoneriei europene*. În plus, a fost adeptul „celor mai intransigente şi utopice teze sioniste", unul dintre întemeietorii, grupaţi în jurul lui Crémieux, *Alianţei Israelite Universale*. A întreţinut legături cu românii încă din 1847 şi a fost amestecat în multe dintre „comploturile politice ale veacului trecut" (vezi Mihai Dim. Sturdza, *Junimea, societate secretă*, în „Ethos", Paris, I, 1973, p. 91 şi urm.). Nu poate fi străin, considerăm noi, de înfiinţarea lojei masonice „L'Etoile danubienne", a cărei primă şedinţă a avut loc în ziua de 24 sept./6 oct. 1856 (pentru această lojă, vezi Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, 1979, no. 4, p. 794-795). Carol Iancu pune pe seama lui Lévy „alarmarea" „opiniei franceze" asupra „chestiunii naţionale române şi a unirii". Este, evident, o exagerare. Vezi Carol Iancu, *op.cit.*, p. 59, nota 1.

[45] Stela Mărieş, *op.cit.*, p. 381. Lévy a rămas la Bucureşti pînă în septembrie 1857.

[46] Lucian-Zeev Herşcovici este singurul autor, din cîte am văzut noi, care indică existenţa a *trei comunităţi evreieşti* în Bucureşti: sefarzi sau spanioli, aşkenazi sau „lehi", supuşi austrieci şi prusaci. Cf. Lucian-Zeev Herşcovici, *Curentul reformist în viaţa religioasă evreiască din România, 1857-1921: de la formarea Comunităţi Templului Carol pînă la alegerea rabinului dr. I. Niemirower ca prim-rabin al Comunităţii Evreilor din Bucureşti*, în vol. *Jaloane pentru o viitoare is-*

torie. Reuniunea științifică din 2-4 noiembrie 1997 consacrată împlinirii a douăzeci de ani de la înființarea Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, C.S.I.E.R., [București], 1999, p. 234.

[47] Stela Mărieș, *loc.cit.*; Hary Kuller, *op.cit.*, I, p. 169.

[48] Dr. Iuliu Barasch, pe numele său adevărat Iehuda ben Mordehai Barasch (1815-1863), s-a stabilit la București, în calitate de sudit austriac, la 11 iunie 1841. Pentru excepționala sa activitate de animator cultural, vezi Dr. Paul Cernovodeanu, *Contribuția medicului Iuliu (Iehuda) Barasch la dezvoltarea științei și culturii românești*, în *Jaloane...*, p. 127-139.

[49] S. Podoleanu, *Istoria presei evreești din România, I (1857-1900)*, București, 1938, p. 20. Ziarul a apărut săptămînal, timp de șase luni; în total, 24 numere.

[50] *Ibidem*, p. 20 și urm.

[51] Vezi *Acte și documente*, IX, p. 57 (semnăturile). „Șeful congregației poloneze" era, la București, dr. Wertheimer. S. Podoleanu afirmă (*op.cit.*, p. 15) că Hillel B. Manoach era „cap al comunității spaniole". Acesta din urmă, „consul onorific al Turciei la București și prieten cu înalți demnitari ai Țării Românești" (Ezra Alhasid, *Cimitirul evreiesc sefard din București (Șos. Giurgiului 2)*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei istorice a evreilor din România", C.S.I.E.R., București, 1999, p. 179-180), l-ar fi convins pe Al.D. Ghica să aprobe apariția foii (cf. Hary Kuller, *Publicații evreiești în a doua jumătate a secolului trecut*, în „Buletinul Centrului...", 1999, p. 48).

[52] Hary Kuller, *op.cit.*, p. 49.

[53] Idem, *Presa evreiască bucureșteană 1857-1894*, Ed. Hasefer, București, 1996, p. 16. Autorul, bine documentat în chestiunile evreiești, comite, uneori, greșeli (să le considerăm greșeli!) incredibile. Iată un exemplu: „Israelitul român" apărea „*tocmai în preajma* celor două *Divanuri* ad-hoc de dinaintea Conferinței *de pace* de la Paris (unde urma să se hotărască *autonomia* Principatelor românești)" (*ibidem*, p. 15; sublinierile ne aparțin).

[54] Isac Leib Weinberg a fost liderul Comunității Cultului Israelit Modern, întemeiat la București, în 1857. Un „maskil", „autodidact", fără pregătire filosofică sau iudaică – de aceea, reformismul său „se baza pe considerente practice" (vezi frumosul studiu, deja citat, al lui Lucian-Zeev Herșcovici, p. 235). Vezi și Marius Mircu, *O revoluție a evreilor din București: Templul Carol*, în *Jaloane...*, p. 80.

[55] Lipsa de interes a cititorilor pentru programul „Israelitului român" se poate explica, considerăm, prin faptul că doar o mică parte sunt *maskilim*, „adepți ai curentului iluminist evreiesc", majoritatea fiind *hasidim*, „adepți ai curentului devoțional" (Lucian-Zeev Herșovici, *op.cit.*, p. 233-234). Așa încît, aprecierea lui Carol Iancu (*op.cit.*, p. 61), cum că „elita intelectuală", „întreaga populație evreiască" erau, „trup și suflet", pentru „sfînta unire", bazată pe articolele „unioniste" din „Israelit", nu este conformă cu realitatea. Un punct de vedere similar la Dumitru Ivănescu, *Contribuții privind evreii din Principatele Române în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, în SAHIR, VI, Ed. Hasefer, București, 2001, p. 177; vezi și idem, *Alexandru Ioan Cuza...*, p. 155.

[56] S. Podoleanu, *op.cit.*, p. 14-15; Hary Kuller, *op.cit.*, p. 16.

[57] S. Podoleanu, *op.cit.*, p. 13; Hary Kuller, *Publicații evreiești...*, p. 48. Tot la Iași, a mai apărut, în 1856, „Edut Haitim" (Hary Kuller, *op.cit.*, p. 54).

[58] N. Iorga, *op.cit.*, p. 36. Continua să apară și „Gazeta de Moldavia" – cu un statut de oficios.

[59] Marcu Feldman, *Cum se cresc astăzi israeliții în Moldova*, în „Zimbrul", III, 1855, nr. 85 din 2 sept.

[60] S. Podoleanu, *op.cit.*, p. 14; Hary Kuller, *op.cit.*, p. 53-54.

[61] DUP, I, p. 343-344.

[62] *Ibidem*, p. 358-359.

[63] Cererea, din 10 aug. 1857, *ibidem*, p. 472-473; rezoluția la p. 476. Nu cunoaștem cazuri de evrei care să fi participat la alegerile pentru Adunarea ad.-hoc a Țării Românești, așa cum susține Dumitru Ivănescu (*Contribuții...*, p. 178; *Alexandru Ioan Cuza...*, p. 156).

[64] Adresa Ministerului de Interne către Agenţia Austriei, 26 martie 1857, *ibidem*, p. 22-23 (era numit un „supus austriac" din Bîrlad, Marcovici, membru al comitetului de nouă persoane ce se formase acolo, „spre a delibera asupra fiinţei politice a principatului „). Iordachi Pruncu, ispravnicul de Putna, întreba (*ibidem*, p. 23) pe Costin Catargiu, ministrul de interne, ce măsuri să ia întrucît, la Focşani, în „chestia alegerii deputaţilor şi mai mult a unirii, se amestică mult din supuşii puterilor străine". O zi mai tîrziu (29 martie/10 apr. 1857), aceeaşi întrebare e pusă de ispravnicul de Tecuci, A. Alexandrescu (*ibidem*, p. 23-24).

[65] *Acte şi documente*, VI/1, p. 219 şi urm. Vezi şi Joseph Berkowitz, *La question des israélites en Roumanie*, Paris, 1923, p. 252 şi urm.

[66] N. Iorga, *op.cit.*, p. 35-36. Sunt multe confuzii în lucrările istoricilor evrei referitoare la Adunările ad-hoc din toamna anului 1857. Mai întîi, doar Adunarea de la Iaşi a păşit la discutarea „chestiilor interne", cea de la Bucureşti mărginindu-se a rosti dorinţa Unirii şi refuzînd categoric, cu toate insistenţele Comisiei Europene de Observaţie şi Anchetă, să se pronunţe asupra organizării lăuntrice, pentru a nu submina autonomia ţării. Deci, dacă, la 1857, evreilor li s-a refuzat acordarea drepturilor politice, faptul se datorează deputaţilor *moldoveni* (ei, eventual, să fie acuzaţi de antisemitism, iar nu poporul român). Hary Kuller susţine, nu ştim pe ce bază, că tratatul de la Paris, din 18/30 martie 1856, prevedea „dreptul evreilor de a stăpîni imobile, dreptul de a fi primiţi în funcţii publice, dreptul de proprietate". Dar, Adunările (Kuller zice „divanuri"!) ad-hoc nu le-au admis pe toate, întrucît în ele „au triumfat vederile celor interesaţi să obstrucţioneze emanciparea evreilor"!? Vezi Hary Kuller, *O istorie...*, I, p. 168. Marius Mircu ne spune că, în 1857, inimile evreilor au fost cuprinse de „o cumplită deprimare", atunci cînd Adunările (!) ad-hoc au confirmat restricţiile regulamentare privitoare la evrei, deşi „oameni de seamă", ca Mihail Kogălniceanu, ceruseră egalitatea în drepturi şi pentru evrei (Marius Mircu, *op.cit.*, p. 82). Adevărul este că, în Adunarea ad-hoc, Kogălniceanu a explicat de ce, *deocamdată*, trebuiesc primiţi la cetăţenie doar creştinii heterodocşi! Victor Neumann, la rîndu-i, susţine că, deoarece Adunările ad-hoc au refuzat să ia în discuţie statutul evreilor, aceştia s-au adresat Occidentului (V. Neumann, *op.cit.*, p. 168). S-a văzut că mişcarea de emancipare politică a început mai înainte, inclusiv cu jalbe adresate străinătăţii.

[67] Walewski către Rotschild, 24 iul. 1858, în *Acte şi documente*, VII, p. 265.

[68] Béclard către Walewski, 21 aug. 1858, în *Acte şi documente*, IX, p. 56.

[69] Evreii prezintă suplica pe data de 15 aug. 1858 (*Acte şi documente*, IX, p. 57). Ei au ales (sau au fost sfătuiţi să o facă) bine momentul: la Consulatul francez, tocmai se celebra ziua împăratului, de faţă fiind numeroşi oameni politici!

[70] Cf. Joseph Kaufmann, *Revoluţiunea românilor. Fratenitate, Egalitate, Libertate*, în Joseph Kaufmann şi Joseph Berkowitz, *Evreii în Revoluţia română din 1848*, C.S.I.E.R., Colecţia „Caiete", nr. 3, [Bucureşti], f.a., p. 22-23. Vezi şi Andrei Oişteanu, *op.cit.*, p. 374.

[71] Vasile Boerescu, *Împotriva Praştiei*, în *Mărturii. „Chestiunea evreiască"*, Antologie şi introducere de Dumitru Hîncu, Prefaţă de Cristian Popişteanu, Ed. Hasefer, Bucureşti, 1996, p. 40-43 (articol preluat din „Naţionalul", anul I, nr. 66, 28 iul. 1858).

[72] Asertiunea lui Carol Iancu (*op.cit.*, p. 60-61), preluată şi de alţi istorici, conform căreia Conferinţa de la Paris, din mai-august 1858, nu a luat o decizie, în sensul emancipării evreilor din Principate, datorită „ostilităţii Rusiei" şi opoziţiei a „numeroşi oameni politici români" (aceasta ar fi „cauza adîncă"), nu se sprijină pe documente!

[73] Vezi consideraţiile lui Kogălniceanu, referitoare la musulmani, în şedinţa din 25 oct./7 nov. 1857 a Adunării ad-hoc; *Acte şi documente*, VI/1, p. 117-118.

[74] *Profesiunea de credinţă a domnului Dimitrie Cracti*, în Theodor Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iaşi, 1891, p. 413-415.

[75] Dezbaterile pe această temă în *Acte şi documente*, VI/1, p. 183-191.

[76] În toate documentele cunoscute de noi, evreii solicită drepturi egale cu pămîntenii ortodocşi – dar nicăieri nu am văzut să declare, cum ar fi fost normal, că se supun obligaţiilor şi legii comune (să renunţe, de exemplu, la condiţia de sudiţi).

Virgil Coman

MEGLENOROMÂNII LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Evoluţii în plan politic

La începutul secolului XX, spaţiul balcanic reprezenta, în continuare, o zonă de mare interes pentru cele trei imperii vecine (otoman, rus şi austro-ungar) determinând întârzierea constituirii şi dezvoltării naţiunilor şi a statelor naţionale de aici. Între numeroasele grupuri etnice din arealul balcanic, regăsim o parte a urmaşilor romanităţii balcanice – meglenoromâni – care au reuşit să supravieţuiască, de-a lungul secolelor, într-un mediu alogen şi să-şi păstreze nealterată identitatea, manifestată prin limbă şi tradiţia originii. Micile influenţe, venite din partea grupurilor etnice cu care au intrat în contact, le-au conturat un caracter cu totul original, care nu diferă, însă, în esenţă, de cel al românilor de la nord de Dunăre.

Regiunea de baştină – Meglenia – a cărei suprafaţă este de 933 km^2, cuprinde Câmpia Caragiovei şi se întinde de-a lungul şirului de Munţii Nidže, Kajmacealan, Kojub şi Pajak Planina. Aceasta este legată la nord de Podişul Murihovo, la est de Depresiunea Ghevgheliană şi regiunea Boemiţei, la sud de Depresiunea Meglenița, Câmpia Enidževardariană şi „Krivite Reki" (râurile strâmbe), iar la vest prin crestele blânde ale muntelui Rodivskata Planina se uneşte cu colina Ostrov[1]. Munţii Megleniei, cu abundentele păduri de stejar, fag, pin şi castan, împreună cu fertila câmpie a Megleniei, scăldată de râurile Vardar (vechiul Axios), Ţârna (vechiul Erigon sau turcescul Kara-su – „apa neagră"), Şiroka-Reka (turcescul Genis-dere) şi Meglen, constituie una din cele mai râvnite regiuni ale vechii Macedonii[2].

Sub aspect etnic, regiunea se poate împărţi în două zone distincte: una pornind de la sud de Şiroka-Reka până la comuna bulgărească Fuştani, cu aproximativ 50 de aşezări bulgăreşti, şi cea de-a doua întinzându-se spre

nord-est până la orăşelul meglenoromânilor islamizaţi Nânta[3] şi aşezările meglenoromâne Lugunţa şi Birislav. În părţile muntoase dinspre răsărit urmează celelalte aşezări meglenoromâne: Huma, Oşini, Liumniţa, Cupa, Ţârnăreka, dar şi unele precum Baroviţa, Coinsco, Sirmina, Leascova, care cu timpul s-au bulgarizat[4]. Mozaicul etnic al regiunii Meglenia este completat de greci, turci, bulgari, sârbi, şi nu în ultimul rând, de fraţii lor, de acelaşi neam, aromânii.

În privinţa situaţiei statistice a elementului meglenoromân din Peninsula Balcanică, chestiunea este dificil de abordat sub raport ştiinţific, deoarece vreme îndelungată în cadrul Imperiului Otoman, recensămintele oficiale s-au realizat exclusiv pe baza criteriului religios, respectiv al apartenenţei la o comunitate recunoscută oficial de către sultan. Totodată, meglenoromânii nu apăreau ca grup distinct de cel al aromânilor, deoarece aveau o origine comună şi nutreau aceleaşi aspiraţii politice[5].Prin urmare, în spaţiul otoman, ei apăreau între ortodocşii subordonaţi Patriarhiei ecumenice. Odată cu naşterea şi amplificarea mişcării naţionale greceşti, s-a ajuns la confundarea întregii mase de ortodocşi cu grecii, ignorându-se practic, caracterul etnic distinct al unor ortodocşi, precum românii balcanici, bulgarii, sârbii etc.[6].

Către sfârşitul secolului XIX când G. Weigand îi „redescoperă”[7] practic pe meglenoromâni, încep să apară primele statistici mai clare, care să ateste existenţa şi numărul acestora . Astfel, în urma rezultatelor cercetărilor de teren efectuate de G. Weigand şi publicate în anul 1892 în lucrarea *Vlaho-Meglen. Eine Etnographisch Philologische Untersuchung*, găsea 11 sate locuite de meglenoromâni, ce însumau 1645 de case şi aproape 14.000 de locuitori[8]. La rândul său, I. Neniţescu afirma că la sfârşitul secolului XIX numărul total al meglenoromânilor era de circa 27.000[9]. N. Baţaria afirma la începutul secolului XX că *„în Macedonia este un grup puternic – Românii din Meglenia – care numără aproape 30.000 şi cari mai toţi sunt agricultori*”[10]. Potrivit informaţiilor furnizate de D. Belkis, înainte de primul război mondial numărul meglenoromânilor era estimat între 16.000 şi 23.000[11]. Din tabloul statistic publicat de L.T. Boga în 1913, reiese că numărul total al meglenoromânilor era de 22.690[12] pentru ca din cercetările lui Th. Capidan să reiasă că înainte de primul război mondial meglenoromânii erau în număr de aproximativ 14.270[13]. Aşadar, înainte de izbucnirea primului război mondial, numărul meglenoromânilor era apreciat între 14.000 şi 30.000 şi, practic, ne este greu să apre-

ciem cu exactitate numărul total al acestora.

În ceea ce priveşte situaţia politică, la începutul secolului XX, meglenoromânii, erau circumscrişi aceluiaşi program politic ca şi aromânii, deoarece, pe de o parte ambele grupuri de români balcanici nutreau aceleaşi aspiraţii politice, încă din a doua jumătate a secolului XIX, iar pe de altă parte se confruntau cu aceleaşi probleme[14]. Prin urmare, românii balcanici, răspândiţi în cuprinsul Turciei europene, urmăreau obţinerea unor drepturi naţionale elementare chiar în cadrul structurilor statului otoman, pe care nu-l contestau în esenţă, drepturi legitime în vederea păstrării şi afirmării propriei identităţi naţionale.

Nerespectarea promisiunilor făcute de autorităţile otomane şi interesele statelor vecine de a obţine teritorii din Macedonia, au obstrucţionat obţinerea drepturilor legitime ale românilor balcanici. Relevantă este scurta descriere a lui G. Corm care afirma:

„Cel mai bun exemplu de complexitate a populaţiilor din Balcani este, incontestabil, Macedonia, a cărei capitală, Salonic, era tăiată în bucăţi între Iugoslavia, Grecia, Albania şi Bulgaria, după ce fusese ani de-a rândul mărul discordiei între noile state balcanice, fără a uita de Imperiul Otoman însuşi. Multe acte teroriste au apărut la începutul secolului vizând soarta acestei provincii nefericite. Această regiune părea să fie o răspântie unde combinaţia era suverană. Într-adevăr populaţia cuprindea greci, bulgari, sârbi, albanezi, români, turci precum şi o importantă comunitate evreiască."[15]

De altfel, „mult râvnita" Macedonie a fost teatrul unor complexe confruntări, pe de-o parte între forţele de ordine otomane şi bandele înarmate de comitagii, cetnici, antarţi şi armatoli, iar pe de altă parte între acestea din urmă. Rusia şi Austro-Ungaria, care aveau interese în această regiune, au încercat să oprească statele balcanice de la provocarea unei crize europene sau de la răsturnarea *statu quo*-ului. Considerând că interesele lor sunt mai presus decât cele ale marilor puteri, bulgarii, grecii şi sârbii şi-au intensificat acţiunile, culminând cu răscoala din „Ilinden" („din ziua de Sfântul Ilie" 20 iulie/3 august 1903) şi cu proclamarea efemerei „Republici de la Kruşevo". La această mişcare au participat şi o serie de români balcanici, însă, fiind prea puţin pregătită a eşuat[16].

Autorităţile militare otomane au reprimat violent această răscoală, care a atras după sine un exod al populaţiei din zonă. Rusia şi Austro-Ungaria au reacţionat imediat impunând Turciei adoptarea unor reforme radicale. Reorganizarea, sub controlul marilor puteri, a administraţiei şi a forţelor

de ordine în Macedonia a oferit posibilitatea afirmării identităţii naţionale şi a instituţiilor proprii ale românilor balcanici[17].

Patriarhia ecumenică a refuzat să facă vreo concesie în această privinţă, încurajând terorismul bandelor greceşti. Astfel, Meglenia a fost una din regiunile unde propaganda grecească a lovit dur în comunităţile cu simţăminte naţionale româneşti. Deşi noile reforme otomane din domeniul administrativ şi din justiţie[18] prevedeau acordarea de drepturi pentru românii balcanici, acestea nu au fost respectate cu stricteţe. Autorităţile otomane, în colaborare cu bandele de antarţi greci au înscenat meglenoromânilor procese de neloialitate faţă de statul turc, mulţi din liderii mişcării pentru afirmare naţională fiind arestaţi şi condamnaţi la ani grei de temniţă, între 1903-1908, în închisori din Anatolia, în insula Rhodos, la Budrum-Kale, Yemen şi la Fezzan, în Libia. O parte dintre aceştia au murit, neputând suporta clima, iar alţii au fost eliberaţi odată cu victoria Junilor turci[19].

Statul român, care urmărea cu atenţie situaţia comunităţilor româneşti din Peninsula Balcanică, nu putea şi nu a rămas indiferent faţă de atitudinea grecilor, răcirea relaţiilor greco-române nemaiconstituind o surpriză. În aceste condiţii, acţiunile diplomatice ale guvernului român se intensifică, în vederea acordării drepturilor legitime comunităţilor româneşti din Turcia europeană[20]. După ample dezbateri, atât cu reprezentanţii diplomatici otomani, cât şi cu cei ai marilor puteri, se întrevedea o oază de speranţă, în vederea soluţionării într-un mod favorabil a situaţiei românilor balcanici.

La 9/22 mai 1905, sultanul Abdul Hamid al II-lea a emis următoarea irade publicată în ziua următoare:

> „Maiestatea sa imperială, sultanul, care în sentimentele sale de înaltă justiţie şi îngrijire părintească pentru popoarele sale, îşi întinde binefacerile şi favorurile sale asupra tuturor supuşilor săi credincioşi, fără deosebire de rasă, nici religiune, luând în consideraţie suplicele supuse, în timpul din urmă, la picioarele tronului imperial de către supuşii săi valahi, a binevoit să ordoneze ca, în virtutea drepturilor civile, de care dânşii se bucură cu acelaşi titlu ca şi ceilalţi supuşi nemusulmani, comunităţile lor să desemneze muhtari conform cu regulamentele în vigoare; ca, după cum se practică pentru celelalte comunităţi, membrii valahi să fie deopotrivă admişi, după regulă, în consiliile administrative şi ca înlesniri să fie acordate de către autorităţile imperiale pentru profesorii numiţi de către zisele comunităţi pentru inspectarea şcolilor lor şi îndeplinirea formalităţilor dictate de legile Imperiului pentru deschiderea noilor stabilimente şcolare."[21]

La 10/23 mai 1905, ministrul otoman al justiției și cultelor, Abdurrahman înainta Patriarhului ecumenic Ioachim al III-lea o teskerea imperială prin care li se acorda valahilor libertatea de a folosi propria limbă în școli și biserici și de a participa la alegerile pentru consiliile administrative[22].

Deși din aceste legi imperiale nu apărea menționată noțiunea de millet, românilor balcanici le erau recunoscute toate drepturile unui millet, fiind puși pe picior de egalitate cu celelalte popoare nemusulmane din cuprinsul Turciei europene, cu excepția dreptului de a avea un șef religios propriu. Obținerea acestor drepturi a fost pe de-o parte, rezultatul dorinței românilor balcanici, iar pe de altă parte al unei acțiuni diplomatice concertate, la care a participat, în primul rând România, direct interesată de soarta conaționalilor săi din cuprinsul Turciei europene, precum și Germania, Italia, Austro-Ungaria, Rusia și Turcia[23].

Vestea, privind acordarea acestor drepturi, a fost primită cu entuziasm de cercurile românești din Turcia europeană, însă Patriarhia ecumenică și autoritățile grecești au reacționat violent organizând mișcări de protest și susținând activitățile teroriste ale bandelor de antarți. Acțiunea bandelor grecești s-a concentrat inițial asupra regiunii Pindului și a Macedoniei apusene, fiind afectată și regiunea Megleniei[24].

Sub titlul *Românismul în Meglenia*, corespondentul publicației „Românul de la Pind", [Trefu], sintetiza, la începutul anului 1906 evenimentele petrecute în această regiune după emiterea iradelei afirmând:

> „Iată o provincie în care putem spune cu drept cuvânt că românismul a eșit biruitor pe toată linia. Astăzi partidul grecesc n'are decât vreo 15 partizani în Oșani, 3-4 în Liumnița și unul la Țârnă-Reca.
>
> Încolo toată populația românească din cele 8 mari sate din Meglenia a îmbrățișat fără deosebire și în scurtă vreme ideea națională... dacă este o populație românească care a îndurat persecuțiuni din partea autorităților turcești, precum și din partea grecilor, aceasta nu e alta de cât populația românească din Meglenia. Grecii, în cap cu Mitropoliții lor, nu puteau vedea cu ochi buni pe Românii din Meglenia, care se lepădaseră de întunericul culturei și ideilor grecești. De aceea ei n'au crutat nici unul din cele mai josnice mijloace, ca să lovească într'înșii.
>
> La rândul lor Turcii, închipuindu-și din senin cum că Românii fin Meglenia ar da concursul bandelor bulgărești, s-au năpustit cu toată furia asupra bieților Megleniți bătând, torturând, închizând și condamnând cu nemiluita."[25]

Astfel de acțiuni au continuat – nu numai în Meglenia, ci în toate regiunile locuite de românii din Turcia europeană. Autoritățile române au ur-

mărit cu interes desfăşurarea evenimentelor luptând în continuare pentru cauza românească din Balcani. În vederea rezolvării acestei chestiuni, diplomaţia românească a înaintat ambasatorilor puterilor europene la Constantinopol liste de atentate şi incursiuni ale bandelor greceşti[26].

Demersurile şi intervenţiile nu mai luau sfârşit, rezolvarea acestei probleme fiind o chestiune de durată. Mai mult, în momentele în care Grecia nu a mai putut să nege violentele acţiuni teroriste organizate împotriva românilor balcanici, a invocat motive neîntemeiate[27], recurgând, totodată, la ruperea oficială a relaţiilor cu România, la 13 iunie 1906[28].

Prin urmare, iradeaua imperială din 9/22 mai 1905 a provocat şi reacţia potrivnică a mişcărilor naţionale şi a guvernelor statale balcanice, care, urmărindu-şi propriile ţeluri şi aspiraţii politice, inclusiv un regim distinct pentru conaţionalii lor din cuprinsul Turciei europene, nu doreau să recunoască drepturile legitime ale românilor balcanici. Astfel, alături de acţiunile armate ale autorităţilor greceşti, îndreptate împotriva românilor, constatăm şi apariţia unor acţiuni armate ale comitagiilor bulgari sau ale cetnicilor sârbi îndreptate în aceeaşi direcţie[29].

Turcia traversa, în această perioadă, o profundă criză de autoritate, atât în plan politic intern, cât şi în plan politic extern, amplificată şi de tulburările provocate de mişcarea Junilor turci, care aspirau la regenerarea Imperiului Otoman, pe baze democratice. Intrând în contact la Paris şi Geneva cu tineri armeni, arabi, albanezi, macedoneni şi nu în ultimul rând români balcanici, care nu aveau o patrie proprie, Junii turci au încercat să-i atragă pe aceştia la mişcarea de regenerare, promiţându-le autonomia în cadrul Imperiului Otoman[30].

Transferul mişcării din diaspora în Turcia a dus, la mărirea simţitoare, a bazei sociale a mişcării prin noi aderenţi, între care şi simpatizanţi din rândul populaţiilor neturce. Meglenoromânii s-au numărat, la rândul lor, printre simpatizanţii mişcării Junilor turci considerând că soarta lor ar fi fost alta odată cu schimbarea regimului de la Constantinopol. La 3 iulie 1908 comandantul garnizoanei turceşti din Resen, Niazi-Bey, a trecut în ilegalitate cu unitatea sa, şi a început acţiunile împotriva autorităţilor[31], izbucnind practic Revoluţia Junilor turci. Această acţiune a antrenat şi luptători meglenoromâni, sediul secret al revoluţionarilor juni turci din regiune, aflându-se la Gevgelia. Dumitru Ciotti, împreună cu alţi revoluţionari meglenoromâni, printre care: Eftemie Cacerea, Iani Ripca, Dima Muşa Ecea, Dima Reasa, Stoian D. Ecea ş.a. au fost conduşi de Petru Iufu, in-

spectorul şcolar al şcolilor româneşti din Meglenia, în cazarma voluntarilor conduşi de maiorul Mustafa Helmi[32]. Înrolaţi în armata revoluţionară turcă, aceştia au luptat până la victoria finală a Junilor turci fiind decoraţi mai apoi de noul guvern instalat la Constantinopol cu medalia „Huryet" (libertatea)[33].

Odată cu victoria Junilor turci au fost eliberaţi din închisori şi fruntaşii meglenoromâni care luptaseră pentru obţinerea drepturilor legitime în Peninsula Balcanică, încă din primii ani ai secolului XX[34]. De altfel, victoria Junilor turci şi adoptarea noii constituţii a fost primită cu speranţă şi încredere de toţi românii din arealul Turciei europene[35].

În intervalul cuprins între victoria Junilor turci (1908) şi Războaiele balcanice (1912-1913), a survenit o oarecare schimbare în bine a situaţiei românilor din Peninsula Balcanică. La 24 iulie 1908 a fost restabilită aşa-numita constituţie a lui Mihdat Paşa – suspendată la 14 februarie 1878, fără a fi pusă în aplicare la acea vreme – ce a constituit cadrul în care s-a afirmat, pentru câţiva ani, elementul românesc din Turcia europeană[36].

Abia prin aplicarea prevederilor Constituţiei din 1908, începea să se ia în considerare în totalitate iradeaua din 1905, comunităţile româneşti bucurându-se de drepturile civile şi politice care li se cuveneau. Tot acum a apărut şi oportunitatea de a-şi trimite delegaţi în consiliile ce administrau vilaietele, cât şi în alte organisme publice. Susţinând ideea menţinerii, prin modernizare şi democratizare, a lumii politice otomane, românii balcanici au participat nestingheriţi la viaţa publică otomană, şi nu în ultimul rând, la cea politică prin reprezentanţii în Parlamentul turc şi în unele instituţii guvernamentale otomane[37]. Noile condiţii oferite de victoria Junilor turci au deschis calea spre organizarea congreselor naţionale ale românilor din Balcani.

Primul congres, poate şi cel mai reprezentativ, desfăşurat la Bitolia între 10-11 iulie 1909 a adoptat un program naţional de acţiune în 10 puncte, care viza reorganizarea comunităţilor româneşti în cinci cercuri culturale (Bitolia, Grebena-Ianina, Coriţa-Berat-Elbasan, Salonic-Veria-Meglenia, Scopia), instituirea unui consiliu permanent format din 7 membrii pentru rezolvarea problemelor şcolare, bisericeşti şi de altă natură, întrunirea, la interval de un an, a delegaţilor comunităţilor româneşti în cadrul unui congres general la Bitolia ş.a.[38]. Românii balcanici parcurgeau o perioadă de efervescenţă politică şi culturală, însă evenimentele din Balcani le-au stopat elanul şi încrederea.

De altfel, Revoluția Junilor turci, declanşată în 1908, a avut implicații politice atât în arealul balcanic cât şi în cel european. Noua administrație, deşi la început a fost primită cu încredere şi speranță, s-a dovedit a fi până la urmă o deziluzie, atât pentru majoritatea populației turce, cât şi a celei neturce. Inconsecvența în aplicarea reformelor, încălcarea şi revizuirea Constituției, amplificarea naționalismului a atras neliniştea şi chiar retragerea sprijinului de către albanezi, armeni, arabi, macedoneni şi români balcanici[39], care i-au sprijinit pe Junii turci în a prelua puterea. Şi în ceea ce priveşte politica externă, a noii administrații otomane, s-a dovedit a fi una falimentară, alimentând zonele de conflict, culminând cu izbucnirea războiului italo-otoman şi apoi a celor două războaie balcanice[40]. Acestei politici i s-a suprapus dorința Rusiei de a crea o alianță balcanică menită a-i servi interesele şi, în mod special, înlăturarea otomanilor din Europa.

Punând bazele alianței balcanice în 1912, diplomația rusă îşi pregătea terenul pentru războiul care se prevedea a se declanşa între marile puteri, însă şi-a subestimat influența, deoarece statele balcanice au atacat Imperiul Otoman în octombrie 1912, înainte ca Petersburgul să-şi fi încheiat pregătirea militară[41]. Într-o perioadă de cinci, şase săptămâni, armatele aliate balcanice (Bulgaria, Grecia, Serbia, Muntenegru) au zdruncinat armatele otomane din Europa, eliberând totodată cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice şi ajungând chiar la periferia Constantinopolului[42].

La 16 decembrie 1912, începeau la Londra tratativele de pace dintre Turcia şi Bulgaria, Grecia, Serbia şi Muntenegru, finalizate abia la 30 mai 1913. Astfel, prin Pacea de la Londra, balcanicii au scăpat de sub controlul marilor puteri, nimicind aproape total dominația otomană în sud-estul Europei. Totodată, această pace a dus la naşterea unui conflict de interese între statele balcanice învingătoare ce va culmina cu izbucnirea unui nou război balcanic.

Convinsă de superioritatea sa armată, Bulgaria, atacă prin surprindere Serbia, în noaptea de 29-30 iunie 1913, declanşând cel de-al doilea război balcanic. Muntenegru, România şi Turcia au intrat în conflict de partea Serbiei, Bulgaria neavând nici o şansă, astfel încât, la 30 iulie 1913 semnează armistițiul. Tratatul de pace semnat la Bucureşti, în 10 august 1913, a tranşat lupta pentru teritoriile macedonene şi cu privire la divizarea Albaniei, iar granițele fixate prin acest tratat, au rămas, cu mici modificări, în viguare până astăzi. Totodată, acest moment a marcat expulzarea Imperiului Otoman din Europa, cu excepția Constantinopolului şi a unei

porțiuni din Tracia.

În fine, războaiele balcanice au dus la realizarea obiectivelor unor conducători politici din Balcani pe întreg cuprinsul secolului XIX[43], însă acestea nu au ținut cont de mozaicul multietnic din Peninsula Balcanică, astfel încât o parte a populației a avut mult de suferit. Este, de altfel, și cazul românilor balcanici, care din nou au avut mult de suferit, atât în timpul operațiunilor militare, cât și din cauza consecințelor tratatelor de pace.

Înca din primele zile de conflict, numeroși români balcanici au fost chemați sub arme, iar așezările au fost afectate de operațiunile militare desfășurate în zonă. Biserici și școli distruse, numeroase victime, cât și exodul unei părți a românilor balcanici, vin să întregească imaginea „înnegurată" a istoriei românilor balcanici de la începutul secolului XX.

Din toamna anului 1912, prin intermediul Ligii pentru Unitate Culturală a Tuturor Românilor și a Societății de Cultură Macedo-română, s-au urmărit cu atenție evenimentele din Peninsula Balcanică, soarta românilor balcanici și perspectivele acestora. În cadrul dezbaterilor au luat cuvântul o serie de personalități precum Vasile Pârvan, George Vâlsan, Pericle Papahagi, Gheorghe Bogdan-Duică, Nicolae Iorga, Virgil Arion ș.a., care și-au exprimat punctele de vedere (neunitare însă – n.ns. V.C.) cu privire la viitorul românismului balcanic și au atras atenția, încă o dată, opiniei publice din țară și de peste hotare asupra situației și a drepturilor românilor din Peninsula Balcanică[44]. La rândul lor G. Murnu, Iuliu Valaori, A. Leonte ș.a. au redactat un memoriu intitulat *Macedonia macedonenilor* prezentat succesiv la Budapesta, Viena, Roma, Berlin, Paris și Londra[45], prin care preconizau drept unică soluție a rezolvării situației românilor balcanici, autonomia macedoneană[46].

Deosebit de interesantă este opinia meglenoromânului Constantin Noe, originar din Lugunța, fost secretar al Societății de Cultură Macedo-române care vedea calea de rezolvare a acestei chestiuni prin crearea unui stat autonom albanezo-român, cuprinzând teritoriul Albaniei și Epirului[47]. Evenimentele ce au urmat, au demonstrat insuccesul demersurilor personalităților mai sus menționate, pe fondul complexelor realități din Peninsula Balcanică.

De altfel, în data de 10 august 1913, când se încheia Tratatul de pace de la București, românii balcanici nici nu figurau în textul tratatului, ci doar într-un schimb de note între România, pe de-o parte, și Grecia, Serbia și Bulgaria, pe de altă parte. Potrivit acestor schimburi de note Grecia, Serbia și Bulgaria se obligau să acorde autonomie școlilor și bisericilor

româneşti, în noile lor posesiuni, să le îngăduie crearea de episcopate şi să tolereze subvenţionarea instituţiilor menţionate de către guvernul român[48]. Situaţia românilor balcanici nu s-a îmbunătăţit după încheierea păcii de la Bucureşti, ba mai mult s-a înrăutăţit. Statele balcanice nu au ţinut cont de înţelegerile privind românii balcanici, continuînd politica de deznaţionalizare a acestora.

Intrând în componenţa statului grec, meglenoromânii au avut în continuare de suferit. Regele Greciei, Constantin, asigura autorităţile diplomatice române de la Salonic că

> „...de acum înainte (august 1913 – n.ns. V.C.) lucrurile vor merge altfel cu Kuţo-Valahii; aceştia nu vor mai avea să se plângă de oarecari asupriri; că ordinele formale au fost date pretutindeni în favoarea lor şi pedepsirea celor ce se vor fi făcut vinovaţi de dânşii."[49]

Însă, realitatea a fost alta, politica de deznaţionalizare forţată atingând cote din ce în ce mai înalte[50]. De altfel, o serie de oameni politici români, între care N. Iorga, C. Stere, V. Brătianu ş.a., au atras atenţia asupra faptului că, odată cu semnarea păcii de la Bucureşti, problema românilor balcanici nu mai ocupa locul pe care îl merita, greşeala aparţinând diplomaţilor români ce au participat la tratative[51]. Izbucnirea primului război mondial va aduce noi modificări în ceea ce priveşte istoria românilor din Peninsula Balcanică.

Meglenoromanians at the beginning of the 20th century

Summary

Political evolutions summary at the beginning of the 20th century, the balcanic area was a zone of big interest for the three neighbour empires (Othoman, Russian and Austro-Hungarian). It determined the delay of the nation's establishment and development in this area. Among different ethnical groups in the balcanic zone, the Meglenoromanians are spread in the region called Meglenia, also in places like Nanta, Lugunta (Lundzini), Birislav, Osini, Liumnita, Cupa, Tarnareka, and in some places subjected to a process of bulgarization, like Barovita, Coinsco, Sirmina and Lescova. Their number was aproximated between 14.000 and 30.000. Politically speaking, during this period, the Meglenoromanians had the same political programme as the Aromanians had. They wanted elementary national rights even inside the structures of the Othoman state which didn't deny though. So, the meglenoromanian's situation was established by Iradea put forward by the Sultan Abdul Hamid II in the 9/22 of May, 1905, by the Young Turks Revolution (1908) and the Balcanic Wars (1912-1913). First World War will bring about new changes regarding the political, economical, social, cultural and last but not least spiritual situation of Meglenoromanians.

*** Eftimie Murgu – „combatant" for the defence of the Romanians from Northern and Southern Danube. Summary. In 1830, when he printed Widerlegung oder Abhandlung = The fighting ahainst Sava Tokoly dissertation, the great Romanian patriot and revolutionist Eftimie Murgu (1805-1870) „showed a real erudition mentioning, at the time, all the historians that wrote about Dacia or the Romanian people from the begining to his time" – as I.D. Suciu, today's editor of this book, appreciated: There are historic and philologic arguments in the spirit tendencies of the age of the „Transylvanian School", that shows the existence of the Southern branch of Oriental Roman World... „If the Romanians from the other side are unknown to Mr. Thunmann and dissertation man, than I, Eftimie Murgu, have the knowledge about they not being one and the same people".

Note

[1] G. Weigand, *Vlacho-Meglen. Eine Etnographisc Philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892, pp. XI-XXV; vezi Th. Capidan, *Meglenoromânii. I. Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925, pp. 5-7; H. Andonovski, *Meglenskata oblast vo narodnoosloboditelnoto dvijenie na egejska Makedonja*, Skopje, 1960, pp. 9-12; P. Atanasov, *Le meglenoroumain de nos jours. Une approche lingvistique*, Hamburg, 1990, pp. 5-11; B. Wild, *Meglenorumanischer Sprachatlas*, Hamburg, 1983, pp. 7-15; J. Ancel, *La Macedonie son evolution contemporaine*, Paris, 1930, pp. 25-26.

[2] H. Andonovski, *op. cit.*, p. 9.

[3] Din grupul românilor din Meglenia se desprind cei din localitatea Nânta, care au trecut la religia islamică, dar şi-au păstrat în continuare limba de origine; vezi în această privinţă G. Weigand, *op. cit.*, p. XV; Th. Capidan, *op. cit.*, p. XV; T. Kahl, *Etniziat und roumliche Verteliung der Aromunen in Sudosteuropa*, Münster, 1999, pp. 87-88; V. Coman, *Meglenitslji dit arădzmul Meglena (secolul XIII-alurhita-a secolului XX)*, în „Grailu Armânescu", Scopia, An III, Nr. 3 (9), 2000, p. 8.

[4] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 7.

[5] Meglenoromânii au nutrit aceleaşi aspitaţii politice ca şi aromânii, însă, din păcate, în istoriografia de specialitate, referitoare la istoria românilor balcanici în secolele XIX-XX, de multe ori, sunt menţionaţi numai aromânii, deşi meglenoromânii erau circumscrişi aceloraşi evenimente politice, economice, sociale şi culturale; vezi în această privinţă M.D. Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluţia ei de la origini până la Pacea de la Bucureşti (1913) şi poziţia Austro-Ungariei*, Bucureşti, 1994, p. 12; T. Kahl, *op. cit.*, p. 5.

[6] Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII-XX)*, Bucureşti, 1999, p. 191.

[7] G. Weigand, *op. cit.*, *passim*.

[8] *Ibidem*, p. XVIII.

[9] I. Neniţescu, *De la românii din Turcia europeană. Studiu etnic şi staistic asupra aromânilor*, Bucureşti, 1895, p. 391.

[10] N. Baţaria, *Agricultura la aromâni*, în „Lumina", Bitolia, An II, Nr. 6, 1904, p. 161.

[11] D. Belkis, *Lecţia Megleno-Română*, în *Balcani după Balcani*, Bucureşti, 2000, p. 23.

[12] L.T. Boga, *Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria şi Serbia (Note etnografice şi statistice)*, Bucureşti, 1913, pp. 12-13.

[13] Th. Capidan, *op. cit.*, pp. 10-30.

[14] M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 12; T. Kahl, *op. cit.*, p. 5.

[15] G. Corm, *Europa şi Orientul. De la balcanizare la libanizare: istoria unei modernităţi neîmplinite*, Cluj-Napoca, 1999, p. 86.

[16] N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, Bucureşti, 1998, p. 388; C. Jelavich, B Jelavich, *Formarea statelor naţionale balcanice (1804-1920)*, Cluj-Napoca, 1999, p. 255; M. Apostolski (coordonator), *Istoria na makedonskiot narod*, Skopje, 1988, pp. 170-

177; M.D. Peyfuss, *Aromânii în era naționalismelor balcanice*, în *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, București, 1996, p. 144.

[17] Gh. Zbuchea, *op. cit.*, p. 72.

[18] O. Focief, *La justice turque les reformes en Macedonie*, Paris, 1907, pp. 175-181.

[19] Gh.P. Meghea, *Recidiva de la Kakavia* în „Peninsula Balcanică", București, An I, Nr 5, 1923, p. 23; vezi și *Jurnal de armatol*, în N. Cușa, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Constanța, 1990, p. 83.

[20] M.D. Peyfuss, *Chestiunea aromânească...*, pp. 87-88.

[21] Vezi iradeaua imperială prin care se acordă drepturi egale valahilor cu ceilalți supuși din cadrul Imperiului Otoman, în *Documente diplomatice, Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român. 1905*, Ministerul Afacerilor Străine, București, 1905, p. XXXI.

[22] Gh. Zbuchea, *op. cit.*, p. 72; N. Ciachir, *op. cit.*, p.389.

[23] M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 90.

[24] *Ibidem*, p. 94.

[25] *Românismul în Meglenia*, în „Românul de la Pind", București, An IV (146), 22 ianuarie 1906, p. 2.

[26] M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 90.

[27] *Ibidem*, p. 97.

[28] N. Ciachir, *op. cit.*, p. 379; Gh. Zbuchea, *România și Războaiele Balcanice (1911-1913)*, București, 1999, p. 17; Gh. Caragiani, *Studii aromâne*, București, 1999, p. 184.

[29] Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică...*, p. 75.

[30] N. Ciachir, *op. cit.*, p. 405.

[31] N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, 1919, p. 353; vezi și N. Ciachir, *op. cit.*, p. 405.

[32] D. Ciotti, *Di la fratili din Meglen*, București, 1973, p. 83.

[33] *Ibidem*, p. 85.

[34] Gh.P. Meghea, *op. cit.*, p. 23; vezi și N. Cușa, *op. cit.*, p. 83.

[35] C.I. Cosmescu, *Constituțiune. Justiție. Libertate. Egalitate*, în „Lumina", An VI, Nr 6-7-8, iunie, iulie, august 1908, pp. 1-4 (articolul este publicat în dialectul aromân).

[36] Gh. Zbuchea, *op. cit.*, p. 82.

[37] *Ibidem*.

[38] *Ibidem*, p. 86.

[39] N. Ciachir, *op. cit.*, p. 429

[40] *Ibidem*

[41] *Ibidem*; vezi și N. Ciachir, *Istoria politică a Europei de la Napoleon la Stalin*, București, 1998, p. 183; Gh. Zbuchea, *Relațiile României cu sud-estul european la începutul secolului al XX-lea (1900-1912)*, București, 1999, p. 17

[42] N. Ciachir, *op. cit.*, p. 183

[43] C. Jelavich, B. Jelavich, *op. cit.*, p. 264

[44] Gh. Zbuchea, *România și războaiele balcanice..., passim.*

[45] Idem, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică...*, p. 113.

[46] *Ibidem*, p. 119.

[47] C. Noe, *Les roumains-Koutzo-Valaques. Les populations macedoniennes et la crise balcanique*, București, 1913, *passim*.

[48] M.D. Peyfuss, *op. cit.*, p. 116.

[49] *Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României 20 septembrie 1912-1 august 1913*, București, 1913, p. 198.

[50] V. Coman, *Meglenoromânii (I)*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor", București, An II, Nr. 11 (104), noiembrie 1998, p. 8.

[51] Gh. Zbuchea, *op. cit.*, *passim*.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Dan Lazăr

IUGOSLAVI ŞI ROMÂNI ÎN FAŢA UNUI PROCES ISTORIC: DEZMEMBRAREA IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR

În istoriografia contemporană, problemele deschise de unul dintre cele mai importante evenimente ale epocii moderne – ne referim, aici, la primul război mondial – au ocupat un loc central în preocupările istoricilor de pretutindeni[1].

Faptul îşi are raţiunile sale, ele fiind date de o impresionantă *listă de lucrări* care, pe parcursul ultimilor 80 de ani, au pus în discuţie atât explicarea mecanismelor declanşării *Marelui Război*, cât, mai ales, analiza urmărilor, în plan politic, pentru Europa, ale acestuia.

Din punctul nostru de vedere, consecinţele geopolitice ale dispariţiei imperiilor multinaţionale, la sfârşitul anului 1918, prezintă o importanţă maximă. Ea este dată, în primul rând, de mutaţiile care survin în Europa Centrală şi de Sud-Est în urma „vidului" politic şi statal apărut prin dezagregarea Austro-Ungariei şi care a marcat profund noile construcţii teritoriale din această parte a continentului, precum şi de fricţiunile, unele grave, dintre *statele succesoare*, manifestate, cu precădere, la începutul deceniului al treilea al secolului XX[2].

Aşa cum este bine ştiut, starea de agitaţie a naţionalităţilor din Imperiul Austro-Ungar devenise extrem de vizibilă, cu mult înainte de izbucnirea războiului, semnele evidente ale declanşării unei crize în imperiul multinaţional fiind perceptibile încă din primii ani ai secolului.

Starea de lucruri s-a degradat constant, astfel încât, în preajma declanşării conflictului, naţionalităţile din Austro-Ungaria se găseau „într-o exaltare cum nu se mai văzuse de la Reformă şi un naţionalism furibund suscita lupte interne dintre cele mai grave"[3].

Situaţia s-a înrăutăţit pe măsură ce Puterile Centrale încep a pierde *cartea militară*, iar viitorul Austro-Ungariei urma a fi judecat în alţi parame-

tri. Este interesat că, dată fiind greutatea anticipării urmărilor generate de disoluția unui stat de importanța și mărimea Austro-Ungariei, chiar la începutul anului 1918, britanicii și americanii înclinau, mai curând, spre o încercare de reformare a Imperiului, decât spre demantelarea sa.

Nu întâmplător, în discursul lui Lloyd George, primul ministru britanic, publicat în ziarul „The Times", la 7 ianuarie 1918, se arăta: „Am estimat, împreună cu președintele Wilson, că *dezmembrarea Austro-Ungariei nu face parte din scopurile noastre de război* (s.n.). Am apreciat însă că, dacă o autonomie veritabilă, urmând principiile democratice, nu este acordată naționalităților din Austria și Ungaria, acestea dorind-o de atâta timp, este imposibil să sperăm să dispară cauzele agitației [...]. Dacă aceste condiții vor fi îndeplinite, Austro-Ungaria poate redeveni o putere a cărei forță va contribui la pace"[4].

Tendința americanilor spre *captatio benevolentiæ* a fost întărită și prin cele „14 puncte wilsoniene", aduse la cunoștința Senatului american la 8 ianuarie 1918. Deși, în esență, acestea au însemnat „un act care reprezenta [...] o recunoaștere fățișă a necesității obiective de eliberare a națiunilor oprimate de marile imperii"[5], anumite prevederi veneau în prelungirea celor declarate de către Lloyd George, cu o zi mai înainte.

Astfel, spre exemplu, repudierea „diplomației secrete", prevăzută la punctul 1, deși lăudabilă în sine, viza, indirect, întregul aranjament făcut de România, prin tratatul din 4/17 august 1916, cu puterile Antantei. Tot așa, punctul al 10-lea amenința proiectul de alipire a Transilvaniei la statul român, în condițiile în care acesta stipula „dezvoltarea autonomă a popoarelor din Austro-Ungaria și nu încorporarea lor în state vecine"[6].

Evoluția spectaculoasă a ostilităților de pe front, precum și acutizarea luptei de eliberare națională vor face, însă, în toamna anului 1918, inoperabile aceste prevederi. Deja, în septembrie 1918, răspunsul lui Woodrow Wilson la prima cerere de armistițiu din partea Austro-Ungariei conține elemente de noutate. În acesta se arată că, „împrejurările se modificaseră atât de rapid, încât autonomia pur și simplu era, de acum, insuficientă, căci drepturile suverane ale cehilor și aspirațiile naționale ale jugoslavilor și românilor erau deja recunoscute"[7]. Totodată, Wilson a mai arătat că și punctul 10 a suferit modificări, „pentru a permite naționalităților oprimate să-și croiască propriile destine"[8]. Din această perspectivă, „deși România n-a fost menționată, Brătianu avea senzația că noua formulă a lui Wilson poate fi aplicată românilor din monarhia habsburgică"[9].

Disoluţia Austro-Ungariei era, de acum, iremediabilă. Ceea ce se aştepta era, însă, ca această demantelare să se realizeze corect şi principial, din punctul de vedere al autodeterminării, astfel încât ceea ce urma a se construi să reprezinte o operă consistentă, bazată pe realităţi cu profunde rădăcini istorice.

În realitate, dificultăţile care se profilau erau dintre cele mai mari. Nu vom insista aici asupra impresionantului „dosar" al problemelor generate de dispariţia unei structuri statale multiseculare, care, inevitabil, în timp, îşi pusese amprenta istorică specifică, peste un spaţiu central european foarte diversificat. Ele sunt cunoscute. Amintim doar opiniile lui Réné Pinon, fin cunoscător al istoriei acestui spaţiu, care aprecia că dispariţia vechilor imperii, precum Austro-Ungaria sau cel Otoman, pare simplă în formă filozofică şi juridică, consecinţă a dreptului popoarelor la autodeterminare[11]. În realitate însă, „în numeroase puncte ale Europei Centrale şi Orientale istoria a suprapus şi amestecat populaţiile, încât este imposibil de trasat o frontieră fără a leza una dintre naţionalităţi"[12]. În plus, deşi „catastrofa Habsburgilor este completă şi iremediabilă", totuşi, „dispariţia unui vechi şi înalt personaj istoric, precum Serenissima Casă Imperială de Austria, sfârşitul unei tradiţii de şapte ori seculare, lasă un mare gol în Europa de azi"[13].

Un alt istoric francez, autorul unor sinteze fundamentale despre istoria spaţiului central-european, îl numim aici pe Jacques Aulneau, şi-a manifestat, la rândul său, scepticismul faţă de schimbările survenite în Europa, după dispariţia Austro-Ungariei. Conforma tezei sale, „ideea principiului naţionalităţilor, ca bază a păcii, a permis declanşarea celor mai dure conflicte. Cel din 1914, cel mai măreţ, dar şi cel mai odios din toate, este o dovadă. Pentru a se elibera, popoarele s-au aruncat unele contra altora. Şi, *în numele ideii de expansiune, slavismul şi pan-germanismul au intrat în* luptă [...]. Iată unde a dus în zilele noastre extensia abuzivă a principiului naţionalităţilor, just în sine, dar care, împins până la ultimele consecinţe, a bulversat naţiunile cele mai vechi şi mai bine aşezate"[14].

Criticabilă prin eroarea generalizării, teza lui Jacques Aulneau conţine elemente de adevăr, care se vor confirma, din plin, cu prilejul discuţiilor de la Conferinţa de Pace. Faptul că, la Paris, diplomaţia a reuşit să estompeze multe dintre *puseele naţionaliste* apărute în Europa Centrală şi de Sud-Est, este un merit incontestabil. El nu poate însă anula, în totalitate, gravele erori de apreciere istorică pe care *cei patru mari* le-au comis în

diverse regiuni ale Europei (Germania vs. Cehoslovacia, Germania vs. Polonia, Iugoslavia vs. România, Grecia vs. Turcia, Iugoslavia vs. Bulgaria etc.) şi care au grevat asupra relaţiilor internaţionale, în primii ani de după încheierea primului război mondial.

Aşa cum aprecia şi George Vâlsan, „făuritorii de state, care după război s-au adunat la masa verde şi au tăiat vechile mantii imperiale, ca să dea veştminte noi ţărilor din răsăritul Europei, având, pesemne, vreme puţină, s-au grăbit cu foarfeca, tăind nu numai postavul preţios, ci şi câte o bucată de carne vie din trupurile provinciilor care, timp de secole, îşi dovediseră viaţa unitară”[15].

În privinţa Peninsulei Balcanice, acolo unde „istoria este la fel de complicată ca şi condiţiile sale geografice”[16], evoluţia postbelică a fost, de asemenea, sinuoasă. Dincolo de optimismul afişat după pacea de la Bucureşti, din 1913, de regele Muntenegrului, Nikola Njegoš, potrivit căruia „în dezvoltarea lor intelectuală şi economică popoarele din Balcani trebuie întotdeauna să se găsească unite”[17], realităţile regiunii erau cu mult mai complicate. Hermann Keyserling, în cunoscuta lucrare *Analiza spectrală a Europei* a făcut o *nemiloasă descriere* a regiunii. În opinia distinsului erudit germano-lituanian, popoare precum cel albanez sau sârb se găsesc *într-o sălbăticie eroică şi esenţială*[18], iar dintre slavi, doar sârbii trăiesc într-un *ev eroic*[19]. În ceea ce-i priveşte pe bulgari, reîntoarcerea la cruzimea ancenstrală este *firească*, întrucât orice bulgar, fie avocat sau medic, poate deveni, de a doua zi, tâlhar la drumul mare, nedezminţindu-şi spiritul de „comitagiu”[20]. Pentru Keyserling, „spiritul Balcanilor este spiritul vrajbei eterne”[21].

Dincolo de subiectivismul afişat de Hermann Keyserling cu privire la realităţile din Balcani, rămâne, totuşi, constatarea potrivit căreia, după *1918, occidentalii au continuat să aibă aceeaşi impresie cu privire la istoria sângeroasă* şi *diplomaţia tenebroasă* a Balcanilor[22]; marile puteri au continuat şi după Conferinţa de Pace să privească Balcanii „drept un focar atins de discordie, care ameninţă propria lor securitate”. „Ele uită să adauge că, dacă în trecut, incendiul aprins în această parte a Europei a cuprins întregul continent, aceasta s-a întâmplat deoarece unele dintre ele făcuseră din Balcani un teatru al propriilor competiţii”[23], era de părere şi Albert Mousset.

O altă prejudecată istorică, ridicată însă de către istoriografia iugoslavă interbelică şi, apoi, *titoistă*, la rang de *dogmă*, a fost aceea potrivit căreia

drumul spre unitate al popoarelor iugoslave a fost unul liniar şi triumfal. Întrucât analiza acestui fenomen nu face obiectul acestui demers, vom anunţa doar câteva dintre sincopele unui proces, care, abia din vara anului 1918 se înscrie pe linia unităţii *tuturor* slavilor de sud sub acelaşi stindard.

Astfel, unii istorici occidentali au arătat, cu decenii în urmă, că în ajunul izbucnirii primului război mondial, în Croaţia şi Slovenia mişcările de unitate pan-iugoslavă şi, mai ales, pentru o unire cu Serbia, erau deosebit de anemice[24]. Conform lui Bogdan Krizman, în preajma anului 1914 nu s-au produs, de pildă, mişcări în Croaţia care să aibă o tentă *făţiş anti-austriacă*, sau care să ameninţe deschis Monarhia austro-ungară[25].

Deşi mai nuanţat şi istoricul Fran Zwittler este de părerea potrivit căreia „în ajunul primului război mondial, mişcarea anti-austriacă era doar în stadiu incipient în teritoriile slovene ale Monarhiei"[26].

În aceeaşi ordine de idei, conform opiniei lui Michael P.Petrovitch, „chiar în Serbia, unde iugoslavismul a fost asumat cu un sincer entuziasm, mai des de către intelectualitate, *ideea unificării tuturor sârbilor oferea o mult mai mare atracţie imediată*"[27].

La 30 mai 1917, la Viena, deputaţii *iugoslavi*, reuniţi în *Clubul Iugoslav*, dau expresie unei declaraţii comune care, bazându-se pe principiul naţionalităţilor, cere ca toate regiunile din dubla Monarhie, unde trăiesc croaţi, sloveni şi sârbi să se reunească *într-un organism statal autonom şi democratic* (s.n.), eliberat de tutela oricărei dominaţii şi plasat sub sceptrul dinastiei de Habsburg-Lorena. Semnatarii declarau că vor depune toate eforturile pentru realizarea acestui deziderat şi vor participa la dezbaterile parlamentare *sub această rezervă*[28].

Începând cu anul 1918, opiniile par să se nuanţeze, remarcându-se o tendinţă vizibilă de glisare spre ceea ce am putea numi *pan-iugoslavism*, avem aici în vedere opţiunile spre o posibilă unire a iugoslavilor din Imperiu cu Serbia. Totuşi, la 31 ianuarie 1918, preşedintele grupului parlamentar croato-sloven, abatele Anton Korošec, a reafirmat dreptul slovenilor, croaţilor şi sârbilor din Austro-Ungaria de a se uni într-un stat „independent", dar sub sceptrul Habsburgilor[29].

Rezoluţia *Asociaţiei Iugoslave din Petrograd*[30] este, în opinia noastră, primul manifest explicit, după Declaraţia de la Corfu, în legătură cu o posibilă unire a slavilor din Austro-Ungaria cu Serbia. Se arată, în document, că „de la începutul conflagraţiei mondiale, toţi aliaţii şi mai ales

Anglia şi după ea S.U.A., au declarat de mai multe ori că ele intră în război sub acest cuvânt de ordine: eliberarea micilor popoare aservite"[31]. Din această perspectivă, „o aplicare logică şi conştientă a acestor juste principii va duce fatal la dispariţia Austro-Ungariei, care, prin însăşi natura sa, este un amestec de absolutism monarhic, de intoleranţă naţională şi religioasă, pe scurt, *negaţia realităţilor timpurilor moderne* (s.n.)"[32].

Se preciza, în continuare, că „occidentul se reîntoarce la greşelile sale de altădată, la prejudecăţile unei alte epoci, referitoare la posibilitatea unei reorganizări a Habsburgilor. În aceste reforme nu mai crede nici un popor subjugat şi, mai mult decât alţii, sârbii din Austria, care au suferit persecuţii barbare, asasinate în masă şi toate violenţele, asupra cărora lumea civilizată este de o ignoranţă absolută"[33].

După ce documentul face referire la faptul potrivit căruia „părţile libere ale poporului nostru, Serbia şi Muntenegru"[34] au luptat, în 1914, pentru eliberarea tuturor iugoslavilor din Austro-Ungaria, în numele idealurilor de libertate, se cerea organizarea „unui stat liber, suveran şi independent din punct de vedere politic şi militar şi care *să cuprindă toate teritoriile pe care locuieşte în masă compactă poporul nostru* (s.n.)"[35].

La Congresul de la Roma al naţiunilor oprimate din Austro-Ungaria, desfăşurat între 10 şi 12 aprilie 1918, ambiguităţile cu privire la conceptul de „iugoslavism" sunt, încă, prezente.

La Congres au participat *doar personalităţi iugoslave* din Imperiu: amintim aici pe Ante Trumbić şi Ivan Mestrović, susţinuţi puternic de nume cunoscute din lumea occidentală, cum ar fi Seton Watson sau Etienne Fournol.

În alocuţiunea rostită, Ante Trumbić a arătat că „unicul gând al popoarelor slave din sud, a sârbilor, croaţilor şi slovenilor, este acela de a se rupe de monarhia austro-ungară"[36], el salutând, totodată, manifestarea solidarităţii dintre reprezentanţii popoarelor slave prezente la Roma.

În final, Congresul a adoptat trei hotărâri, inserate în *Acordul final*:

1. Fiecare dintre aceste popoare îşi proclamă dreptul de a-şi constitui statul naţional unitar, sau de a-l desăvârşi, pentru a putea realiza deplina sa independenţă politică şi economică.

2. Fiecare dintre aceste popoare recunoaşte în Monarhia austro-ungară instrumentul dominaţiei germane şi obstacolul fundamental în realizarea aspiraţiilor sale şi a drepturilor sale.

3. Congresul recunoaşte, în consecinţă, necesitatea unei lupte comune contra opresorilor, până când fiecare dintre aceste popoare va obţine eliberarea sa totală, unitatea sa naţională completă şi libertatea politică[37].

Este semnificativ, din această perspectivă, faptul că, fiind consecvenţi acestor principii, croaţii vor proclama la 29 octombrie 1918, la Zagreb[38], despărţirea Croaţiei şi Dalmaţiei de Austro-Ungaria şi înfiinţarea *Iugoslaviei independente*, o creaţie statală efemeră, de numai 35 de zile. La 1 decembrie 1918 un alt *Sabor*, convocat la Zagreb, va hotărî unirea pământurilor Croaţiei şi Dalmaţiei cu Serbia.

Deşi drumul spre unitate al tuturor slavilor de sud a fost, din considerente istorice şi conjucturale, sinuos, la finalul său Iugoslavia mare s-a realizat. Breşa iugoslavă a fost, poate, cea mai semnificativă pentru distrucţia imperiului austro-ungar bicefal, iar colaborarea elementului sud-slav cu cel românesc întru realizarea acestui deziderat a fost, în mare parte, pozitivă şi benefică.

Din această perspectivă, este relevant mesajul lui Ante Trumbić către Take Ionescu, preşedintele Consiliului Naţional al Unităţii Române, ca răspuns la scrisoarea acestuia, din 8 octombrie 1918, prin care înştiinţa de formarea Consiliului. În mesaj, Ante Trumbić a arătat că iugoslavii reprezentanţi de *Comitetul iugoslav* sunt bucuroşi să poată colabora cu CNUR „pentru triumful unei cauze care ne este comună şi care va permite naţiunilor noastre să scuture jugul opresorilor şi să dispună liber de soarta lor"[39].

La sfârşitul anului 1918, atât România, cât şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor îşi vor desăvârşi, cu mijloace diferite, propriile idealuri istorice. Controversele, care nu au întârziat să apară, însă, între cele două state succesoare, pot fi interpretate şi ca o consecinţă a prăbuşirii uneia dintre creaţiile statale de maximă importanţă în istoria Europei moderne, Austro-Ungaria, a cărei dispariţie a lăsat în spaţiul Europei Centrale şi de Sud-Est probleme care au necesitat rezolvări imediate, corecte şi coerente.

Yugoslavians and Romanians facing a historical process: the dissolution of the Austrian-Hungarian Empire

Summary

Our paper tries to analyze some of the consequences of the division of the Austro-Hungarian Empire, considered from an Eastern-European perspective.

Regarded from this point of view, the evolution of the events from the Balkan Peninsula is notably interesting. The study focuses on making the south-slaves united, a process full of contradictions and disputes.

In order to show this process, the study emphasized on several documents and some comments of the highly rated historians of the Balkan world: J. Aulneau, A. Mousset, H. Keyserling, Michael Petrović etc. They all confirmed that analyzing the consequences of the First World War from the national perspective still represents a modern approach.

Note

[1] Într-un clasament *sui-generis*, producţia istoriografică despre primul război mondial şi consecinţele sale este printre cele mai bogate, alături de cea consacrată celui de-al doilea război mondial, Revoluţiei franceze sau Epocii napoleoniene.

[2] După Duroselle, aliaţii au aplicat principiul naţionalităţilor de o manieră imperfectă, avantajând ţările care au luptat de partea lor (Serbia, România, Grecia) şi pe cehi, în detrimentul ungurilor, austriecilor şi bulgarilor. Cf. J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz, Paris, 1974, p. 22.

[3] J. Aulneau, *Histoire de l'Europe Centrale*, Payot, Paris, p. 408.

[4] Radonia Yovanovitch, *Les Croates de l'Autriche-Hongrie*, Éditions de la Yougoslavie, Paris, 1918, pp. 209-210.

[5] C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1983, p. 200.

[6] Sherman David Spector, *România la Conferinţa de Pace de la Paris*, Institutul European Iaşi, 1995, p. 43.

[7] Charles Seymour, *Le fin d'un Empire*, *apud* George Sofronie, *Principiul naţionalităţilor şi tratatele de pace din 1919-1920*, „Universul", Bucureşti, 1936, p. 59.

[8] Sherman David Spector, *op.cit.*, p. 57.

[9] *Ibidem*, p. 57. Într-adevăr, între data discursului lui Wilson, din 8 ianuarie 1918, în legătură cu cele „14 puncte" şi debutul negocierilor de armistiţiu cu Austro-Ungaria, situaţia din Europa Centrală şi de Sud-Est se modificase profund. Cf. G.M. Gathorne-Hardy, *Les quatorze points et le Traité de Versailles*, Oxford University Press, 1940, p. 30.

[10] George Sofronie, *op.cit.*, p. 75-76.

[11] Réné Pinon, *La réconstruction de l'Europe politique*, Perrin, Paris, 1920, p. 32.

[12] *Ibidem*, p. 32.

[13] *Ibidem*, p. 184.

[14] J. Aulneau, *op.cit.*, p. 10.

[15] George Vâlsan, *Românii din Serbia*, conferinţă ţinută la 10 martie 1928, publicată în vol. *Românii din Timoc*, „Bucovina", Bucureşti, p. 259.

[16] E. Angot, *La Péninsule des Balkans*, Falque, Paris, f.a., p. 3.

[17] C. Botoran, I. Calafeteanu..., *op.cit.*, p. 48. Peste cinci ani, multe personalităţi muntenegrene vor protesta, la Paris, fără a fi luate în seamă, faţă de înglobarea statului independent muntenegrean la noua entitate statală iugoslavă.

[18] Herman Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, Institutul European, Iaşi, 1993, pp. 274-275, *passim*. Evident, aceste afirmaţii sunt subiective, scrise din perspectiva spiritului nordic, protestant şi disciplinat. Percepţia rămâne, totuşi, interesantă.

[19] *Ibidem*, p. 274-275, *passim*.

[20] *Ibidem*, p. 274-275, *passim*.

[21] *Ibidem*, p. 275.

[22] Comte Sforza, *Pachitch et l'union des yougoslaves*, Gallimand, Paris, 1938, p. 7.

[23] A. Mousset, *La Petite Entente, la Société des Nations et les Balkans*, *apud* Valentin Lipatti, *Balcanii ieri şi azi*, Ed. Politică, Bucureşti, 1988, p. 20.

[24] Ca „iugoslavi" se autodefineau doar slavii din Imperiu, enumerându-i aici pe sloveni, croaţi, bosnieci şi pe sârbii din Dubla Monarhie, deci cei din Slavonia, Dalmaţia, Bačka şi Vojvodina.

[25] Bogdan Krizman, *The Croatians in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century*, în: „Austrian History Yearbook", 3, II, 1967, p. 144.

[26] Fran Zwittler, *The Slovenes and the Habsburg Monarchy*, în: „Austrian History Yearbook", 3, II, 1967, p. 182.

[27] Michael P. Petrovitch, *A History of Modern Serbia 1804-1918*, *apud* Charles & Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920*, University of Washington Press, Seattle & London, 1977, p. 261.

[28] Arhivele Naţionale, *Fond microfilme Anglia*, R. 391, C. 515. Faţă de această posibilitate, cunoscutul geograf sârb Jovan Cvijić declara: „O autonomie, o autoguvernare sub dinastia Habsburgilor este o pură ironie!". Cf. *La protèstation des peuples martyres*, Blond & Gay, Paris-Barcelona, 1918, p. 25.

[29] Augustin Deac, Ion Spălăţelu, *Prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar*, în: „Revista de Istorie", 32, nr. 3, 1979, p. 460.

[30] Rezoluţia a fost adoptată în şedinţa extraordinară din 13 ianuarie 1918.

[31] Arhivele Naţionale, *Fond microfilme Anglia*, R. 386, C. 83.

[32] *Ibidem*, C. 83.

[33] *Ibidem*, C. 84.

[34] *Ibidem*, C. 84.

[35] *Ibidem*, C. 85.

[36] Augustin Deac, Ion Spălăţelu, *loc.cit.*, p. 462-463.

[37] C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *op. cit.*, p. 205.

[38] *Destrămarea Monarhiei Austro-Ungare*, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1964, p. 162-163.

[39] *Actes et documents concernant la question Roumaine*, Dupont, Paris, 1918, p. 55.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Constantin Urluianu

ASPECTE ALE STĂRII DE SPIRIT PE FRONTUL DE RĂSĂRIT ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DE ELIBERARE A BASARABIEI ŞI A NORDULUI BUCOVINEI

Războiul României pe Frontul de Răsărit şi, cu deosebire, participarea armatei sale la eliberarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei au constituit, până nu demult, un subiect mai puţin prezent în lucrările de specialitate din ţară. Iar atunci când s-a scris, participarea armatei române la eliberarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei era etichetată, mai ales în anii '50, de istoriografia internă, drept imperialistă. Problema constituia un subiect „tabu" şi era tratată după „concluzii" prestabilite, potrivit cărora România ar fi ocupat teritorii străine. Abordări ale acestei problematici au fost însă prezente în lucrări apărute în vestul Europei şi în Statele Unite ale Americii[1].

Completând şi îmbunătăţind anumite culegeri de documente apărute anterior[2], anii '90 au cunoscut contribuţii însemnate la această temă prin editarea şi reeditarea unor documente[3] şi memorii[4], care măresc substanţial orizontul cunoaşterii şi permit o reliefare mai clară a conţinutului şi a nuanţelor subiectului aflat în dezbatere. Dintre acestea am citat doar o parte. De asemenea, cititorul are la dispoziţie astăzi lucrări care stăruie, cu competenţă, asupra contextului intern şi internaţional, în cadrul căruia s-au desfăşurat acţiunile armate în nordul Bucovinei şi în Basarabia. Amintim aici numai câteva[5], lista putând fi oricând completată.

În continuarea celor scrise până acum, subliniem că cercetarea noastră are ca scop depistarea şi valorificarea unui important material documentar, în special din Arhivele Militare Române de la Piteşti, cu privire la o serie de aspecte mai puţin tratate sau chiar neglijate în literatura de specialitate. Avem în vedere, în mod deosebit, evoluţia stării de spirit pe Frontul de Răsărit. În acest sens, vom aborda raporturile dintre armată şi

populația locală, reliefând, cu prioritate, aspecte semnificative ale stării de spirit a populației civile în condițiile războiului de eliberare a Basarabiei și a nordului Bucovinei. Demersul nostru este completat cu câteva documente de arhivă, pe care le apreciem ca sugestive pentru înțelegerea și aprofundarea aspectelor analizate sau numai enunțate.

Studiul documentelor de arhivă pe această problematică relevă aspecte interesante referitoare la grija pe care statul român o manifesta față de populația civilă, privitoare la protejarea acesteia față de inamic sau față de unele acte de indisciplină provocate de unele formațiuni militare sau militari izolați din rândul trupelor aliate, la starea de spirit a populației din Basarabia și nordul Bucovinei, la raporturile acesteia cu armata, în funcție și de propaganda desfășurată de inamic pe front, la comportamentul civililor față de armată, față de bunurile rămase de la inamic și, evident, la măsurile luate de conducerea statului și a armatei în fiecare situație în parte.

Preocupată de protecția populației civile împotriva atacurilor inamice, conducerea statului, prin înaltele comandamente ale armatei, a ordonat comandanților de garnizoană ca, împreună cu comandanții militari ai gărilor locale, să facă în gări suficiente șanțuri contra bombardamentelor aeriene pentru toți pasagerii aflați acolo pe timpul atacurilor de noapte. Fără a se opri aici, ordinul continuă, cerând a se urmări cu perseverență realizarea unui camuflaj perfect în toate orașele, deoarece și acestea sunt predispuse, prin aglomerări demografice și iluminare publică, la atacuri nocturne. Importanța aplicării camuflajului a fost demonstrată. Într-un document despre Capitală se consemnează că în noaptea de 26/27 iunie 1941, când aviația sovietică a vrut să o bombardeze, bombele au ajuns într-un sat din Vlașca[6].

Făcând zilnice inspecții pe front, generalul Antonescu este direct interesat și de starea de organizare și de indisciplină din spatele frontului, dând instrucțiuni imediate, în funcție de situație. Astfel, prezent în ziua de 6 iulie 1941, în zona „Flamura", generalul a constatat că tot spatele frontului era într-o dezordine de neînchipuit: toate trenurile regimentare și formațiunile de servicii erau împrăștiate într-o zonă de cultură, cu caii lăsați liberi să pască și să distrugă ogoarele țăranilor, muncite cu atâta trudă, pe o întindere de câteva sute de hectare, așa cum pe vremuri făceau hoardele sălbatice. Și aceasta din cauza indolenței și nepăsării celor mari și mici care priveau spectacolul fără a lua nici o măsură.

Pentru situațiile în care s-ar fi putut recurge la motivul lipsei de furaje, documentul cuprinde și soluția: acolo unde furajele nu sosiseră, trebuia să se cosească o porțiune de teren care să fie plătită proprietarului, iar nu să se devasteze zone întregi.

Generalul Antonescu nu se oprește însă la constatări și la soluții, pe care orice comandant de bună credință le-ar fi putut presupune, ci ordonă ca armatele să ia măsuri pentru a se institui îndată o comisie care să evalueze pagubele și să achite, în contul celor vinovați, stricăciunile, iar comandanților de coloane și formațiuni de servicii vinovați, precum și comandantului batalionului de pionieri care a intrat în panică, să li se aplice art. 58 din Regulamentul ofițerilor. Printre cei găsiți vinovați pentru devastarea culturilor au fost și oameni din coloanele de transport muniții ale lui Zăgaz, de sub comanda căpitanului Negreanu, din Regimentul 1 grăniceri și din Batalionul 1 pionieri ai lui Zăgaz, de sub comanda căpitanului Naum. Pentru toate neregulile, pagubele și lipsa de disciplină, generalul Antonescu, arhicunoscut justițiar, ordonă să se facă o severă anchetă, după care ofițerilor vinovați sa li se aplice același art. 58.

Este demn de subliniat, credem noi, în urma celor relatate mai sus, sentimentul de solicitudine față de cei ce trudesc, solidaritatea cu dreptatea și, totodată, obiectivitatea cu privire la pedeapsa ce trebuie aplicată celor vinovați, pedeapsă ce parcurge drumul de la despăgubire până la demitere.

În ajutorul afirmațiilor noastre vine și finalul documentului amintit, care subliniază că, pentru toate aceste nereguli găsite în spatele comandamentului „Flamura", „s-a ridicat comanda comandantului acestei mari unități și s-a scos din funcție șeful de stat major"[7].

Respectarea disciplinei, fără a face deosebiri, era, pentru Antonescu și armata sa, lipsită de subiectivism și de echivoc. Pledează în acest sens ordinele de cercetare și de pedepsire a celor vinovați de jefuirea unor magazine evreiești sau de împușcarea unor civili. Astfel, printr-o telegramă, din 2 iulie 1941, transmisă de „Patria" (Cartierul General al lui Ion Antonescu) către „Ialomița" (Serviciul Central de Propagandă al Armatei Române), se ordonă ca până a doua zi, 3 iulie 1941, să se raporteze ce s-a făcut cu sublocotenentul în rezervă de la Galați care a fost prins că a jefuit magazine evreiești. Alt caz similar, continuă telegrama, s-a întâmplat la Iași și a fost implicat sublocotenentul sau locotenentul în rezervă Manoliu din Regimentul 13 infanterie. Acest ofițer a fost arestat și pe urmă elibe-

rat, deşi faptele lui cereau să fie trimis la Curtea Marţială. Pentru elucidarea cazului s-au cerut relaţii prefectului de Iaşi şi, totodată, un raport cu privire la măsurile luate[8]. Alteori, soldaţii au împuşcat civili, pentru agresiuni inexistente, ceea ce a determinat conducerea armatei să atragă din nou atenţia şi să precizeze că măsurile contra agresorilor vor fi luate doar de autorităţi şi de comandanţii unităţilor numai în caz de vădită agresiune şi de sabotaj. Dacă aceste ordine nu vor fi respectate, „soldaţii care vor fi prinşi că execută singuri, fără să fie atacaţi, deci în legitimă apărare, vor fi sancţionaţi pe loc, fără cruţare"[9]. La rândul său, Comandamentul militar al municipiului Iaşi a constatat că unii ofiţeri au rechiziţionat pe teritoriul respectiv clădiri şi alte materiale, producând încurcături în relaţiile de serviciu cu trupele germane, fapt pentru care se cere ofiţerilor trimişi de Marile Unităţi să se prezinte mai întâi la Comandamentul militar al municipiului Iaşi[10].

Diferende mult mai serioase în relaţiile cu trupele germane au fost determinate de comportamentul acestora din urmă. De exemplu, după eliberarea oraşului Cernăuţi, trupe sau diferite formaţiuni germane s-au aflat sau erau venite special în zonă pentru a organiza capturi. Documentul relevă o adevărată „concurenţă", din moment ce formaţiunile germane au venit însoţite de camioane şi au ridicat totul imediat, deşi oraşul Cernăuţi, oraş românesc, a fost eliberat de trupele române[11].

Printre adversari, documentele îi citează pe ucrainieni, polonezi şi ruşi, pe care statul sovietic i-a adus mai ales din regiunea Lemberg-Rawa-Ruska, populaţie caracterizată ca fiind murdară şi lipsită de orice sentiment românesc. Acestă populaţie fusese adusă în Basarabia în locul germanilor retraşi anul trecut (1940), precum şi în locul românilor basarabeni pe care ruşii i-au ridicat şi deportat sau executat. La aceştia „trebuie adăugaţi şi ruşii, ucrainienii şi evreii care existau în Basarabia încă dinainte de 1940, cu defectele binecunoscute"[12].

De asemenea, se semnalează că populaţia din Basarabia nu era în întregime sigură, deoarece inamicul în retragere a lăsat aici elemente comunizate care să lucreze contra armatei şi să producă tulburări şi acte de sabotaj. În consecinţă, trebuia ca unităţile militare să fie deosebit de atente, atât în trecere, cât şi în staţionare în diferite localităţi, luând toate măsurile de siguranţă. Acolo unde situaţia părea a fi mai periculoasă, armata urma să ia ostateci[13]. La prima vedere, nesiguranţa provocată de o parte a populaţiei băştinaşe a Basarabiei ar putea părea cel puţin surprinzătoare. Rea-

litatea poate confirma cele constatate, deoarece, printre altele, mulți preoți și învățători s-au refugiat, au fost executați sau au fost deportați. Alții s-au bolșevizat și au plecat în Rusia odată cu armata inamică. Unele biserici și școli au fost incendiate sau pângărite de bolșevici. Ca urmare, s-a propus, din partea conducerii armatei, să se numească de urgență personalul necesar care să vină, după instalarea jandarmeriei, pentru educarea poporului, în timp ce unitățile militare au organizat deja slujbe religioase[14].

Interesantă ni se pare evoluția exprimării atitudinii ucrainienilor față de români. În timp ce un grup de 182 ucrainieni din județul Storojineț au cerut autorizații de a părăsi țara pentru a merge pe teritoriul fostei Polonii, unde, spuneau ei, se forma o armată ucrainiană care să lupte contra bolșevismului[15], în rândurile ucrainienilor din Cernăuți se vădea, deși în mod rezervat, o atitudine antiromânească. Această atitudine a evoluat către ideea organizării unui plebiscit. În acest scop, conducătorii ucrainieni, prin agenții lor, pregăteau populația de la sate făcând propagandă de la unul la altul[16].

Problema era departe de a fi unilaterală, deoarece armata română se confrunta și cu reversul medaliei: atacuri din partea inamicului și a unei părți din rândul populației civile asupra depozitelor de alimente și de materiale de război, părăsite de inamicul în retragere, atacuri asupra populației civile, a soldaților români și germani, acțiuni de sabotaj sau de spionaj, fapte de care regimul și propaganda sovietică nu erau străine. De exemplu, un bogat material de propagandă comunistă, lăsat de trupele sovietice, a fost găsit în pădurea Rădeni, județul Bălți.

Față de asemenea situații, conducerea armatei române procedează gradual, de la critici formulate la adresa secțiilor de propagandă de la Marele Cartier General până la lansarea de manifeste pe Frontul de Răsărit și, în final, la anunțarea pedepselor ce vor fi aplicate celor vinovați. Astfel, din Telegrama „Patriei" către „Ialomița", din data de 2 iulie 1941, străbate sentimentul de nemulțumire față de secțiile de propagandă de la Marele Cartier General și armate a căror acțiune nu era remarcată deloc[17]. Erau vizate, în special, echipele cinematografice, care nu au fost văzute nicăieri și care, cu ironie presupunea „Patria", probabil că luau scene în birourile „Ialomiței". Drept urmare, ele trebuiau împinse în prima linie, acolo unde se desfășurau acțiunile principale care meritau să fie reproduse[18].

Pe lângă relevarea faptelor de arme, propagandei îi revenea și misiunea de a atrage populația din Basarabia de partea sa prin lansare de manifeste.

Apelându-se la sentimentul de fraternitate românească, se sublinia că ruşii, văzându-se peste tot bătuţi şi în disperare, „vă înarmează ca să luptaţi contra fraţilor voştri care au venit să vă elibereze". În replică, se făcea îndemnul:

„Nu trageţi în armata română, ci îndreptaţi armele contra sovietelor şi evreilor care v-au înarmat. Demascaţi pe toţi cei care rămân în spatele frontului pentru a trage pe furiş în armata română sau a produce acte de sabotaj."[19]

Continuând ideea că armata rusă este, în cea mai mare parte, distrusă pe întregul front, de la Marea Baltică până la Marea Neagră, comunicatul cerea ca manifestele lansate în zona încă neocupată a Basarabiei să sublinieze că armata rusă a pierdut 400.000 de prizonieri, iar materialul capturat sau distrus se ridică la 7.615 care blindate şi tancuri, 4.423 tunuri, 6.233 avioane.

Aceste date trebuiau să servească drept suport convingerii că Basarabia va fi în curând în întregime recucerită şi că ruşii nu au nici cea mai mică şansă de a putea rezista mult timp. De aceea, populaţia trebuia să ştie că acela care a fraternizat şi a servit interesele armatei sovietice va suferi consecinţele faptelor sale[20]. Pentru situaţii limită, „cine va trage în trupele române va fi pe loc executat"[21], iar „satele şi localităţile în care populaţia s-a dedat la agresiuni contra armatei române vor fi rase, iar agresorii nimiciţi"[22].

Aceeaşi pedeapsă se aplică pentru oricine va încerca să acţioneze pe orice cale contra soldaţilor români sau germani sau să jefuiască depozitele ori populaţia civilă, ori să execute acte de sabotaj de orice natură sau acte de spionaj în zonă sau în spatele armatelor. Erau sancţionaţi cu cele mai grele pedepse şi cei care aveau cunoştinţă de asemenea agresiuni sau acte de sabotaj ori spionaj şi nu le-au denunţat imediat autorităţilor militare şi civile.

Toate aceste măsuri constituiau răspunsuri la acţiunile de jefuire a depozitelor de alimente şi de materiale de război lăsate de inamic în retragere şi care, în concepţia autorităţilor româneşti, urmau să devină proprietatea statului şi să fie folosite pentru nevoile generale de aprovizionare stabilite de autorităţile administrative şi militare. În acest context, populaţiei civile îi revenea datoria nu numai de a preda imediat materialele pe care şi le-ar fi însuşit, ci şi de a indica autorităţilor locul unde acestea se găseau depozitate sau ascunse. Altfel, cine contravenea dispoziţiilor respective urma a fi imediat judecat şi sancţionat[23].

Prezența „agresivă" a termenilor de „judecare", „sancționare" sau „condamnare" își găsea sorgintea în ceea ce se petrecea pe front și în spatele acestuia: distrugeri, jefuiri, sabotaje sau acte de spionaj. Un exemplu este orașul Cernăuți (unde rușii lăsaseră 20 de vagoane cu carne conservată), care avea un aspect sinistru. Unele clădiri din centrul orașului au fost incendiate sau distruse, calea ferată demontată din loc în loc, legăturile telefonice și centrala telefonică au fost distruse[24] de asemenea, iar depozitele și magazinele au fost, în cea mai mare parte, jefuite de soldații sovietici și de populație. Doar intervenția armatei a reușit să oprească jaful și să asigure ordinea[25]. O sugestivă apreciere asupra acestei stări de lucruri aparține lui C. Kirițescu:

> „Repeziciunea acțiunii armatei române n-a dat armatelor sovietice și bandelor de distrugători organizate răgazul de a aplica frumosului oraș soarta tragică ce a distrus peste câtva timp orașele basarabene. Toate clădirile principale, în frunte cu Palatul Metropolitan, sunt intacte, acesta fiind numai devastat, profanat și jefuit de odoarele scumpe ale capelei sale; de asemenea, au fost jefuite toate prăvăliile din centrul comercial. A fost dinamitată centrala ce furniza curent electric tramvaielor, orașului și câteva mori."[26]

Acțiuni de jaf asupra unor importante rezerve alimentare lăsate de inamic în retragere sunt consemnate și pentru orașul Herța, pentru comuna Săliștea, județul Hotin, sau în zona Fălești-Bălți. Iată ce consemnează, în acest sens, Raportul Informativ al Marelui Stat Major, Secția a III-a, din 9 iulie 1941:

> „După ocuparea orașului Herța s-au găsit 4 vagoane făină, pe care le-a luat armata; în comuna Săliștea, județul Hotin, s-a găsit un mare depozit cuprinzând: 5 vagoane ouă, 2000 păsări, 100 vagoane fân presat, 10 vagoane conserve de ouă în frigider special, 1 vagon cu conserve de păsări, 45 porci vii, 1 presă cu motor; trupele depășind această zonă populația s-a dedat la jaf."

O informație cu conținut similar aparține delegatului de la Iași pentru Chișinău, care raporta că și pe axa Fălești-Bălți se găseau depozite rămase de la ruși, pe care populația începuse să le jefuiască[27]. Aceeași constatare și pentru strângerea, depozitarea și conservarea armamentului și a materialelor capturate de la inamic, care fuseseră jefuite de populație. Este vorba de avioanele căzute pe teritoriul nostru care, supuse jafului civil, au fost descompletate de piese utile, motoare, aparate de zbor etc. De aceea,

s-a cerut Subsecretariatului Aerului să intervină urgent şi să trimită peste tot delegaţi pentru a pune în siguranţă tot materialul care mai putea fi utilizat[28].

Departe de a fi rigidă, conducerea statului român asigura că, în teritoriile eliberate, vor fi desfiinţate colhozurile şi se va institui din nou libertatea culturii pamânturilor şi a circulaţiei banilor, situaţie în care „statul îşi va rezerva numai controlul producţiei şi al preţurilor"[29]. Este, credem noi, evidentă intenţia de desfiinţare a sistemului economic centralizat în favoarea unei economii de producţie şi desfacere liberă, dar nu anarhică.

Faptul că numai o anumită parte a populaţiei civile de pe Frontul de Răsărit avea o atitudine antiromânească este demonstrat şi de insistenţa cu care s-a intervenit pe lângă generalul Antonescu, ca Divizia a 7-a să fie lăsată mai departe ca trupă operativă spre est şi să nu fie imobilizată, pentru o misiune secundară, într-un teritoriu locuit în marea lui majoritate de populaţie românească, Bucovina. Era vorba de intenţia Armatei a 11-a germană de a lăsa în Bucovina, ca trupă de ocupaţie, Divizia a 7-a, intenţie cu care subşeful „Ialomiţei", generalul Nicolae Tătăranu, nu era de acord, în temeiul celor mai sus menţionate[30].

Declanşarea celui de-al doilea război mondial şi cu deosebire participarea armatei române pe Frontul de Răsărit a determinat, în rândul românilor, complexe stări de spirit, stări ce ţineau de factorii obiectivi şi subiectivi, antrenaţi în evenimente şi, în consecinţă, tot atâtea forme de manifestare.

Trebuie subliniat, totuşi, din capul locului, că opinia publică românească era, în covârşitoarea ei majoritate, pentru eliberarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei. Agresiunea sovietică din iunie 1940 şi brutalitatea ei nu fuseseră defel uitate. Aceeaşi opinie publică ştia că presiunile militare şi *politice ale Sovietelor împiedicaseră în august 1940* apărarea frontierei de vest faţă de revendicările teritoriale ale Budapestei. E drept că presiunile Berlinului fuseseră atunci şi mai directe şi impuseseră „arbitrajul", de fapt dictatul de la Viena (30 august 1940).

Acum conjunctura se inversa. Cancelarul Reich-ului hotărâse atacul împotriva Uniunii Sovietice. Dată fiind şi forţa Wehrmacht-ului, opinia publică gândea că, printr-o campanie rapidă, ameninţarea de la Răsărit va putea fi în sfârşit înlăturată[31].

Convins de o asemenea perspectivă era şi generalul Ion Antonescu, care, la 12 iunie 1941, afirma că forţa de rezistenţă a armatei roşii nu trebuia

apreciată prea mult, deoarece populația din U.R.S.S. „își dorește eliberarea", iar „spațiul ca aliat al Rusiei este eliminat acum de către motorul din aer și de pe pământ"[32] al armatei germane. Liderii opoziției împărtășeau sentimente amestecate: dorința și vrerea de a elibera Basarabia și nordul Bucovinei de o parte, incertitudine și îngrijorare de altă parte. Aceste stări proveneau din faptul că România era angrenată acum într-un conflict continental, deși obiectivul ei era cu totul limitat și anume refacerea hotarului de răsărit pe Nistru[33].

Documentele de arhivă dezvăluie, și în rândul populației civile, sentimente de aprobare și de susținere, ca și sentimente de nesiguranță și de îngrijorare.

Sprijinul moral și material din partea populației civile, demonstrat de documente, se exprimă sub diverse formule, care, în esență, exprimă starea de spirit a acelui timp: „Starea de spirit a populației se menține bună", stare de spirit pe care, la momentul respectiv, Ministerul Finanțelor o particulariza subliniind că „funcționarii săi au găsit imboldul patriot ca să-și dubleze efortul pentru a suplini lipsa celor plecați pe front". În acest sens, „majoritatea, cu mult entuziasm și din proprie inițiativă, a subscris pentru întreținerea familiilor ostașilor". Exemplificând, Ministerul Finanțelor menționează funcționarii de la Oficiul central de licitații, „care au cerut să li se rețină, lunar, salariul pe o zi pentru fondul de ajutor al răniților și al familiilor ostașilor căzuți la datorie pentru întregirea țării". Merită a fi subliniată constatarea de ansamblu pe care o face Ministerul de Finanțe privind poziția contribuabililor față de război, care „își îndeplinesc îndatoririle către fisc fără rezerve și din tot sufletul"[34].

Informații similare sunt transmise Președinției Consiliului de Miniștri în data de 23 iulie 1941, prin care se înștiințează că:

> „Populația românească primește în liniște veștile de pe front și manifestă multă atențiune față de răniții sosiți în interior".

Mai mult decât grăitor este conținutul unei scrisori trimise pe front, din care străbate îndemnul și încrederea în justețea faptelor:

> „Cu sfânta cruce în gând, cu atotputernicul Dumnezeu în inimă, cu credința că veți zdrobi balaurul roșu, cu urechea la comandă și cu ochii la inamic, veți păși victorioși cu credința în Christos și biserica lui."[35]

Pe fondul aceleiaşi stări de spirit se înscriu şi cereri de încorporare voluntară. Ele sunt şi mai sugestive, cu cât aparţin chiar celor două generaţii: generaţia primului razboi mondial şi, apoi, a celui de-al doilea razboi mondial. Astfel, Marele Cartier General înregistrează, în Ordinul de zi nr. 11 din 15 iulie 1941, cererea sergentului Olteanu Petre, contingentul 1925, din Regimentul 5 Dorobanţi, de a fi concentrat şi trimis pe front, precum şi cererea caporalului Stoica Badea, contingentul 1912, din acelaşi regiment, care a cerut să fie mobilizat şi repartizat la unitatea operativă. Caporalul Stoica Badea precizează, fapt demn de subliniat, că mai are doi fii mobilizaţi în acelaşi regiment, ambii la partea operativă. Cererile au fost aprobate, iar ei încadraţi, primul la Compania a 12-a, iar cel de-al doilea la Compania a 2-a, lângă unul din fiii săi.

Sensibil şi atent la asemenea fapte, „Ministrul Apărării Naţionale, General de Corp de Armată, adjutant I. Iacobici ordonă citarea prin Ordin de zi pe armată a sergentului T.R. Olteanu Petre şi a caporalului Stoica Badea”.

Există însă documente (Buletinul de Informaţii de la Marele Cartier General, din 21 iulie 1941, orele 20^{00})[36] care, pe lângă sprijinul populaţiei şi împlinirea datoriilor, consemnează şi greutăţi: inflaţia, lipsa alimentelor de primă necesitate, salarii mici, scăderea puterii de cumpărare, precum şi greutaţi în aprovizionare. Astfel, funcţionarii aşteptau cu nerăbdare emiterea unei declaraţii din partea guvernului cu privire la stabilizarea preţurilor la articolele de primă necesitate şi la mărirea salariilor, iar pentru lucrătorii fabricilor din Moldova, care întâmpinau greutăţi, Inspectoratul Industrial Iaşi propunea ca aprovizionarea cu alimente a acestora să fie sprijinită de stat şi să se facă prin oficiile judeţene de aprovizionare[37]. Pe lângă astfel de greutăţi, provocate de războiul în plină desfăşurare, sunt şi *altele provocate de o campanie defetistă ce se duce în spatele frontului*, cu sau fără intenţii. Ca răspuns, Comunicatul dat de Marele Cartier General la 9 iulie 1941 cerea, din ordinul generalului Ion Antonescu, să se facă un control sever al spatelui frontului, deoarece „oamenii fără ocupaţii bine precizate, la sosirea răniţilor în gări, îi plâng în loc să îi încurajeze, imaginează dureri şi lipsuri inexistente”[38].

Pe aceeaşi coordonată se situează şi informaţia că în judeţul Făgăraş circula zvonul, care nelinişte populaţia, că recolta nouă de grâu va fi blocată de către un delegat al armatei române şi de unul al armatei germane, „lăsând proprietarilor strictul necesar pentru hrană şi sământă, şi că toate

vitele vor fi ridicate, cu excepţia celor necesare"[39] efectuării lucrărilor agricole.

Războiul purtat de România pe Frontul de Răsărit reliefează însă şi profunde stări de spirit de încredere şi de solidaritate. Un asemenea exemplu îl oferă tinerii români din comunele Maièriste şi Giùrtelecul Şimleului, judeţul Sălaj, care au refuzat să se prezinte la unităţile militare maghiare, la care au fost chemaţi, cerând să fie trecuţi în România, ca să lupte în armata română, deoarece ei nu ştiu limba maghiară[40].

Necunoaşterea limbii maghiare era, credem noi, un pretext. Adevăratul motiv consta în dorinţa de a participa la război alături de fraţii lor. Solidaritatea naţională era accentuată şi de dorinţa românilor din Banatul iugoslav de a lupta voluntar pe frontul basarabean. În acest sens,

> „Marele Cartier General, Eşalonul 2, a primit de la Corpul 6 Armată, la 17 iulie 1941, tabelele nominale de voluntari români din Banatul iugoslav, care doresc să lupte pe frontul basarabean. S-au înscris în total 512 voluntari, din care, reducând pe cei în vârstă de peste 40 de ani şi cei care nu au facut serviciul militar, rămân înscrişi 282 voluntari: 4 ofiţeri, 7 subofiţeri şi 271 trupă. Marele Cartier General a intervenit la Misiunea Militară Germană din România pentru a uşura trecerea acestor voluntari din Banatul iugoslav în România."[41]

Pe o poziţie favorabilă lui Antonescu şi României se situau şi intelectualii minoritari germani din Timişoara, care apreciau că „numirea Domnului General Ion Antonescu la Comanda forţelor germano-române este fără precedent în armata germană şi arată că românii au câştigat nu numai încrederea, dar şi iubirea Cancelarului Hitler" (Notă informativă de la M.C.G. din 10 iulie 1941)[42]. Acest fapt îi determina să afirme, cu toată convingerea, că România urma să fie refăcută în condiţii mult superioare celor din prezent, spre deosebire de Ungaria, care era grav compromisă faţă de Germania. Intelectualii minoritari germani din Timişoara gândeau, credem noi, asemenea lui Antonescu, la refacerea României şi în consecinţă la anularea Dictatelor din 26-28 iunie şi 30 august 1940. La rândul lor, „saşii din Bistriţa sunt din ce în ce mai nemulţumiţi de purtarea autorităţilor maghiare şi cer să fie repatriaţi în România sau Germania"[43].

Consemnând „purtarea autorităţilor maghiare", documentul surprinde preferinţa saşilor din Bistriţa de a fi repatriaţi în România, Gemania ocupând locul al doilea ca opţiune. Primatul României în acest raport poate demonstra, credem noi, sentimentul acestora de apartenenţă la spaţiul ro-

mânesc şi credinţa că statul român le poate oferi suficientă protecţie, în condiţiile în care sunt convinşi de obţinerea victoriei armatelor germane si române pe Frontul de Răsărit.

În încheiere, subliniem că, în anii celui de al doilea război mondial, problema Basarabiei şi a nordului Bucovinei s-a aflat în centrul preocupărilor diplomaţiei, iar în prima fază, 22 iunie – 26 iulie 1941, în centrul acţiunilor militare. Ea a constituit pivotul dorinţei şi speranţei de eliberare nu numai a conducerii statului şi a armatei, ci şi a opiniei publice, în majoritatea ei covârşitoare.

Urmărind evoluţia evenimentelor şi a stărilor de spirit pe Frontul de Răsărit, în prima fază a războiului, structura demersului nostru s-a conturat pe parcursul cercetării, ţinând seama de raportul dintre mersul faptelor şi valoarea materialului oferit de lucrările de specialitate şi îndeosebi de documentele de arhivă militară. Documentele de arhivă privitoare la această perioadă ne-au oferit interesante mărturii referitoare la acţiunile întreprinse pentru înfrângerea Uniunii Sovietice, pentru reîntregirea teritoriului naţional şi împotriva comunismului ca sistem ideologic, politic şi statal. În acest context, printre altele, cercetarea ne-a atras atenţia asupra unor aspecte interesante ale problematicii. Am remarcat, de exemplu, atitudinea principială a generalului Ion Antonescu privind starea disciplinară şi ordinea de pe front şi din spatele acestuia. Respectarea disciplinei, fără a face deosebiri, era, pentru Antonescu şi armata sa, lipsită de subiectivism şi echivoc. Demersul nostru, bazat pe cercetarea de arhivă, a dorit, de asemenea, să surprindă mentalităţile, stările de spirit şi atitudinile exprimate în rândul opiniei publice româneşti de dincolo şi de dincoace de Prut, cât şi la nivelul locuitorilor de cetăţenie ucraineană, rusă, germană etc. Cercetarea confirmă, cel puţin până în acest moment, pe lângă sentimente antiromâneşti, un plenar sentiment de solidaritate naţională, exprimat şi de românii de pe teritoriul iugoslav şi, cu deosebire, de cetăţenii de etnie germană din diferite zone ale spaţiului românesc.

Materialul de faţă şi intenţiile de viitor vor să întregească tabloul informaţiilor despre participarea armatei române pe Frontul de Răsărit, cu noutăţi referitoare la raporturile dintre armată şi populaţia civilă, dintre armata română şi armatele aliate, precum şi cu documentări care conţin expresii şi atitudini ale stării de spirit din spaţiul şi perioada tratată în contextul evenimentelor respective.

Conştienţi că cele relatate nu sunt definitive, că ele pot fi şi trebuie îmbunătăţite, că în lămurirea unor chestiuni discuţia nu se consideră încheiată, socotim bine venite orice sugestii şi informaţii menite a înlătura eventualele semne de întrebare sau ambiguităţi.

DOCUMENTE*

I

Dezordine şi indisciplină în spatele frontului

PATRIA către IALOMIŢA

De când au început operaţiunile, Dl. General Antonescu, făcând zilnice inspecţii pe front, a constat în primul rând o completă lipsă de organizare şi indisciplină a spatelui şi a dat zilnic instrucţiuni care v-au fost comunicate, de modul cum trebuie să se procedeze. Totuşi, sosind astăzi în zona Flamura, a constatat din nou că tot spatele era într-o dezordine de neînchipuit şi anume:

a) Toate trenurile regimentare şi formaţiunile de servicii erau împrăştiate într-o zonă de culturi, cu caii lăsaţi liberi să pască şi să distrugă ogoarele ţăranilor, muncite cu atâta trudă pe o întindere de câteva sute de hectare. Toate culturile erau călcate în picioare şi distruse, aşa cum pe vremuri făceau hoardele sălbatice. Munca şi averea ţăranilor călcată în picioare şi avuţia naţională distrusă din indolenţa şi nepăsarea celor mari şi mici care priveau spectacolul fără a lua nici o măsură.

Acolo unde furajele nu sosiseră, trebuia să se cosească o porţiune de teren care să fie plătită proprietarului, iar nu să se devasteze zone întregi.

Dl. General Antonescu ordonă ca „Dacia" să ia măsuri a se institui de îndată o comisiune care să evalueze pagubele şi să achite în contul celor vinovaţi stricăciunile, iar comandanţilor coloanelor şi formaţiunilor de servicii vinovaţi, precum şi comandantului batalionului de pionieri care s-a pus în panică să li se aplice art. 58.

b) Coloanele şi serviciile continuă a se mişca fără nici o ordine. Coloanele de zeci şi sute de trăsuri merg una după alta, deşi s-a dat ordin să nu se vadă decât grupe de 5-6 trăsuri la intervale de 50 metri grupă de grupă.

c) S-a dat ordin, de asemenea, ca formaţiunile de servicii şi coloanele să fie conduse de ofiţeri activi energici, care să pună ordine şi să asigure instrucţia şi disciplina oamenilor.

d) Oameni izolaţi forfotesc în toate părţile peste câmp, fără nici o treabă bine precizată.

Trupa a scăpat din mâna ofiţerilor, care nu se interesează de spate, ceea ce înseamnă începutul debandadei care ar putea fi cauza panicilor la cel dintâi bombardament aerian sau terestru.

---

* Documentele sunt reproduse integral, titlurile fiind extrase din contextul acestora.

e) Serviciile hipo şi auto funcţionează fără nici o ordine; căruţe izolate sunt într-un continuu marş fără a se şti cine le-a trimis şi pentru ce le-a trimis, camioane trimise la distanţe de câteva zeci de km. să transporte câteva kg. de material. Funcţionarea serviciilor până la trenurile de luptă inclusiv, trebuie fixată cu plan şi socoteală. Trebuie trimise unităţi constituite, sub comandă de ofiţeri sau reangajaţi, care să facă anumite transporturi de aprovizionări sau evacuare. În această forfoteală neorganizată şi neştiută chiar de şefii din spatele frontului, trupa şi animalele sunt extenuate până la scoaterea lor din serviciu, de la începutul operaţiunilor şi fără nici un rost.

f) Oamenii sunt murdari, nespălaţi, nebărbieriţi şi în cea mai mare destrăbălată ţinută posibilă. S-au văzut între orele 10-12 într-o zi călduroasă şi cu soare aproape toţi oamenii cu mantale, unele descheiate, gulere ridicate, alţii complet dezbrăcaţi etc. Se interzice în mod categoric portul mantalei atât la ofiţeri cât şi la trupă, afară de caz de ploaie. Atât unităţile cât şi serviciile, precum şi orice detaşament de lucru trebuie să fie toţi în aceeaşi ţinută ordonată de şeful respectiv. Oamenii detaşamentelor de lucru îşi scot toţi vestoanele şi capelele, le aranjează pe toate în ordine într-un loc uscat şi lucrează toţi dezbrăcaţi. S-au văzut azi detaşamente în care unii oameni erau în mantale, alţii în vestoane, alţii în cămăşi şi alţii complet goi.

g) Animalele nu sunt îngrijite, sunt extenuate în marşuri fără rost, caii nu sunt adăpaţi şi hrăniţi la timp, iar alţii sunt cu noroiul uscat pe ei de două zile. În fiecare dimineaţă trebuie să se facă inspecţia ţinutei şi a curăţeniei oamenilor şi cailor, oricare ar fi situaţia. De asemenea, hrana oamenilor şi a animalelor trebuie asigurată, oricare ar fi operaţiunile în curs. De reuşita organizării spatelui, a aprovizionărilor şi evacuărilor depinde în cea mai mare parte reuşita operaţiunilor. Când din cauză de forţă majoră aprovizionările şi evacuările nu pot fi complet organizate, operaţiunile trebuie suspendate şi spatele organizat, altfel tot efortul trupelor va fi anihilat.

h) Printre cei care s-au găsit devastând culturile au fost şi oameni din coloanele de transport muniţii ale lui Zăgaz, de sub comanda căpitanului Negreanu. De asemenea, din Rgt. 1 grăniceri şi din btl. 1 pionieri ai lui Zăgaz (căpitan Naum). Se va face o severă anchetă şi ofiţerilor vinovaţi li se va aplica art. 58.

i) S-au văzut cirezi de vite între care şi vaci cu lapte urmând unităţile. Numai Marile Unităţi au dreptul de a avea parcuri de vite, care, de altfel, trebuie organizate. Unităţile nu au dreptul să poarte vite după dânsele. Se va controla cu severitate să nu se taie vaci cu lapte şi viţei, aşa cum., de altfel, s-au dat nenumărate ordine.

j) La „Şoimul", postul de comandă era în haos din cauza zgomotelor şi activităţii neorganizate. Într-o tranşee de câteva zeci de metri, se aflau patru centrale telefonice în care ofiţerii şi trupa ţipau la disperare fără ca în realitate să se poată înţelege cu unităţile în subordine. Dl. General Antonescu a comparat acest post de comandă cu o casă de nebuni. Fără calm, linişte, ordine şi transmisiuni bine organizate nu se poate comanda. Dl. General Antonescu repetă din nou ordinul că fără postul de comandă, transmisiuni, aprovizionări şi evacuări bine organizate şi disciplină nu se pot conduce operaţiunile şi când o mare unitate ajunge într-o astfel de situaţie, trebuie să suspende operaţiunile pentru a pune ordine în aparatul de conducere şi organizarea spatelui. Pentru toate aceste nereguli găsite în spatele Comandamentului „Flamura", s-a ridicat comanda comandantului acestei mari unităţi şi s-a scos din funcţie şeful de stat major.

Dl. General Antonescu atrage atenţiunea încă o dată tuturor Comandanţilor de mari unităţi, de la cei mai mari până la cei mai mici, că orice neregulă, dezorganizare şi destrăbălare ce se va mai găsi în spatele unităţilor va fi sancţionată imediat prin ridicarea din comandă a şefilor respectivi.

ŞEFUL M.C. GENERAL
General (ss) Al. Ioaniţiu[44] Nr. 296 din 6.VII.1941

2

Probleme întâmpinate în Basarabia eliberată

CORPUL 5 ARMATĂ
Stat Major, Bir. 3, Of. Poştal Nr. 34

CORPUL 5 ARMATĂ către PATRIA

Cucerirea Basarabiei a pus câteva probleme de o deosebită importanţă:

1. *Populaţia*

După cum se ştie, germanii din Basarabia au fost retraşi anul trecut. La rândul lor, ruşii au ridicat şi deportat (sau executat) mulţi români şi basarabeni. În locul acestora, statul rus a adus ukrainieni, polonezi şi ruşi mai ales din regiunea Lemberg-Rawa Ruska, populaţie murdară şi lipsită de orice sentiment românesc. La aceştia trebuie adăugaţi şi ruşii, ukrainienii şi evreii care existau în Basarabia încă dinainte de 1940, cu defectele bine cunoscute. Unele localităţi au rămas pustii şi în parte arse de ruşi în retragere.

Apreciez că această populaţie trebuie evacuată dincolo de Nistru, cât mai curând; în locul ei şi în localităţile pustii (majoritatea foste ale germanilor) ar trebui aduşi fie moldoveni din Republica Moldovenească, fie români din vechiul regat. În afară de aceasta, este necesar să se rechezitioneze fiecare casă pentru a aduna armamentul rămas de la ruşi.

2. *Administraţia şi poliţia* sunt inexistente. Nici până acum nu au sosit ordine privitoare la măsurile de luat. Din proprie iniţiativă a trupelor şi M.U. s-au numit primari şi personalul strict necesar; trebuie însă să se ia măsuri urgente pentru ca autoritatea statului să nu sufere prejudicii. De asemenea, trebuie adusă imediat jandarmeria rurală, pentru a pune în siguranţă populaţia şi avutul, deoarece trupele se mişcă mereu, în conformitate cu planul operaţiei şi încă mai există răzleţi din armata rusă ascunşi prin acoperiri şi culturi.

3. *Şcoala şi biserica*

Mulţi preoţi şi învăţători s-au refugiat, au fost executaţi sau au fost deportaţi; alţii s-au bolşevizat şi au plecat în Rusia, o dată cu armata inamică. Unele biserici şi şcoli au fost incendiate sau pângărite de bolşevici.

Este necesar ca, de urgenţă, să se numească personalul necesar, care să vină după instalarea jandarmeriei, pentru a purcede la reeducarea poporului mai ales cu ajutorul bisericei. Deocamdată, unităţile au organizat slujbe religioase.

4. *Căile de comunicaţii* sunt într-o stare deplorabilă:

– căile ferate distruse prin smulgerea raiurilor;

– drumurile nepietruite şi podurile distruse, mai ales pe axele principale de pătrundere şi în special de la raionul Cogâlnic (inclusiv) până la Nistru;

– podurile improvizate construite de M.U. nu pot fi de durată, ploile fac absolut imposibil mişcările, mai ales pentru vehicule.

Este necesar să înceapă imediat o campanie de lucrări în comunicaţii, pentru a putea exploata mai bine teritoriul.

5. *Proprietăţile*

După cum se deduce din raportul acestui Comandament Nr. 11.029 din 22 iulie, sunt bunuri imobile ai căror proprietari lipsesc:

– germanii evacuaţi anul trecut;

– românii refugiaţi în 1940 în România;

– românii deportaţi sau executaţi de ruşi.

Unele proprietăţi au fost luate de coloniştii aduşi de statul rus, altele sunt pustii şi părăginite, dar majoritatea au fost luate de statul rus şi organizate în kolhozuri.

Trebuie să se studieze problema pentru a se găsi o soluţie, pentru a evita jafurile şi a nu se irosi o avere atât de mare.

6. *Recolta* am găsit-o în picioare; o infimă parte cosită.

După cum am raportat cu Nr.11.029 din 22.VII.1941, situaţia este lipsită de claritate, deoarece sunt:

a) Culturi ale kolhozurilor statului rus pe terenurile fără proprietari (a se vedea punctul 5 precedent);

b) Culturi ale kolhozurilor constituite cu locuitori;

c) Culturi pe terenurile locuitorilor executaţi sau deportaţi de ruşi;

d) Culturi pe terenurile locuitorilor refugiaţi în România.

Am dat ordin să se cosească şi să se secere toate culturile, primarii ţinând socoteală de culturile care nu aparţin locuitorilor prezenţi. Însă ridicarea şi treieratul recoltei este o problemă mai gravă, deoarece armata rusă în retragere a luat cea mai mare parte din animalele locuitorilor (în special caii, vitele de rasă etc.) şi maşinile agricole. La fel, recolta viilor nu putea fi valorificată, deoarece ruşii au luat foarte multe butoaie (în special din judeţul Cetatea Albă), trecându-le pline la est de Nistru sau întrebuinţându-le goale la treceri improvizate pe Nistru.

7. *Depozitele* (cereale, vinuri, coloniale, farmacii, diverse materiale, etc.) găsite în zonă au fost jefuite de populaţie, până la sosirea armatei române.

Trupele noastre nu au putut să împrăştie efectivele pentru paza acestor depozite, iar unităţile de exploatare nu au efective suficiente pentru cercetarea zonei, inventariere şi pază. Trebuiesc întăriri.

8. *Capturi material de război*

Înaintarea rapidă a trupelor nu a permis cercetarea zonei cu amănunţime. Am organizat un serviciu în acest scop însă deplasările C.A. vor împiedica desăvârşirea operaţiunii în întreaga zonă de acţiune avută de la Prut la Nistru. Este necesar ca unităţile de exploatare şi jandarmeria rurală să cerceteze întreaga zonă şi să adune materialul de război împrăştiat pe un teren vast.

9. *Moneda*

Nu s-a dat încă nici o ordonanţă privitor la relaţia (cursul) între rublă şi leu; trupele nu pot face cumpărături sau le fac cu mare greutate, pentru că populaţia schimbă produse numai prin rublă. Este necesar să se ia măsuri pentru stabilirea cursului rublei şi libera circulaţie a leului.

COMANDANTUL CORPULUI 5 ARMATĂ
General de Divizie, A. Son

Şeful de Stat Major
Colonel, M. Kiriacescu

Nr. 11.201 din 28.VII.1941[45]

3

Stări de spirit edificatoare

PREŞEDINŢIA CONSILIULUI DE MINIŞTRI
Serviciului de Informaţii
Buletinul de informaţii
din 23 Iulie 1941

I. *INFORMAŢII INTERNE*

1. Starea de spirit a populaţiei se menţine bună. Populaţia românească primeşte în linişte veştile de pe front şi manifestă multă atenţie faţă de răniţii sosiţi în interior. (M.C. Gl.)

2. Serviciul de cenzură din Piatra Neamţ semnalează că, în majoritatea corespondenţei trimisă de familii către soldaţii de pe front, s-a constatat un entuziasm de epopee cu încurajări şi îndemnuri sobre. Exemplul la sfârşitul unei scrisori: „cu sfânta cruce în gând, cu atotputernicul Dumnezeu în inimă, cu credinţa că veţi zdrobi balaurul roşu, cu urechea la comandă şi cu ochii la inamic, veţi păşi victorioşi cu credinţa în Christos şi biserica lui".

3. Inspectoratul jandarmi Chişinău a luat măsuri, ca toate bunurile kolhozurilor rămase de la bolşevici, precum şi inventarul lor ridicate în unele sate de populaţie, după retragerea trupelor sovietice să fie adunate, inventariate şi depozitate, urmând a fi predate, cu forme legale, autorităţilor administrative. (Dir.Pol.)

4. În oraşul Reni şi în special în port se află mari cantităţi de cereale circa 1.000 de vagoane porumb, orz, fasole, făină şi zahăr. Autorităţile şi armata au instalat paza însă

cerealele se găsesc sub cerul liber. S-a comunicat Ministerului Economiei Naţionale, cerându-i să ia măsuri urgente în înţelegere cu armata. (M.Af.Int.)

5. La Spitalul „Sf. Spiridon" din Iaşi s-au găsit şi confiscat: 18 revolvere, 15 pistoale automate şi bogat material de propagandă legionară. Au fost arestate 6 persoane. (M.C. Gl.)

6. În pădurea Rădeni jud. Bălţi, s-a găsit un bogat material de propagandă comunistă, părăsit de trupele sovietice (Dir.Pol)

7. Jandarmii postului I.G. Duca din Legiunea Bălţi, pe când mergeau să se instaleze în acea localitate, au fost atacaţi cu focuri de armă la 13 iulie de un grup de 18 evrei comunişti. Jandarmii au împuşcat mortal 2 evrei iar restul au fost arestaţi şi predaţi Curţii Marţiale. (Dir.Glă Pol.)

8. Pentru cercetarea evreilor care au săvârşit acte de ostilitate contra statului, Inspectoratul jandarmi Chişinău a luat măsuri ca toată populaţia evreiască rămasă – în urma retragerii trupelor sovietice – să fie strânsă în unul sau două centre din fiecare judeţ pentru triere şi cercetări.

Până la 15 iulie, în judeţul Bălţi au fost adunaţi 3675 evrei, care sunt în curs de cercetare. (Dir.Glă Pol.)

9. La Braşov s-a descoperit un nucleu iridentist maghiar care se ocupa cu ducerea corespondenţei în Ardealul cedat. Au fost arestate 7 persoane. (M.C.Gl.)

10. În ziua de 21 iulie, în mai multe oraşe din Ungaria, ar fi avut loc manifestaţii ostile României, în semn de protest contra pancardelor afişate la noi cu inscripţia: „Nici o brazdă românească nu se uită". (M.Af.I.)

11. În rândurile ucrainienilor din Cernăuţi se vădeşte, deşi în mod rezervat, o atitudine antiromânească.

Conducătorii ucrainieni prin agenţii lor, pregătesc populaţia de la sate pentru un eventual plebiscit făcând propagandă de la unul la altul. (Dir.Glă Pol.)

12. În ziua de 22 Iulie au zburat la Constanţa 3 avioane inamice care n-au aruncat bombe. Artileria antiaeriană germană a deschis focul doborând 2 avioane.

În noaptea de 22/23 iulie s-au aruncat la Constanţa (între Cazino şi farul mare) paraşute luminoase.

În ziua de 23 iulie s-au aruncat 3 bombe la capul Midia stricând firele telefonice.

13. Ministrul României la Moscova, Dl.Gafencu, împreună cu personalul delegaţiei a sosit în ziua de 22 iulie prin Giurgiu.

14. Marele Cartier General eşal. II a primit de la Corpul 6 armată la 17 iulie tabelele nominale cu voluntarii români din Banatul iugoslav care doresc să lupte pe frontul basarabean. S-au înscris în total 512 voluntari dintre care, reducând pe cei în vârsta de peste 40 de ani şi pe cei care n-au făcut serviciu militar, rămân buni înscrişi 282 voluntari dintre care 4 ofiţeri, 7 subofiţeri şi 271 trupă. M.C.Gl. a intervenit la Misiunea Militară Germană din România pentru a uşura trecerea acestor voluntari din Banatul iugoslav în România.

15. La 22 iulie au fost capturaţi 2 paraşutişti sovietici la Băeni-Tulcea. Asupra unuia s-a găsit un revolver şi explosivi. Aveau misiunea de a executa distrugerea căilor ferate şi podurilor din regiunea Tulcea. (Insp.Gl. Jand.)

16. Incendiul de frontieră de la Feleac a fost discutat de cele două comisii mixte germano-italiene stabilindu-se:

a) Zona de 200-250 m. în litigiu a fost declarată zonă neutră pentru grănicerii unguri şi români până la fixarea definitivă a frontierei de o comisie mixtă de frontieră;

b) Postul de control român a rămas la vechiul său loc pe şoseaua Feleac-Cluj;

c) Patrulele ungare şi române nu au voie să se apropie mai mult de 100 de m de zona neutră;

d) S-a început imediat scoaterea ţăruşilor de marcare, înfipţi atât de grănicerii români, cât şi de cei maghiari;

e) Trupele maghiare s-au retras imediat în Cluj;

f) Ţăranii au trecut la munca câmpului de o parte şi de alta a frontierei;

g) S-a încheiat un protocol (Proces-Verbal) semnat de comandantul C.A. maghiar din Cluj şi Comandantul Diviziei 20 română şi preşedinţii celor două comisii mixte.

În legătură cu acest incident suntem informaţi că Dl. Killingher a făcut un demers energic către Ministerul Ungariei care se află la Sinaia cerându-i să înapoieze imediat la Bucureşti spre a lua contact cu delegaţia Germaniei.

Ulterior ministrul Ungariei a făcut intervenţii presante la Budapesta cerând a se renunţa la orice acţiune.

Un dezertor ungur declară că acţiunea a fost pregătită cu câteva zile înainte şi ar fi văzut baterii instalate la un km. sud Cluj.

Acest dezertor va fi prezentat comisiei mixte.

Protocolul încheiat va sosi în ziua de 24 iulie la Bucureşti.

II. *INFORMAŢII EXTERNE*

U. R. S. S.

La Legaţia americană din Bucureşti se afirmă că Statele Unite nu vor trimite nici un soldat şi nici o armă să lupte pentru comunism. (S.S.I.)

2. În U.R.S.S. vor fi desfiinţate kolhozurile şi se va institui din nou libertatea culturii pământurilor şi a circulaţiei banilor. Statul îşi va rezerva numai controlul producţiei şi al preţurilor. (Dir. Glă Sig.)

3. Din sursa italiană se anunţă că Stalin ar fi luat conducerea noului comisariat al internelor şi a siguranţei publice[46].

B U L G A R I A

1. Diplomaţii bulgari din Bucureşti desmint categoric versiunile cu privire la pretinse mişcări revoluţionare comuniste în Bulgaria. Totuşi în cercurile străine continuă a se vorbi de o revoltă comunistă şi de aterizarea unor avioane comuniste pe aerodromurile Bulgare.

La legaţia turcă se afirmă chiar că agenţii comunişti ameninţă securitatea călătorilor străini în Bulgaria. (S.S.I.)[47].

4

Pentru linişte, ordine şi siguranţă

Copie
După telegrama Nr. 337 din 8.VII.1941

PATRIA

S-a copiat numai partea referitoare la comunicat

COMUNICAT

1. Se interzice cu desăvârşire jefuirea depozitelor lăsate de inamic care devin proprietatea statului şi vor fi folosite pentru nevoile generale de aprovizionare, stabilite de autorităţile administrative şi militare.

Se interzice de asemenenea însuşirea armamentului sau oricărui material de război părăsit de inamic pe teritoriul reocupat, material care de asemenea devine proprietatea statului.

Populaţia are datoria de a preda imediat materialele pe care şi le-ar fi însuşit, precum şi de a indica autorităţilor locul unde acestea s-ar găsi depozitate sau ascunse. Cine va contraveni la dispoziţiile de mai sus va fi imediat judecat şi sancţionat.

2. Oricine va încerca să acţioneze pe orice cale în contra soldaţilor români sau germani, sau să jefuiască depozitele ori populaţia civilă, ori să execute acte de sabotaj de orice natură, de spionaj în zonă sau în spatele armatelor va fi executat pe loc.

De asemenea vor fi sancţionaţi cu cele mai grele pedepse, cei care au cunoştinţă de astfel de agresiuni sau acte de sabotaj ori spionaj şi nu le-au denunţat imediat autorităţilor militare şi civile.

ŞEFUL M.C.G.
General (ss) Ioaniţiu[48]

NOTĂ
S-a comunicat şi Ministerului de Interne, Ministerului Lucrărilor Publice, Ministerului Apărării Naţionale, Direcţiei Generale C.F.R.[49]

Mood aspects on eastern front during the liberation war of Bessarabia and Northern Bukowina

Summary

During the World War II the problem of Bessarabia and Northern Bukowina was a main concern for diplomacy and in the first phase – June 22/July 26 1941 – for the military actions. It repre-

sented the central source of wish and hope of liberation not only for the leaders of state and army but also for the public opinion in its overwhelming majority.

Focusing on the evolution of the events and on the atmosphere on the East Front, the structure of this study took shape during the research period, taking into account the evolution of facts and the value of the material offered by the reference material and especially by the military documents.

The documents in the archives related to this period offered us interesting testimony about the actions taken to defeat the Soviet Union, for the reunification of the national territory and against communism as ideological, political and State system.

Under these circumstances, besides mentioning the main events the Romanian army contributed to, our study based on archive research also aims at capturing the mentalities, the atmosphere and the attitudes expressed by the public opinion of the Romanians on both sides of the Prut river together with those found concerning the population of different nationality: Ukrainians, Russians, Germans, etc. The research confirms at least until now besides anti-Romanian feelings, a strong feeling of national solidarity expressed by the Romanians living on Yugoslavian territory and mostly by the citizens of German origin living in different areas of Romania.

This study and the plans for further research try to complete the table of information about the participation of the Romanian army on the East Front, bringing new facts about the relationships between the Romanian and the allied armies, as well as documents containing expressions and attitudes reflecting the atmosphere in the space and time regarded in the context of the respective events.

Being aware of the fact that the above described are not final, that they may and must be improved, that the discussion concerning certain topics is not finished yet, we consider that any suggestions and information meant to eliminate the possible uncertainties or ambiguities are welcome.

Note

[1] Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Le IIIe homme de l'Axe. I*, Paris, 1950; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu.Relaţiile germano-române. 1938-1944*, traducere după ediţiile germane (Wiesbaden, 1954 şi 1965), Bucureşti, 1994; Maxime Mourin, *La drame des états de l'Axe, de 1939 a 1945*, Paris, 1957; Hermann Weber, *Die Bukowina im Zweiten Weltkrieg*, Hamburg, 1972; Thomas S. Blaton, *Ce ştia preşedintele Truman despre România: Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*, în româneşte de Ioana Ieronim ş.a., Bucureşti, 1997; Grigore Gafencu ş.a., *La Roumanie devant la Conférence de la Paix*, I-II, Paris, 1946.

[2] Constantin Buşe s.a., *Relaţii internaţionale în acte şi documente, 1939-1945*, vol. II, Bucureşti, 1976; *Actul de la 23 August 1944 în context internaţional: Studii şi documente*, coordonator: Gheorghe Buzatu, Bucureşti, 1984; *23 August 1944. Documente (1939-1944)*, vol. I, II, coordonatori: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat, Bucureşti, 1984; Ioan Scurtu, *Culegere de documente şi materiale privind istoria României (1940-1944)*, Bucureşti, 1978; *Antonescu, mareşalul României şi războaiele de reîntregire. Mărturii şi documente*, vol. I-IV, coordonte şi îngrijite de Iosif Constntin Drăgan, Veneţia, 1986-1990.

[3] Antonescu-Hitler, *Corespondenţă şi întâlniri inedite (1940-1944)*, vol I-II, Bucureşti, 1991; Gh. Buzatu, *România cu şi fără Antonescu. Documente, studii, relatări şi comentarii*, Iaşi, 1991; Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul mareşalului Ion Antonescu. Documente* vol. 1,2, Bucureşti, 1996; I. Scurtu ş.a., *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, Bucureşti, 1995.

[4] Mihai I al României, *Cuvinte către Români. Proclamaţii, interviuri, decalraţii*, Iaşi, 1992; *Veteranii pe drumul onoarei şi jertfei* (1941-1945). *Spre cetăţile de pe Nistru (Mărturii, episoade,*

documente privin acțiunile armatei române în campania de eliberare a Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța) 22 iunie-26 iulie 1941, coordonatori: Vasile Bărboi, Gheorghe Ioniță, Alexandru Duțu, București, 1996, (se va cita *Veteranii...*); Mareșalul Ion Antonescu, *Istoria mă va judeca. Scrieri inedite*, București, 1993; Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Iași, 1992; Gr. Gafencu, *Jurnal. Iunie 1940 – iulie 1942*, București, 1994; Radu Rosetti, *Războiul pentru reeliberarea Bucovinei și Basarabiei*, București, 1942.

[5] Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939–1945*, Iași, 1995; *Armata română în al doilea război mondial. Romanian Army in World War II*, coordonatori: Jipa Rotaru, Carol König, Alesandru Duțu, București, 1995; Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1939-1945)*, București, 1999; Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice, 22 iunie 1941 – 23 august 1944*, Iași, 1998; Ion Constantin, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, 1995; Florin Constantiniu ș.a., *România în război, 1941-1945*, București, 1995; I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, 1994; Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial, 1939-1945*, Iași, 1995; Al. Duțu, M. Retegan, *România în război. 1421 zile încleștate. Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord (22 iunie-26 iulie 1941)*, București, 1993; Ion Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și ținutului Herța*, București, 1996; Anatol Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial*, Chișinău, 1997.

[6] Arhivele Militare Române (deaici înainte AMR)., fond Armata a 3-a, dosar nr. 306, f. 25 (Ordinul nr./401/A, din 28 iunie 1941, semnat de Comandantul Armatei a 3-a, General C.A., Petre Dumitrescu).

[7] Idem, fond 3831, dosar nr. 3799, f. 18-21 (vezi Anexa nr. 1).

[8] Ibidem., f. 9-10.

[9] Ibidem, f. 34.

[10] Idem, fond Armata a 3-a, dosar nr. 306, f. 131.

[11] Idem, fond 3831, dosar nr. 3799, f. 28-29.

[12] Ibidem, dosar nr. 3768, f. 1. (vezi Anexa nr. 2).

[13] Ibidem, dosar nr. 3799, f. 16.

[14] Ibidem, dosar nr. 3768, f. 1.

[15] Ibidem, dosar nr. 3823, f. 153.

[16] Ibidem, f. 198 (vezi Anexa nr. 3).

[17] Ibidem, dosar nr. 3799, f. 9.

[18] Ibidem, dosar nr. 3823, f. 198.

[19] Ibidem, dosar nr. 3799, f. 23. (Comunicatul „Patriei" către „Ialomița", înregistrat la M.C.G., *Secția Servicii, Eșalonul I, cu nr. 1333, din 6 iulie, 1941*).

[20] Ibidem, f. 42 (Comunicatul „Patriei" către „Ialomița", Secția Operaților, înregistrat de aceasta cu nr. 1909/11 iulie 1941, și transmis mai departe Secțiilor 1, 2, 3, 4, Propagandă sub semnătura Șefului M.C.G., General C.A., Alexandru Ioanițoiu).

[21] Ibidem, f. 23.

[22] Ibidem, f. 42.

[23] Ibidem, f. 33 (Comunicatul „Patriei" transmis de General C.A., Alexandru Ioanițiu, dupa Telegrama nr. 337 din 8 iulie 1941, vezi Anexa nr. 4).

[24] Idem, fond 5417, dosar nr. 994, f. 34-35 (Nota Informativă din 7 iulie 1941, de la M.C.G., Secția a 2-a, Biroul 1).

[25] Idem, fond M.C.G., dosar nr. 3799, f. 28. (Raportul „Flamura" către „Patria" și „Ialomița" înregistrat la M.C.G. Secția 4 Servicii, Eșalonul I, cu nr. 1494 din 8 iulie 1941).

[26] Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 243.

[27] A.M.R., fond. 5418, dosar nr. 1910, f. 8.

[28] Idem, fond M.C.G., dosar nr. 3799, f. 37 (Comunicatul nr. 357 din 9 iulie 1941, transmis de „Patria" către „Ialomiţa").

[29] Ibidem, dosar nr. 3823, f. 200 (Buletinul de Informaţii din 23 iulie 1941, Serviciul de Informaţii de la Preşedinţia Consiliului de Miniştri).

[30] Idem, fond M.St.M., dosar nr. 2069, f. 54 (Adresa nr. 1620 din 8 iulie 1941, ce cuprinde Raportul „Ialomiţei" către „Patria", semnat de subşeful „Ialomiţei", generalul Nicolae Tătăranu).

[31] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 94-95.

[32] Antonescu-Hitler, *Corespondenţă*..., I, p.104.

[33] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p.95.

[34] A.M.R., fond. M.C.G., dosar nr. 3823, f. 75 („Buletinul de Informaţii" de la M.C.G., din data de 21 iulie 1941, orele 20^{00}).

[35] Ibidem, f. 196 („Buletinul de Informaţii" de la M.C.G., din data de 23 iulie 1941, înaintat Preşedinţiei Consiliului de Miniştri).

[36] Idem, fond Armata a 3-a, dosar nr. 306, f. 75.

[37] Ibidem.

[38] Idem, fond M.C.G. dosar nr. 3799, f. 36.

[39] Ibidem, dosar nr. 3823, f.24. („Buletinul de Informaţii" de la M.C.G., din 16-17 iulie 1941).

[40] Ibidem, f. 76-79 („Buletinul de Informaţii" de la M.C.G., din 21 iulie 1941, orele 20^{00}).

[41] Ibidem, f. 198.

[42] Ibidem, f. 79.

[43] Ibidem, f. 76. („Buletinul de Informaţii" de la M.C.G., din 21 iulie 1941, orele 20^{00}).

[44] Ibidem, f. 18-21.

[45] Ibidem, dosar nr. 3768, f. 1-3.

[46] Ibidem, dosar nr. 3823, f. 153.

[47] Ibidem, f. 196-200.

[48] Ibidem, Dosar nr. 3799, f. 23-24.

[49] Ibidem, f. 32-33.

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
Istorie • Tomul XLVI-XLVII • 2000-2001

Ilie Gherheş

RESTABILIREA ADMINISTRAŢIEI ROMÂNEŞTI ÎN MARAMUREŞ (9 APRILIE 1945)

Consecinţele „guvernării ucrainene"

În Maramureşul ocupat, mai mult decât în tot Ardealul, întârzierea reinstaurării administraţiei româneşti a avut consecinţe tot mai dramatice cu fiecare zi ce trecea. Reintroducerea administraţiei româneşti în Ardeal şi sărbătoarea organizată pe 13 martie 1945, la Cluj a făcut să renască în sufletele românilor speranţa că nu vor fi abandonaţi de către statul român, cum s-a întâmplat la 20 iulie 1920 cu maramureşenii din dreapta Tisei. Atât partidele istorice cât şi comuniştii căutau deja să acumuleze capital politic din această gravă problemă, speculând situaţia dată. La conferinţa prefecţilor, ţinută în Bucureşti la 29 martie 1945, ale cărei lucrări au fost conduse de Teohari Georgescu şi la care a participat şi primul ministru, dr. Petru Groza, urmau să participe şi cei 13 prefecţi din cele tot atâtea judeţe „cedate" (parţial sau total) Ungariei, în 1940. Prefectul de Maramureş, Ivan Odoviciuc, n-a participat, iar judeţul era ocupat de ucraineni. Evenimentele din Maramureş erau conştientizate, cu această ocazie, la nivel naţional, ca o mare neîmplinire, rămânând un obiectiv imediat al guvernului.

Liderul Vasile Ierima mărturiseşte următoarele, privind încercarea de restabilire a normalităţii în Maramureş:

> „Imediat după miting am scris o scrisoare tov. Pogăceanu Vasile cu care ţineam legătura în ilegalitate, în care am arătat cum se prezintă situaţia şi l-am rugat să sesizeze C.C. al P.C.R. Scrisoarea am trimis-o prin frate-meu Ierima Pompei, la Cluj."[1]

Guvernul Groza şi P.C.R. se decid să rezolve situaţia, conştientizând, în sfârşit, gravitatea ei. În acest sens este trimis în Maramureş, comunistul

Nicolae Goldberger. Acesta ia legătura cu organizaţia P.C.R. din Sighet unde i se expune în detaliu situaţia, dar, după ce stă de vorbă şi cu maiorul Davidenco, concluzionează „că nu se poate face nimic, că Maramureşul rămâne anexat", întorcându-se la Bucureşti. C.C. al P.C.R. nu este mulţumit de activitatea lui Nicolae Goldberger şi trimite din nou, un alt negociator, pe Nicolae Cumancu. Acesta nu numai că nu face faţă situaţiei dar trece de partea separatiştilor şi timp de două săptămâni, cât a stat în Maramureş, fiind cazat la Vasile Ierima, o va însoţi prin judeţ pe Benkő Adela şi vor face împreună propagandă în favoarea alipirii Maramureşului la Ucraina Subcarpatică, îmbrăţişând astfel cauza proucraineană.

După aceste două eşecuri, Bucureştiul ia legătura cu Moscova şi, după ce se încredinţează că nu este voinţa expresă a Moscovei ca Maramureşul să facă parte din Ucraina, se hotăreşte o acţiune mai energică aici. Pe 7 aprilie 1945 vine în Maramureş Vasile Luca, mult mai motivat şi mai hotărât. Între timp, însă, Ivan Odoviciuc pune pază la toate intrările dinspre România în judeţ, cu misiunea de-a nu permite nimănui să-i conturbe „opera". Pe Gutâi deci, una din porţile Maramureşului, pe unde a şi venit Vasile Luca, acesta a fost întâmpinat de patrula lui Odoviciuc şi somat a face cale întoarsă. Calitatea de maior în Armata Roşie, uniforma ce-o purta, fermitatea lui, dar şi cei 18 inşi înarmaţi ce-l însoţeau, i-au făcut pe miliţienii ucraineni să bată în retragere, liderul de la Bucureşti continuându-şi drumul spre oraşul Sighet, bântuit de fantoma ambiţiosului Ivan Odoviciuc.

În discuţiile purtate cu inginerul Dumitru Cernicica, cetăţean canadian acum, cu ocazia interviului realizat cu dumnealui şi mai ales din însemnările lăsate nouă, am putut descifra acele probleme ce se ridicau în faţa celor doi lideri comunişti. Domnul Cernicica scrie:

> „Sosind în Sighet, Luca, după ce a stat de vorbă cu mine privind situaţia, s-a dus la Comisia Aliată de Control. Acelaş maior Zaharcenko i-a spus că el nu are nici o dispoziţie şi (că) «aici e România» ceea ce i-a spus şi lui Goldberger."[2]

După această convorbire, edificat asupra situaţiei, superiorul de la Bucureşti i-a convocat pe toţi activiştii de partid locali pentru a-i consulta şi a se lua o hotărâre. Spre norocul celor ce susţineau cauza revenirii la România a Maramureşului, secretarul de partid din Ucraina Subcarpatică, Zelezneac, nu a participat. Discuţiile au fost foarte lungi şi contradictorii.

„Cei care susțineau *statu-quo*-ul era mai numeroși; cei mai fervenți susținători ai alipirii la Ucraina erau Szmuk Alexandru și surorile Benkö și binențeles cei veniți de dincolo de Tisa. Ca argument «puternic» era: «de ce să mai așteptăm când putem intra direct în socialism?». Cei care susțineau introducerea administrației românești erau: Moiș Ioan, Baias Eugen, Fisch Ernest, Stern Adalbert și bineînțeles, subsemnatul și Luca."[3]

Nu s-a putut ajunge la nici o înțelegere. Susținătorii lui Odoviciuc insistau ca Vasile Luca să se deplaseze și la Ujgorod. Aceeași idee o susțineau și Motiola, ministrul de interne al Ucrainei Subcarpatice, venit de urgență la Sighet. Aproape obligat, Vasile Luca se deplasează la Ujgorod, capitala Ucrainei Subcarpatice. Aici, liderul de la București discută problema în litigiu cu președintele Turianița și cu alți oameni politici ucraineni. Punctele de vedere fiind ireconciliabile, după cum era de așteptat, rezultatul negocierilor a fost negativ. Vasile Luca se întoarce la Sighet, mai hotărât ca oricând și decide să se treacă la acțiune fără aprobarea Ujgorodului și dacă trebuie și „împotriva lor". Împreună cu Dumitru Cernicica, pe 8 aprilie 1945, el stă de vorbă cu principalii lideri ai vieții politice din Sighet constituind, apoi, alt Consiliu al Frontul Național Democrat. Ca președinte al Frontul Național Democrat a fost ales dr. Iuliu Hodor – membru P.N.L., Frontul Plugarilor era reprezentat de Vasile Ierima și Moiș Ioan, din partea P.S.D. – Marina Vasile, din partea U.D.M. – dr. Szöllösy Tibor, iar P.C.R. era reprezentat de D-tru Cernicica și Baias Eugen.

Cei enumerați mai sus, împreună cu alte 20-30 persoane mai importante, sunt convocați la Prefectură, unde se constituie oficial Frontul Național Democrat. În fruntea acestui organism nou creat este ales președinte medicul Iuliu Hodor, vicepreședinte – Jakobiny Iosif, iar ca secretar, liderul comunist D-tru Cernicica. Prefectul urma să fie numit de guvern, iar interimatul era girat de către subprefectul Teodor Bocotei. Totuși ziarul „Poporul" din 9 aprilie 1945, îl anunță ca prefect pe dr. Iulian Chitta, subprefect pe Teodor Bocotei, secretar general al Prefecturii pe Varodi Iosif, prim pretor pe Borodi Ioan, iar cei 4 pretori erau: Lazarciuc Nicolaie – Plasa Sighet, dr. Năsui Găvrilă – Plasa Vișeu, Mihalca Grigore – Plasa Dragomirești și Socaci Nicolaie – Plasa Șugatag.

În orașul Sighet posturile au fost împărțite după cum urmează: dr. Iuliu Hodor – medic român – primar, dr. Szöllösy Tibor, avocat, maghiar – subprimar, și dr. Codrea Vasile, român – subprimar, Saldaciuc Alexandru,

ucrainean – secretar al Primăriei, dr. Groza Victor, evreu – şef al Poliţiei, Kaufman Emeric, subşef al Poliţiei, Covaci Alexandru, şeful Siguranţei, Mendelovici Eugen, evreu – subşef al Siguranţei şi Mezei Gheorghe, ucrainean – şef al Serviciului Juridic.

Avocatul Mezei Gheorghe, implicat direct în acele evenimente, surprinde oarecum încordarea şi fragilitatea tuturor deciziilor luate de unii precum şi hotărârea şi consecvenţa altora:

> „În cursul conferinţei a intrat în sală dl. Ivan Odoviciuc, preşedintele Consiliului Judeţean Ucrainean, întrebând ce se întâmplă aici? La aceasta a răspuns Vasile Luca. Odoviciuc a protestat spunând că el a fost pus de popor. Vasile Luca: «Care popor te-a pus, pe care nu l-ai întrebat? Nu poporul român te-a pus. Preluăm puterea. Realipim Maramureşul la România». Ioan Odoviciuc «Nu cedez!». Vasile Luca: «În acest caz te vom aresta!». Ioan Odoviciuc: «Protestez!».”[4]

Învăţătorul Ioan Berinde ne spunea că Ivan Odoviciuc ar mai fi întrebat „ce să facă?” I s-a spus să treacă Tisa, lucru care s-a şi întâmplat, stabilindu-se la Slatina, în Ucraina Subcarpatică, lăsând în Sighet două case şi o „operă” eşuată.

Preluarea aparatului administrativ de la titularii regimului Odoviciuc s-a făcut, în general, fără incidente. Chiar Ivan Odoviciuc a predat cheile Prefecturii şi ale „Casei” de bani lui D-tru Cernicica şi subprefectului Teodor Bocotei după câteva proteste nesemnificative. Şeful Poliţiei a predat pistolul fără să opună rezistenţă, grăbindu-se să treacă frontiera. Adjunctul acestuia însă, un ucrainean localnic, din Cămara Sighetului, Pipaş Nicolaie, s-a opus, dar până la urmă şi acesta a cedat în faţa noilor autorităţi. Majoritatea miliţienilor erau foşti dobrovolţi; unii au fost păstraţi, iar locurile rămase libere au fost completate cu jandarmi români. Ceilalţi funcţionari ai administraţiei ucrainene, de fapt o parte a lor, au plecat singuri peste graniţă de îndată ce şi-au putut aduna lucrurile.

O eroare regretabilă a făcut noua administraţie românească în privinţa preluării sediului „Bezpekăi”. Şeful acesteia, Polenciak şi oamenii lui au trecut încă din 9 aprilie frontiera dar noaptea au revenit, mai bine înarmaţi şi sediul nefiind încă preluat şi păzit au putut să ia toate documentele şi bunurile sechestrate în timpul ocupaţiei ucrainene, trecându-le frontiera ca pe un fel de pradă.

Lucrurile fiind parţial lămurite, se cere aprobarea de la comandantul sovietic al oraşului şi după ce se obţine, tot pe 9 aprilie 1945 se organi-

zează o mare adunare populară. Orășenii n-au prea îndrăznit să se arate de teama militarilor sovietici și a celor ucraineni dar, fiindcă era zi de târg, s-au strâns totuși, în jur de 400 de oameni, în Piața Unirii, unde s-a ținut adunarea. În jurul amiezii, din balconul cinematografului au luat cuvântul marcând evenimentul, pe rând: dr. Iuliu Hodor – primarul orașului, Vasile Luca – președintele Frontului Național Democrat din România, dr. Szöllösy Tibor – subprimarul orașului, din partea U.D.M., prof. Augusta Jurca – în numele femeilor democrate, Kormanski Andrei – din partea Sindicatelor, Ionescu – șeful gării C.F.R., D-tru Cernicica – secretarul P.C. Sighet și prof. Robu de la București, în numele Frontului Plugarilor.

Ziarul „Poporul", autointitulat „ziar democrat", în „ediția sa specială" din 9 aprilie 1945 scria pe prima pagină:

> „La cererea guvernului democrat din România, Mareșalul Stalin, în numele guvernului sovietic a aprobat încadrarea Transilvaniei de nord în Administrația Țării și a Statului român."

Aceeași publicație, în ediția sa de joi 11 aprilie 1945, preciza că „reîncadrarea Maramureșului în administrația românească" s-ar fi „făcut în urma ordinului Mareșalului Stalin". Știută fiind dependența acestui ziar de fondurile N.K.V.D.-ului considerăm că anunțarea separată a reîncadrării Maramureșului la România „la ordinul Mareșalului Stalin" a avut și alt scop decât acela al informării publice, anume de a lăsa o portiță deschisă negocierilor, creării oarecum a unui statut special acestei zone a țării noastre. Cu același entuziasm cu care descria pe 28 ianuarie 1945 alipirea la Ucraina Subcarpatică, acum este elogiată și revenirea județului la Patria mamă în paginile ziarului „Poporul":

> „În ziua reîncadrării județului Maramureș în administrația românească, capitala județului a îmbrăcat o haină de măreață sărbătoare. Întregul oraș plutea într-o mare de steaguri tricolore și drapele roșii. La orele 11 a avut loc marea adunare populară în parcul orașului. Deși populația nu a putut fi anunțată din timp, parcul era arhiplin."[5]

Tot pe prima pagină a publicației citate mai sus aflăm că „marți dimineața", prefectul Iulian Chitta a fost instalat și-a expus totodată programul de activitate în numele guvernului Groza. Între acestea, juristul dorea o totală colaborare cu subalternii, deschidere către cetățenii județului, către problemele lor, limba oficială fiind cea română dar fiecare „este liber să

influenţeze limba sa". La propunerea funcţionarilor, programul era stabilit de la ora 8 la ora 15.

Aşezate oarecum în matca lor firească, lucrurile începeau să evolueze în sens pozitiv. Conducătorii Frontul Naţional Democrat şi ai delegaţiei de la Bucureşti se răspândesc în judeţ spre a împărtăşi vestea tuturor locuitorilor. Pe drum, Vasile Luca opreşte maşina şi îl întreabă pe un ţăran dacă a fost la adunare. Acesta venea de la târg şi îi răspunde că da. Comunistul de la Bucureşti insistă, dorind să-i cunoască şi părerea despre cele petrecute. Ţăranul spune că are o părere bună şi că „d-nul de la Bucureşti (adică el, Vasile Luca – n.n. I.G.), a vorbit aşa de mândru că numai Ilie Lazăr îl poate întrece!" Evident că n-a fost prea inspirată insistenţa lui Vasile Luca dar oricum el a aflat că şi-a atins scopul. În mai toate satele s-au risipit apoi fruntaşii români în acele zile, împărtăşindu-şi bucuria. Despre cum a fost primită la Ieud vestea, ne mărturiseşte acelaşi neobosit învăţător Grigore Balea:

> „În ziua de 9 aprilie 1945 a sosit în comună o maşină turist cu care a venit prof. Robu din conducerea Frontului Plugarilor, însoţit de preotul Alexandru Chindriş care era originar din Ieud. S-a organizat o adunare populară unde numiţii au luat cuvântul arătând că Ardealul de Nord a fost retrocedat României, inclusiv Maramureşul, în urma anulării Dictatului de la Viena. În comună a domnit o atmosferă sărbătorească. Oamenii s-au sărutat de bucurie. Cu această zi a început viaţa normală a comunei, încadrată în hotarele României."[6]

Moştenirea lăsată de „regimul Odoviciuc" era catastrofală, mai ales în ceea ce priveşte relaţiile interumane şi interetnice. Noii conducători aveau de rezolvat multe probleme dar cea mai importantă era cea a refacerii punţilor de încredere dintre toţi cei ce trăiau în hotarele judeţului Maramureş, atât de disputat. O problemă însă nu suferea amânare, aceea a arestaţilor din timpul „regimului Odoviciuc". Unii dintre ei se aflau la Ujgorod, iar alţii erau în închisoarea din Sighet. Aceştia din urmă au fost aduşi aici în urma confruntării militare de la „podul de piatră" de la Vad. Între aceştia se aflau: dr.Petru Mihalyi, dr.Emil Forna, Vasile Nistor, dr. Grigore Bota, dr.Simion Bota şi alţii. Pe toţi aceştia, la primele ore ale zilei de 10 aprilie 1945 i-a eliberat Dumitru Cernicica şi noul procuror al oraşului – Pop Ştefan.

Administraţia românească de la 9 aprilie 1945 nu era din cele mai bune pe care o meritau şi o aşteptau românii maramureşeni. Ea era una obişnuită pentru acele vremuri:

„Nu se poate spune că a fost o administrație bună, nici măcar nu era românească, fiind numită de guvernul comunist al lui Groza, care îi favoriza pe neromâni. Dar în orice caz, Maramureșul rămânea parte inalienabilă a Regatului român și aceasta era ceea ce doreau oamenii în primul rând."[7]

Patriotismul de care au dat dovadă românii maramureșeni, lupta disperată, până la jertfa supremă, precum și luciditatea și fermitatea de care au fost capabili unii lideri comuniști de la București, au făcut să eșueze lamentabil planurile „regimului Odoviciuc". Situația era însă destul de critică în toată Transilvania, iar ecoul ei negativ găsea teren fertil în Maramureșul bântuit încă de fantoma lui Odoviciuc. Pe lângă zvonurile că la Satu-Mare se înrolează voluntari în armatele americane și engleze pentru a lupta împotriva sovieticilor mai circulau vești alarmiste de cedare a Maramureșului la Ucraina, a unor părți din Transilvania către Ungaria sau de cucerire a întregii țări de către Armata Roșie:

„La începutul lunii martie a.c. s-au răspîndit tot felul de zvonuri din partea reacționarilor fasciști, căutând să demoralizeze populația și anume că se va lua o fâșie de pămînt din Maramureș, Crișana și Banat, că trupele japoneze au intrat în Siberia, iar trupele sovietice se întorc de pe front pentru a ocupa Bucureștii",

se arăta într-un raport informativ al prefectului de Hunedoara, din aprilie 1945[8].

Din nefericire, aceste zvonuri alarmiste erau tot mai credibile după cum evoluau lucrurile în plan general european sau numai în ce ne privește pe noi. La 5 aprilie 1945, premierul cehoslovac Zdenek Fierlinger, în condițiile în care Praga era ocupată de Armata Roșie, la presiunile Moscovei, se exprimă public în favoarea încorporării Ucrainei Subcarpatice la Ucraina Sovietică, deși România și Cehoslovacia nutreau dorința de a avea frontieră comună. Demnitarul cehoslovac afirma că decizia a fost luată „de noi în conformitate cu voința populației ucrainene, a Ucrainei Carpatice, în mod democratic și în deplină prietenie între Cehoslovacia și Uniunea Sovietică"[9].

Liniștiți fiind dinspre Cehoslovacia, naționaliștii ucraineni nu se astâmpără, experimentând alte forme de propagandă pentru a rămâne în atenția opiniei publice. Ei acționau atât în dreapta Tisei, unde urzeau noi planuri, cât și în stînga râului, unde le puneau în aplicare. Orice mijloc care le putea servi interesele era exploatat și nici o ocazie nu era ratată. Problema cehoslovacă era des invocată și folosită drept argument al acțiunilor lor.

Acelaşi ziar, „Poporul", pe prima pagină, în 24 iulie 1945, promova următoarea informaţie:

„Radio Bucureşti anunţă: În ziua de 24 iunie a.c. au luat sfîrşit conversaţiile dintre domnii Molotov şi Fierlinger, primul ministru cehoslovac, încheindu-se un acord în privinţa teritoriului cunoscut sub numele de Rusia Subcarpatică, care în urma tratatului de la Saint-Germain, din 1919, a fost alipit Cehoslovaciei ca teritoriu autonom. Acum această regiune, din voinţa poporului şi înţelegerea paşnică a celor două guverne, s-a reataşat Patriei Mame Ucrainei Sovietice."[10]

După cum rezultă din mai toate rapoartele organelor specializate ale statului român în culegerea de informaţii precum şi din dările de seamă administrative, Ivan Odoviciuc, trecut în Ucraina Subcarpatică şi stabilit la Slatina, încerca să reactiveze mişcarea secesionistă. De mai multe ori sunt semnalaţi ofiţeri sovietici sau agenţi ucraineni care desfăşurau muncă de lămurire cu autorităţile şi locuitorii satelor ucrainene. De obicei aceştia veneau ziua şi se retrăgeau seara, peste frontieră, graniţa fiind lesne de trecut deoarece au fost retrase trupele de grăniceri române, activitatea acestor propagandişti era foarte uşor de realizat. Ei şi-au recrutat oamenii dintre locuitorii satelor ucrainene, mai ales dintre dobrovolţi, eliberându-le tot felul de documente de comercianţi cu care se puteau uşor deplasa în tot Maramureşul.

Îndeaproape supravegheat, fenomenul este bine stăpânit totuşi de organele statului român:

„....după informaţii ce le deţinem, poliţişti ucraineni camuflaţi în uniforme sovietice, intră pe teritoriul ţării unde fac propagandă pentru ataşarea judeţului la Ucraina Subcarpatică, în acest scop au lansat şi aici liste de subscripţie."[11]

Raportul şefului Poliţiei de Reşedinţă Sighet din 31 ianuarie 1946, destul de bine întocmit şi suficient de amplu, continuă referindu-se la persoana în speţă, respectiv la Ivan Odoviciuc:

„Astfel, după informaţii ce le deţinem şi cunoscutul agitator ucrainean Odoviciuc a fost în judeţ în ultimul timp, camuflat în uniformă sovietică şi făcând vizite în satele ucrainene, în acest judeţ, 13 la număr."[12]

În acest climat de nesiguranţă şi fragilitate a autorităţii a fost nevoie de intervenţii mai aspre ale organelor abilitate. Răspîndirea zvonurilor anexioniste sau de altă natură dar tot împotriva statului român au necesitat

luarea de măsuri ordonate chiar de miniștrii de resort și apoi de organele lor din teritoriu. Prin adresa nr. 3813 din mai 1946, a Prefecturii Maramureș, subprefectul Teodor Bocotei cere celor patru pretori și primarului Sighetului să acționeze pentru liniștirea spiritelor, în conformitate cu ordinul M.A.I. nr. 14704-A din 2 mai 1946:

„... cu onoare vă rugăm să binevoiți a aduce la cunoștința tuturor locuitorilor din raza Dumneavoastră de activitate că Maramureșul a fost, este și va fi totdeauna românesc, conform hotărârii miniștrilor de externe ai marilor puteri, de la Paris și să nu dea crezare nici unui zvon că Maramureșul va fi cedat."[13]

Numeroase au fost cauzele de nesupunere față de autoritățile românești și, mai ales, săvârșirea unor acte cu totul reprobabile și nejustificate: au fost împușcați unii românii întâlniți izolați, molestați și bătuți unii jandarmi, jefuiți cei ce treceau prin satele ucrainene, au fost prădate case izolate din Bârsana și Rona de Jos ș.a.m.d. Toate aceste acțiuni, neînțelese azi, se întâmplau la adăpostul condiției de dobrovolț și cu o ușoară complicitate a unora din comandanții sovietici. Dobrovolții își păstraseră armele și uniformele militare, ceea ce le crea un statut aparte și o anumită „imunitate". Un raport al Poliției Sighet, confidențial și personal, îl informa pe prefect despre cazul de la Rona de Jos când, voluntari din Rona de Sus și Crăciunești au venit să-și ia fân pentru animalele proprii din hotarul și proprietatea comunei românești Rona de Jos. Locuitorii români din acest sat au sărit să-și apere avutul. S-a ajuns la o încăierare sângeroasă. S-au tras focuri de armă, a fost rănit un dobrovolț, apoi dus la spital. Șeful de post din Bocicoiul Mare încercând să aplaneze conflictul a fost bătut și el de dobrovolți.

Tot la astfel de „acțiuni banditești" se pretau și dobrovolții din comunele Poienile de Sub Munte și Repedea. Aici ei erau sprijiniți de agenții de propagandă a ideii de alipire la Ucraina Subcarpatică. Într-un document privind *Istoricul iridentei ucrainene*, cercetat în Arhivele S.R.I. București se arată:

„Sprijiniți de acest fapt (condiția de dobrovolt – n.n. I.G.) se dedau la devastări și distrugerea avutului public și al Statului cum sunt: păduri, locuințe silvice, locuințele statului părăsite din cauza războiului, fabrici și altele, pe motiv că în această rază este Ucraina și nu România.

S-au întâmplat cazuri în anumite discuțiuni cu populația ruteană când s-au auzit vorbindu-se cu cuvintele: «Aici este Ucraina și nu România și noi nu am luptat contra nemților și ungurilor pentru România, ci am luptat pentru Ucraina!».

Întreaga populaţie ruteană, deşi ştiu în majoritate să vorbească în limba română totuşi refuză a vorbi, vorbind numai în limba ucraineană, chiar şi funcţionarii administrativi, iar în biserici slujba se oficiază numai în ucraineană."[14]

În Rona de Sus, localitate cu populaţie ucraineană, fărădelegile la care s-au dedat locuitorii acestui sat n-au cunoscut măsura. Aici un grup de naţionalişti locali, „fruntaşi ai satului", instigaţi din afară şi sprijiniţi din interior de însuşi primarul lor, Lauruc Alexa, jefuiesc pădurea statului, îşi iau loturi de pământ, adresează plângeri repetate către toate organele statului, perturbă desfăşurarea serviciului telefonic şi poştal ş.a. Cea mai mare preocupare a lor era să înalţe drapelul ucrainean cu inscripţia „Trăiască Unirea Maramureşului cu Rusia Sovietică!", pe sediul primăriei ori de câte ori s-a dat jos de organele administraţiei româneşti sau de jandarmi. Cazul fiind raportat la Prefectură, aici s-a deplasat o comisie de anchetă care a fost „arestată" timp de 6 ore până au venit ofiţerii jandarmi români şi au eliberat-o. Într-un proces verbal încheiat la 1 septembrie 1945, datorită acestei „practici" deja, Gheorghe Tomoiagă, notarul primăriei, nota:

„Drapelul nu a fost ridicat pe Primărie de primar ci de către voluntari ruteni găsiţi în această comună. Drapelul a stat pe edificiul Primăriei până în ziua de 15 august când un domn colonel rus a îndepărtat drapelul şi sigiliul rusesc l-a nimicit."[15]

Atitudinea primarului Lauruc Alexa faţă de organele ierarhic superioare era una vecină cu comportamentul haiducesc de odinioară. La un ordin al Prefecturii Maramureş, prin care urma să dea explicaţii privind abuzurile silvice, el răspundea pe un ton, mai degrabă ironic:

„... S-a întâmplat că s-a distribuit terenul disponibil în pădurea Statului ca fânaţi şi arător şi locurile cu corciuri dat în cultivarea cartofilor. În această privinţă s-a obţinut aprobarea *Comitetului Poporului* Judeţean prin preşedintele Odoviciuc şi aprobarea Comandantului Armatei Roşii."[16]

Invocând aceste argumente, de fiecare dată, el dădea o conotaţie politică demersurilor sale şi nu mai accepta să dea explicaţii autorităţilor româneşti, solicitând o comisie din care să facă parte şi un delegat, ofiţer al Armatei Roşii.

Ca şi în alte localităţi cu etnici ucraineni, în Rona de Sus tinerii refuzau să se prezinte la recrutare. Din cei 319 înscrişi, s-au prezentat în faţa comisiei, în ziua de 26 octombrie 1945, doar 2, ceilalţii motivând „că nu

sunt încă stabilite granițele Țării". După cum reiese din mai multe rapoarte ale șefilor de post, printre cei ce-i îndemnau pe tineri să nu se înroleze în Armata Română era și pretorul Lazarciuc Nicolae. Ordonându-se cercetarea acestui funcționar public, subprefectul Teodor Bocotei concluziona:

„Numai atâta știu că din comuna lui natală, Lunca la Tisa, nu s-au prezentat nimeni, nici la verificare și nici la comisia pentru verificarea tabelelor de recensământul claselor 1917-1945. Din celelalte comune ucrainene s-au prezentat un număr foarte redus... D-l Lazarciuc Nicolae, sub regimul ucrainean a fost subprefect și secretar al Comitetului Popular din Maramureș. În prezent, d-l Lazarciuc Nicolae s-a încadrat pe linia Partidului Comunist Român."[17]

Acest caz este, poate, cel mai elocvent pentru a înțelege că dușmanii dovediți ai statului român (a declarat în mai multe sate că tinerii ucraineni nu vor face armata la români, întreținea relații cu Odoviciuc, acesta vizitându-l de mai multe ori, după ce a fost alungat din Prefectură), ocrotiți acum de umbrela protectoare a partidului comunist, puteau să desfășoare, în continuare, camuflați, aceeași activitate antiromânească.

Delictele silvice, actele de ultraj la adresa autorităților, sabotajele de tot felul au determinat autoritățile românești să ia măsura înființării unei judecătorii rurale la Rona de Sus, instanță care a funcționat până în 1952. Situația s-a mai potolit la 23 iulie 1946, când sunt eliberați din Sighet unii voluntari din Rona de Sus iar căpitanul Popovici Coriolan, comandantul Legiunii de Jandarmi Maramureș, raporta superiorilor săi de la Oradea:

„S-a dat ordin șefului de post ca la cel mai mic semn de agitare sau instigare la agitare să-i aresteze și cu acte dresate să-i înainteze direct Curții Marțiale, precum și a-i supraveghea îndeaproape."[18]

Odată cu revenirea Maramureșului la Regatul României, la Sighet și în județ s-a acționat pentru înlocuirea structurii de conducere ucrainene, inițiate și puse în practică de Ivan Odoviciuc și acoliții săi. Prin ordonanța nr.7 din 31 iulie 1945, a Prefecturii Maramureș, se dispune:

„Tuturor primarilor din Plasă, la reședință. Potrivit ordinului Prefecturii nr. 4094 din 14 august 1945, și în conformitate cu ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr. 17277 din 19 iulie 1945, Vă trimitem ordonanța nr. 7 din 31 iulie a.c. referitor la anularea hotărârilor aduse de la Sfatul Poporului din Maramureș, de sub dominația d-lui Odoviciuc, rugându-vă să binevoiți a Vă conforma și a o pune spre afișare."[19]

Lucrurile începeau să se aşeze în matca lor firească, totuşi iniţiativa iresponsabilă a lui Odoviciuc şi a susţinătorilor săi a fost de natură să îngrijoreze întreaga ţară. În raportul informativ din luna decembrie 1945, prefectul judeţului Hunedoara nota:

„Veşti rele ne vin din Maramureş unde un fost hitlerist, conducător al Partidului Naţional Creştin, avocatul Odoviciuc (originar ucrainean din Bucovina şi colaborator al lui Robu), a ajuns dictator, încercând să dezlipească Maramureşul din corpul României. Numitul a dus în eroare pe mareşalul Stalin, prin faptul că populaţia de acolo ar dori alipirea cu Ucraina Subcarpatică. Când colo, majoritatea zdrobitoare a populaţiei din Maramureş cere instalarea autorităţii româneşti."[20]

Recunoscând rolul capital jucat de comunişti în rezolvarea acestei probleme în mod favorabil statului român, oamenii Maramureşului îşi puneau mari speranţe în guvernul dr. Petru Groza. Din punct de vedere diplomatic problema era deja lămurită, rămânea însă, tot în sarcina actualului guvern, să elibereze pe românii arestaţi şi duşi la Ujgorod de miliţia ucraineană. Situaţia disperată a acestor patrioţi români l-a determinat pe I.P.S.S. Colan, episcopul Oradei Mari, ca în cuvântarea sa, rostită la 15 martie 1945, în şedinţa Consiliului de Miniştri, să solicite:

„În ziua luminoasă de astăzi domnul preşedinte a adus o bucurie atât de mare între cetăţenii noştri în legătură cu întoarcerea Ardealului la Patria Mamă. Şi eu aş vrea să-i fac o rugăminte: să li se dea drumul, dacă mai sunt închişi şi l-aş ruga pe domnul preşedinte, dacă se poate, să se intereseze de cazurile nenorociţilor preoţi din Maramureş."[21]

Cei peste 600 dobrovolţi înrolaţi în Armata Roşie din 12 localităţi ucrainene sau mixte, odată reveniţi de pe front, solicitau pământul şi drepturile ce li s-au promis. În localitatea Valea Vişeului, deşi au fost recrutaţi 19 inşi, în fondul Camerei Agricole Maramureş se află un document prin care 14 inşi au fost împroprietăriţi din pământul statului român şi al proprietarului Găborean Vasile, etnic român din Petrova, în medie cu 3,42 jug. pământ arabil şi fânaţ. Nici în acest sat şi nici în cel vecin, Bistra, nu s-au semnalat incidente deosebite. Mai mult decât atât, locuitorii din Bistra, în frunte cu preotul Leahovici Andrei şi Maricec Petre – secretarul Primăriei, refuză să facă parte din Frontul Ucrainean Democrat deşi era de faţă Lazarciuc Nicolae, preşedintele acestei organizaţii etnice ucrainene. Secretarul cere să-i fie retrasă calitatea de preşedinte al Frontului Ucrai-

nean Democrat Bistra deoarece el nu a dorit asta, a fost numit, iar cetăţenii ca şi cei din Valea Vişeului, refuză categoric să se înscrie, afirmând că lor nu le trebuie politică[22].

Situaţia era în bună parte lămurită. Autorităţile româneşti devin mulţumite, iar şeful Poliţiei Sighet, referindu-se la dobrovolţi, concluzionează:

„.... Totuşi, în sufletul lor ei tot mai speră într-o împlinire a visului lor. Singurele elemente care se dedau la anumite provocaţii sunt voluntarii în Armata Sovietică (dobrovolţi) care prezintă autorităţilor fel de fel de pretenţii nejustificate, abuzând de faptul că au fost voluntari în armata sovietică, probabil, tocmai cu scopul de provocare. Astfel ei introduc în toate problemele pur economice şi un colorit politic, putând fi calificaţi ca un element recalcitrant."[23]

Această ultimă precizare a şefului Miliţiei Sighet este justă, cei aproximativ 23.000 ucraineni erau prea bine situaţi în organele statului, atât datorită moştenirii dobândite de la Odoviciuc, cât şi prin cei veniţi între 1940-1944. Problema cea mai supralicitată era cea a dobrovolţilor. În diferite plângeri ei ajung să aprecieze a fi până la 1.500-1.600, uneori chiar 3.600. Toate aceste date sunt exagerate. După cum rezultă dintr-un document al chiar F.U.D.-ului, ştampilat şi semnat, adresat Prefecturii pentru a obţine drepturi materiale şi băneşti, document întocmit la 20 aprilie 1945, aceştia au fost în număr de 652, recrutaţi din 12 localităţi. Cea mai mare parte a lor s-au întors de pe front deoarece au fost recrutaţi în toamna şi iarna 1944-1945 când războiul era pe sfârşite.

Văzând cum era supravegheată situaţia de către statul român, este interesant să observăm şi interesul altor state pentru acest insolit eveniment istoric: S.U.A., spre exemplu îşi trimite în zonă mai mulţi agenţi cunoscători suficient de bine ai situaţiei. Dintr-un astfel de document întocmit de un ofiţer de informaţii american reiese clar ideea că la masa tratativelor, statele mari îşi pariază propriile interese folosind doar ca miză conflictele statelor mici, aflate în cumpăna istoriei. Respectivul ofiţer recomandă guvernului american:

„Dacă guvernul sovietic va insista puternic la aceste pretenţii, Statele Unite nu vor avea motive de impus pentru a menţine o opoziţie stăruitoare şi s-ar putea să-şi dea acordul în schimbul unei concesii din partea Guvernului Sovietic în altă parte."[24]

Dacă americanii întreţineau legături pe faţă sau nu cu familia Mihalyi, pe ofiţerii englezi îi informa chiar medicul Iuliu Hodor situat de atâtea ori

în centrul evenimentelor acelor vremuri, demersuri pentru care, ulterior, fiind denunțat, a fost percheziționat la domiciliu, găsindu-i-se între două tavane improvizate, false, un depozit apreciabil de armament şi muniție, motiv pentru care a fost, apoi, arestat, anchetat, găsindu-şi sfârşitul în mod tragic, în timpul unei anchete la Securitate.

Nici sovieticii nu au rămas pasivi față de aceste evenimente. Pe lângă faptul că tot acest scenariu a fost instrumentat de ofițeri superiori N.K.V.D., guvernul de la Moscova se mai informa şi prin alte surse; astfel, în 16 iulie 1945, consilierul politic Dangulov îi adresa o telegramă generalului Gribanov şi prin acesta lui Vîşinski, despre situația din Maramureş. Pentru a întocmi acest document el s-a deplasat la Ujgorod şi la Sighet, reuşind să descifreze întreaga problemă.

Cert este că sovieticii au sprijinit doar până la un punct acțiunea secesionistă a ucrainenilor în Maramureş şi:

> „Fără să cunoaştem adevăratele motive ale încercării sprijinirii acțiuni secesioniste, trebuie să precizăm că introducerea administrației româneşti în Maramureş, ca şi în restul Transilvaniei, nu este exclusiv rezultatul voinței Uniunii Sovietice sau al alianței Ungariei până la capăt cu Germania nazistă, deci un fel de pedepsire a Ungariei, ci şi efortul unor lideri locali români, a unor oameni simpli care au mers pe timp de iarnă, noaptea, până la porțile Sighetului pentru a fi acolo împuşcați de Milițiile ucrainene precum şi a liniei naționale ferme a celui care, înainte de a fi comunist, a ştiut că este român (Lucrețiu Pătrăşcanu – n.ns. I.G.)."[25]

Atât Lucrețiu Pătrăşcanu, care a rostit la Vişeu de Sus şi Sighetu Marmației mai întâi memorabilele cuvinte ce vor face epocă după discursul de la Cluj, cât şi Vasile Luca au dovedit un mare patriotism în rezolvarea acestei probleme. Maramureşenii i-au cinstit, botezând cu numele lui Lucrețiu Pătrăşcanu, Ateneul din Sighet; şantierului național Salva-Vişeu i-au zis Vasile Luca, iar deputat de Maramureş a fost desemnat să candideze savantul C.I. Parhon care era preşedintele Asociației de prietenie româno-sovietice (A.R.L.U.S.).

Astăzi opinia istoricilor se îndreaptă înspre a se sublinia rolul U.R.S.S. Episodul, incidentul istoric numit Ivan Odoviciuc şi alipirea Maramureşului istoric la Ucraina Subcarpatică, nu este decât un semn al expansiunii U.R.S.S. în acele vremi, expansiune în urma căreia statul de la răsărit a luat teritorii de la toți vecinii săi.

„Păstrând proporţiile, diversiunea ce ar fi putut deveni tragică pentru Maramureşul românesc în 1945 se înscrie ca un mic rol episodic în marele scenariu al politici U.R.S.S. de întărire a securităţii ei în contextul postbelic"[26],

concluziona Gh.I. Bodea, unul din puţinii istorici care s-a aplecat asupra acestui subiect de istorie contemporană a Maramureşului.

Având experienţa ocupaţiei horthyste şi, apoi, a celei ucrainene, cu tot cortegiul lor de suferinţe ce le incumbă, reprezentanţii românilor maramureşeni, întruniţi pe 17 octombrie 1946, la Prefectură, în şedinţă solemnă, pentru a marca şi sărbători un an de la eliberarea de sub dominaţia horthysto-fascistă, vor adopta un act solemn prin care îşi jurau:

„...în mod liber şi conştienţi de greutatea răspunderilor istorice a vremurilor prin care trecem.

Am hotărât:

Vrem să rămână realipit judeţul Maramureş, pe vecie, la România Mamă, de care a fost samavolnic rupt prin mârşavul dictat de la Viena şi de la această hotărâre a noastră nici o forţă de pe lume nu ne va clinti..."[27]

Experienţa istorică acumulată, natura raporturilor umane îndelung încercate prin vremi, convieţuirea de secole împreună pe aceste meleaguri cu vocaţie de întemeietori, de descălecători, nu au putut fi mediu fertil unei astfel de încercări anacronice, motivele de prietenie, de înţelegere, sunt mult mai multe, ele sunt promovate zi de zi de locuitorii acestei părţi de ţară, fără să-şi pună prea des problema naţionalităţii, conturând, împreună, fizionomia istorică a acestei zone, părţi ale decorului ei etnic.

The re-establishment of the Romanian administration in Maramuresh (9th April 1945)

The consequences of the Ukrainean rule

Summary

Beginning with the late autumn of the year 1944 and having as a climax some forced actions within the third decade of the month January, year 1945, the so-called „Ucrainean iridenta", from both banks of the Tisza river, tried and even succeeded later to establish to a certain extent in the left Maramuresh an Ukrainean administrative system, totally subordinated to the town Ujgorod. Ujgorod was at that time the capital of an autonomous republic called Subcarpathian Ukraine.

The so-called „Odoviciuc regime" has lasted only until the 9th of April 1945 when, after preliminary consultation with Moscow and with its agreement, Dr. Petru Groza's government has successfully re-established the natural Romanian administration.

The nationalistic adventure of Ivan Odaviciuc and of his collaborators has produced nothing but to disturb the historical and ethnical countenance of Maramuresh, a Romanian territory extremely disputed by more states with strategical interests in the area.

The Maramuresh inhabitants'patriotism, the steady position of Bucharest have made this reckless attempt of Ivan Odoviciuc to fail; Ivan Odoviciuc turned to be a racketeer of a certain historical concourse of events.

Note

[1] Direcţia Judeţeană Maramureş a Arhivelor Naţionale (în continuare D.J. MM a A.N.), Fond P.C.R., Vasile Ierima, *Amintiri*, mss.

[2] Ibidem, Dumitru Cernicica, *Amintiri*, mss.

[3] *Ibidem*.

[4] Idem, Gheorghe Mezei, *Amintiri*, mss.

[5] „Poporul", an II, nr. 12, din 11 aprilie 1945, p. 1.

[6] D.J. MM a A.N., fond cit., Grigore Balea, *Amintiri*, mss.

[7] Markhan Reuben, *România sub jugul sovietic*, în *Instaurarea comunismului între rezistenţă şi represiune*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1995, f. 14.

[8] Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale (în continuare D.J. CJ a A.N.), Fond Inspectoratul General Administrativ – Circumscripţia Alba Iulia, d. 20/1945, f. 14.

[9] Florin Müller, *Tentative de rapt teritorial şi de sovietizare a regiunii Maramureş în anii 1944-1945*, în „Revista Istorică", tom IV, nr. 7-8, p. 674.

[10] „Poporul", an II, nr. 24 din 4 iulie 1945, p. 1.

[11] Arhiva Serviciului Român de Informaţii (în continuare Arhiva S.R.I.), fond Documentar, d. 1051/1945, vol.II, f. 33.

[12] Ibidem.

[13] D.J. MM a A.N., fond Prefectura Judeţului Maramureş, d. 264/1945, f. 3.

[14] Arhiva S.R.I., fond cit., d. 10501, vol.II, f. 118.

[15] D.J. MM a A.N., fond Prefectura Judeţului Maramureş, d. 264/1945, f. 3.

[16] Ibidem, d. 52/1945-1946, f. 3.

[17] Ibidem, d. 159/1946, f. 24.

[18] Ibidem, d. 306/1946, f. 18.

[19] Ibidem, fond Primăria comunei Borşa, d. 16/1945, f. 10.

[20] D.J.CJ a A.N., fond cit., d. 20/1945, f. 16.

[21] Ioan Scurtu şi colaboratori, *România. Viaţa politică în documente 1946*, Bucureşti, 1994, p.208.

[22] Arhiva S.R.I., fond cit., d. 10501, vol. II, f. 38.

[23] Ibidem, f. 35.

[24] Ilie Gherheş, *Istoria Maramureşului – via Washington*, în „Jurnalul de Sighet", nr. 149-151, din 11 dec. 1995 – 14 ian. 1996, p. 8.

[25] Florin Müller, *op. cit.*, p.678.

[26] Gheorghe I. Bodea, *O pagină dureroasă, puţin cunoscută, din istoria Maramureşului*, în „Acta Musei Napocensis", 26-30, II, Cluj-Napoca, 1994, p. 414.

[27] D.J. CJ a A.N., fond Consiliul Naţional din Maramureş, fond în curs de prelucrare.

Dorin Dobrincu

AJUTORUL MARELUI FRATE

Consilierii sovietici în România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej

1. Sovietizarea Europei centrale şi de est după al doilea război mondial. Rolul consilierilor

Problema consilierilor sovietici trimişi în statele satelit a fost tratată ideologic de istoriografia ruso-sovietică până la dispariţia URSS de pe scena istoriei (1991). Deşi ulterior unele documente au devenit cunoscute, rapoartele şi informările consilierilor militari şi politici, care erau expediate la Moscova în acei ani, nu sunt accesibile. Tocmai cele mai importante izvoare nu pot fi integrate în circuitul istoriografic, ceea ce constituie o problemă pentru reconstituirea instituţiei consilierilor sovietici în estul Europei. Pentru a compensa lipsa surselor de arhivă, unii cercetători din fostele state-satelit au apelat la memoriile victimelor reprimărilor din anii '40-'50, precum şi la informărilor foştilor torţionari. Însă aceştia din urmă încearcă să-şi ascundă participarea la represiune, aruncând întreaga vină pe consilierii Moscovei[1]. Totuşi, există suficiente informaţii pentru a reconstitui scopul creării instituţiei consilierilor sovietici, condiţiile în care a apărut aceasta, cum şi unde au activat consilierii, care a fost rolul lor în planurile URSS şi, în mod special, care a fost situaţia lor în structurile represive şi militare, în economie şi parţial în cultura României postbelice.

URSS nu s-a mulţumit să fie doar model pentru ţările ocupate, ci a vrut să deţină controlul asupra afacerilor interne din fiecare stat comunist. Pentru întărirea dominaţiei, Kremlinul a recurs la orice mijloc posibil pentru a-i elimina pe liderii comunişti mai puţin obedienţi, precum şi pentru infiltrarea în structurile de partid şi de stat a unor specialişti şi spioni ai

săi. În fiecare ţară comunistă au fost trimişi tot mai mulţi şi diverşi „specialişti" sovietici, care deţineau dreptul de a supraveghea şi coordona fiecare sector al statului respectiv. În fruntea acestor supraveghetori se aflau ambasadorii sovietici în capitalele statelor satelit[2].

Consilierii militaro-politici şi economici ai Moscovei au format o adevărată instituţie în Europa de est. Erau trimişi specialişti din armată, Ministerul Securităţii şi Ministerul de Interne, din diferite departamente şi ramuri economice ş.a.m.d. Erau prezenţi şi acţionau îndeosebi la vârful puterii din ţara gazdă[3].

În unele ţări din est, consilierii sovietici au apărut încă din timpul războiului sau imediat după. Ei acordau asistenţă pe anumite probleme: organizarea serviciilor de grăniceri, a apărării, a poliţiei şi trupelor de interne, a pazei demnitarilor, dar şi pe chestiuni economice. Bulgaria, Ungaria şi România au „beneficiat" de prezenţa consilierilor sovietici prin intermediul Comisiei Aliate de Control, unde Ministerul Afacerilor Externe şi departamentele „de forţă" îşi aveau reprezentanţii[4].

În Polonia au existat consilieri permanenţi în Securitate încă din martie 1945. *Hotărârea privind drepturile şi obligaţiile consilierului Ministerului securităţii statului al URSS pe lângă Ministerul securităţii publice al Poloniei*, un act emis tocmai pentru numirea a doi generali sovietici în Securitatea poloneză şi în contraspionajul militar polonez, preciza atribuţiile consilierilor sovietici în cadrul instituţiilor represive. Acest document avea să servească drept model şi pentru relaţiile cu celelalte state est-europene. Atribuţiile consilierilor constau în: ajutorul pentru organizarea aparatului ministerului, miliţiei, trupelor de interne, grănicerilor, spionajului, acţiunii de urmărire. Se prevedea că atât consilierul cât şi aparatul său nu acţionau direct, ci prin intermediul conducătorilor organismelor statului gazdă[5]. *Armata Roşie pătrunsese în Polonia la începutul lui 1944*, iar NKVD şi SMERŞ (serviciu special pe lângă armata sovietică) au fost implicate în lupta împotriva Armiei Krajówa (Armata de Interior poloneză), care dorea păstrarea independenţei ţării şi nu subordonarea faţă de Moscova. Beria a emis ordinul nr. 0012266/15 octombrie 1944, prin care era înfiinţată o divizie specială (purta numărul 64, fiind numită şi divizia „franctirorilor"), destinată staţionării pe teritoriul Poloniei şi care avea să joace un rol important în represarea anticomuniştilor şi antisovieticilor. De la 1 martie 1945, unităţile sovietice de pe teritoriul Poloniei se subordonau generalului Ivan Alexandrovici Serov (implicat în deportarea unor

întregi populaţii în Gulag), consilierul general al NKVD pe lângă ministrul polonez al Securităţii. Unităţile sovietice aveau să rămână în Polonia până în primăvara anului 1947, ele constituind la început principala forţă care lupta împotriva partizanilor anticomunişti[6]. Generalul Serov a jucat un rol foarte important nu doar în sovietizarea Poloniei, ci şi a Germaniei de est, şi în organizarea poliţiilor politice în aceste ţări. Fidelitatea lui faţă de superiori avea să fie răsplătită în deceniul cinci prin avansarea sa ca şef al KGB (1954-1958). În misiunile sale, Serov a fost însoţit de o adevărată armată de consilieri proveniţi din NKGB/MVD (denumirea noului minister sovietic de interne, din 1946)[7].

Activitatea StB (Státni Bezpecnost) din Cehoslovacia a fost de asemenea controlată de consilierii sovietici, care răspundeau la numele de Tihonov (acesta era fostul rezident NKVD la Berlin, Ivan Cikaiev) şi Kazianov. În Partidul Comunist Cehoslovac exista o reţea foarte densă de agenţi sovietici[8]. Menirea consilierilor sovietici era de a veghea la implantarea sistemului stalinist întocmai după dispoziţiile şefului suprem de la Kremlin[9].

Consilierii sovietici au fost implicaţi nu doar în distrugerea opoziţiei anticomuniste, ci şi în epurările staliniste. În vederea punerii în aplicare a planurilor sale de epurare în Europa de est în 1949-începutul anilor '50, Stalin a trimis grupuri de „consilieri" în ţările din regiune, care conduceau efectiv interogatoriile şi pregăteau scenariile care să justifice pedeapsa cu moartea pentru acuzaţi[10].

Anul 1949 a marcat accentuarea stalinizării în Europa de est. Represiunea a cunoscut creşteri spectaculoase, sub diferite acuze: spionaj, trădare, manifestări „antipartinice", sionism, cosmopolitism, naţionalism etc. Potrivit documentelor de la CC al PC(b)US, Consiliul de Miniştri şi Ministerul sovietic de externe, vara anului 1949 a fost marcată de constituirea rapidă a instituţiei consilierilor sovietici pe termen lung. Opiniile generalilor şi ofiţerilor superiori sovietici aflaţi în ţările din est au ajuns obligatorii pentru departamentele locale. Dintr-o notă emisă de Secretariatul Consiliului de Miniştri al URSS, în octombrie 1949, reiese că în acel moment se aflau în Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia şi România 61 de consilieri militari şi 9 civili. Dintre consilierii militari, 29 erau în Bulgaria, în vreme ce toţi consilierii civili se aflau în România. În octombrie 1949, guvernul de la Moscova a adoptat o *Hotărâre* specială, care a devenit baza normativă pentru consilierii sovietici. Prin aceasta, condiţiile de muncă şi salariile lor au fost echivalate cu cele ale omologilor locali[11].

Liderii comuniști din țările comuniste au solicitat Kremlinului în repetate rânduri trimiterea de consilieri, după cum o demonstrează marea cantitate de documente existentă în arhivele rusești. Însă, de obicei, cererile erau făcute verbal. În contextul războiului rece, au fost trimiși numeroși consilieri pentru organizarea pazei frontierelor țărilor satelit. În 1949, un loc important a fost rezervat organizării serviciilor de securitate în est. Pe lângă Ministerul securității statului din URSS avea să se formeze, în toamna anului 1949, o secție pentru asistarea serviciilor de securitate din țările comuniste. Tot acolo erau expediate și rapoartele consilierilor[12].

Între solicitările ajunse la Moscova, urmate de decizia acesteia de a trimite consilieri ai Securității, și represiunile politice din țările est-europene există o strânsă legătură. În februarie 1949, maghiarii au purtat discuții cu sovieticii pe probleme militare, cei dintâi solicitând trimiterea unui grup de consilieri militari sovietici în Ungaria. În iulie 1949 (Laszlo Rajk era arestat din mai același an), M. Rákosi cerea ambasadorului sovietic la Budapesta trimiterea a 14 consilieri pe probleme de securitate. Cererea era satisfăcută în toamna aceluiași an, când erau trimiși 15 consilieri, cu acordul lui Stalin[13]. Din 1949, sprijinindu-se pe aceste cereri, URSS a creat în toate țările est europene aflate sub influența sa o nouă instituție de exercitare a dominației: consilierii sovietici. Sistemul avea să controleze întreaga viață politico-militară, economică și culturală a țărilor respective[14].

În 1951, la Ministerul sovietic al Securității Statului au fost întocmite așa-numitele *Instrucțiuni pentru consilieri*. Potrivit acestui document, consilierul trebuia să dea doar sfaturi verbale, să ajute securitatea și miliția, să informeze conducerea țării respective despre activitatea serviciilor de securitate, să raporteze despre existența unor chestiuni care i-ar fi compromis pe liderii locali. Însă aceasta urma să se facă doar cu acordul Ministerului sovietic al Securității. Erau prevăzute anumite interdicții pentru consilieri: nu trebuiau să-i înlocuiască pe activiștii locali și să nu le impună părerea lor, nu aveau voie să-și organizeze propria agentură, nu aveau dreptul să-i ancheteze pe cei arestați, nu puteau să participe la prelucrarea activiștilor importanți, nu puteau da sfaturi pe probleme politice, economice, legate de activitatea administrației etc. Consilierul sovietic a ajuns un important canal pentru furnizarea de informații atât către conducerea de la Kremlin, cât și către conducerile din țările satelit[15].

2. Sovieticii în România după 23 august 1944. Intențiile de sovietizare

În martie 1945, o sursă „neverificată" transmitea reprezentanților la București ai OSS (Office of Strategic Services), serviciul de informații al SUA, un document de maximă importanță. Era vorba de un plan de comunizare a României care urma să se desfășoare în trei ani. Mai erau menționate două planuri, fiecare de cinci ani, de dezvoltare a instituțiilor comuniste, care însă nu erau prezentate, ele nefiind încă disponibile. În esență, în documentul înaintat americanilor era vorba de o conferință a comuniștilor români și sovietici, care avusese loc la București pe 7 martie 1945 (a doua zi după instalarea guvernului Petru Groza, dominat de comuniști), în cadrul căreia proiectul fusese prezentat de Evgheni Suhalov, care afirmase că venea din partea lui Gheorghi Dimitrov, conducătorul Cominternului (deși oficial desființat în 1943, acest organism a continuat să se manifeste în diferite forme până la crearea Cominformului, în 1947). Fuseseră de față Ana Pauker, Vasile Prisenko, de la secția sindicate, generalul Fedor Zurcov, din statul major politic al mareșalului Malinovski, Ilia Zurcov, de la Comintern, Nicolae Afcev, „atașat special pe lângă Ana Pauker", Sulam Berezinsky, reprezentant al Cominternului și trimis special al lui Stalin, ca „observator" pentru problemele românești, Constantin Doncea, membru al CC al PCR, Constantin Pârvulescu, secretar al CC al PCR. Planul avea 10 puncte, care prevedeau confiscarea marilor moșii și ruinarea proprietarilor acestora, dar și desființarea micilor gospodării pentru a-i determina pe țărani să se înscrie în sistemul colectivist; desființarea armatei și crearea uneia noi după modelul diviziilor constituite în URSS din prizonieri români; abdicarea regelui și exilarea familiei regale; îndreptarea exportului României către Uniunea Sovietică; lichidarea băncilor, aflate în special în proprietatea liberalilor; suprimarea partidelor istorice, utilizând arestarea, uciderea și răpirea membrilor acestora; industrializarea țării; interzicerea intrării în România a străinilor, exceptându-i pe cei care veneau din URSS sau din țările controlate de aceasta[16]. Într-un punct – al optulea – se stipula „crearea unei organizații de poliție, întemeiată pe o «miliție populară» de tipul NKVD"[17]. În legătură cu veridicitatea acestui proiect s-a discutat relativ mult în istoriografia română a ultimilor ani[18], dar și în Occident[19]. El a fost privit cu scepticism chiar de către oficialii de la Washington, care considerau că era vorba în fapt de frica de

comunism care bântuia societatea românească în acel moment[20]. Dincolo de existența sau de ficțiunea planului, sovietizarea României avea să se producă într-un ritm accelerat în anii următori.

O lungă perioadă care a urmat celui de-al doilea război mondial, România a fost complet subordonată Kremlinului. Era vremea când „orice mișcare politică internă sau externă trebuia să aibă acordul Moscovei. Reprezentanții URSS: ambasadorul (Serghei Kavtaradze, D.D.), consilierul Șutov, însărcinat cu serviciile de informații, generalul Susaicov, președintele Comisiei Aliate de Control erau ținuți în mod obligatoriu la curent cu intențiile guvernului și ale partidului. Pe de altă parte, infiltrarea cu agenți informatori români și sovietici a tuturor organelor de partid și de stat și a tuturor organizațiilor economice, culturale și sociale, asigura prezența puterii ocupante și cunoașterea a tot ce se întâmpla în România"[21].

3. Sosirea consilierilor sovietici și rolul lor la București

După 1989, în România s-a emis opinia că trimiterea consilierilor în țările ocupate a fost o practică stabilită de Moscova, nu de către guvernele locale, și probabil că fusese stabilit și un număr optim de consilieri pentru fiecare domeniu. În plus, cei care urmau să-i primească pe consilieri mai aveau și sarcina de a face calculele, după cum solicitaseră chiar sovieticii[22]. Totuși, din documentele devenite cunoscute în ultima vreme reiese că, măcar formal, chemarea consilierilor sovietici a fost făcută de către liderii regimurilor comuniste din Europa de est. Aceștia au adresat invitații oficiale pentru trimiterea unor specialiști pe diferite domenii.

În contextul campaniei declanșate de procesul lui L. Rajk în Ungaria, Gheorghiu-Dej i-a trimis o scrisoare lui A.A. Gromîko, locțiitor al ministrului de externe al URSS, la 3 noiembrie 1949, în care nota: „*Studiind materialele legate de procesul bandei lui Rajk, conducerea partidului nostru a adoptat hotărârea de a trece la analizarea situației unor membri ai partidului cu o activitate neclară și suspectă. Deoarece nu deținem experiență suficientă în desfășurarea cu succes a unor asemenea anchete, vă rugăm să ne trimiteți unul sau doi specialiști în problemele respective, pentru acordarea de ajutor partidului nostru pentru descoperirea și nimicirea agenților serviciilor de spionaj imperialiste*" (subl. D.D.)[23]. Cererile de acest gen se soluționau extrem de repede la Kremlin. Pe 9 noiembrie 1949 a avut loc o ședință a Biroului Politic al PC(b)US, în care s-a exa-

minat solicitarea lui Dej. S-a hotărât ca Ministerul Securității Statului al URSS să trimită în România pe A.M. Saharovski şi pe V.S. Patrikeev, aceştia urmând să ajute Securitatea română în activitatea ei[24]. După doar câteva zile, pe 13 noiembrie 1949, Stalin îi răspundea pozitiv liderului de la Bucureşti[25]. Cu ajutorul consilierilor sovietici, epurarea avea să atingă cote deosebite în Partidul Muncitoresc Român. În mai 1950 se încheiaseră lucrările de verificare a membrilor PMR, acțiune care începuse în noiembrie 1948. În urma cercetării, fuseseră excluşi 192.000 de oameni, ceea ce însemna peste 20% din numărul total al membrilor de partid în momentul începerii operațiunii. În urma verificării, PMR mai număra 720.000 de membri[26], dar epurările aveau să continue în anii următori.

Detaşarea consilierilor sovietici în România a fost reglementată prin semnarea, la 5 februarie 1950, a unei convenții între guvernul de la Bucureşti şi cel de la Moscova. Se prevedea că durata şederii consilierilor în România avea să fie de 3 ani. Salariile lor aveau să fie egale cu ale specialiştilor români; la fel ca românii, aveau să primească alimente şi produse manufacturate, sporuri la salarii ş.a. Autoritățile de la Bucureşti suportau cheltuielile de transport pentru consilieri şi familiile acestora, diurnele, chiria şi salariul pe timpul călătoriei, transportul bagajelor (limită maximă: 80 de kg de persoană), cheltuieli de deplasare echivalente cu salariul pe o lună primit în URSS înainte de concediu etc. Guvernul român suporta de fapt două salarii, unul plătit consilierului în lei, iar celălalt achitat statului sovietic în ruble (între 2.000 şi 4.000 lunar). Cea din urmă sumă era considerată drept o „compensare a pierderilor pe care le suportă întreprinderile sau instituțiile sovietice (...) în urma trimiterii colaboratorilor lor în străinătate". De asemenea, guvernul de la Bucureşti punea la dispoziția consilierilor, gratuit, de-a lungul întregii lor prezențe în România, locuințe cu tot ce era necesar. În caz de îmbolnăvire, consilierilor nu li se făceau opriri din salariu timp de trei luni. Aprovizionarea se făcea din magazine special înființate. Aceste prevederi erau valabile şi pentru consilierii deja prezenți în România[27].

Într-un raport al şefului Misiunii diplomatice a Statelor Unite ale Americii în România, Ronald E. Schoenfeld, expediat Departamentului de Stat la 7 aprilie 1950, se constata că *„aceşti «consilieri», tehnicieni sau administratori, se află în poziții dominante în forțele armate române, aparatul de securitate, în cele mai semnificative segmente ale economiei şi chiar în mediile culturale*" (subl. D.D.)[28]. După expresia lui Gheorghe Apostol,

unul dintre „baronii lui Dej”, se ajunsese ca toate ministerele să fie „înfundate cu consilieri sovietici. Iar armata şi internele, mai ales securitatea, erau năpădite de ei”[29].

Despre modul de lucru al consilierilor Moscovei şi autoritatea lor la Bucureşti ştim astăzi unele chestiuni graţie documentelor de arhivă, dar şi datorită mărturiilor unor importanţi participanţi la evenimente. Spre exemplu, în decembrie 1952, la o întâlnire la Kremlin a liderilor români cu Stalin, cel din urmă a precizat că el nu a trimis consilieri – era vorba de cei pe probleme economice – la Bucureşti pentru a le dicta românilor[30]. Însă declaraţia lui Stalin era contrazisă de realităţile din România. Unul dintre fruntaşii PMR, Gheorghe Apostol, întrebat dacă sunt documente de arhivă cu hotărârile Moscovei pentru România, preciza că „nu există. Nu se lucra cu acte. Poate telefoane. Dar, de obicei, se lucra deschis, deoarece *omul Biroului Informativ avea acces la şedinţele plenare ale CC al PMR* (...) *Ei asistau, vedeau ce se discută, interveneau. Peste cuvântul lor nu mai îndrăznea nimeni să treacă* (subl. D.D.). Deci, dispoziţiile erau verbale, nu scrise. Nu se consemna nimic despre aceasta în actele Biroului Politic”[31]. Atotputernicia consilierilor sovietici în România, la vârful conducerii politice, era o dovadă a subordonării faţă de Uniunea Sovietică. Practic, consilierii îi dublau pe omologii lor români, având rolul hotărâtor în foarte multe situaţii. Beneficiau de condiţii de viaţă deosebite, la care cetăţenii de rând ai ţării nici nu visau[32]. În memoria colectivă a românilor, consilierii sovietici au fost cei care au condus România la sfârşitul anilor ’40 – începutul anilor ’50, ei fiind prezenţi în număr mare atât în ramurile militare, cât şi în cele civile[33].

4. **Consilierii sovietici în Ministerul Afacerilor Interne *şi în Securitate***

Între 1944-1947, şeful consilierilor sovietici (din NKVD) în România a fost Dimitri Gheorghievici Fedicikin. El acumulase experienţă în Balcani în anii ’30 şi avea la Bucureşti poziţia unui vicerege, care îl bombarda cu indicaţii şi instrucţiuni pe Gheorghe Gheorghiu-Dej. Superiorii de la Kremlin ai lui Feidicikin i-au apreciat cum se cuvine munca, de vreme ce fotografia sa a fost aşezată la loc de onoare în celebra Sală a Amintirilor de la KGB[34]. Fedicikin dădea instrucţiuni lui Emil Bodnăraş şi Gheorghe Pintilie (fost Pantelimon Bodnarenko), zis şi Pantiuşa, cei mai importanţi

agenţi ai serviciilor secrete sovietice în România. Activitatea lui Fedicikin în domeniul securităţii şi informaţiilor era dublată din punct de vedere politic de către Andrei Ianuarevici Vâşinski, comisar adjunct al afacerilor externe al URSS[35]. Este bine cunoscut rolul acestuia din urmă, ca trimis extraordinar al lui Stalin, la instalarea guvernului procomunist condus de Petru Groza (6 martie 1945)[36].

Pentru Securitate, Gheorghiu-Dej a solicitat Moscovei trimiterea unui consilier, însă neoficial, în primăvara anului 1948[37]. Existau consilieri sovietici şi pe lângă diversele servicii secrete româneşti. Spre exemplu, în perioada în care Lucreţiu Pătrăşcanu, fostul competitor al lui Gheorghiu-Dej în partidul comunist, era deţinut la Serviciul Special de Informaţii (SSI), în 1949-1951, pe lângă Secţia Juridică era ataşat consilierul sovietic Ţiganov. După ce SSI a fost înglobat în Direcţia Generală a Securităţii Poporului, Ţiganov a devenit consilier al Direcţiei Anchete, al cărei director era Mişu Dulgheru[38].

După Fedicikin, între 1949-1953, şeful consilierilor sovietici din România a devenit un alt personaj cu o carieră deosebită, Aleksandr Mihailovici Saharovski, care avea să deţină apoi, pentru mulţi ani (1956-1971), importanta funcţie de şef al Direcţiei I Centrale (Informaţii Externe) din KGB[39]. Saharovski a participat direct la supravegherea serviciilor represive ale regimului de la Bucureşti. El a avut un rol foarte important în cazul Pătrăşcanu. În derularea anchetei fostului ministru comunist al Justiţiei, instrucţiunile veneau de la doi oameni, consilierul Saharovski, ajutat de Ţiganov, şi secretarul general al PMR, Gheorghiu-Dej[40]. Mişu Dulgheru avea să declare spre sfârşitul anilor '60 că la ancheta grupului Pătrăşcanu participa şi Mihailovici (Saharovski), consilierul şef la cabinetul ministrului de Interne. Acesta îi dădea indicaţii lui Ioan Şoltuţiu, anchetatorul şef, toate chestionarele cu întrebări fiind realizate de Mihailovici. Consilierul sovietic era foarte interesat de anchetă, dorind să dovedească vinovăţia lui Pătrăşcanu şi a celorlalţi anchetaţi din grupul ex ministrului comunist[41]. Dar Saharovski şi Ţiganov nu au fost singurii consilieri sovietici implicaţi nemijlocit în instrumentarea anchetei şi procesului grupului Pătrăşcanu, după cum o demonstrează utilizarea denominaţiei „brigadă de consilieri" pentru desemnarea celor care participau la anchetă[42]. Consilierii sovietici au fost cei care au impus un tratament dur în deţinerea fostului lider comunist[43]. În iarna lui 1950, grupul Pătrăşcanu a ajuns la MAI, iar Pantiuşa, şeful Securităţii, a primit ordin să ia legătura cu trei consilieri sovietici

(între ei Saharovski şi Patrikeev) care erau cazaţi într-o casă a PMR. El avea să menţioneze ulterior că „ei (consilierii sovietici, D.D.) se ocupaseră de cercetările şi procesele ce au avut loc în alte ţări socialiste (anchete şi procese asemănătoare cazului Pătrăşcanu)"[44]. O perioadă, în cazul Pătrăşcanu s-a amestecat şi al doilea secretar al Ambasadei URSS la Bucureşti, care transmitea telegrame cifrate în URSS privind desfăşurarea anchetei. Sovieticii îi informau cu regularitate şi pe unii membri ai conducerii PMR[45]. De asemenea, în aceeaşi anchetă aveau să fie direct implicaţi membrii Biroului Politic al CC al PMR, mai ales Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Iosif Chişinevschi, iar până în 1952 şi Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu, apoi noul ministru de interne, Alexandru Drăghici, plus adjuncţii săi, generalii Gheorghe Pintilie, Sergiu Nicolau, Alexandru Nicolski ş.a.[46]. Pătrăşcanu devenise obsesia lui Gheorghiu-Dej, a oamenilor săi şi a consilierilor sovietici[47]. Audiat în 1967-1968 în legătură cu procesul Pătrăşcanu, T. Georgescu, fostul ministru de Interne, avea să declare că „*atunci când venea o brigadă de consilieri să organizeze un proces, făcea să iasă apă din piatră şi au fost procese. Îi vedeam că vin cu nişte probleme care nu erau reale şi îi împingea* (pe arestaţi, D.D.) *să semneze lucruri ireale, provocări*" (subl. D.D.)[48]. Abia după moartea lui Stalin (1953) avea să înceteze participarea consilierilor sovietici la cazul Pătrăşcanu, ceea ce însă nu a schimbat situaţia celor aflaţi în temniţele Securităţii[49].

Consilierii sovietici au jucat un rol foarte important nu doar în cazul Pătrăşcanu, ci şi în luptele dintre grupul Dej şi grupul Pauker-Luca-Georgescu, care îşi disputau puterea la sfârşitul anilor '40 – începutul anilor '50. Spre exemplu, Saharovski a expediat la Moscova, la începutul anului 1952, rapoarte defavorabile despre grupul celor din urmă, în timp ce **Gheorghiu-Dej era prezentat ca fiind nesusţinut, chiar împiedicat în activitatea sa** şi cu premeditare prost informat de cei trei[50]. Asemenea îndepărtării şi condamnării lui Pătrăşcanu, eliminarea grupului Pauker, Luca şi Georgescu („devierea de dreapta") s-a făcut sub controlul sovieticilor. În aprilie 1952, Gheorghiu-Dej Dej s-a dus la Moscova, însoţit de Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi şi Gheorghe Apostol. După cum avea să relateze Dej mai târziu, Stalin era furios, reproşându-le românilor că acţionaseră fără hotărâre în privinţa lui Luca (acesta fusese destituit din funcţia de ministru de Finanţe, dar rămăsese în Biroul Politic). Mustrat de stăpânul de la Kremlin, Dej a spus: „«Tovarăşe Stalin, vom cerceta tot,

avem o comisie». Dar el (Stalin, D.D.) a sărit ca ars: «Ce o să cercetați? *Noi* vom cerceta tot. Trebuie să știm toți, trebuie să cercetăm bine lucrurile, ca să vedem în ce constă vina lor»"[51].

Rezoluția Plenarei CC al PMR, din 27-29 mai 1952, care privea „devierea de dreapta", a fost redactată de un grup de comuniști români, se pare că de către Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, asistați de activiști sovietici. Între aceștia se remarca Mark Borisovici Mitin, redactor-șef la *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, revista Cominformului cu sediul la București, dar și „sfătuitor apropiat" al lui Dej[52]. La petrecerile nocturne ale lui Gheorghiu-Dej, desfășurate în diferite locuri (Sanatoriul Otopeni, Predeal, Snagov, Herăstrău), în stilul celor ale conducătorului suprem de la Kremlin, descrise de Milovan Djilas în *Întâlniri cu Stalin*[53], participau nu numai apropiații liderului de la București, ci și consilierii sovietici, pe care „știa să-i cultive cu imens servilism, mascat prin bonomie și chiar jovialitate «proletară»". Un rol important între aceștia avea să-l joace, până în 1956, amintitul Mitin, membru al CC al PCUS[54]. Cultivarea influenților emisari sovietici în România se dovedea capitală pentru supraviețuirea politică în jungla dâmbovițeană.

Rezoluția cu referire la „devierea de dreapta" a fost trimisă de Chișinevschi, șeful Secției Externe a CC al PMR, lui Șutov, agentul MGB la București. În același timp, Șutov îi trimitea lui Chișinevschi cu regularitate directivele Moscovei[55].

În primăvara anului 1952, s-au operat numeroase arestări (peste 100) între funcționarii Ministerului de Finanțe și ai Băncii Naționale, fără existența vreunor probe. La întrebarea anchetatorilor pe ce bază să inițieze anchetele, Alexandru Drăghici, noul ministru de interne, și consilierul sovietic le-au indicat: „Citiți rezoluția Plenarei"[56]. Consilierii sovietici le aminteau anchetatorilor autohtoni că sarcina lor era să obțină declarațiile în măsură să confirme concluziile raportului. La obiecțiile anchetatorilor că rezoluțiile nu corespundeau realității, sovieticii le cereau să dea dovadă de „simț de răspundere", contribuind astfel la realizarea unui proces „în interesele superioare ale partidului"[57]. Consilierii sovietici au încercat chiar să lege „lotul de la Finanțe" de procesul lui Laszlo Rajk, principala victimă a campaniei de epurare în Ungaria[58].

Locotenent-colonelul Francisc Butyka avea să-și amintească spre sfârșitul anilor '60 despre ancheta grupului Luca: *„În acea perioadă noi am avut consilieri sovietici care de la început au preluat inițiativa. Și ca*

regulă, şi în alte probleme de până atunci, nu s-a întreprins nimic fără ajutorul lor. Toate planurile de anchetă, inclusiv întrebările, erau traduse în limba rusă şi urmărite de consilieri în desfăşurarea lor. Întrebările puse la începutul anchetei (nu numai în cazul Luca) erau formulate de dânşii (subl. D.D.)"[59]. Butyka a fost desemnat de către Comisia Controlului de Partid să conducă ancheta privitoare la „devierea de dreapta". Secondat de maiorii Gheorghe Mezei şi Teodor Rusus, el se afla în legătură cu consilierii sovietici prin intermediul generalului Vladimir Mazuru, şeful Secţiei de anchete a Securităţii, sau direct la cabinetul lui Alexandru Drăghici, ministrul de interne[60]. În interogarea „deviaţioniştilor de dreapta" s-a folosit inclusiv presiunea fizică, fapt recunoscut de unul dintre anchetatori în 1968: „Uneori se aplicau şi măsuri de constrângere fizică, din ordin superior, respectiv al ministrului de Interne, sau la cererea consilierilor sovietici de *a-i încălzi* pe arestaţi. Cunosc că au fost bătuţi tov. Aurel Vijoli, Iacob, Craiu şi alţii"[61]. Ion Craiu, arestat şi anchetat în cadrul aceluiaşi grup, avea să mărturisească: „Am fost bătut şi ţinut 40 de zile şi nopţi nedormit, adică opt săptămâni (sic!) în continuare, lunea, marţea, miercurea, joi şi vineri până la complectarea celor 40 de zile şi nopţi fiind astfel forţat să semnez procese verbale ce nu cuprind declaraţiile mele"[62].

Sovieticii nu aveau încredere în românii instruiţi, consideraţi compromişi în urma colaborării regimului antonescian cu Germania, misiunea consilierilor constând atât în instruirea cadrelor autohtone cât şi în supravegherea activităţii direcţiilor naţionale ale Securităţii[63]. Fiecare direcţie centrală şi regională de Securitate trebuia să aibă cel puţin doi consilieri sovietici. Ei „trasau linia" fiecărei unităţi, fixându-i sarcinile şi obiectivele operative. În fapt, consilierii sovietici conduceau activitatea poliţiei politice româneşti. Consilierul şef avea aceleaşi drepturi (adică exercitarea controlului operativ şi administrativ) şi avantaje ca şi şeful Securităţii (vilă în Bucureşti, la Snagov şi pe litoral, două maşini şi doi şoferi, precum şi doctor personal). Dar şi ceilalţi consilieri aveau drepturi şi privilegii ca şi şefii români ai direcţiilor de securitate[64].

În anii de început ai comunismului, consilierii sovietici erau instalaţi în toate structurile Securităţii, inclusiv în contraspionaj. În afară de consilieri, sovieticii controlau poliţia politică şi prin şefii acestei instituţii, care erau cunoscuţi ca agenţii lor încă dinainte de 1944[65].

La Direcţia de Informaţii Externe (DIE) au activat mulţi ofiţeri sovietici cărora li se confecţionase o identitate românească. În plus, mai erau şi

consilierii, foarte numeroşi la început, în 1951. Ion Mihai Pacepa avea să menţioneze că A.M. Saharovski chiar ar fi spus: *„serviciul de spionaj «din România», cum s-a referit el întotdeauna la DIE, a fost construit de ofiţeri sovietici, pe o fundaţie sovietică, şi are, deci (...) datoria să servească, cu prioritate, interesele sovietice*" (subl. D.D.)[66]. Consilierii trasau direcţiile de activitate: ţările în care urmau să acţioneze românii, fixarea obiectivelor, implementarea metodelor şi mijloacelor sovietice. Dacă în Securitatea internă activau câte doi consilieri pentru fiecare direcţie operativă, la DIE exista cel puţin un consilier pentru fiecare serviciu. Erau cunoscuţi sub numele de *razvedka sovetnik*, „consilier de informaţii externe". În fapt, erau adevăraţii conducători ai DIE. Zilnic, consilierului şef îi era prezentată o copie a fiecărei telegrame cifrate sau a fiecărei scrisori operative transmise de rezidenţe, prin curier diplomatic. El putea trimite la Moscova copii ale dosarelor DIE, care vizau atât activitatea din centrală, cât şi pe cea din exterior. Un curier diplomatic special, deservit de ofiţeri ai PGU (Direcţia I Centrală – Informaţii Externe – a KGB, care a preluat atribuţiile INU în 1954) stătea la dispoziţia consilierului şef, sosind la Bucureşti de două ori pe săptămână[67]. Spre sfârşitul anilor '50 – începutul anilor '60, consilierii sovietici aveau să joace un rol important în implicarea DIE în operaţiunile de spionaj industrial, copiindu-se şi aici KGB-ul[68].

La Ministerul Afacerilor Interne a existat un grup de consilieri sovietici, o vreme şeful lor fiind Ivan Sergheevici Matuşenco. La fel ca la Securitate, şi la MAI era necesară aprobarea consilierilor sovietici în toate problemele importante. Nu s-au înregistrat cazuri până în anul 1958 în care ministerul să transmită ordine structurilor subordonate fără aprobarea consilierilor Moscovei[69].

Experienţa sovietică nu ajungea la Bucureşti doar prin intermediul consilierilor, ci şi prin tinerii români trimişi în diversele şcoli sovietice. Spre exemplu, Secretariatul CC al PMR hotăra, în şedinţa din 17 decembrie 1949, să se ceară Consiliului de Miniştri al URSS aprobarea trimiterii unor consilieri sovietici pentru Ministerul Afacerilor Interne al României: unul pentru Miliţie, unul pentru trupele de grăniceri, precum şi unul pentru Departamentul Gospodăriei Locale. În acelaşi timp, se solicita aprobarea pentru trimiterea a 100 de elevi la Şcoala de Ofiţeri de Miliţie din Moscova. În sfârşit, se mai cerea literatură tehnică de specialitate în chestiunile de miliţie[70]. La nici o lună de la întrunirea amintită, mai exact la 9

ianuarie 1950, într-o altă şedinţă a Secretariatului CC al PMR s-a decis să se solicite sovieticilor admiterea a 320 de elevi şi ofiţeri (20 dintre aceştia pentru Ministerul de Interne) în şcolile şi academiile militare din URSS[71].

Pentru cazarea consilierilor sovietici pe lângă Ministerul Afacerilor Interne, în anii 1948-1949 au fost evacuate 35-40 de apartamente din unele vile aflate în zona parcului Herăstrău, în Bucureşti. S-a constituit o comisie, condusă de ofiţeri din MAI, care să se ocupe de amenajarea, dotarea şi întreţinerea vilelor. Pentru mobilarea acestora s-a apelat la bunurile existente în depozitele ministerului, provenite în parte din confiscările de la casele regale şi ale elitei vechii României. Cea mai mare parte a bunurilor a fost cumpărată din consignaţii, utilizându-se fondurile speciale ale MAI. Se dădea curs ordinului ca pentru consilierii sovietici să se utilizeze ce era mai bun: mobilier din lemn de nuc, mahon şi trandafir în diferite stiluri; covoarele erau de Buhara, Tebriz şi Afgane; vesela era din cristal de Rosenthal şi Bavaria, serviciile de masă din porţelan şi ceramică, tacâmurile din argint şi alpaca; candelabrele din fier forjat şi cristal de Murano. În privinţa tablourilor, acestea aparţineau unor cunoscuţi pictori români (Grigorescu, Luchian, Tonitza, Băncilă etc.). Şeful Serviciului fonduri speciale din MAI, Ştefan Georgescu, avea să declare că în 1949-1952 se cheltuiseră 40.000.000 de lei, bani dinainte de reforma monetară, pentru dotarea locuinţelor utilizate de consilierii sovietici, ceea ce însemna extrem de mult[72].

5. **Consilierii sovietici în armată**

În amintitul raport al lui Ronald E. Schoenfeld, şeful reprezentanţei americane la Bucureşti, trimis la Washington la 7 aprilie 1950, se menţiona că potrivit articolului 2 al protocolul militar secret din tratatul românosovietic semnat în februarie 1948, armata română urma să primească 2.500 de consilieri sovietici (300 de ofiţeri superiori, 700 de ofiţeri inferiori şi 1.500 de instructori tehnici). În documentul american se aprecia că trimişii Moscovei preluaseră controlul direct şi comanda de fapt a unităţilor militare româneşti, iar remanierea de la vârful Ministerului Forţelor Armate fusese precedată de înăsprirea controlului consilierilor sovietici[73].

În noiembrie 1948 era menţionat deja un consilier sovietic pe lângă Marele Stat Major al armatei române[74]. Era vorba de generalul Konstantin Stepanovici Kalganov, care deţinea o autoritate deosebită, de vreme ce în

documente apare menţiunea că el *ordona* ofiţerilor români îndeplinirea anumitor dispoziţii (cum a fost cazul la Secţia Contrainformaţii a Armatei)[75]. Pe 8 iulie 1949, la Marele Stat Major al armatei române a avut loc o conferinţă la care a participat şi generalul sovietic Kalganov, şeful consilierilor militari sovietici. Din actul de salarizare a consilierilor militari reiese că aceştia erau prezenţi la Marele Stat Major, Spatele armatei, Artileria antiaeriană, Comandamentele artileriei, aeronauticii, marinei, tancurilor, geniului, transmisiunilor, chimic, Direcţia cadre, Armata I, regiunile militare I, II şi III, corpurile I şi II, plus la cabinetul consilierului şef, generalul Kolganov. Se prevedeau 41 de funcţii, acestea fiind: consilier superior, consilier armament şi muniţie, consilier dotare, consilier tehnic şi consilier (simplu). Salariile erau între 80.000 de lei pentru consilier superior şi 45.000 de lei pentru consilier[76]. La vremea respectivă erau salarii foarte mari.

Dintr-un „Tabel nominal cuprinzând ofiţerii sovietici", realizat la 23 mai 1950, aflăm date despre 40 de ofiţeri sovietici, consilieri pe lângă forţele militare ale Bucureştilor. Dintre cei 40 de ofiţeri, 31 erau ofiţeri superiori, doar 9 fiind ofiţeri inferiori. În tabel era trecută şi o dactilografă, care, fiind la cabinetul consilierului şef, era ea însăşi asimilată consilierilor[77]. În acel moment, în România se înregistra un vârf al prezenţei consilierilor militari sovietici. În cea mai mare parte, consilierii pe lângă Ministerul român al Apărării au fost însoţiţi de familii, pentru întreţinerea lor cheltuindu-se sume enorme[78].

Potrivit relatărilor unui observator, consilierii sovietici „erau câte trei-patru la fiecare mare comandament (comandamente de armă, regiuni militare) şi câte unul la corpurile de armată, divizii, brigăzi, regimente, precum şi la batalioanele şi divizioanele independente"[79]. La eşaloanele superioare, cel puţin oficial, ei au fost bine primiţi. S-au înregistrat comportamente slugarnice, însă au existat şi comandanţi şi ofiţeri români de la comandamente care şi-au exprimat nemulţumirea faţă de subordonarea armatei române[80]. Spre exemplu, într-o notă pe care generalul Mihail Florescu, şeful Direcţiei Superioare Politice a Armatei, o expedia ministrului Apărării Naţionale, la 6 august 1949, se atrăgea atenţia asupra „atitudinii nesănătoase" a generalului-locotenent Stere Ştefănescu, comandantul Regiunii I Militare, faţă de colonelul F.A. Sergheenko, consilierul sovietic. În timpul unei aplicaţii, generalul Ştefănescu refuzase „cu încăpăţânare să accepte ca valabile îndrumările şi lămuririle date de consilierul sovietic,

exprimându-se că execută aceste îndrumări ca pe un ordin, dar că-şi rezervă dreptul de a dovedi justeţea punctului său de vedere prin momentele pe care le va crea pe timpul desfăşurării aplicaţiilor"[81].

În privinţa unităţilor, primirea consilierilor a fost făcută cu răceală, de cele mai multe ori pe faţă. Faptul că ofiţerii români de aici erau în general tineri probabil explică de ce îşi arătau deschis nemulţumirile faţă de ofiţerii sovietici, şi aceştia mai ales tineri, dar vizibil aroganţi. În cadrul unui bilanţ anual, Emil Bodnăraş, ministrul român al Forţelor Armate, a criticat lipsa de colaborare între ofiţerii români şi consilierii sovietici, cerând utilizarea „ajutorului nepreţuit" al celor din urmă. Cei mai mulţi comandanţi români nu îi consultaseră pe consilierii sovietici şi nu executaseră întocmai ceea ce indicaseră aceştia. Pentru a fi convingător, Bodnăraş a subliniat superioritatea militară sovietică, fără egal în lume şi a adăugat: „Consilierii militari veniţi să ne ajute sunt dintre cei mai neobosiţi şi vajnici luptători pentru cauza socialismului şi comunismului". Poate şi primirea rece de la unităţi a determinat autorităţile române şi sovietice ca la sfârşitul stagiului de trei ani a primei serii de consilieri sovietici la unităţi aceştia să nu mai fie înlocuiţi de un alt grup, ei rămânând doar la marile comandamente[82]. Potrivit unei mărturii, atât Bodnăraş, ministrul Forţelor Armate ale RPR, cât şi consilierii sovietici au reacţionat la necunoaşterea satisfăcătoare a limbii ruse de către militarii români şi au decis că „orice ofiţer al armatei române trebuie să aibă un minim necesar de cunoştinţe de limba rusă, încât să poată exploata corect înalta tehnică militară sovietică"[83]. Consilierii mai îndeplineau şi misiunea primirii tehnicii militare din URSS, dar numai cantitativ, fără efectuarea în poligon a probelor de calitate. S-au înregistrat, însă, atât lipsuri cantitative cât şi calitative, dar orice comentariu nefavorabil era pasat repede de consilieri, partea sovietică fiind în afara oricărei suspiciuni[84].

Consilierii nu se subordonau comandantului militar român pe lângă care erau repartizaţi, ci ţineau legătura cu ataşatul militar sovietic la Bucureşti şi corespondau direct cu şefii din URSS. „Aveau libertate deplină de mişcare în armata română şi se amestecau chiar şi în exercitarea comenzii, stânjenind pe comandanţi şi perturbând ordinea militară obişnuită. Uneori se situau pe poziţia contestării comenzii şi încercau să se substituie acesteia", provocând nemulţumiri în rândurile generalilor şi ofiţerilor români[85].

În 1950, când s-a elaborat primul plan de operaţii privind apărarea armatei române pe frontiera cu Iugoslavia şi pe litoralul Mării Negre, un rol

important i-a revenit consilierului sovietic de pe lângă Statul Major al Regiunii III Militare, generalul Grigori Plohov”[86].

Secretariatul CC al PMR a hotărât, pe 9 ianuarie 1950, să se ceară guvernului URSS suplimentarea numărului de consilieri pe lângă armata română[87]. În contextul războiului rece, Stalin convocase la Moscova, între 9-12 ianuarie 1951, pe primii secretari ai partidelor comuniste şi pe miniştrii Apărării din ţările satelit. Ne-a rămas nota scrisă de mână de Emil Bodnăraş, din care aflăm că Stalin trasase sateliţilor crearea unor „armate moderne şi puternice” care urmau să fie gata de luptă la sfârşitul perioadei. Armata română trebuia să ajungă la un efectiv de pace de 250.000 de oameni în 1953, iar la război efectivele urmau să fie de 600.000 de oameni[88]. După convocarea de la Moscova, avea să înceapă o strânsă cooperare între sovietici şi români pentru pregătirea trupelor, a statelor majore şi pentru formarea cadrelor cu pregătire superioară în academii sovietice. Gheorghiu-Dej adresa, la 11 iunie 1951, o scrisoare lui Malenkov, în care amintea că atunci se aflau în Academiile „Voroşilov”, „Frunze” şi de „Aviaţie” 23 de cursanţi români. Patru dintre ei deja absolviseră Academia „Voroşilov”, cu gradul de colonel, fiind încadraţi ca şefi de stat major la regiuni militare, comandamente sau direcţii de operaţii[89].

Surse memorialistice completează informaţiile despre ofiţerii români trimişi la studii în URSS. Aceştia erau supuşi unei selecţionări foarte severe, fiind aleşi tineri ofiţeri, membri de partid, cu preferinţă fii de muncitori şi ţărani. Urmau iniţial un curs intensiv de limba rusă (6-12 luni), timp în care dosarul lor era în continuare atent verificat. Se pare că dispuneau de condiţii excelente (inclusiv retribuţii bune) în URSS. La încheierea studiilor se întorceau în România, ca absolvenţi ai instituţiilor la care fuseseră trimişi, având diplome şi insigne speciale, recomandaţi pentru funcţii de comandă şi de stat major (de la regiment în sus). Promovarea rapidă în funcţii înalte a celor cu studii în URSS şi avansarea lor spectaculoasă provoca nemulţumiri în rândul ofiţerilor cu studii doar în ţară. De asemenea, mulţi dintre cei care studiaseră în URSS se întorseseră căsătoriţi de acolo, soţia ajungând o garanţie pentru fidelitatea ofiţerului, cei din această categorie fiind consideraţi de încredere absolută. S-a ajuns ca în anii ’50 funcţiile cheie să fie ocupate de cei cu studii în URSS. „Unii deveniseră aroganţi, priveau cu superioritate la cei care studiaseră numai în ţară, dădeau sfaturi şi soluţii în orice problemă, amestecau cuvinte ruseşti cu româneşti, purtau pantaloni lăsaţi pe cizme şi-şi increţeau cizmele

ca o armonică, preferau la petreceri cântece populare ruseşti şi nu respingeau chiar ideea integrării României în marea familie a URSS"[90].

Consilierii militari sovietici erau chemaţi atât de secretarul PMR, cât şi de ministrul Forţelor Armate. E. Bodnăraş expedia, la 30 ianuarie 1951, o scrisoare omologului său de la Moscova, mareşalul M.A. Vasilievski, prin care cerea 49 de generali şi ofiţeri sovietici, în calitate de consilieri ai comandanţilor instituţiilor de învăţământ militar. Peste exact un an, la 30 ianuarie 1952, Gheorghiu-Dej trimitea şi el o scrisoare lui Bulganin, în care solicita pentru anul 1953 un număr de 79 de consilieri militari care să activeze pe lângă corpurile de armată şi divizii. Introducerea în număr mare în întreaga armată română a consilierilor militari sovietici avea să asigure controlul nemijlocit al Moscovei asupra organismului militar românesc[91].

Liderii de la Bucureşti erau foarte atenţi faţă de consilierii militari, aceştia având o mare influenţă nu doar în chestiunile strict militare, ci şi în cele politice. Spre exemplu, generalul Riaposov, locţiitorul consilierului militar principal pentru probleme politice, era îngrijorat în 1951 de faptul că „în România n-a avut loc până acum nici un proces politic important împotriva duşmanilor poporului"[92]. Acelaşi general sovietic avea să aibă o discuţie cu Gheorghiu-Dej, pe 15 aprilie 1952, fiind atinse inclusiv relaţiile secretarului PRM cu alţi fruntaşi comunişti (Constantin Doncea, Teohari Georgescu şi Emil Bodnăraş)[93].

În anii '50 s-a colaborat la vârf între Direcţia Informaţii Militare (DIM) şi serviciile de informaţii ale Armatei Roşii, având ca fundament Protocolul bilateral din 1952 (la fel ca Ungaria şi Bulgaria). În ceea ce priveşte supravegherea şi controlul DIM, sovieticii au dispus de consilierii lor militari aflaţi în directă legătură cu ataşatul militar al URSS la Bucureşti. Consilierii se amestecau în treburile DIM, încercându-se chiar substituirea conducerii acestei instituţii[94].

6. **Consilierii sovietici în economie**

Sovieticii au dovedit din timpul războiului o nestăvilită dorinţă de a pune mâna pe bogăţiile statelor înfrânte sau/şi ocupate. Au fost pretinse reparaţii enorme din partea Germaniei, în acelaşi timp demontându-se şi transportându-se în URSS circa 40% din industria zonei orientale a acestei ţări. Acelaşi lucru s-a întâmplat în România, Ungaria şi Bulgaria. De asemenea, pentru exercitarea unui control riguros, în ţările satelizate au

fost înființate numeroase întreprinderi mixte, cunoscute sub numele de *societăți sovietice pe acțiuni* (SAG), în RDG, sau *sovromuri*, în România. Moscova a reuşit să plaseze toate țările ocupate sau aflate sub influența sa într-o *redutabilă dependență industrială*. Spre exemplu, în China sectoarele de vârf ale economiei (industria metalurgică, producția petrolieră, industriile electrice şi mecanice) au fost create şi întreținute din punct de vedere tehnic de circa 10.000 de consilieri, ingineri şi tehnicieni sovietici. Aceştia se aflau în fruntea întregii industrii de stat chineze. Se ajunsese în 1953 ca fiecare instalație, organizație, linie de transport terestră, maritimă sau aeriană să aibă „rusul" său. Identică era situația în toate ministerele şi administrațiile[95].

Gheorghe Gaston Marin, unul din principalii responsabili pe probleme economice de la Bucureşti în primele două decenii postbelice, aprecia că „prezența sovietică în România avea drept component(ă) de primă importanță prezența economică. Ea a fost susținută de multe sute de consilieri în toate administrațiile esențiale, de conducători şi specialişti în întreprinderile industriale"[96].

Consilierii sovietici puteau fi întâlniți în industrie, agricultură, construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră etc[97]. Ei au avut un rol încă din perioada inițială a ocupației sovietice. Stabilizarea monetară din 1947 s-a făcut de către o comisie alcătuită din comunişti români, câțiva consilieri sovietici, precum şi adjunctul ministrului de finanțe al URSS, Zlobin. Începuse lunga perioadă în care toate măsurile luate erau după modelul sovietic[98]. Consilierii sovietici aveau să aibă un cuvânt hotărâtor şi în realizarea unei alte reforme monetare. Ea a fost sugerată de Stalin la o întrevedere cu Gheorghiu-Dej, în august 1951, vizând confiscarea economiilor țăranilor români în interesul statului totalitar. Grupul de consilieri sovietici, condus de I.D. Zlobin, a fost delegat de Stalin cu deosebită promptitudine[99]. „Reforma", în fapt confiscarea economiilor populației, a fost pusă în practică în 1952. Între consilierii sovietici avea să se remarce şi un anume Makarov[100]. Impusă din considerente politice, reforma monetară din 1952 avea să aibă implicații majore la vârful conducerii de la Bucureşti. Dej a fost mereu curtenitor cu consilierii sovietici din comisia de reformă monetară, acuzându-l pe Vasile Luca de atitudine oportunistă de dreapta. În acelaşi timp, Luca a fost distant, chiar „negativist", față de consilierii trimişi de Stalin, ceea ce nu putea decât să-i şubrezească şi mai mult poziția în cadrul PMR[101]. Dej a avut grijă în întâlnirile sale cu

consilierii sovietici să-l atace şi pe Teohari Georgescu, un alt rival în conducerea partidului[102].

Primul plan cincinal a fost elaborat în 1949 cu participarea consilierilor sovietici, aflați „în toate ministerele economice"[103]. Potrivit recensământului întreprinderilor economice din 31 octombrie 1948, existau în România 193 de societăți mixte româno-sovietice, al căror personal era de 32.616 persoane[104]. Sovieticii aveau să ajungă să controleze economia românească în special prin sovromuri, un tip de trusturi mixte. Constituite în baza Acordului de colaborare economică încheiat între guvernele de la Bucureşti şi Moscova la 8 mai 1945, aceste trusturi au reprezentat un mijloc eficient pentru partea sovietică de a controla şi exploata economia României după încheierea războiului. În total, au fost înființate 16 sovromuri: Sovrompetrol, Sovromtransport, Sovromgaz, Sovromutilajpetrolier, Sovromchim, Sovromconstrucţii, Sovromnaval, Sovrommetal, Sovromcărbune, TARS, Sovromlemn, Sovromtractor, Sovromfilm, Sovrombanc, Sovromasigurare, Sovromquarţit[105]. Practic, prin aceste întreprinderi, sovieticii controlau cele mai importante ramuri ale economiei româneşti, în orice caz pe cele vitale unei economii moderne. Potrivit informațiilor din raportul lui Ronald E. Schoenfeld către Departamentul de Stat (7 aprilie 1950), sovromurile erau conduse de directori generali sovietici, numărul total al consilierilor din economie fiind estimat de la câteva sute la câteva mii, inclusiv membrii de familie[106]. La câteva sovromuri (6), Legația americană identificase câteva nume, în urma monitorizării presei[107]. Se aprecia că în industriile româneşti cu însemnătate militară lucrau câteva sute de tehnicieni sovietici[108]. Moscova controla cu mare atenție marile unități mixte, mai ales că de întreprinderile cu participare sovietică din străinătate răspundea NKVD-ul, al cărui şef până după moartea lui Stalin a fost Lavrenti Beria[109].

Deşi s-a dovedit un factor negativ în URSS, colectivizarea agriculturii a fost imitată în țările din estul Europei în anii postbelici[110]. Noua formulă a fost oficial inaugurată în România la 3-5 martie 1949, când s-a desfăşurat Plenara Comitetului Central al PMR. Sub conducerea Anei Pauker a fost constituită o Comisie agrară care avea ca sarcină organizarea şi supravegherea Gospodăriilor Aricole Colective (GAC) model. În afară de Ana Pauker, în Comisie au intrat ministrul Agriculturii, Vasile Vaida, Dumitru Petrescu şi Pavel Chirtoacă, doi veterani ai PMR, precum şi secretarii de la Ministerul Agriculturii, Nicolae Ceauşescu şi Mircea Geoagiu.

De asemenea şi cu atât mai sugestiv, din Comisie făcea parte şi un consilier sovietic, Veretnikov. Acestuia i se arătau sintezele autorităţilor române cu privire la colectivizare[111]. Pentru a avea o idee cu privire la preţioasele sfaturi ale lui Veretnikov, amintim că el a fost prezent la şedinţa Secretariatului CC al PMR din 26 august 1949, cu privire la problema comasărilor, unde au participat Ana Pauker, Teohari Georgescu. Lothar Rădăceanu, Iosif Chişinevschi, Nicolae Ceauşescu etc. Consilierul sovietic a dat *sfaturi în ruseşte*, acestea constând în „cum să se aşeze grâul ca să fie mai puţin expus ploii". El spusese: „Să fie aşezaţi snopii cruciş. Atunci nu încolţeşte. Să se ia măsuri agrotehnice. Când snopul este pus în picioare n-are să încolţească, imediat se scurge"[112]. În mod evident, consilierul îi desconsidera pe ţăranii români, sfaturile sale, puerile, dovedind din plin aceasta. Viziunea stalinistă nu permitea atingerea cauzei principale a încolţirii grâului, care consta în interzicerea transportării cerealelor în şurile ţăranilor, el rămânând pe câmp în voia capriciilor naturii. Controlul resurselor de către autorităţi era mai important decât ferirea de intemperii.

Proiectul de hotărâre a CC al PMR şi al Consiliului de Miniştri privind înfiinţarea Comitetului de Stat pentru colectarea produselor agricole, discutat în şedinţa Secretariatului CC al PMR din 2 ianuarie 1950, a fost realizat în colaborare cu consilierii sovietici Ciumiciov şi Veretnikov, „care şi-au făcut observaţiile", deşi nici ei nu erau „aşa familiarizaţi cu aceste chestiuni, nefiind specialitatea lor"[113].

În 1950 s-au înregistrat foarte multe abuzuri legate de colectivizare: mii de ţărani au fost deposedaţi de loturile lor fertile, primind în schimb pământ de slabă calitatea sau chiar neproductiv, la mare distanţă de localităţile de domicliu, au fost ameninţaţi, arestaţi, închişi şi bătuţi pentru a-i determina să se înscrie în colective. Ca reacţie, pe întreg cuprinsul României s-au produs revolte ţărăneşti, represiunea fiind deosebit de dură. Consilierii sovietici îndemnaseră expres la luarea unor astfel de măsuri împotriva ţăranilor, însă odată cu răscoalele din 1950 ei au acceptat încetinirea ritmului colectivizării, admonestându-i pe români că „au sărit peste cal"[114]. În toamna anului următor, 1951, comisia sovietică sosită pentru implementarea noii reforme băneşti a făcut presiuni pentru urgentarea colectărilor silite de la ţărani, considerând-o de maximă importanţă pentru reuşita reformei[115].

Controlul şi indicaţiile Moscovei nu puteau lipsi tocmai dintr-un sector care avea să joace un rol foarte important în sovietizarea pe scară largă şi

profundă a României. O notă a Ministerului Agriculturii către Ministerul de Externe-Cabinet, din 26 martie 1951, făcea referire la colectivizarea agriculturii şi la sprijinul acordat de consilierii sovietici. Se preciza că aceştia *„prin excepţionala lor pregătire profesională şi cu experienţa vastă în domeniul construcţiei agriculturii socialiste ne ajută efectiv în organizarea şi întărirea sectorului socialist din agricultură*" (subl. D.D.): Erau menţionaţi consilierii: Bobovnicov Teodor Afanasovici (specialist în organizarea gospodăriilor colective), Devocikin Anatolie Gherasimovici (specialist în organizarea evidenţei contabile în sectorul socialist), Vşacov Alex Alexeievici (specialist în SMT, Staţiuni de Maşini şi Tractoare). Întrucât consilierii amintiţi erau veniţi pentru şase luni şi ţinându-se cont de „ajutorul deosebit" dat aceştia, se solicita intervenţia pe lângă guvernul URSS pentru prelungirea cu încă şase luni a şederii lor în România[116]. Consilierii sovietici nu lipseau nici de la Ministerul industriei alimentare, unde erau în număr de patru la 4 aprilie 1951[117].

Consilierii sovietici au fost prezenţi în anii consolidării comunismului în România şi pe marile şantiere pe care regimul le-a iniţiat, cum a fost cazul complexului hidroenergetic de la Bicaz. Pentru construirea barajului şi hidrocentralei de pe Bistriţa, poiectul a fost realizat de români în colaborare cu firma cehoslovacă Cesko-Morawska Kolben Danek care furniza echipamentele, precum şi cu un grup de ingineri cehi de la Institutul de proiectări hidroenergetice din Cehoslovacia. De asemenea, s-a apelat şi la mulţi specialişti sovietici, care construiseră hidrocentrale în Caucaz[118]. Spre sfârşitul lunii noiembrie 1950, la Institutul de Studii şi Proiectări Energetice (ISPE) – un institut înfiripat în 1949, pentru proiectarea construcţiilor energetice, în planul lansat în acel an pentru electrificarea ţării – au fost convocaţi câţiva geologi care fuseseră delegaţi pentru a realiza studii pentru baraje. A fost prezent şi un consilier sovietic de naţionalitate gruzină, pe nume Gheorghe Mihailovici Djigauri. Acesta nu era singurul consilier sovietic. La ISPE şi tot pentru realizarea barajului de la Bicaz mai erau cinci-şase consilieri sovietici, pe diferite specialităţi. Dintre consilieri, doi erau gruzini, doi armeni, iar şeful lor un rus din Moscova, pe nume Lohtionov, care avea circa 30 de ani. Dacă la el acasă avea o situaţie modestă, în România rusul "căpătase dimensiuni mari, având şi rolul de supraveghetor". Prin '52-'53 mai sosiseră trei consilieri „de grad înalt" din Gruzia. Sovietici nu au făcut o bună impresie, după cum mărturisesc specialiştii români: *„un consilier sovietic era un jandarm, pe care nimeni*

nu-l putea contrazice şi care te putea expedia la «zdup» imediat şi fără nădejde" (subl. D.D.). Faptul că beneficiau de un tratament preferenţial, chiar discreţionar, nu îi putea face simpatici în ochii românilor. Veniţi dintr-o Uniune Sovietică încă nerefăcută după anii de război, consilierii sovietici „*trăiau domneşte pe spinarea ţării gazdă, cu vile la şosea gata mobilate, cu diurne grase şi maşini la scară* (subl. D.D.). Cum pe acea vreme magazinele erau pline de mărfuri bune, de amintire «burgheză», prietenii noştri aveau grijă în primul rând să se îmbrace de la ciorap la palton. În vizitele pe şantiere, care se ţineau lanţ, mesele se transformau în banchete şi deseori plata pica în sarcina «însoţitorilor» autohtoni". „Moda" acestor consilieri la ISPE avea să înceteze în 1963-1964[119].

Ca şi în cazul altor domenii care reclamau existenţa unui număr mare de specialişti, pentru acoperirea necesarului de cadre în ramurile electrotehnice, prin 1950 au fost trimişi în URSS pentru specializare 200 de ingineri, tehnicieni şi muncitori[120].

Şi Canalul Dunăre-Marea Neagră, un loc de tristă amintire pentru mulţi români, îşi avea consilierii sovietici. La una din întâlnirile pe care Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker le-au avut cu Stalin, cei doi lideri de la Bucureşti i-au amintit de rugămintea lui Gheorghi Dimitrov de a se construi un pod peste Dunăre, între Giurgiu şi Ruse. Stalin a replicat că nu era nevoie atunci de un pod, ci de un canal care să permită o ieşire directă la Marea Neagră. Pauker a fost entuziasmată, iar Dej a fost şi el de acord. S-a dispus ca un grup de specialişti sovietici în construcţia de canale – acestea erau atunci la mare trecere în URSS – să vină în România şi împreună cu românii să lucreze la proiect. La Bucureşti a sosit, în primăvara lui 1949, o brigadă condusă de generalul Şapoşnicov, cunoscut în construcţia de canale navigabile. Unele studii mai vechi ale unor ingineri români au fost revăzute. Traseul între Cernavodă şi Capul Midia a fost fixat de topometrii şi geologii sovietici, iar în circa o lună de zile studiul a fost terminat. Câţiva români – Dej, Postecucă şi Gaston Marin – au însoţit brigada la Moscova şi au fost primiţi la Biroul Politic, unde erau prezenţi Stalin, Molotov, Beria, Kaganovici etc. Generalul Şapoşnicov a prezentat rezultatele studiului, Stalin făcând formalităţile legate de aprobarea proiectului de către ceilalţi membri ai Politbiroului. Materialele sovietice pentru construcţia Canalului aveau să fie date pe baza listei întocmite de Şapoşnicov[121].

Canalul ar fi urmat să scurteze cu 260 de kilometri drumul Dunării. Forța de muncă necesară unui asemenea proiect era formată din lucrători plătiți, din condamnați la muncă forțată și militari în termen (așa-zisele unități de muncă, formate din cei cu „origine socială nesănătoasă”). Lucrările au început la sfârșitul verii anului 1949, pe baza planurilor comisiei speciale româno-sovietice. În realitate, atât proiectarea, cât și executarea Canalului au fost controlate de sovietici, ei comportându-se mai degrabă ca stăpâni decât ca parteneri. Stilul autoritar a reieșit foarte clar din dialogurile dintre responsabilii români și consilierii sovietici de la Canal, mai ales Șapoșnicov și Vorobiov[122]. Sosirea consilierilor sovietici pentru Canal se făcuse în baza unui contract semnat la 30 martie 1950 și a convenției suplimentare din 16 iunie 1950. Într-o notă a Ministerului român de Externe către Ambasada URSS la București, din mai 1951, erau amintiți și alți consilieri sovietici la Canal: Ogorodnicov Nicolae Alexandrovici, Dudel Vadim Alexandrovici și Boicova Evghenia Nicolaevna. Deși autoritățile sovietice aprobaseră prelungirea termenului de ședere a consilierilor până la 1 iulie 1951, se solicita o nouă prelungire, până la 1 decembrie 1951, motivându-se prin ajutorul „absolut necesar” pentru executarea lucrărilor de la Canal[123].

7. **Consilierii sovietici în cultură**

La sfârșitul anilor ’40 și în anii ’50, în România s-a desfășurat *noua politică culturală*, coordonatorii săi fiind Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu și Mihail Roller, cu stagii în URSS. Cultura occidentală a fost respinsă, implementându-se în schimb modelul cultural sovietic[124], cunoscut mai ales sub numele de *realism socialist*. Acesta a fost plămădit în Uniunea Sovietică și apoi aplicat în toate țările din Europa de est ajunse sub ocupația Armatei Roșii la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. *Realismul socialist* s-a dovedit „stilul «total» și uniform, «stilul internațional» al Europei de Est între 1948 și începutul anilor ’60”[125].

În România s-a manifestat îndeosebi după 1947 o lungă perioadă de aservire completă față de cultura sovietică, fiind evidente tendințele de deznaționalizare. Modelul oferit de URSS a fost imitat cu strictețe. Cultura și istoria vecinului de la răsărit erau exaltate cu servilism, concomitent cu denigrarea propriei culturi și istorii. Era o *renunțare la propria demnitate*[126].

Consilierii sovietici pentru cultură nu au lipsit din România anilor '40-'50, dar reconstituirea activității lor este extrem de puțin documentată, spre deosebire de a celor din serviciile represive și armată, și chiar a celor din economie. Știm că puteau fi întâlniți în literatură, artă, teatru, film etc[127]. La începutul anilor '50 un consilier sovietic cu numele de Grigorenco, pictor, se găsea la Comitetului Artelor și Culturii. El controla și hotăra în toate problemele: de la inițiativa ridicării, în 1950, a unei gigantice statui a lui Stalin, în centrul Bucureștilor, până la chestiuni mărunte, cum ar fi traficul de influență, comenzile de lucrări monumentale ori vernisaje[128].

În sfera cultural-propagandistică, sovieticii dispuneau de instituții bine cunoscute, ca ARLUS (Asociația Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică) și Institutul Româno-Rus. În raportul reprezentantului SUA la București, din 7 aprilie 1950, era amintit I.A. Maksimovici, delegat al organizației VOKS (Asociația unională pentru relații culturale cu străinătatea) în România. Se mai adăugau delegații ocazionale de specialiști, fiind dată ca exemplu echipa care preluase controlul asupra producției teatrale din București. Prin intermediul Agenției Sovinform, publicațiile din România primeau materiale despre viața din URSS, situația pe plan mondial, care se adăugau celor ale Agenției TASS. Prin atașatul de presă al reprezentanței sovietice la București, Aleksandr A. Golicenkov, se ofereau publicațiilor românești materiale propagandistice sovietice. Ziarul *Izvestia* avea un corespondent la București, Nikolai K. Vnuk, care deținea și funcția de președinte al Asociației Presei Străine[129]. Filmele, atâtea câte existau, erau distribuite în România prin intermediul Sovromfilm[130].

8. **Retragerea din România**

După moartea lui Stalin (1953) și mai ales după Congresul al XX-lea al PCUS (1956), Gheorghiu-Dej s-a temut de o posibilă îndepărtare a sa din fruntea PMR. Însă Dej a acționat decis, deși cu prudență, oferind Moscovei dovezi de fidelitate. În toamna anului 1956, când sovieticii erau ocupați cu înăbușirea revoluției maghiare, liderul PMR s-a deplasat la Budapesta, însoțit de Valter Roman, un vechi cominternist, care petrecuse perioada războiului la Moscova. Un an mai târziu, în 1957, Dej reușea să scape de Iosif Chișinevschi și de Miron Constantinescu, care îl criticaseră

pentru că nu urma politica Kremlinului în privința destalinizării. Succesele lui Dej nu s-au oprit aici, el marcând atât pe scena internă, cât şi pe cea internațională, obținând în 1958 retragerea trupelor sovietice, care staționau în România din 1944.

Contrar celor ce s-ar putea crede, inițiativa reducerii numărului de consilieri sovietici în România a aparținut Moscovei. Chiar dacă românii doreau diminuarea sau chiar înlăturarea influenței consilierilor, ca şi în cazul altor măsuri supralicitate ulterior, puterea suzerană a avut inițiativa sau a acceptat cererea Bucureştilor, deşi uneori cu evidentă iritare. CC al PCUS adresa o scrisoare către CC al PMR, la 14 ianuarie 1957, în care se punea în discuție problema consilierilor sovietici. Constatând că România dispunea de suficienți specialişti, Kremlinul aprecia că prezența permanentă a consilierilor sovietici „nu mai corespunde intereselor cauzei". În consecință, se propunea desființarea „instituției consilierilor şi micşorarea numărului specialiştilor sovietici" care activau în România. Urmau a se găsi noi modalități de colaborare. Răspunsul Bucureştilor la scrisoarea Moscovei a fost transmis abia pe 13 februarie 1957. PMR mulțumea PCUS pentru *marele ajutor frățesc* dat de consilierii sovietici în economie, „construcția de stat" şi pe linie militară. Răspunsul afirmativ era luat din chiar propunerea sovietică. Numărul consilierilor avea să se reducă, conform înțelegerii dintre cele două partide[131]. Descreşterea numărului de consilieri era constatată într-o nouă scrisoare pe care CC al PCUS o adresa CC al PMR la 8 septembrie 1958. Sovieticii nu se opreau doar la a remarca diminuarea numărului lor de consilieri, ci se pronunțau pentru rechemarea tuturor celor pe care-i aveau în România. În scrisoare se recunoştea, destul de direct, că fuseseră neînțelegeri între consilieri şi specialiştii români. Pe 26 septembrie 1958 a fost trimis răspunsul CC al PMR, în care acesta se declara de acord cu propunerea sovietică, bineînțeles, cu mulțumirile de rigoare pentru *marele ajutor* venit de la răsărit. În funcție de necesitățile sale, României avea să-i revină în viitor chemarea specialiştilor sovietici[132]. Aceasta avea să se întâmple în anul următor. Pe 22 ianuarie 1959, în numele CC al PMR, Gheorghiu-Dej expedia o scrisoare lui N.S. Hruşciov, prin care cerea trimiterea a cinci specialişti militari, care urmau să-şi desfăşoare activitatea pe lângă conducerea Ministerului Apărării[133].

Treptat, pentru a para posibila sa îndepărtare prin influențe hruşcioviste, precum şi pentru a-şi consolida puterea, Gheorghiu-Dej a început să joace cartea naționalismului. Odinioară cei mai aserviți Moscovei, comu-

niştii de la Bucureşti au realizat o întoarcere de front, clamând ataşamentul faţă de valorile naţionale. S-a produs reabilitarea şi valorizarea unor personalităţi istorice şi intelectuale româneşti, istoria a fost rescrisă în funcţie de noua linie politică, limba rusă nu a mai fost obligatorie etc.[134]. În contextul adoptării unor măsuri care să restrângă influenţa Moscovei, avea să se producă şi îndepărtarea, ostentativă, a celor care făcuseră studii în URSS. Poporului român i se vorbea din nou de suveranitatea naţională[135], unii din oamenii care altădată fuseseră în prim plan nemaifiind fotogenici.

Românii, atât cei din MAI, cât şi cei din armată sau din alte ministere, care îşi făcuseră studiile în URSS se aflau în contact cu sovieticii, manifestându-şi aroganţa la adresa colegilor lor care urmaseră cursuri doar în ţară. O parte însemnată dintre cei cu studii în URSS au intrat în slujba serviciilor de informaţii sovietice, mai ales că posedarea limbii ruse le permitea contactul direct cu consilierii sovietici[136].

„Epurările" de la sfârşitul anilor '50 – începutul anilor '60 au vizat în special înlocuirea cadrelor din partid, securitate, armată etc. care erau de naţionalitate evreiască, maghiară, germană, ruso-ucraineană, precum şi a românilor căsătoriţi cu rusoaice. În 1960, Alexandru Drăghici avea să constituie în cadrul Direcţiei de contraspionaj un departament cu misiunea de a-i verifica şi supraveghea pe cei bănuiţi de apartenenţă la spionajul sovietic. Ulterior aveau să intre în vizor şi serviciile de spionaj ale celorlalte state socialiste est-europene[137].

Problema agenturii sovietice în România a fost dezbătută şi în Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, în şedinţa din 30 august 1963. Cu acel prilej, Gheorghiu-Dej le-a amintit celor prezenţi controlul pe care îl exercitaseră agenţii şi consilierii sovietici în România la începuturile regimului comunist. Acum, când se simţeau stăpâni pe situaţie, comuniştii români erau deranjaţi de politica „fratelui mai mare"[138]. Cu puţin timp înainte, Hruşciov, Brejnev şi Kosâghin făcuseră o vizită în România. În dimineaţa zilei în care urmau să se întâlnească delegaţiile, acasă la Dej s-a decis să se ceară sovieticilor să-şi retragă reţeaua de spionaj din România. Biroul Politic a hotărât, iar Nicolae Ceauşescu a fost desemnat cu ridicarea problemei în faţa sovieticilor. La întâlnire s-a procedat conform planului, însă Hruşciov a răspuns că nu există nici o agentură de spionaj în România, iar problema a rămas nerezolvată[139].

9. Epilog

Într-o cuvântare pe care a ţinut-o la şedinţele comitetelor PMR din direcţiile regionale ale Ministerului de Interne, în mai-iunie 1964, Alexandru Drăghici avea să facă referire şi la consilierii sovietici. Aceştia activaseră în securitate şi în economie, fiind veniţi cu sarcini informative: *„ei discutau probleme de cadre, de promovări etc.; aveau totul la dispoziţie (nu aveam secrete), dar lucrau şi cu agentură; îndemnau la nesupunere şi la neexecutarea ordinelor conducerii ministerului; lucrau cu aparatul din subordine (nu cu directorii), culegeau direct informaţii şi calomniile la adresa conducerii noastre, pe care le considerau foarte valoroase pentru ei; erau deosebit de suspicioşi (ne forţau să intervenim ca unul sau altul să fie îndepărtat din instituţii şi întreprinderi); o altă sarcină a acestor consilieri a fost şi aceea de a studia şi a găsi noi agenţi (au reuşit să recruteze dintre cei care au fost la studii în URSS, pe soţiile acestora); până la urmă au fost scoşi; pe lângă Ambasada sovietică a fost creat un aşa numit comitet al «coloniei sovietice» pe care l-au folosit în scopul culegerii de informaţii şi pentru unele revendicări personale*" (subl. D.D.)[140].

14 octombrie 1964 a fost o dată importantă în istoria URSS: Nichita Sergheevici Hruşciov a fost înlăturat din funcţia de secretar al PCUS de o conjuraţie a unor lideri de la Kremlin, care l-au instalat pe Leonid Ilici Brejnev. Momentul a fost speculat de Gheorghiu-Dej, care în ultimii ani stătuse cu teama în suflet că dacă Moscova nu reuşise să-l înlăture prin manevre politice avea să o facă prin intermediul Securităţii şi al Direcţiei de Informaţii Externe (DIE), care erau în continuare înţesate de ofiţeri acoperiţi ai KGB. Pe 21 octombrie 1964, ambasadorul sovietic la Bucureşti a fost convocat la Dej, care i-a transmis că Biroul Politic al PMR a decis scoaterea Securităţii de sub controlul KGB. Concomitent, Biroul Politic a hotărât trecerea în rezervă a tuturor ofiţerilor acoperiţi ai poliţiei politice sovietice din Securitate şi DIE. Dej a mai comunicat reprezentantului sovietic că orice colaborare a KGB cu Securitatea şi DIE avea să se realizeze prin intermediul PMR. Reacţia Moscovei a fost rapidă şi energică. Pe 22 octombrie, deci a doua zi, şeful KGB, Vladimir Efimovici Semiciastnâi, a trimis o telegramă violentă lui Alexandru Drăghici, în care i-a amintit că România era sub *umbrela protectoare* a URSS, ameninţând că va regreta dacă va rupe relaţiile cu KGB. Generalul Aleksandr Mihai-

lovici Saharovski, fostul consilier şef în România între 1949-1953, aflat acum în fruntea spionajului sovietic, i-a trimis o telegramă asemănătoare lui Nicolae Doicaru, şeful DIE. Saharovski avea să sosească la Bucureşti în noiembrie 1964, urmat de Semiciastnâi, iar discuţiile aveau să se prelungească până spre sfârşitul lunii. Saharovski repeta mereu: „Noi am creat Securitatea şi DIE", reproşându-le comuniştilor români ingratitudinea. Oricum, cererea Bucureştilor stârnise furie la vârful KGB, dar şi în alte cercuri de la Kremlin. În decembrie 1964, Securitatea şi DIE nu mai aveau ofiţeri sovietici acoperiţi sau neacoperiţi şi nu s-au mai subordonat faţă de KGB. Însă structura organizatorică şi activitatea Securităţii şi a DIE nu s-au schimbat. Au continuat să fie aceleaşi poliţii politice[141]. Din considerente politice, în anii lui Nicolae Ceauşescu despre consilierii sovietici nu s-a vorbit în mod public, deşi această chestiune a fost amintită în şedinţele cu uşile închise ale noi conduceri a PCR[142].

În pofida plecării consilierilor sovietici la începutul anilor'60, ei lăsau în urmă o Românie puternic ancorată în sistemul Moscovei. Naţionalismul nu a fost decât o încercare a regimului de a se legitima, dar ceea ce se realizase cu participarea directă a sovieticilor avea să asigure durabilitatea sistemului pentru încă un sfert de secol. Învăţătorii de la Moscova găsiseră buni elevi la Bucureşti, o Românie sovietizată fiind dovada că şi unii şi alţii îşi făcuseră „datoria".

Elder Brother's help

Soviet advisors in Romania under Gheorghe Gheorghiu-Dej

S u m m a r y

In order to have full control over the occupied countries at the end of the 2nd World War, the Kremlin made use of its „experts". The advisors had shown up as early as 1944-1945 and their contribution had been essential to developing the repressive structures in the satellite states, as in Poland, Eastern Germany, Chekoslovakia etc. In the year 1949, the stalinization phenomenon became very prominent in Eastern Europe. Stalin sent his advisors to watch over the carrying out of the purges in the Eastern Europe communist parties. The local leaders repeatedly requested for advisors and Moscow would always say „yes" very soon. The advisors began building up a real institution in Eastern Europe, as they were controlling the whole political-military, economical and cultural life in these countries and became an important channel in providing information both to the Soviet and local leaderships.

Moscow's intention to sovietize/communize Romania had been obvious since the first after-war years. Soon, the subordination to the Elder Brother became thorough and it was to last for a very long time. Theoretically, the advisors arrived in Romania as a result of the local leaders' request. In 1949, Dej invited Soviet experts from the SU State Security Ministry to help in purging

the Romanian Working Party (RWP). A.M. Saharovski, V.S. Patrikeev and Tiganov were some of the important Romanian Security advisors that played a noticeable part. In 1950, by means of a convention signed between the Bucharest and Moscow governments, the Soviet advisors' Romanian issue was regulated. Their rights were considerable and the entire expenses were supported by the Romanian side. They began controlling the repressive forces (Internal Affair Ministry, Secret Service and External Information Department), the army, the economy and even the culture.

Between 1944-1947, chief of the Soviet advisors in Romania was Dimitri Gheorghievici Fedicikin, he held the position of a vice-king in Bucharest, giving instructions and directives to Dej-himself. During 1949-1953, he was replaced by Aleksandr Mihailovici Saharovski, the chief-to-be of the Central 1st Department (External Information Service) within the KGB. The advisors played an important part in the fights inside RWP at the end of the '40^{s} – beginning of the '50^{s}. They practically coordinated the investigation in the Lucretiu Patrascanu case – the ex-communist Justice responsible, but also in the case of Ana Pauker, Vasile Luca and Teohari Georgescu, the ex-External, Internal and Finance ministers. It was again the Soviets who would formulate the questions and even order the physical compulsion of the prisoners. The Kremlin leadership and some of the RWP members were regularly acquainted with the course of the investigations. Gheorghiu-Dej was the one who constantly knew how to cultivate the Soviet advisors, which meant a lot of his strategy to win full power within the party. Moscow's messengers played also an important role in the External Information Department (DIE) and the Romanian Espionage Service, as they were the ones to draw the activity guiding lines: the countries where Romania was to be active, defining the objectives, implementing the Soviet means and methods. Under KGB's control, DIE became strongly involved in the industrial espionage at the end of the '50^{s}.

The Soviet advisors were not absent within the Romanian Army and, since 1948, their leader had been Konstantin Stepanovici Kalganov. They came to control the Romanian military organism, „commanding" the Romanians. If, at least officially, they had been well received in the superior echelons, they'd been coldly greeted within the units, this partly because of their haughty attitude. The military advisors had also great power, including politically, reason for the Romanian activists to be very mindful of them.

As the Soviet Union proved to be quite interested in getting the riches of every country occupied by its army at the end of the 2nd WW, the economical advisors had been a visible longlasting presence. In Romania, they practically coordinated the two monetary reforms in 1947 and 1952 and each time I.D. Zlobin was in charge. Being present in every ministry, the Soviets were the first to draw a Romanian five-year plan in 1949. They were numerous in „sovroms" (16 in all), Soviet-Romanian joint plants that they would practically manage as the NKVD (organism led by Laurenti Beria till after Stalin's death) was in charge of the joint plants abroad. Agriculture's collectivization which had proved to be a negative factor even in the SU, became a model to follow by the Romanian communists after 1949. The plans of creating the first Collective Farms had been drawn together with the Soviet advisors, out of whom Veretnicov played a prominent part. The Soviet even imposed some tough administrative measures against farmers in order to force them to get enlisted in the „collectives". The advisors were again present on the large building sites in the popular Romania, as for instance the hydroenergetic complex at Bicaz or „the Danube-Black Sea" Channel. The latter project, a sad memory for many Romanians, had been suggested by Stalin-himself and watched over by general Saposnicov.

Romania became familiar to a „new cultural policy" at the end of the '40^{s} and in the '50^{s}, better known under the name of „socialist realism". The long period of full enslavement to the Soviet culture was endorsed by well-known institutions: ARLUS (Romanian Association for Enforcing Relations with the SU), Romanian-Russian Institute, VOKS (Union Association for Cultural Relations with Foreign Countries). The Soviet advisors were not absent in literature, art, theatre and film (distributing the movies constituted Sovromfilm's monopole).

Towards the end of the '50s, the Soviet presence in Romania began diminishing. In the summer of 1958, the Soviet troops having stationed since 1944 withdrew. Under the same circumstances, there were message exchanges concerning the abolition of advisors' institution in Romania and the lowering of Soviet experts' number. It had been Soviets' proposal. As Gheorghiu-Dej was afraid that (Moscow hadn't succeed in eliminating him with the help of some major RWP members) the Soviets would have got rid of him by means of the Secret Service and the DIE, the influence of the Soviet agencies in Romania weakened at the beginning of the '60s. Shortly after Hrusciov had been eliminated by his fellows in Kremlin, in October 1964, the Bucharest government decided to take the Secret Service out of KGB's control and give up the Soviet advisors' services.

During the two decades of actual presence, the Soviet advisors had been an important piece in the mechanism that allowed Romania's sovietization / communization, that is the anchoring in Moscow's system. If the regime lasted for another quarter of a century, it happened because both the advisors and the advised had fulfilled their „duty".

Note

[1] Albina F. Noskova, „Consilierii sovietici: între cerere şi ofertă", în *Magazin istoric*, nr. 4, aprilie 1998, p.35, 37.

[2] Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Traducere de Silvia Albişteanu şi Ana Zbarcea, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 78.

[3] Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 35.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*.

[6] Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, „Cealaltă Europă victimă a comunismului", în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, Bucureşti, Editura Humanitas, Editura Fundaţia Academia Civică, 1998, p. 347.

[7] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Traducere din limba engleză de Doina Mihalcea-Ştiucă, Bucureşti, Editura All, 1994, p. 246-251, 467.

[8] *Ibidem*, p. 254.

[9] *Ibidem*, p. 247.

[10] Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Traducere de Alexandru Vlad, Studiu introductiv de Dan Pavel, Iaşi, Editura Polirom, 1997, p. 59.

[11] Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 36.

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 36-37.

[14] Galina P. Muraşko, „Represiunile politice în ţările Europei de est la sfârşitul anilor '40: conducerea sovietică şi nomenclatura naţională de partid şi de stat", în *Analele Sighet*, 6, 1998, p. 348.

[15] Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 36-37.

[16] Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane (1944-1947)*, Bucureşti, Editura Iconica, 1993, p. 135-137 (document din Arhivele Naţionale-Washington, D.C., RG 226, Record of the Office Strategic Services).

[17] *Ibidem*, p. 136.

[18] Florin Constantiniu, Mihail C. Ionescu, „Planul sovietic de comunizare a României (martie 1945)", în *Revista istorică*, tom IV, nr. 7-8/1993, p. 657-661; Ioan Chiper, Florin Constantiniu, „Modelul stalinist de sovietizare a României", II, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3/1995, p. 28-29; Florin

Şperlea, „Comunizarea României", în *Sfera Politicii*, nr. 37, aprilie 1996, p. 33-35; Cristian Popişteanu, Dan Matei, „Războiul rece a început în România. Un posibil post-scriptum", în *Magazin istoric*, nr. 10, octombrie 1996, p. 58-60; Florin Constantiniu, „Un document controversat din arhivele americane", în *Revista Româno-Americană*", nr. 1, decembrie 1998, p. 50-52.

[19] Edward Mark, „The OSS in Romania, 1944-1945. An Intelligence Operation of the Early Cold War", în *Intelligence and National Security*, vol. 9, April 1994, nr. 2, p. 320-344. Utilizând surse din arhive americane, Edward Mark a ajuns la concluzia că informaţiile expediate de reprezentanţii OSS de la Bucureşti erau în mare parte exagerări. Mulţumim domnilor Grant Harris şi Paul Michaelson pentru punerea la dispoziţie a acestui studiu.

[20] Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României*, p. 137-139 (document de la Hoover Institute on Archives, Stanford, Office of Strategic Services. Research and Analysis Branch. REA Mo 1175 104. 31 martie 1945. f. 19-20.)

[21] Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 117. Nikolai Şutov a fost agent MGB, încadrat la ambasada URSS la Bucureşti. Poziţia pe care o deţinea a făcut din Şutov un personaj influent în România la sfârşitul anilor '40 – începutul anilor '50 (Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Traducere de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 69, 126, 128-129, 174; Petre Otu, „Vin timpuri grele. În Biroul Politic, despre agentura sovietică", în *Magazin istoric*, nr. 7, iulie 1999, p. 22).

[22] Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Editura Ioan Slavici, 1995, p. 148 (interviu cu Ion Gheorghe Maurer).

[23] Galina P. Muraşko, *op. cit.*, p. 347-348; Albina Noskova, *op. cit.*, p. 37.

[24] Galina P. Muraşko, *op. cit.*, p. 348. Vezi şi Tatiana P. Pokivailova, „Notă informativă expediată de la Bucureşti la Moscova în legătură cu arestarea a 66 de politicieni din România", în *Analele Sighet*, 6, 1998, p. 889.

[25] Albina Noskova, *op. cit.*, p. 37.

[26] Gh. Gheorghiu-Dej, *Pentru puritatea rândurilor partidului*, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1950, p. 13, 18. Vezi şi Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 50.

[27] Ioan Scurtu, „Consilierii sovietici în România", în *Magazin istoric*, nr. 5, mai 1998, p. 13; Adrian Pop, „1950. Legaţia S.U.A. informează: dominaţia U.R.S.S. asupra României nu poate fi slăbită", în *Magazin istoric*, nr. 4, aprilie 2001, p. 43. Salariile asigurate consilierilor sovietici variau între 20.000 şi 80.000 de lei, în fapt predominând cele de 45.000-50.000 de lei (*Ibidem*).

[28] Adrian Pop, *op. cit.*, p. 40 (document de la National Archives at College Park, College Park, MD, National Archives Microfilm Publication LM 103, roll 1, frames 101-109).

[29] Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 264 (interviu cu Gheorghe Apostol). Vezi şi Silviu Brucan, *Generaţia irosită. Memorii*, Bucureşti, Editurile Univers & Calistrat Hogaş, 1992, p. 68.

[30] Lavinia Betea, *op. cit.* , p. 261 (interviu cu Gheorghe Apostol); Iulian Stănescu, „Gheorghe Apostol se confesează", interviu, în *Dosarele istoriei*, nr. 12 (64)/2001, p. 44.

[31] *Ibidem*. Ex-liderul comunist ne-a oferit prin mărturia sa şi o explicaţie a faptului că, în ciuda mormanelor de hârtie lăsate de un regim hiperbirocratizat, foarte multe documente esenţiale pentru studierea comunismului românesc nu există. Probabil anumite lucruri nu se vor şti niciodată, altele putând fi aproximate prin apelul la diferite hermeneutici.

[32] Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii*, vol. I, *Rolul Poliţiei Politice şi al Spionajului în România Comunistă*, Cu o întâmpinare de Sorin Roşca Stănescu şi Cuvântul înainte al Autorului. Postfaţă de Dan Pavel, Comentarii de Cornel Dumitrescu şi Adrian Severin, Bucureşti, Editura Omega, 1999, p. 149-150. Vezi şi Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 148 (interviu cu Ion Gheorghe Maurer), p. 261 (interviu cu Gheorghe Apostol); *Cartea Albă a Securităţii*, vol. III, *1958-1968*, s.l., Serviciul Român de Informaţii, 1995, p. 669-672 (document din Arhivele Serviciului Român de Informaţii, fond „D", dos. 9009, f. 62-69; în continuare se va cita: ASRI). Mulţumim domnului Marius Oprea pentru punerea la dispoziţie a acestui volum.

[33] George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, Traducere de Mariana şi Gabriel Mardare, Prefaţă şi postfaţă de Gabriel Mardare, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 159-160; Mărturia lui L.G., în Liviu Chelcea, Puiu Lăţea, *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală şi economie secundară la Sîntana*, Prefaţă de Sorin Antohi, Bucureşti, Editura Nemira, 2000, p. 149.

[34] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *op. cit.*, p. 252.

[35] Dennis Deletant, „Influenţa sovietică asupra Securităţii române. 1944-1953", în *Analele Sighet*, 1, 1995, p. 42; Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, vol. I, p. 99-104.

[36] Pentru o prezentare detaliată a acţiunilor lui Vâşinski în România, în februarie-martie 1945, vezi Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, Editura All, 1996, *passim*.

[37] Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 35.

[38] Claudiu Secaşiu, „Drumul spre poliţia politică", în *Dosarele istoriei*, nr. 5/1996, p. 15; Lavinia Betea, *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, p. 187-188.

[39] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *op. cit.*, p. 469; Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, vol. I, p. 91-92, 96; Idem, *Moştenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare*, Bucureşti, Editura Venus, 1993, p. 50-51.

[40] Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 187-188, 330-331, 337, 357; Claudiu Secaşiu, *op. cit.*, p. 15; Marius Oprea, „Comuniştii români sub control sovietic", în *Analele Sighet*, 5, 1997, p. 139; Robert Levy, *op. cit.*, p. 121-129.

[41] Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere. 1966-1968. Ancheta cazului Pătrăşcanu*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 1999, p. 62; Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 567-568.

[42] Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 187-188, 330-331, 337. Vezi şi Cristian Popişteanu, „Un epilog neaşteptat: Malenkov aprobă lichidarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu", în *Magazin istoric*, nr. 3, martie 1992, p. 37.

[43] Marius Oprea, „Comuniştii români sub control sovietic", în *loc. cit.*, p. 136 (declaraţia lui Teohari Georgescu din octombrie 1967, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 21, f. 45-64).

[44] *Ibidem*, p. 137 (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 1, f. 52-53). Vezi şi Idem, *Banalitatea răului*, p. 344-345, nota 571, p. 371, nota 608 (declaraţia lui Gheorghe Pintilie din 11 mai 1967, din ASRI, fond „D", dos. 40002, vol. 203, f. 263-269); Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 61, 209 (Generalul Răduică nota în amintirile sale că, în timpul audierii sale din 11 mai 1967 în faţa comisiei PCR care se ocupa de cercetarea abuzurilor Securităţii, Pantiuşa îl menţiona şi pe Saharovski între cei trei consilieri sovietici. Probabil cel de-al treilea consilier era Ţiganov); Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu. Convorbiri*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 1997, p. 127.

[45] Marius Oprea, *Banalitatea răului*, p. 371, nota 608 (declaraţia lui Gheorghe Pintilie din 1967, din ASRI, fond „D", dos. 40002, vol. 203, f. 267); Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 61, 209; Pavel Câmpeanu, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 226.

[46] Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 37; Lavinia Betea, *Lucreţiu Pătrăşcanu*, p. 330-331, 337. Vezi şi ASRI, fond „D", dos. 9604, vol. 4, f. 240, 268, 290 (*Informare cu privire la cazul Lucreţiu Pătrăşcanu*).

[47] Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965*, Traducere de Lucian Leuştean, Cu o prefaţă a autorului pentru ediţia în limba română, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 155-156.

[48] Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 337.

[49] Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 63; Pavel Câmpeanu, *op. cit.*, p. 226.

[50] „1952: Securitatea sovietică dezvăluie «păcatele» nomenclaturii de la Bucureşti", în *Cotidianul*, nr. 38, 23 iunie 1998, p. 12 (document descoperit la Moscova de Tatiana P. Pokivailova). Rapoartele trimise de A.M. Saharovski la Moscova ajungeau nu doar la şeful Securităţii URSS, ci şi şi la alţi lideri sovietici. Spre exemplu, un raport informativ din 13 mai 1950, expediat de Saharovski către Abakumov, şeful Securităţii Statului în URSS, în legătură cu arestarea a 66 de politicieni din România, a ajuns, în copie, şi la Stalin, Molotov, Beria şi Malenkov, purtând apostila „Strict Secret" (Tatiana P. Pokivailova, *op. cit.*, p. 890). Vezi şi Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, „Mecanismul represiunilor intrapartinice din România anilor '40-'50 (Pe baza materialelor din arhivele ruse)", în *Analele Sighet*, 7 1999, p. 405 (document din Rossiskii gosudarstvennai arhiv soţialnoi i politiceskii istorii, fond 3 opis 74, dos. 46, f. 55).

[51] Robert Levy, *op. cit.*, p. 175 (transcrierea şedinţei Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, f. 4-6).

[52] *Ibidem*, p. 174, 297, nota 85 (informaţiile provin din stenograma şedinţei Biroului Politic din 17 aprilie 1952, Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond „CC al PCR-Cancelarie", dos. 30/1952 f. 5 (în continuare se va cita: ANIC), şi de la Vladimir Tismăneanu, care la rândul său le-a obţinut de la Nehama Tismanetsky, mătuşa lui, aflată în relaţii strânse cu soţia lui Mitin).

[53] Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Traducere şi postfaţă de Dorin Gămulescu, Craiova Editura Europa, s.a., *passim*.

[54] Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Prefaţă de Mircea Mihăieş, Traduceri de Mircea Mihăieş, Alina Ghimpu, Ioana Ploeşteanu, Diana Roţcu, Laura Sion, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 132.

[55] Robert Levy, *op. cit.*, p. 174

[56] *Ibidem*, p. 179 (declaraţia lui Gheorghe Stoica, „O discuţie cu Alexandru Drăghici", 3 iunie 1968, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, f.2).

[57] *Ibidem* (declaraţia locotenent-colonelului Francisc Butyka, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, f. 90-91; declaraţia locotenent-colonelului Francisc Butyka, 18 iunie 1968, ASRI, fond „P", dos 40005, vol. 182a, f. 6; declaraţia lui Petre M. Socol, 24 martie1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, f. 106-107).

[58] Marius Oprea, *op. cit.*, p. 560.

[59] Idem, „Comuniştii români sub control sovietic", în *loc. cit.*, p. 147 (declaraţia lui Francisc Butyka din 25 martie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 19, f. 90 95). Vezi şi Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 417.

[60] Marius Oprea, *op. cit.*, p. 148.

[61] *Ibidem* (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 19, f. 104-117). Vezi şi ASRI, fond „D", dos. 9604, vol. 4, f. 141 (*Notă cu unele probleme privind pe Drăghici Alexandru în legătură cu procesul lui Vasile Luca*).

[62] ASRI, fond „D", dos. 9604, vol. 4, f. 180, 190. Vezi şi Marius Oprea, *op. cit.*, p. 148 (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 19, f. 73-74).

[63] Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, În româneşte de Delia Răzdolescu, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 76.

[64] Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii*, vol. I, p. 149-150; Idem, *Moştenirea Kremlinului*, p. 61-62.

[65] Neagu Cosma, *Cupola. Securitatea văzută din interior. Pagini de memorii*, Bucureşti, Editura Globus, s.a., p. 131-132.

[66] Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securităţii*, vol. II, *Viaţa mea alături de Gheorghiu-Dej* Bucureşti, Editura Omega, 1999, p. 11.

[67] *Ibidem*, p. 12-13; Idem, *Moştenirea Kremlinului*, p. 158-159.

[68] Idem, *Moştenirea Kremlinului*, p. 183-195.

[69] Cristian Troncotă, „Politica de cadre în instituţia Securităţii regimului comunist din România (1948-1964)", în *Revista istorică*, nr. 5-6, septembrie-decembrie 1999, p. 450-451.

[70] ANIC, fond „CC al PCR – Cancelarie", dos. 165/1949, f. 1.

[71] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13. În anul şcolar 1951/1952, guvernul sovietic avea să aprobe ca un număr de 584 de studenţi români, pe diferite ramuri de învăţământ, să studieze în URSS (Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, fond „URSS (1951)", Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic); în continuare se va cita: AMAE). Vezi şi Mitică Detot, *Prins în vâltoare*, Bucureşti, Editura Militară, 2000, p. 142-144.

[72] *Cartea Albă a Securităţii*, vol. III, p. 669-670 (document din ASRI, fond „D", dos. 9009, f. 62-69). Vezi şi Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 447; Idem, *Istoria serviciilor secrete româneşti. De la Cuza la Ceauşescu*, Cuvânt înainte: Florin Constantiniu, Postfaţă: Ion Cristoiu, Bucureşti, Editura „Ion Cristoiu" S.A., 1999, p. 347.

[73] Adrian Pop, *op. cit.*, p. 41.

[74] Florin Şperlea, „Controlul Partidului Comunist asupra Armatei", în *Analele Sighet*, 7, 1999, p. 223 (document din Arhivele Militare Române, fond Microfilme, rola P II 11.673, c. 329-330; în continuare se va cita: AMR).

[75] *Ibidem*, p. 234 (document din AMR, fond Microfilme, rola P II 3.251, c. 307-312).

[76] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

[77] Adrian Pop, *op. cit.*, p. 42-43 (document din AMR, fond 3.027, dos. 2.014, f. 75-76).

[78] *Ibidem*. Consilierii plus familiile lor totalizau 121 de persoane numai la Ministerul român al Forţelor Armate (*Ibidem*, p. 43).

[79] Grigore Răduică, „Un ajutor nepreţuit cum se cuvine", în *Magazin istoric*, nr. 11, noiembrie 1998, p. 43. Vezi şi Ion Şuţa, *România la cumpăna istoriei. August '44*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991, p. 368.

[80] Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 43.

[81] Florin Şperlea, „Nicolae Ceauşescu în fruntea Direcţiei Superioare Politice a Armatei (1950-1953)", în *Revista de istorie militară*, nr. 3-4/2001, p. 6-7 (document din AMR, fond Microfilme, rola P II 4.2661, c. 713-714).

[82] Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 43.

[83] Florian Popa, „Grenada nu s-a spart", în *Magazin istoric*, nr. 9, septembrie 2002, p. 62.

[84] *Ibidem*.

[85] Mitică Detot, *op. cit.*, p. 129-131.

[86] Ion Şuţa, „Cooperarea Comandamentului Militar român cu partenerii de alianţă", în *Dosarele istoriei*, nr. 8/2001, p. 31.

[87] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

[88] Extinsa notă a lui Emil Bodnăraş a fost publicată de C. Cristescu, „Ianuarie 1951: Stalin decide înarmarea României", în *Magazin istoric*, nr. 10, octombrie 1995, p. 15-23; de asemenea, documentul a fost tipărit şi de Alexandru Oşca şi Vasile Popa, „În culisele preliminariilor Tratatului de la Varşovia", în *Dosarele istoriei*, nr. 8/2001, p. 3-8. Vezi şi Ion Şuţa, *op. cit.*, p. 32.

[89] Ion Şuţa, *op. cit.*, p. 32. Cei patru absolvenţi erau Alexandru Vasiliu, încadrat ca şef de stat major la Regiunea II Militară; Titus Lupescu la Regiunea III Militară; Constantin Ionescu, şef de stat major la Comandamentul Tancurilor; Ion Tutoveanu, şef al Direcţiei de Operaţii în Marele Stat Major (*Ibidem*).

[90] Mitică Detot, *op. cit.*, p. 142-144.

[91] Ion Şuţa, *România la cumpăna istoriei...*, p. 368; Idem, „Cooperarea Comandamentului Militar român...", în *loc. cit.*, p. 32.

[92] Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 405 (document din Rossiskii gosudarstvennai arhiv soţialnoi i politiceskii istorii, fond 3, opis 74, dos. 46, f. 66).

[93] Florin Şperlea, „Controlul Partidului Comunist asupra Armatei", în *loc. cit.*, p. 228. Vezi şi Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 411-412.

[94] *Direcţia Informaţii Militare între ficţiune şi adevăr*, coord.: Ion Dohotaru, Bucureşti, 1994, p. 135, 140-141.

[95] Jean-François Soulet, *op. cit.*, p. 76-78.

[96] Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 116. După întoarcerea din Franţa, unde activase în cadrul Partidului Comunist Francez, Gheorghe Gaston Marin a fost consilier la Preşedinţia Consiliului de Miniştri (1945-1948); secretar general şi ministru adjunct la Ministerul Economiei Naţionale (1948-1949); ministru al Energiei Electrice şi Industriei Electrotehnice (1949-1954); preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării (1955-1965); membru al CC al PCR (1960-1984); vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (1962-1969) etc. (*Ibidem*, p. 14; Gheorghe Crişan, *Piramida puterii. Oameni politici şi de stat din România (23 august 1944-22 decembrie 1989). Dicţionar: 5.598 de nume*, Argument: Gheorghe Buzatu, Bucureşti, Editura Pro Historia, 2001, p. 122). Din importantele sale poziţii, Gaston Marin a cunoscut multe chestiuni legate de politica înaltă în România comunistă, observaţiile sale fiind în cea mai mare parte rezervate chestiunilor economice.

[97] AMAE, fond „URSS (1951)", Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic).

[98] Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, p. 104-105; Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 128; Robert Levy, *op. cit.*, p. 78-79, 81-82. Vezi şi Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 406 (document din Arhiv Prezidentia Rossiskii Federaţii, fond 3, opis 66, dos. 209, f. 78).

[99] Robert Levy, *op. cit.*, p. 172-173; Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 406-408.

[100] Robert Levy, *op. cit.*, p. 105-106.

[101] Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 408-409; Robert Levy, *op. cit.*, p. 173.

[102] Galina P. Muraşko, Albina F. Noskova, *op. cit.*, p. 411.

[103] Iulian Stănescu, „Gheorghe Apostol se confesează", interviu, în *loc. cit.*, p. 43-44; Robert Levy, *op. cit.*, p. 87.

[104] Ion Bucur, „Naţionalizările din România. 1944-1953", în *Arhivele Totalitarismului*, an II, nr. 1-2/1994, p. 319.

[105] „Notă cu privire la constituirea şi lichidarea fostelor societăţi sovieto-române (sovromuri)", în *Sfera Politicii*, nr. 36, martie 1996, p. 25-28.

[106] Adrian Pop, *op. cit.*, p. 40-41. Vezi şi Thomas S. Blanton, *Ce ştia preşedintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*. În româneşte de Ioana Ieronim în colaborare cu Raluca Schiau, Raluca Ionescu şi Andrei Popovici, Bucureşti, Editura Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 40.

[107] *Ibidem*. La Sovrompetrol director general era G.V. Golubev, vicepreşedinte al consiliului de administraţie, Serghei Vasilievici Ilin, director al secţiei finanţe, Gavril Ivanovici Nejenţov, inspector şef contabil, Ivan Andreevici Pretecenski, director al exploatării Moreni, Dimitrie Tikanovici Nazarov, director adjunct al rafinăriei Ploieşti, Aleksandr Constantinovici Krupnov, inginer şef al exploatării Schitul Goleşti, Boris Ivanovici Spaski, iar la secţia financiară din acelaşi loc mai lucra Aleksandr Mihailovici Voznesenski; Sovromtractor avea ca director general pe inginerul Salva Kropikaşvili, ca inginer şef pe F.M. Lomanov, directorul secţiei de reparaţii fiind V.N. Strelkov; directorul general al Sovrommetal era Iakob Petrovici Simonenco, director tehnic la uzinele Reşiţa era inginerul Cerneţov Aleksei Nikolaevici, o altă funcţie de conducere nepreczată deţinând Aleksandr Iavnecnko; director general la Sovromasigurare era Vladimir Aleksandrovici Aleksandrov, vicepreşedinte al consiliului de administraţie era P.N. Protasov, directorul asigurărilor de viaţă fiind Grigori Grigoriev; la Sovromcărbune contabilul şef era Nikolai Kondratievici Krişlenko; un colonel, V. Ilin, era director general al Sovrombank (*Ibidem*). Alte surse confirmă parţial aceste informaţii, uneori numele sunt puţin schimbate sau în fruntea unor sovromuri sunt

amintite alte persoane, cele din urmă cazuri datorându-se, probabil, diferenţelor temporale avute în vedere. Spre exemplu, Gaston Marin amintea că Sovromtractor, la Braşov, era condus de directorul general Ciupicaşvili; Combinatul siderurgic de la Reşiţa de inginerul Simonenco; Sovrompetrol îl avea ca director general pe Cariaghin (Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 116-117, 167).

[108] Adrian Pop, *op. cit.*, p. 41.

[109] Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 117. Pentru situaţia de la exploatarea cărbunelui, vezi Alexandru Ţugui, „Sovromcărbune", în *Memoria*, nr. 11, septembrie 1994, p. 66-72.

[110] Tatiana Pokivailova, „Aspecte ale represiunii împotriva ţărănimii în URSS şi în România", în *Analele Sighet*, 2, 1995, p. 58; Bogdan Tănăsescu, *Colectivizarea între propagandă şi realitate*, Bucureşti, Editura Globus, s.a. (c. 1994), p. 42-46 (mulţumim domnului Puiu Lăţea şi doamnei Smaranda Vultur pentru această carte); Dan Cătănuş, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, *1949-1953*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2000, p. 12-13.

[111] Robert Levy, *op. cit.*, p. 86, 101. Vezi şi Dan Cătănuş, Octavian Roske, *op. cit.*, p. 184-188 (document de la ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dos. 59/1950, f. 3-63).

[112] Dan Cătănuş, Octavian Roske, *op. cit.*, p. 120 (document de la ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dos. 72/1949, f. 4-6).

[113] *Ibidem*, p. 128 (document de la ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dos. 1/1950, f. 6-13).

[114] Robert Levy, *op. cit.*, p. 89-95.

[115] *Ibidem*, p. 105 (stenograma interogatoriilor Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, pe 12 iunie 1953 şi 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, . f. 26 şi 65).

[116] AMAE, fond „URSS (1951)", Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic). Pe 29 martie 1951, Ministerul de Externe înainta cererea la Ambasada URSS la Bucureşti, care urma să o expedieze la Moscova (*Ibidem*). Alţi consilieri sovietici pe probleme de agricultură amintiţi documentar au mai fost: Şevcenko, Potimkin, Zubcov, Homeakov şi Tomaşcenco (Robert Levy „The «Right Deviation» of Ana Pauker", în *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 28, nr. 2, p. 251, nota 90, apud Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România*, p. 117, nota 53).

[117] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 13.

[118] Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 146.

[119] Ion Băncilă, *Arc peste timpuri (1901-1999)*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2000, p. 296, 306, 320. Spre deosebire de relaţiile destul de reci cu sovieticii, cele cu specialiştii cehi erau mai apropiate, chiar cordiale (*Ibidem*, p. 307-334).

[120] Gheorghe Gaston Marin, *op. cit.*, p. 146.

[121] *Ibidem*, p. 133-135. Generalul. Şapoşnicov avea să facă vizite şi la Porţile de Fier, pentru amenajarea Dunării în vederea obţinerii energiei electrice (*Ibidem*, p. 145).

[122] Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru. Încercare de reconstituire a unui proces comunist*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 30-31. Vezi şi Dennis Deletant, „The Repression of the Gheorghiu-Dej Era in the light of the Securitate Files", în *Occasional papers in Romanian Studies*, no. 2, Edyted by Rebecca Haynes, School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1998, p. 111-123 (în special p. 118-123); Idem, *Teroarea comunistă în România*, p. 164-170.

[123] AMAE, fond „URSS (1951)", Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic).

[124] Magda Cârneci, *Artele plastice în România. 1945-1989*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2000, p. 27; M. Niţescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forţat (1979-1995). Dialectica puterii. Eseu politologic*, Ediţie îngrijită de M. Ciurdariu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 83-84, 127, 137.

[125] Magda Cârneci, *op. cit.*, p. 7. Vezi şi Ion Istrate, *Romanul „obsedantului deceniu" (1945-1964). O radiografie alfabetică*, Cluj-Napoca, Editura Diamond, 1995, p. 18-25.

[126] M. Nițescu, *op. cit.*, p. 83-84.

[127] AMAE, fond „URSS (1951)", Problema 20-212 (dosar neclasat arhivistic).

[128] Magda Cârneci, *op. cit.*, p. 27.

[129] Adrian Pop, *op. cit.*, p. 44-45.

[130] *Ibidem*, p. 40-41; „Notă cu privire la constituirea și lichidarea fostelor societăți sovieto-române (sovromuri)", în *loc. cit.*, p. 28.

[131] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 14.

[132] *Ibidem*, p. 14-15.

[133] *Ibidem*, p. 15.

[134] Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului*, p. 92.

[135] Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 153.

[136] Cristian Troncotă, „Politica de cadre în instituția Securității...", în *loc. cit.*, p. 452. Ofițerii cu studii în URSS au început să fie marginalizați, cei căsătoriți cu rusoaice fiind încurajați să se despartă de acestea. De asemenea, s-a sistat trimiterea de cursanți în URSS (Mitică Detot, *op. cit.*, p. 144).

[137] Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 452-453. Pentru supravegherea activității KGB-ului în România lui Ceaușescu, unele informații, însă viciate de prezenteism, se regăsesc la Emil Berdeli, „Lista celor 20 de urmăriți din arhiva celebrei unități anti-KGB 0110", în *Cotidianul*, nr. 103, 7 septembrie 1998, p. 10.

[138] Petre Otu, *op. cit.*, p. 20-24.

[139] Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 136. Alexandru Bârlădeanu spunea că „totul s-a terminat în coadă de pește" (*Ibidem*).

[140] *Cartea Albă a Securității*, vol. III, p. 416 (Cuvântarea lui Alexandru Drăghici, ministrul de Interne, din mai-iunie 1964, referitoare la problema agenturii sovietice din România, document de la ASRI, fond „D", dos. 9623, f. 163-166).

[141] Ion Mihai Pacepa, *Cartea neagră a Securității*, vol. II, p. 108-110; Idem, *Moștenirea Kremlinului*, p. 253-254; Vezi și Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 454.

[142] Marius Oprea, *Banalitatea răului*, p. 371, (*Cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu la ședința Prezidiului Permanent al CC al PCR din ziua de 18 aprilie 1968*, document cu apostila „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic", din Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dos. 264, vol. 6, f. 1-11).

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
6600 Iași, Păcurari 9, tel./fax (0232) 314 947
e-mail: editura_uaic@mail.com

Format: 70×100/16
Coli tipo: 15,50
Apărut: 2003
Comanda: 1.433